

ભોગ
૧

મનના મિત્રારથી મુક્તિના મિત્રારે (આર્ટ્સકુમાર મહર્ષિ)

લેખક:

આચાર્યશ્રી વિદ્યાલક્ષ્મણભાઈસરીશ્વરજી

भनना भिनारेथी भुक्तिना किनारे

आर्द्रकुमार भडषि
भाग-१

प्रवचनकार

न्यायविशारद वर्धमानतपोनिधि प. पू. आचार्यदेवश्री

विजय सुवनलानुसूरीश्वरल भडाराण

—: प्रकाशक :—

दिव्य दर्शन ट्रस्ट

C/o. कुमारपाण वि. शाह
६८- गुलाबवाडी त्रीने भाणे
मुंबई-४०० ००४

: संपादक :

प. पू. सुनिराजश्री पद्मसेनविजयजी महाराज

किंमत : पंद्रह रुपिया

: सौजन्य :

- (१) श्री सहस्रश्लोका पार्श्वनाथ जैन मंदिर, उपाश्रय ट्रस्ट
ज्ञान भानु, बाणुबनाथ, मुंबई-७.
- (२) पद्मश्री धीरज वीरज, वडावा-मुंबई
- (३) पी. सी. परमार - पुना
- (४) तेजमल नवाज - पुना
- (५) श्री यंपाबेन गुवाभयंद द्दोशी-बारासती

मुद्रक :

जेला टाईप सेटिंग वर्कस

नावेवटी सीनेमा पासे,

धीकांटा रोड, अमदावाद.

વિષયાનુક્રમ

- (૧) આર્દ્રકુમાર - અભયકુમાર
વંદિત્તુસૂત્રમાં ધર્મકથાની લાવના	૧
ધર્મકથાથી ભવપરંપરા કેમ તૂટે ?	૨
શુભ-અશુભ અનુબંધો	૩
આર્દ્રાંની ભેટ : અભયકુમારની વિચારધારા	૪
મહાન તત્ત્વ : કર્મ અને અનુબંધ	૫
સુકૃત-દુષ્કૃત ને સદ્ગુણ-દુર્ગુણ મૂળ	૬
અભયકુમારનો આત્મવિશ્વાસ	૮
ધર્મ ગમવાની પરીક્ષા	૯
આર્દ્રકુમારનું ચિંતન : જાતિસ્મરણ	૧૦
- (૨) ભેટ અને વેણ કેવાં અપાય ?
રોજ અશુભ લાવ કેટલા ? સજ્જ શી ?	૧૪
શુભ લાવનાં દાન	૧૬
- (૩) આર્દ્રકુમારનો પૂર્વભવ : સામયિક-અધુમતી
રોગી કરતાં મોહાંધ વધુ દુઃખી	૧૯
દુઃખના ગુણાકાર-ભાગાકાર	૨૦
આધ્યાત્મિક ઈલાજ : ધર્મશ્રદ્ધાબળ	૨૧
પ્રેમ-પરીક્ષા : ભોગ કેટલો આપો છે ?	૨૨
પરાર્થ પ્રેમમાં વૈરાગ્ય કેમ ?	૨૨
પત્નીને બદલે પોતે આસ્ત્રિપ્રતિજ્ઞા કેમ ?	૨૫
પ્રભુ-પ્રેમ છે તો પૂનઃવ્ય કેટલા ?	૨૭

ગુરુ પ્રેમમાં જાતે સેવા કેટલી ?૨૭
ચારિત્ર નિર્ણયથી અસાધ્યરોગ નષ્ટ !૩૦
અનાથી : નમિ૩૦
અજ્ઞાન-સજ્ઞાનદશા૩૨
પુત્રાર્થે ધર્મવૃદ્ધિ : સુલસા૩૪
પતિને ધર્માર્થે પ્રેરણા૩૬
ધર્મ સુરક્ષિત રાખવામાં કૃતજ્ઞતા૩૮
સામયિક-બંધુમતી ચારિત્ર૩૯
ચારિત્ર ન લે તો પાગલ કેમ ?૪૦
જીવતા રહ્યા તે પાપ પોષવા ?૪૧
નિમિત્તની અસર૪૨
શિથિલપતિને સાધ્વી-ઉપદેશ૪૩
ત્યાગના આંતરામાં લોગ ભયંકર૪૬
બાહુબળે કષ્ટ કેમ ઉપાડયા ?૪૭
વારે વારે ત્યાગ-તપ કાયરાગ તોડવા૪૮
મોહ પરિણતિ શું શું બુલાવે ?૪૯
નંદીષેણુનું વેશ્યા સામે અભિમાન૫૨
અર્થ-કામની આગમાં૫૩
વેશ્યાની કુનેહ : નંદીષેણુની શરત૫૫
જ્ઞાનવચનની ભાવિતતાથી લળિધઓ૫૭
પતન છતાં પૂર્વનું સાધેલું કામનું૫૯
ક્રોધે ક્રોડ પૂર્વના સંયમરૂળ કેમ નષ્ટ ?૫૯
અગ્નિશર્મા૬૦
અસત્ નિમિત્તથી બચો૬૧
સાધ્વી-અનશન; મુનિને વૈરાગ્યવૃદ્ધિ૬૨

રાગની ભૂલે અનાયે જન્મ૬૩
માલ રહે ત્યાં સુધી રાગ-સંકલેશ૬૪
આર્દ્રં ની ઈચ્છા : આપનો નિષેધ૬૫
આર્દ્રં ની ધર્મચિંતા૬૬
૫૦૦ સુલટની ચોટી	...૬૮
ધર્મ સાધના સાથે અધર્મ પર સૂગ૬૯
આર્દ્રં ની આહ્ય-આંતરવૃત્તિ૭૦
અધર્મીને જાહોજલાલી ક્યાં ?૭૧
આર્દ્રં ભાગવા કુનેહ૭૩
સંસારમાં કેમ આનંદ નહિ ?૭૮
(૪) પુણ્યનંદનસૂરિની ધર્મદેશના૮૧
(૧) ઉચ્ચ કૃપોથી ધર્મમહત્ત્વ (૨) ધર્મપ્રધાનતા	
(૩) લજ્જાદિથી ધર્મનું અમાપ કૃણ (૪) જીવન	
સંધ્યારંગ (૫) કાળચોર : માયારાત્રિ	
(૬) ધર્મભાતાથી નરેન્દ્રત્વાદિ : પાપથી નરકાદિ :	
ઠુપ્ટ લો આર્દ્રં મરીચિની વૈરાગ્ય વિચારણા.....૮૩	
ધર્મ-મૂળ સમૃદ્ધિ-કાળપાંખળી૮૫
દાનાદિધર્મ માટે વિષય સંગ ત્યજો૮૫
ટંક નિયમથી આસક્તિ દુખે :૮૬
ધર્મ કેમ નથી ગમતો ?૮૬
વિવેહિ-વિવેહિ-સંવેહિ-નિવેહિ૮૯
પાપ વિચારોનું મૂળ અસંતોષ૯૦
અસંતોષથી સત્વનાશ૯૧
વચન શક્તિનો પાત્રે વિનિયોગ૯૨
પ્રાણલૂંટનાં દષ્ટાન્ત-લક્ષણ : ચંદ્રાવતંસક૯૪

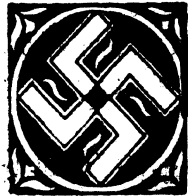
સગરપુત્રો—રાવણ—જનૈયા૯૪
કૌતુકમાં વર મર્યાદા : મુક્તિલગ્ન ફેક૯૭
કાળચોર૯૯
હૈયામાં કોણ, તો સદ્ગતિ ?૧૦૦
અભયકુમારે કેમ રાજ્ય ન લીધું ?૧૦૧
દીક્ષાર્થી આયુષ્ય પૂછે : ૭ અનર્થ૧૦૨
(૫) લક્ષ્મણદિથી ધર્મ અમાપકૃણ૧૦૪
ભયથી ધર્મ૧૦૬
ધર્મ પ્રવૃત્તિ : પરભવે યોધિ—માલતું નાણું૧૦૮
વિતર્ક—વિધિથી ધર્મ૧૦૯
(૬) ધૃષ્ટ્યાદિથી ધર્મ૧૧૧
ધર્મ : પાપરક્ત જીવો પર દયા૧૧૩
પાપ—પ્રવૃત્તિમાં આશય સુધરે ?૧૧૪
પત્ની—સ્નેહથી ધર્મ કેટલા ?૧૧૪
લોભથી ધર્મ : સુભદ્રાપતિ૧૧૭
અનંતી દ્રવ્યક્રિયા નિષ્કૃણ કેમ ?૧૧૯
લક્ષ્મણદિથી ધર્મ કરનારનું હૈયું ?૧૨૦
હઠથી ધર્મ : સિદ્ધર્ષિ૧૨૨
સતી પતિનું ઘસાતું ન જોલે૧૨૩
(૭) અભિમાનાદિથી ધર્મ૧૨૮
શૃંગારથી ધર્મ૧૩૧
યુદ્ધિભેદકારી વચન ન જોલાય : અહીં દ્વંદ્વસ૧૩૩
ધુણીને નવકાર રટણમાં જોજ ભવ૧૩૫

એકાંત નિશ્ચયવાદી મતે અનર્થ૧૩૬
એકલા ભાવ પર ભાર : મિથ્યાત્વ૧૩૯
(૮) કીર્તિ આદિથી ધર્મ૧૪૨
‘લબ્ધ્નદિથી ધર્મ કરો’ : આચાર્યનો આશય....	૧૪૬
દેશના વ્યવહાર-પ્રધાન આચાર પ્રધાન૧૪૭
ભાવ પણ દ્રવ્યસ્તવથી : હરિભદ્રસૂરિ૧૪૯
ભાવપ્રધાન દેશનાથી બાળને ભડક :	
મધ્યમને પ્રમાદ૧૫૨
(૯) દુઃખાદિથી ધર્મ : સંપ્રતિ : મેતારજ૧૫૬
કૌતુકથી ધર્મ : ચાંગદેવની માતા૧૬૬
વિસ્મયથી ધર્મ : વ્યવહારથી ધર્મ૧૬૮
(૧૦) ભાવથી ધર્મ : કૃષ્ણસાલ૧૭૨
વડિલના ૩ ગુણ૧૭૫
પરહિત માટે કુશળતા જરૂરી૧૭૬
જૈન ધર્મમાં ૯ અનેરી પ્રાપ્તિ૧૭૭
માતાની હૃદદેશિતા : મોટાની સેવા કર૧૭૮
ગુરુજન પૂજા કઈ કઈ રીતે ?૧૮૦
પ્રભુની સેવા એટલે ?૧૮૪
(૧૧) કુળાચારથી ધર્મ : માછલો જૈન થાય ?૧૮૬
મોક્ષ-આશયના દુરાગ્રહમાં બાદબાકીઓ૧૮૮
કાનજી મત કેમ ખોટો ?૧૮૯
બાપની કૂનેડ : મોભમાં મૂર્તિ૧૯૧
માછલાનો પશ્ચાત્તાપ૧૯૩

વ્રતપાલનમાં મોત એ ધન્યઘડી૧૯૪
અંધારે ચૂકેલા અજવાળે સુધારો૧૯૫
દ્રવ્યદર્શન : પત્નિદર્શન-પ્રભુદર્શન સરખા ?૧૯૬
જિનશાસન શી રીતે ચાલી આવ્યું ?૧૯૮
(૧૨) વૈરાગ્યથી ધર્મ૨૦૦
ભર્તૃહરિ-વિશ્વભૂતિ-પ્રદેશી૨૦૧
કુમારપાળ-નંદીષેણ-આર્દ્રકુમાર૨૦૨
ઉદાયન-અંતિમકાળ૨૦૬
જીવનભર ધર્મ પણ અંતે અસમાધિ તો૨૦૭
ભવૈયાને મુનિવેશ : મોક્ષઆશય છે ?૨૦૮
ભગૈયા સાધુની ભગ્ય વિચારણા૨૧૧
શાસનસ્થાપના નિમિત્તકારણની મહત્તા પર૨૧૩
ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ પર યોગ્યતા પાકે૨૧૪
યોગ્યતા પાકે શુભભાવ૨૧૪
ધૂમધામ પાપપ્રવૃત્તિરક્તને ભડક કઈ અપાય૨૧૫
“ વસ્તુપાલને અંતે ખેદ શાનો ?૨૧૬
ધર્મના ખપીને મુખ્ય દષ્ટિ શેના પર ?	
ભાવ પર ? કે ધર્મપ્રવૃત્તિ પર ?	
અંતરના ભાવ શેનાથી નિર્માણ થાય ?૨૧૭
(૧૩) બાહ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ પર કેમ જોર ?૨૧૯
શુદ્ધ આત્મદષ્ટિની ભ્રમણા૨૨૦
શુભ ભાવની મહત્તા ક્યારે સમજાવવી ?૨૨૧
કુમારપાળે પરભવ માટે શું માગ્યું ?	
ધર્મપ્રવૃત્તિ કે ભાવ ? આત્મદષ્ટિ ?૨૨૩
જેનધર્મથી અધિવાસિત એટલે ?૨૨૫
વીતરાગદર્શન શા માટે ? બહુ શા માટે ?.....૨૨૬	

- (૧૪) ગોવિંદ આહ્વાણના ભાવ શી રીતે મુધર્યા ?....૨૩૦
 ચિત્તને શાંતિ વાત્સલ્યદાનમાં ૨૩૧
 જીવને ૩ ગુમામી૨૩૨
 ‘લક્ષ્મી....ધર્મ’માં ગંભીર આશય૨૩૪
 ચારિત્રધર્મમાં ૧૦ આસેવન શિક્ષા૨૩૬
 ગોવિંદમુનિનું હૃદયપરિવર્તન :
 જૈન ધર્મની ૮ વિશેષતા૨૩૭
 પ્રામાણિકતા : જ્યાં ખેઠા ઈષ્ટસિદ્ધિ,
 એને વકાદાર૨૪૦
 ગોવિંદમુનિનો ભવ્ય ઈકરાર૨૪૧
- (૧૫) મેઘકુમાર હાથીનો દયાધર્મ૨૪૪
- (૧૬) સૂરિજીનો આગળ ઉપદેશ : જીવન સંધ્યારંગ ૨૪૬
 માનવકાળ : દુર્લભ ધર્મપુરુષાર્થ—કાળ૨૫૦
 શશીપ્રભને સુરપ્રભની શિક્ષા૨૫૧
- (૧૭) માયારાત્રિ—કાળચોર૨૫૫
 આત્મામાં પાંચ અંધકાર : મોહચેષ્ટા
 પર્વત શિખરે અંધકારનૃત્ય....૨૫૬
 ભવલીલાના વનમાં ભટકતાં રાત પડી૨૫૭
 માયારાત્રિ૨૫૮
 માયાથી દલ્લા પર ઝાડ૨૫૯
 માયાની મમતા ભયંકર : માયા કામણ૨૬૨
 કાળચોર : શું શું લૂંટે ?૨૬૫
 સગરચક્રીના ૬૦ હજાર પુત્રો૨૬૬
 બહારનાનું બહુ કચું, અંદરવાળાનું કર૨૭૦
 શિકારીને રાઠોડ : દોય માર્ગ૨૭૧

(૧૮) આર્દ્રકુમારને દેશનાની અસર૨૭૪
સાધુ-જીવન માટે પૈસા કેમ ન રખાવાય ?૨૭૫
સાધુ થવું એટલે સંયમી થવું૨૭૭
(૧૯) દેવનિષેધ છતાં આર્દ્રં દીક્ષા૨૭૯
જોષીના રવાડે રૂબ્યા૨૮૧
ધર્મમાં પીછેહટ લગનના અભાવે૨૮૨
પ્રહ્લ્યાદી વિજય-વિજયા૨૮૩
આર્દ્રં મુનિની ઉત્કટ સાધના૨૮૪
પ્રતિમાધ્યાન :૨૮૪
ઉપસર્ગસ્થિરતાનો ઉપાય૨૮૫
(૨૦) આત્માનો વિચાર કેવી કેવી રીતે ?૨૮૭
મનને કષ્ટની કેળવણી૨૮૮
મનને ભાવના આપવા પર સુખ-દુઃખ૨૮૯
ચારિત્રમાં કષ્ટો આવકારો : મન નિર્મળ રાખો....	૨૯૦
મદનરેખા : બહારનું મારાં કર્મે બગાડ્યું૨૯૨

પ્રકાશકીય

પ. પૂ. એકાન્તવાદતિમિરતરણી ન્યાયવિશારદ આચાર્ય-
દેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે,
નવસારી આતુર્માસમાં મહાઋષિ આર્દ્રકુમારના ચરિત્ર વિશે
આપેલા પ્રવચનોના સંકલનરૂપે આ પુસ્તક (પ્રથમભાગ)
પ્રસિદ્ધ કરતાં અમે આનંદ અનુભવીએ છીએ.

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ઘણા વર્ષોથી સાત્ત્વિક અને શાસ્ત્રીય
સાહિત્યના પ્રકાશન પદ્ધતિ વણથંભી આગેકૃત્ય કરતું આવ્યું
છે. તેનો બધો જ યશ સંસ્થાને મુક્ત હસ્તે દાન દેનારા
મહાનુભાવોનો છે એ નિઃશંક છે.

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ તરફથી પ્રકાશિત થતું સાહિત્ય વાંચ-
નારાઓએ પોતાના આત્માને થયેલા લાભોનું જે વર્ણન
અમારી પાસે કર્યું છે તે ગ્રન્થસ્થ કરવા જઈએ તો પાનાના
પાનાં ભરાય તેમ છે. પરંતુ તેનાથી અમારો આત્મવિશ્વાસ
પણ ખૂબ જ વધતો જાય છે.

છેલ્લા વર્ષો દરમિયાન, શુદ્ધ શાસ્ત્રાનુસારી સંવેગ-વૈરાગ્ય
ભરપૂર અને એવા અનેક મહાપુરુષોના દષ્ટાન્તોથી આતપ્રોત
જે સાહિત્ય પ્રગટ થયું છે તેના ચાહક પુણ્યાત્માઓએ
અમારી સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતાં એ સાહિત્ય ઉપર જે
અભિનંદનના પુષ્પો વરસાવ્યા છે તેનું તો વર્ણન પણ
થાય તેમ નથી. જૈન શાસનનો પાયો, ચણતર કે શિખર

બધું જ વૈરાગ્યથી ઝોતપ્રોત છે. અને પૂજ્યપાદ પ્રવચનકાર-
શ્રીના પ્રવચનોમાં બહુ જ સરળ અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ
વિષયરાગ-દષ્ટિરાગનું નિરસન અને કેવલિલાપિત ધર્મની
પ્રતિષ્ઠા થતી હોઈ સકલશ્રી સંઘ પૂર્વવત્ આ પ્રકાશનને
પણ અંતરના ઉમંગથી વધાવી લેશે એમાં કોઈ શંકા નથી.

૫. પૂ. મુનિરાજશ્રી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજે આ
પુસ્તકનું સંપાદન કરી આપ્યું. તેમજ વિદ્વદ્વર્ય પ. પૂ.
મુનિરાજશ્રી જયસુંદર વિજયજી મહારાજે ઉપોદ્ઘાત લખી
આપ્યો, તે બન્ને પૂજ્યોનો તેમજ આર્થિક સહકાર આપ-
નારાનો અમે અત્યંત આભાર માનીએ છીએ.

આ ગ્રન્થના બે ભાગના વાંચનદ્વારા કદાગ્રહથી સર્વથા
સૌ કોઈ મુક્ત થાય એ જ અભ્યર્થના

લિ. દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ.
કુમારપાળ વિ. શાહ વગેરે.

ઉપોદ્ધાત

(લે. પ. પૂ. મુનિરાજશ્રી જ્યસુંદરવિજયજી મહારાજ)

મહાઋષિ આર્દ્રકુમાર એટલે જૈન શાસનના બગીચાનું એક મધમધતું પુષ્પ, આત્મોત્થાનનું અપ્રતિમ સૂરીકું સંગીત, પતન પછીના ઉત્થાનનો ભવ્ય ઇતિહાસ.

કોઈપણ જાતનો તર્ક-વિતર્ક કર્યા વિના બુદ્ધિધન શ્રી અભયકુમારે, લાભનું કારણ જાણીને અનાયર્થ રાજપુત્ર આર્દ્રકુમારને સુંદર શ્રી જિનમૂર્તિની ભેટ પાઠવી. જિનમૂર્તિ એક એવી ભવ્ય ચિનગારી છે કે જે યોગ્ય ભૂમિકામાં આવેલા આત્માઓની અંતરગુફામાં પ્રકાશનો ઝળહળતો દીપ પેટાવી જાય. કેટલાય ભવ્યાત્માઓ એના દર્શનથી સમ્યક્ત્વ, દેશ-વિરતિ, સર્વવિરતિ કે માર્ગાનુસારિતાને પામી ગયા છે. શ્રી શત્રુજય માહાત્મ્ય શાસ્ત્રમાં તો ત્યાં સુધીનાં દૃષ્ટાન્ત આવે છે કે દેરાસરમાં ચોરી કરવા ગયેલો એક ચોર ચોરીના નિમિત્તે (ચોરીથી પરભવમાં અનર્થ તો ઘણો ભોગવ્યો પણ તે બહાને) એને થયેલા જિનમૂર્તિના દર્શનના પ્રભાવે બહુકાળ પછી એ લાભને ખાટી ગયો. એમ આગળ પર જ્ઞાનીએ ખુલાસો કર્યો છે. વાહ! કેવું અનંત કલ્યાણરૂપ આ જૈન શાસન! યોગ્ય ભૂમિકામાં રહેલો જીવ, ચોરી જેવા અત્યંત નિંદ્ય આશયથી દેરાસરમાં પ્રવેશે, અને જિનમૂર્તિને દેખે પરંતુ એ જિન-દર્શનના પ્રભાવે ભવાન્તરમાં લાભ ખાટી જાય! ધન્ય છે આ જિનમૂર્તિને! (ગમે તે બહાને શ્રી જિનમૂર્તિના દર્શન કરનારાને મહાલાભ થવાની સંભાવના છે-આવી સીધી વાત પકડવાના બદલે 'જિનમંદિરમાં ચોરી કરવા માટે જવાય' એવો ઊંઘો અર્થ અહીં કોઈએ પકડી

લેવાની જરૂર નથી....તેમજ અહીં એ પણ સમજવાનું છે કે 'મલિન આશયથી જ કરેલા શ્રી જિનમૂર્તિના દર્શન આદિ ધર્મ મહાભૂંડા-રીખાવી રીખાવીને મારે....' ઇત્યાદિ વિચારો પણ કેટલાય જૈન શાસ્ત્રોને ઓળવનારા છે, અને ભોળા જીવોને ધર્મસાધનાથી વંચિત રાખનારા છે.)

એ શ્રી જિનમૂર્તિએ આર્દ્રકુમારમાં આત્મિક ઉત્થાનના પ્રાણ કૂંક્યા. મોહનિદ્રાનું ઘેન ઊડાડી દીધું. સંયમના પથે પ્રયાણના શ્રી ગણેશ મંડાઈ ગયા. એની અજબ કહાણી આ પુસ્તકમાં માર્મિક સ્થળોની અનેક વિશિષ્ટતાઓ સાથે રજૂ થઈ છે.

એ વિશિષ્ટતાઓના પ્રકાશક છે એકાન્તવાદતિમિરલાનુ પ. પૂ. ગુરુદેવ આ. શ્રી વિજય ભુવનલાનુસૂરીશ્વરજી મ. સા. જેઓ વૈરાગ્યની પ્રચંડ પ્રતિભા અને શાસ્ત્રગ્રન્થોના નિર્મળ વિવેકથી શ્રી જૈન શાસનની અભૂતપૂર્વ પ્રભાવના પ્રસારી રહ્યા છે. શ્રી સંઘમાં સૌ કોઈ તેમને તત્વશ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ધ્યાન વૈરાગ્ય-તપ-સહિષ્ણુતા-ઉચ્ચવિહારીપણુ-સદ્બોધ પ્રદાન વગેરે અનેક જીવતા જાગતા સંયમધર્મને અજવાળે એવા સદ્-ગુણોના સુભગ મિલન સ્થાનરૂપે ઓળખે છે. તેમની વાણીમાંથી વૈરાગ્યનું એવું અમૃત વરસે છે કે જે દરેક જુદી જુદી ભૂમિકામાં રહેલા જીવોના હૈયાને અપૂર્વ ટાઢકનો અનુભવ કરાવી જાય છે. હા, વિવિધ શાસ્ત્રોનાં વચનો પર શ્રદ્ધા ન હોય એને ન થાય એ બનવા જોગ છે.

નવસારીના ચાતુર્માસમાં 'ભરતેશ્વર-ખાહુબલી' ગ્રન્થ ઉપર અપાયેલા વ્યાખ્યાનોમાં આર્દ્રકુમાર મહર્ષિની કથાએ ધર્મનો કોઈ ગજબનો રંગ જમાવ્યો. પછી એ વ્યાખ્યાનો અનેકોનું માનસ શુદ્ધ કરનારા 'દિવ્યદર્શન' નામના સાપ્તાહિકમાં છપાયા, એનાથી, જૈનાચાર્યોએ જીવનમાં જે પાપ-

પ્રવૃત્તિઓ શક્ય ઓછી કરી ધર્મ-પ્રવૃત્તિને સારું સ્થાન આપવા પર પહેલો ભાર મૂક્યો છે, એને સારું સમર્થન મળ્યું અને ધર્મ પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારાઓ ગામેગામ દિવ્ય-દર્શન વાંચી વાંચી ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં લાગતા ગયા. અલખત્ ‘જીવનમાં ધર્મ મુખ્ય નહિ, પરંતુ આશય જ મુખ્ય’ સમજનારને આ ન ગમે, ને તેથી વિરોધ કરે એ સહજ છે. બાકી અનેક શાસ્ત્રોથી સમર્થિત દેશનાના પરિણામે ઘણા ઘણા તે તે પ્રકારની ભૂમિકામાં આવેલા જીવોના હૃદયમાં આધાસન મળ્યું અને શાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ જતા અનેક પ્રતિપાદનોથી ઊભા થયેલ અજ્ઞેન મતના વાદળ વિંખરાવાથી, સાચો ધર્મ-માર્ગ સ્વસ્થ અને સ્પષ્ટ દેખાતો થયો.

શાસ્ત્રોને ઓળવવાનું મહાપાપ થાય એવી ચિંતા ન હોય તેઓનો પહેલો તો પ્રશ્ન જ એ હતો કે ‘લજ્જાતો ભયતો....’ વાળો શ્લોક તમે ક્યાંથી ઉઠાવી લાવ્યા ?

ન્યારે એ શ્લોકને અંગે ખીજા પણ શાસ્ત્રગ્રન્થની સાક્ષી આપી અને બતાવ્યું કે આ ઉપદેશ બાળ જીવોને એન કેન રીતે પાપ છોડાવી ધર્મમાં જોડવા દયાળુ આચાર્ય મહર્ષિઓ આપે છે, ત્યારે આ શાસ્ત્ર-મર્મની અજ્ઞાનતામાં સભાને એવું કહેવાયું કે “હુન્યવી મામલામાં અહુ બુદ્ધિમાન તમને લોકોને ‘બાળ’ કહેનારા બેવકૂફો આજે પાટે ચડી બેસે છે” એમ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રી ઉપર બેવકૂફ વર્ગેર અપશબ્દોનો વરસાદ વરસાવવાનું ચાલુ થયું. પરંતુ નક્કર શાસ્ત્ર પાઠોના અનુસારે જ દેશના દેનારને એથી શું કલંક ચડવાનું હતું ? અગ્નિ પરીક્ષામાં જેમ સાચું સોનું વધારે ચમકી ઊઠે એ રીતે વર્ધમાન તપોનિધિ પૂ. ગુરુદેવશ્રીની શાસ્ત્રનિષ્ઠા, સસૂત્ર પ્રરૂપણા અને ક્ષમાનું તેજ ઓર ખીલી.

‘ઊંઠ્યું’ અને કેટલાય ભ્રમમાં પડેલા પણ કંઈક સાચું સમજવાની વૃત્તિ ધરાવનારા યોગ્ય જીવો પોતે સેવેલા ભ્રમનો અને સમજ વગરના વિરોધનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

ખરેખર, આ પ્રસંગ પૂજ્યશ્રીની શાસ્ત્ર-નિષ્ઠા અને શાસ્ત્રના તથ્યભૂત મર્મોનું નીડરપણે પ્રકાશન કરવાની પૂજ્યશ્રીની હિંમતનો યથાર્થ પરિચય આપી ગયો....

ખરુ જોતાં એ શ્લોક અને એના વ્યાખ્યાન સામે સાચા વિદ્વાનોને કોઈ વિરોધ કરવાનું મન થાય તેવું છે જ નહીં, કિન્તુ જેઓ એવી દૈન્યપૂર્ણ મનોદ્વેશથી પીડાતા હતા કે— ‘આપણે લાંબા કાળથી જે કહેતા આવ્યા છીએ તેનું આમાં ખંડન થઈ જાય છે.’ તેઓએ પોતાના માનભંગની કનિષ્ઠ લાગણીથી પ્રેરાઈને છતા શાસ્ત્રપાઠોને ‘એનો તો ભાવ જુદો છે’ એમ કહી એ શાસ્ત્રોને ઓળવવાનું કામ શરૂ કર્યું પછી એમણે ‘લજ્જતો ભયતો....’વાળા શ્લોકના સંસ્કૃત ભાષાની મર્યાદા મુજબની અન્વયપદ્ધતિ અંગે પોતાના અવ્યુત્પન્નપણાને ખૂલ્લું કરવા માંડ્યું ત્યારે એમની સામે શ્રી ઉપદેશતરંગિણીકારે એ જ શ્લોકની આપેલી વ્યાખ્યા પ્રત્યે પણ તેમની સમન્વયબુદ્ધિ પર કાટ ચઢ્યો. એટલે એ શ્લોકની એ વ્યાખ્યા ઉપર પણ ‘અવલોકન’નો ગર્વ ધરાવનારાઓએ જાત જાતની શંકા-કુશંકા પ્રગટ કરવા માંડી. પૂર્વાચાર્યભગવંતોના વચનોમાંથી કઈ રીતે સંગત અર્થ કાઢવો એની અણ-આવડત એમાં છતી થઈ ગઈ. એનો એક નમૂનો જોવો હોય તો આ છે—‘હડથી ધર્મ કરનારને લાલ થાય છે’ એ બાબતમાં બાહુબલીનું દૃષ્ટાન્ત આપીને ઉપદેશ-તરંગિણીકારે ‘ધમ્મો મણ્ણ હુંતો ઇત્યાદિ ઉપદેશમાલાના શ્લોકની સાક્ષી આપી. એ

વાંચીને એના અર્થની સંગતિ કરવાનું જે લોકોને ન આવડ્યું તે લોકોએ એના ઉપર ઘણા ઘણા તર્ક-વિતર્ક ચલાવ્યા; પણ કાંઈ હાથ ન લાગ્યું. ત્યાગી-વૈરાગી-તપસ્વી સદ્ગુરુના ચરણની ઉપાસના કરનારને આવી કોઈ મુંઝવણ થતી નથી, ને કેવો મુંઝવર ઉકેલ મળી જાય છે તે જુઓ,-

ઉપદેશમાળાકારનું તાત્પર્ય આ છે કે ધર્મ યાને ચારિત્ર ધર્મ જે મદથી થતો હોત તો બાહુબલજીએ યુદ્ધ-ભૂમિ પર ચારિત્ર લઈને આટલા બધા કષ્ટ વધાવી લેવાનું ન ક્યું હોત, કિન્તુ ચારિત્ર લઈને એમણે કેવળજ્ઞાન ન આપ્યું ત્યાં સુધી આરામથી પોતાના દેશમાં વિચરવાનું રાખ્યું હોત. પરંતુ એમણે એમ ન કરતાં ૧૨-૧૨ મહિના સુધી એવિહાર ઉપવાસ સાથે ખડા ખડા કાર્યોત્સર્ગ ધ્યાને રહેવાના અને બધી ઋતુની કડકાઈમાંથી પસાર થવાનાં કષ્ટ સહન કરવાનું રાખ્યું, એવું કષ્ટો ઉપાડવાનું શા માટે રાખ્યું? તો કે પોતે સમજે છે કે “ કેવળજ્ઞાન જેઈએ છે તો એ માટે સમસ્ત ઘાતી કર્મોનો નાશ કરવો પડે. એ જંગી કર્મનાશ કષ્ટમય ચારિત્ર-ધર્મની આરાધનાથી જ થાય. ઋષભદેવ ભગવાને ૧૦૦૦વર્ષ બહુધા કાર્યોત્સર્ગ, એકલે પડે વિહાર.... વગેરે કષ્ટમય ચારિત્ર આરાધનાથી જ ઘાતી-કર્મક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન ઉપાજેલ. માટે મારે આ કષ્ટ ઉપાડવા જેઈએ.”

પ્ર૦- તો પછી બાહુબલજીને અભિમાન તો આવ્યું જ હતું, અને દીક્ષા લઈ પ્રભુ પાસે ન જતાં કાઉત્સર્ગ ધ્યાને ઊભા તો રહ્યા જ હતા; તો એ ધર્મ-કષ્ટ શું મદથી ઉપાડ્યા ન કહેવાય ?

ઉ૦-અહીં વિવેક કરવાની જરૂર છે. અભિમાનથી તો દીક્ષા લઈ તરત પ્રભુને ભેગા ન થતાં કેવળજ્ઞાનની રાહ ભેતાં

ત્યાં જ રોકાઈ જવાનું કયું એટલું જ; જો પ્રભુને ભેગા થઈ
 જાય તો કેવલજ્ઞાની નાનાભાઈ સાધુઓ પ્રભુની સાથે હોવાથી
 એમને વંદન કરવું પડે. પરંતુ આ વાત ટાળવાનું તો
 પ્રભુથી છેટા રહી ચારિત્રમાં ચિહ્નરવાથી થઈ શકતે એમાં
 ઉગ્ર કષ્ટો સહવાનું શું કામ હતું? માટે કહો, (૧) કષ્ટો
 સહવાનું રાગ્યું એ ઘાતી-ક્ષય પૂર્વક કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિની
 ઈચ્છાથી; અને (૨) ત્યાં રોકાઈ ગયા એ મદ્ધી. ત્યારે અહીં
 સવાલ આ આવે છે કે તો પછી—

પ્ર૦— ઉપદેશ તરંગિણીકારે હઠથી ધર્મ કરવામાં
 દષ્ટાન્ત બાહુબલજનું મૂકીને એમ કેમ સૂચવ્યું કે બાહુ-
 બલજીએ હઠથી ધર્મ કર્યો એનું એમને અમાપ ફળ મળ્યું ?

ઉ૦— અહીં એક શાસ્ત્રવચનને ખીજા શાસ્ત્રવચન સાથે
 સંગત કેમ કરવું એ આવડત હોય તો આ પ્રશ્નનું સમાધાન
 સરળ છે. ઉપદેશતરંગિણી શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય આ છે કે બાહુ-
 બલજીએ પહેલી હઠ પકડી કે ભાઈ ભરતને મારવા ઉપાડેલી
 મુક્ટિ અલબત્ત, હવે મારવી તો નથી જ, તેથી એને પાછી
 ખેંચી લઈ લેવી જોઈએ, પરંતુ ઉપાડેલી મુક્ટિ નિષ્ફળ કેમ
 જવા દેવાય? એમજ પાછી ખેંચી લેવા જતાં બહાર નાનમ
 થાય કે “જેયું? મૂક્ટિ મારવા તો દોડ્યા હતા, પરંતુ કશી
 ખીક લાગી તે એને પાછી ખેંચી લીધી!” એના કરતાં તો
 મુક્ટિ ઉપાડી તે ઉપાડી, એનાથી લોચ જ કરી દેવો. એમ
 હઠથી લોચ-ધર્મ અને ચારિત્ર-ધર્મ ગ્રહણ કર્યો, ને તે
 પરિણામે અમાપ ફળ-કેવલજ્ઞાન આપનાર બન્યો.

ખીજી રીતે હઠથી ધર્મ આ, કે ચારિત્ર લીધા પછી
 હઠમાં રહ્યા કે કેવળજ્ઞાન પામ્યા વિના પ્રભુ પાસે ન જઈ,
 જેથી કેવળજ્ઞાની નાના ભાઈ મુનિઓને વંદન ન કરવું પડે,

અને એ હઠથી ત્યાં જ ચારિત્ર ધર્મ શરુ કર્યો આમ હઠથી ધર્મ પ્રારંભ્યો. છતાં એ આગળ પર વર્ષનાં અંતે હઠ મદ અભિમાનાદિ હટી જઈને અમાપક્રમ માટે બન્યો.

આમ, હઠથી ધર્મ કરેલો પણ અમાપ ક્રમ આપનારો છે, એથી 'લજ્જતો ભયતો...' વાળા શ્લોકનું પ્રતિપાદન યથાર્થ ઠરે છે.

પ્ર૦- તો પછી ઉપદેશમાળાકારના 'જે ધર્મ મદથી થતો હોય તો બાહુબલજીને એટલા કષ્ટ સહન કરવાનું ન થયું હોત,' એ વચનથી તો બાહુબલજીએ ધર્મ મદથી, હઠથી નહિ પણ કષ્ટ વેઠવાની તૈયારીથી કર્યો એ અભિ-પ્રાયનું શું ?

ઉ૦-ઉપદેશમાળાકારનો અભિપ્રાય આ છે, કે બાહુબલ-મુનિએ વર્ષભર કષ્ટ સહન કર્યે રાખ્યા તે કષ્ટમય આરા-ધનાની બુદ્ધિથી કર્યા, ત્યારે ઉપદેશતરંગિણીકારનો અભિ-પ્રાય આ છે કે બાહુબલમુનિએ ચારિત્ર ધર્મનો પ્રારંભ કર્યો તે હઠથી મદથી કર્યો; પણ પછી કષ્ટ સહવાની ભાવના ધીમે ધીમે શુદ્ધ થતી ગઈ તે અમાપ લાભ માટે થઈ. આમ બંનેમાં કોઈ પરસ્પર વિરોધ નથી. અસ્તુ.

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીએ જૈનાગમ-પ્રકરણ તથા જૈન-જૈનેતર ન્યાય શાસ્ત્રોનો જે ગહન અભ્યાસ કરી શાસ્ત્રાનુસારી પ્રરૂપણા કરતા રહ્યા છે એની સુખદ ફલશ્રુતિરૂપે શ્રી સંઘ એકાન્તવાદની ખતરનાક ઊંડી ગર્તામાં તણાતો બચી જઈને અનેકાન્તવાદના ઉન્નત શિખર પર આરોહણ કરતો બન્યો છે, તે અતિ આનંદની વાત છે.

મહાક્રષિ આર્દ્રકુમારને પણ એકાન્તવાદીઓએ પોત-પોતાના મતમાં તાણવા માટે ઘણી ઈન્દ્રજીવ અજમાવેલી

પરંતુ અનેકાન્તવાદના અંજનથી દિવ્યદર્શન પામેલા આર્દ્ર-કુમાર તેમાં ફસાયા નહિ. દૂંકમાં, ‘એકાન્તવાદ ખૂબ જ ભયંકર અને ભૂંડો છે’ આ મહાન્ સત્યની પિછાણમાં આર્દ્રકુમાર મહર્ષિના ચરિત્રનું વાંચન ઘણું જ ઉપયોગી બને તેમ છે.

એક બાબુ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું આકર્ષણ, અને બીજી બાબુ ‘મે કહ્યું એજ બરાબર’ આવી પોતાની જૈનશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ માન્યતાની પકડ, આ બે એવા સોહામણા મિનારા છે કે જેના પર મનને ચઢી જવાનું ઘણું પસંદ પડે છે. પણ એ મિનારે ચઢ્યા પછી મુક્તિનો કિનારો (કદાચ ઊંચેથી બહુ નજીક દેખાતો હોય તો પણ) ઘણો દૂર થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી એ ગર્વના મિનારા ઉપરથી મન નીચે ઊતરીને મુક્તિના કિનારા તરફ પોતાની જીવનનાવ હંકારવા ન માંડે ત્યાં સુધી આ જન્મ-મરણની વિટમ્બણાઓનો અંત આવવો દુષ્કર છે. મનના મિનારેથી નીચે ઊતરીને આર્દ્રકુમાર મહર્ષિની જેમ મુક્તિના કિનારા તરફ આપણે સૌ જોરદાર પ્રગતિ કરીએ અને એ માટે પુસ્તકમાંથી પ્રાપ્ત થતી ભરપૂર અનુકૂળ પ્રેરણાત્મક સામગ્રીને સાર્થક કરીએ એ જ મંગળ કામના.

૧. આર્દ્રકુમાર અને અભયકુમાર : જિનપ્રતિમાની ભેટ

ચિરસંચિયપાવ-પણાસળીઈ-ભવસયસહસ્સ-મહળીઈ ।
ચઝવીસ જિણ-વિણિગ્ગય કહાઈ, વોલંતુ મે દિયહા ॥

જૈન શાસનમાં શ્રાવકજીવનમાં પણ રોજ ઉભય ટંક કરવાની પવિત્ર આવશ્યક પ્રતિક્રમણ-ક્રિયાનું મુખ્યસૂત્ર 'વંહિત્તુ' સૂત્ર છે. એ શ્રી ગણધર ભગવાનની રચના છે. વૈ. સુ. ૧૧ શ્રી ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ શાસનની સ્થાપના કરી, ગણધર મહારાજને ત્રિપદી આપી, ત્રણ પદ આપ્યા; એના પરથી ગણધર મહારાજએ અંતર્મુહૂર્તમાં દ્વાદશાંગી રચી. એમાં ૧૪ 'પૂર્વ' શાસ્ત્ર રચ્યા! કેટલું અગાધ જ્ઞાન! અને એ સમય કેવોક અલખેલો કે ગણધર ભગવાંતના હૃદયમાં જે સમયે અગાધ દ્વાદશાંગી અને ૧૪ 'પૂર્વ' સ્કુરી આવ્યા! એ અલખેલા સમયમાં જ 'વંહિત્તુ' સૂત્ર સહિત આવશ્યક સૂત્રો સ્કુરી આવેલા! ત્યારે એ આવશ્યક સૂત્રોના પદ પદનું કેટલું અધુ અગાધ મહત્વ! સૂત્રકાર આ વંહિત્તાસૂત્રની ઉપરની ગાથામાં કહે છે,

“દીર્ઘકાળના એકત્રિત કરેલા પાપકર્મોનો વિધ્વંસ કરનારી અને લાખો લયોનું મથન કરનારી ૨૪ જિનેશ્વરોશ્રી નીકળેલી ધર્મકથાઓમાં મારા દિવસો પસાર થાઓ.”

આવી ભાવના શ્રાવક ભાવે છે. મનને એમ થાય કે 'શ્રી આ ધર્મકથાઓનો પ્રભાવ! અદ્વકાળના ધર્મકથાઓના શ્રવણ દીર્ઘકાળના પાપ તોડી નાખે!

પ્ર૦- શું ધર્મકથાઓમાં આટલી બધી તાકાત છે ?

ઉ૦- હા, કારણ એ છે કે ધર્મકથાઓ મહાપુરુષોના જે આત્મ-પરાક્રમેને રોચક શબ્દોમાં વર્ણવે છે, એ સાંભળતાં શ્રોતાના દિલમાં ભવ્ય ભાવોદ્ભાસ જાગે છે, ભવ્ય શુભ અધ્યવસાયો પ્રગટે છે, અને શુભ ભાવોદ્ભાસ શુભ અધ્યવસાયોની એ તાકાત છે કે દીર્ઘકાળના એકત્રિત કરેલા કેંઈ અશુભ કર્મોનો નાશ કરી દે ! અને લાખો ભવોની પરંપરાનો ઉચ્છેદ કરી આપે ! તેથી તમે એ ધર્મકથાઓ દ્વારા પ્રભાવક પૂર્વ પુરુષોની યશોગાથા ગાતા રહો.

એટલે તમને ધર્મકથાથી બે મોટા લાભ થશે.

(૧) અશુભ કર્મોનો નાશ, અને

(૨) લાખો ભવોની પરંપરાનો ઉચ્છેદ.

(૧) આમાં અશુભ કર્મોનો નાશ એ રીતે કે,—એ કર્મો પૂર્વે અશુભ ભાવથી બાંધેલા હતા, એ હવે, ધર્મકથાના વિવિધ પ્રસંગો સાંભળી શુભ ભાવ જાગે, એથી સહેજે અશુભ કર્મ નાશ પામે.

(૨) લાખો ભવોની પરંપરાનો ઉચ્છેદ એ રીતે, કે—

ભવોની પરંપરા ચાલે છે દુર્બુદ્ધિ, અશુભ ભાવો, અને દુર્ધ્યાન ઉપર.

એ દુર્બુદ્ધિ કરાવનાર છે અશુભ અનુબંધો, અશુભ સંસ્કારો.

શુભશુભ કર્મની સાથે શુભાશુભ અનુબંધો લાગેલા હોય છે. એમાં શુભાશુભ કર્મ એનું શુભ-અશુભ ફળ દેખાડે છે; ત્યારે

‘શુભ અનુબંધો’ સદ્બુદ્ધિ-સન્મતિ, શુભ ભાવો, શુભ ભાવના, સારી લેશ્યા,....વગેરે ઊભી કરે છે. એથી વિપરીત,

‘અશુભ અનુબંધો’ દુર્બુદ્ધિ, કુમતિ, મલિન અધ્યવ-
સાયો, કાષાયિક ભાવો, અશુભ ભાવનાઓ, દુર્ધ્યાન, ને પાપ-
લેશ્યાઓ કરાવ્યા કરે છે.

ધર્મકથાથી પ્રખળ શુભ ભાવો જગવા દ્વારા આવા
અશુભ અનુબંધો નાશ પામે છે.

એનો લાભ કેટલો બધો? એ પાપાનુબંધો જો ઊભા
રહ્યા હોત તો એ દુર્બુદ્ધિઓ કરાવીને અઠળક દુષ્કૃત્યો પોષી
પાપ વધારીને ભવના ફેરા વધારત! તે ધર્મકથા દ્વારા અશુભ
અનુબંધ તુટી ગયા; તેથી સહેજે ભવોની પરંપરા તૂટે.

આ બતાવે છે કે જીવન અશુભ ભાવોમાં જીવવાનું બંધ
કરીને શુભ ભાવોમાં જીવવાનું રાખો; અને એ શુભ ભાવો
જગાડનાર છે મહાપુરુષોના જીવન-પ્રસંગો; તો એ તમે
વારેવારે સાંભળો, યાદ કરો, એનાથી દિલને ભાવિત કરો,
એટલે અનેક શુભ ભાવો હૈયામાં રમતા થશે.

પ્રભાવકે પૂર્વ પુરુષના યશોગાન ગાયાનું આ કેટલું
બધું મહાન ફળ છે કે એ અશુભ ભાવોની અટકાયત કરે,
અને શુભ ભાવોલ્લાસ જગાડયા કરે! અશુભ ભાવ અટકાવે
એટલે અશુભ કર્મ પાપકર્મ બંધાતા અટકે. શુભ ભાવો
જાગે એટલે પુણ્ય બંધાયા કરે.

આર્દ્રકુમાર કોણ? :-શ્રેણિક રાજની અનાર્યદેશના
રાજાને ભેટ

આપણે આર્દ્રકુમારની યશોગાથા ગાવી છે. આર્દ્ર-
કુમાર અનાર્ય દેશના રાજાના પાટવી કુંવર છે. ભગવાન
મહાવીર સ્વામી અને શ્રેણિક રાજાના સમયમાં આ આર્દ્રકુમાર
થયેલ છે. આમ બંને એક સમયમાં થયેલ હોવાથી એવું બને
છે કે એકવાર આર્દ્રકુમારના પિતા રાજા દૂર બેઠા મગધસમ્રાટ

શ્રેણિક રાજાની સાથે મૈત્રી સંબંધ બાંધવા માટે શ્રેણિક રાજાને એક કિંમતી આકર્ષક વસ્તુ લેટ મોકલે છે. એ જોઈને,

આર્દ્રકુમારની અભયકુમારને લેટ:-

આર્દ્રકુમારને પણ મન થાય છે કે ‘હું પણ શ્રેણિક રાજાના પાટવી કુંવર અભયકુમાર સાથે મૈત્રી સંબંધ બાંધવા કાંઈક લેટ મોકલું.’ એટલે એ પણ રાજાની લેટ લઈ જનાર માણસો સાથે જ અભયકુમારને એક કિંમતી ચીજ લેટ મોકલે છે.

માણસો અનાર્થ દેશમાંથી નીકળી દરિયો પાર કરી અહીં મગધ દેશમાં આવી લાગે છે, અને મગધસમ્રાટ શ્રેણિક-રાજા અને અભયકુમારને એમની લેટ અર્પણ કરે છે; અને રાજાને લેટ આપતાં કહે છે. ‘અમારા દેશના રાજા આપની સાથે મૈત્રી સંબંધ બાંધવા ઇચ્છે છે; તેથી એ આ લેટ આપની સેવામાં રજુ કરે છે.’ ત્યારે આર્દ્રકુમારની લેટ અર્પતાં અભયકુમારને કહે છે, ‘અમારા રાજાના પાટવી કુમાર આર્દ્રકુમાર આપની સેવામાં આ લેટ રજુ કરતાં આપની સાથે મૈત્રી ઇચ્છે છે.’

અભયકુમારની ઉચ્ચ વિચારધારા :-

અહીં અભયકુમાર વિચાર કરે છે કે ‘અનાર્થ’ દેશનો રાજકુમાર મારી સાથે મૈત્રી ઇચ્છે છે, તો લાગે છે કે હું ભગવાન અરિહંત દેવનો સેવક, તે મારી સાથે મૈત્રી કરવા ઇચ્છનાર આ આર્દ્રકુમાર જરૂર કાંઈક યોગ્યતાવાળો હોવો જોઈએ, અને એ યોગ્યતા, સંભવ છે, એણે પૂર્વ જન્મની ભૈનધર્મની આરાધના કરીને જીણી કરી હોય. ભલભલ પૂર્વે આરાધના તો કરી હશે, પરંતુ સાથે કાંઈક વિરાધના પણ કરી હશે, તેથી જ એને જિયારાને અનાર્થ દેશમાં અવતાર

મળ્યો હોયો જોઈએ એટલે હવે જ્યારે પિતા રાજા શ્રેણિક એ અનાયદેશના રાજાને વળતી ભેટ મોકલે છે, તો હું પણ આર્દ્રકુમારને એક એવી ભેટ મોકલું કે એ જોઈને આર્દ્રકુમારને એથી કદાચ ચિંતન-ઉહાપોહ કરતાં પૂર્વજન્મ યાદ આવી જાય. અને જો એમ બને તો સંભવ છે કે પૂર્વનો જૈન-ધર્મ 'યાદ આવતાં એ ફરીથી જૈનધર્મ પામી આરાધી જાય.'

અહીં અભયકુમારની આ વિચારધારા જોવા જેવી છે.

અભયકુમારની બ્રાહ્મણપણથી ધર્મશ્રદ્ધા :-

અભયકુમાર પોતે મોસાળમાં જન્મ પામેલા, ને આઠ વરસની ઉંમર સુધી મોસાળમાં જ ઊછરેલા છે; અને મોસાળ જૈન ધર્મની શ્રદ્ધા અને આરાધનાવાળું; તેમ એમની માતા નંદાદેવી પણ જૈન ધર્મની શ્રદ્ધા અને આરાધનાવાળી; એટલે જ એના સંસ્કરણ-શિક્ષણથી અભયકુમાર જૈન ધર્મની પાકી શ્રદ્ધાવાળા અને જૈન ધર્મની આરાધનાવાળા છે. પછી મોસાળમાંથી માતાની સાથે પિતાના ઘરે આવ્યા બાદ પણ જો કે પિતા રાજા શ્રેણિક જૈન ધર્મની શ્રદ્ધાવાળા નથી, છતાં અભયકુમાર પોતે જૈન ધર્મની જ્વલંત શ્રદ્ધા અને આરાધનાવાળા બન્યા રહ્યા છે. એ આરાધના પણ કોઈ જ દુન્યવી આશંસાથી નહિ, દુન્યવી પદાર્થની અભિલાષાથી નહિ, પણ માત્ર મોક્ષની જ આશંસાથી કરે છે; એટલે પોતાને લાગે છે કે 'આ મોક્ષની જ આશંસાથી જૈન ધર્મની આરાધના કરવાની સદ્બુદ્ધિ મને રહે છે એ સૂચવે છે કે મારે પૂર્વ જન્મમાં શુભ અનુબંધો (સંસ્કાર) ઊભા થયા હશે, તેથી અહીં મને જૈન ધર્મ આરાધવાની સદ્બુદ્ધિ સૂઝે છે. તો પૂર્વ જન્મમાં પણ એ શુભાનુબંધો ઊભા કરનાર જૈનધર્મ મેં શુદ્ધ બુદ્ધિથી આરાધ્યો હશે, તો જ શુભ અનુબંધો ઊભા થાય.'

ધર્મની આરાધનાથી જેમ શુભ કર્મ તરીકે પુણ્યકર્મો

ઊભાં થાય છે, એમ આરાધનામાં કોઈ દુન્યવી સ્વાર્થ યુદ્ધિ નહિ કે ‘આ ધર્મ આરાધું ને મને દુન્યવી અમુક સુખ મળે,’ કિન્તુ આત્મકલ્યાણની જ એક શુદ્ધ યુદ્ધિ રાખવાથી શુભ અનુભવો ઊભા થાય છે, ને એ ભવાંતરે સદ્ધુદ્ધિ સુઝાડે છે. લખી રાખો,—

ધર્મસાધનાથી પુણ્ય ઊભું થાય; ને એમાં રાખેલી શુદ્ધ યુદ્ધિથી શુભાનુભવો ઊભા થાય.

શુભાનુભવથી સદ્ધુદ્ધિ સૂઝે છે. સદ્ધુદ્ધિથી સદ્ધર્મ અને સદ્ગુણો કેળવવાનું મન થાય છે.

એથી ઊદ્દટું, દુર્બુદ્ધિથી ક્રુમતિથી અધર્મ, પાપો, અને ક્રોધાદિ કષાયના ધરના દુર્ગુણો સેવવાનું મન થાય છે. એટલે સમજશે કે એવી દુર્બુદ્ધિ એ પૂર્વના અશુભ અનુભવોનું યાને પાપાનુભવોનું ફળ છે.

એટલે આપણા જીવનમાં તપાસીએ કે આપણને જો હિંસામય આરંભ સમારંભો અને જૂઠ્ઠા-અનીતિ-અન્યાય વગેરેની યુદ્ધિ સુઝે છે, તો સમજવાનું કે આપણે પૂર્વના અશુભ અનુભવો લઈ આવ્યાનું એ ફળ છે. એમ જો ગુસ્સો-અભિમાન-ક્રુદ્રતા, માયા-દ્રોહ, તેમજ લોભ-તૃષ્ણા-આસક્તિ વગેરે દુર્ગુણો સ્ફુરે છે, તો એ પણ અશુભાનુભવોનું ફળ છે. માટે હવે સાવધાન થવાનું છે કે ‘અહીં પાપો અને દુર્ગુણો સેવવા ઉચર પણ જો શાખાશી લેવાય છે, અને એ દુર્ગુણો દુર્ગુણ તરીકે લાગતા જ નથી, એટલે જ એ હોંશથી સેવાય છે, ને એ સેવવામાં કશું ખરાખ કશું લાગતું નથી, તો સમજી રાખવાનું કે એ રીતે સેવાતા એ દુર્ગુણો ભવાંતર માટે નવા અશુભ અનુભવો ઊભા કરશે, ને પૂર્વના અશુભ અનુભવોને પુષ્ટ કરશે.’

આ હિંસામ છે,—

દુષ્કૃત-દુર્ગુણો જો હોંશથી સેવો, પાપ-પરલોકના

ભય વિના નિર્ભયપણે સેવો, તો અશુભ અનુભવો ઊભા થાય છે.

એની સામે દુષ્ટ-દુર્ગુણની ગર્હા કરતા રહો, સંતાપ કરતા રહો, તો પૂર્વનાં અશુભ અનુભવો તૂટતા આવે છે.

એમ સુકૃત-સદ્ગુણો હોંશથી સેવો, સેવ્યા પર અનુ-મોદના કરો, ખુશી અનુભવો, એટલે શુભાનુભવ ઊભા થાય છે. તમારા પોતાના કે ખીજના સુકૃત-સદ્ગુણની જેટલી વાર અનુમોદના કરો એટલી વાર નવું નવું પુણ્ય અને નવા શુભાનુભવો ઊભા થતા રહે છે.

શાલિભદ્ર, સુદર્શનશેઠ, સુવ્રતશેઠ, જંબૂકુમાર,.... વગેરેએ પૂર્વભવમાં હોંશથી સુકૃત-સેવન સુકૃત-અનુમોદન કરેલ તેથી આ ભવમાં ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યા ! શાલિભદ્રે પૂર્વ ભવે વહાલામાં વહાલી અને પહેલી જ વાર મેળવેલી ખીરનું તપસ્વી સાધુને દાન કર્યું, ને પછીથી એનો આનંદ આનંદ માણ્યા કર્યો ! એની મર્યો ત્યાં સુધી અનુમોદના એવી કર્યે જ્યે કે પછીથી મળેલી ખીર ખાવાનો કશો આનંદ જ ન માણ્યો, તેમ જ પેટમાં જીવલેણ દુખાણું ઊપડ્યું તો ય એનું કશું દુઃખ ન માણ્યું. તો એવી વારંવારની અનુમોદનાથી લગભગ પુણ્ય અને શુભાનુભવો ઊભા કરી દીધા !

અભયકુમાર આ વિચારી રહ્યા છે, ‘પૂર્વભવે શુદ્ધ બુદ્ધિએ મેં ધર્મ કર્યો હશે, એમાં શુભાનુભવ ઊભા થયેલા; એથી અહીં સદ્બુદ્ધિ અને ધર્મશ્રદ્ધા સારી રહે છે, તો મારી સાથે મૈત્રી-સ્નેહ સંબંધ ઇચ્છનાર આ આર્દ્રકુમાર જરૂર પૂર્વ ભવનો આરાધક જીવ હોવો જોઈએ.

અભયકુમારને કેમ આ સૂઝે છે ?

અભયકુમાર પૂર્વભવે સારી આરાધના કરીને આવેલ હોવાથી જબરદસ્ત ઔત્પાતિકી બુદ્ધિ પારિણામિકી બુદ્ધિ વગેરે

ધરનારા હતા. તેથી, અને પોતાની ધર્મ-શ્રદ્ધાના લીધે આ કલ્પના કરે છે કે પોતાની સાથે મૈત્રી-સંબંધ ઇચ્છનાર આર્દ્રકુમાર હમણાં ભલે અનાયદેશમાં જન્મી ગયો, છતાં કોઈ યોગ્ય જીવ હોવો જોઈએ, પૂર્વભવે આરાધના કરી હશે, પણ કાંઈક ભિચારાથી વિરાધના થઈ હોય તેથી અનાયદેશમાં અવતરી ગયો હોય. હવે જો એને કોઈક એવી ભેટ મોકલું તો એથી સંભવ છે એના પર ઊડાપોહમાં એને એનો પૂર્વ જન્મ યાદ આવી જાય તો ફરીથી એ જૈનધર્મ પામી જાય. આમ જો બની જાય તો મારી મૈત્રી લેખે લાગી જાય.”

અભયકુમારને કેવો આત્મવિશ્વાસ છે કે “હું” વીતરાગ ધર્મને ચુસ્તપણે માનનારો, તે મારી સાથે સ્નેહ-સંબંધ કરવા આવનાર યોગ્યતાવાળો હોવો જોઈએ” આ આત્મવિશ્વાસ શાના ઉપર છે? પોતાની ધર્મચુસ્તતા ઉપર. વળી અભયકુમારનો ધર્મસ્નેહ કેવો? કે સ્નેહમાં સામાને મોહનો રાગ નહિ પણ ધર્મ પમાડવો છે, અને તો જ સ્નેહ મૈત્રી લેખે લાગી સમજે છે.

આપણને જો ધર્મ ગમે છે, તો તે ખીજને અને ખાસ કરીને સ્નેહી-સ્વજનને ધર્મ પમાડવાનું કે ધર્મની સગવડ કરી આપવાનું મન ન થાય?

મયણાસુંદરી પિતાના કહેવાથી કોઢિયા પતિ શ્રીપાલને વરી, પછી એણે શ્રીપાલકુમારને દેવદર્શન-ગુરુવન્દન વગેરે ધર્મમાં જોડવાનું કયું. આગળ વધીને શ્રીનવપદની આરાધનામાં જોડવાનું કયું. એથી આગળ વધીને શ્રીપાલ હવે જ્યારે પરદેશ જવા તૈયાર થાય છે ત્યારે, “પરદેશમાં ક્યાં ખાશો પીશો? પરદેશથી શું મોકલશો? કે શું લેતાં આવશો?” વગેરે કશી ભાંજગડ ન કરી; પરંતુ એજ કહ્યું કે- “પરદેશમાં ગમે ત્યાં જાઓ-કરો, પરંતુ નવપદજીને ભૂલતા નહિ.”

આપણા અંતરમાં ધર્મ કેવો ગમે છે, એવું માપ
અહીં નીકળે છે કે-, સગા-સ્નેહીને ધર્મની ભલામણ
અને સહાયતા કેવી કરતા રહીએ છીએ.

અભયકુમારના મનને થયું કે ‘હું આર્દ્રકુમારને એવી
લેટ મોકલું કે જેથી એ જોતાં ઉહાપોહમાં ચઢી ધર્મ પામી
વળ્ય.’ એ માટે એણે સ્ફટિક રતનની નાની જિન-પ્રતિમા
પેટીમાં ગાત્રી વગેરે વચ્ચે પેક કરીને મોકલી. માણસોને કહ્યું.
“આર્દ્રકુમારને મારા સ્નેહ-કુશળ જણાવી કહેજો કે આ
પેટી એકાન્તમાં ખોલીને જુઓ.”

માણસો લેટ લઈ ગયા, અને આર્દ્રકુમારને આપી
અભયકુમારનો સંદેશો કહે છે. આર્દ્રકુમારને ભારે જિજ્ઞાસા
થઈ કે ‘આ નાનકડી પેટીમાં એવું તે શું હશે કે મને એ
એકાન્તમાં ખોલવાનો સંદેશો મોકલે છે?’ લઈ ગયો એ
મહેલમાં પોતાના આવાસમાં, અને ચોરડો બંધ કરી જ્યાં
પેક પેટી ખોલી રતનની પ્રતિમા જુઓ છે ત્યાં એ સ્તબ્ધ
થઈ વળ્ય છે!

જીવનપ્રસંગોમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મને ઠામઠામ ગોઠવાય
તો સાચી શ્રદ્ધા :-

આર્દ્રકુમાર બિચારો એવા અનાર્ય દેશમાં જનમ્યો
છે કે જ્યાં ધર્મનું નામ નથી. પછી ઈષ્ટ દેવ શું? દેવની
મૂર્તિ શી? એની કશી જ ખબર નથી ત્યારે તમે કેટલા
ભાગ્યશાળી કે તમને આર્યદેશ આર્યકુળમાં જનમવા માત્રથી
ઈષ્ટ દેવ અને દેવની મૂર્તિની સમજની બક્ષીસ મળી છે!
આર્યકુળના જનમની કેવી બલિહારી કે આ જન્મમાત્રથી
દેવ-ગુરુ-ધર્મની બક્ષીસ મળી ગઈ! તો આ બક્ષીસની
કંઠર કેટલી કરો છો? વાત વાતમાં મનને એમ થાય ખરું

કે ‘લગવાનનો કેટલો ઉપકાર?’ પેલી વિદ્યાયતની બાઈની. જેમ વારે વારે મનને થાય ખરું કે ‘પ્રભુ! તમારો આભાર માનું છું કે મારે આ આ બની આવ્યું?’ રોજ દેવદર્શન, ઠાંઠથી પૂજન, ત્રિકાળ દેવલક્ષિત યાદ આવે? એમ ગુરુ મળ્યાની કદરમાં, પ્રભાતે ઊઠતાં જ ઉપકારી પ્રભુનું સ્મરણ-નમસ્કારની જેમ ઉપકારી ગુરુનું સ્મરણ અને નમસ્કાર કરાય? રોજ ગુરુને વંદના અને એમની વૈયાવચ્ચ કરાય? એમના શ્રીમુખે ધર્મવાણી સંભળાય? કૃત્યાકૃત્યમાં ગુરુ યાદ કરાય. કે ગુરુમહારાજે આ કરવાનું, ને આ નહિ કરવાનું, કહ્યું છે? એમ ધર્મની કદરમાં પોતાના ખાનપાન મોજની પહેલાં ધર્મખાતે ખરચવાનું તથા લેશ પણ ત્યાગ રાખવાનું યાદ આવે? જીવન-પ્રસંગોમાં ઠામઠામ ધર્મભાવના અને ધર્મકરણી ગોઠવી દેવાનું કરાય છે?

આધુનિક જમાનાના પૂરમાં તણાયા જે સવારે ઊઠ્યા ખરાખર ચાહપાણી, છાપા, રેડિયો સમાચાર.... વગેરે તેમજ ધંધા વેપાર, સ્નેહીમીલન, વગેરે વગેરે જ યાદ આવે છે, પણ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું કશું યાદ નથી કરાતું, કશી એમની સેવા ઉપાસના નથી કરાતી, તો ઉચ્ચ માનવ-જન્મ છતાં બિચારાં પેલા અનાયદેશવાસી આર્દ્રકુમાર કરતાં શી વિશેષતા રહી?

આર્દ્રકુમારને પ્રતિમા જોતાં જાતિસ્મરણ :-

આર્દ્રકુમાર રતનની જિનપ્રતિમા જોઈ વિચારે છે કે ‘આ કઈ જાતનો દાગીનો છે? પોતે અરીસાની સામે રહી. ‘શું આ મસ્તકે લગાવવાનો દાગીનો છે?’ એમ વિચારી પ્રતિમાને પોતાના મસ્તકે રાખી અરીસામાં જુએ છે. એમાં ખરાખર મેળ બેસતો નથી લાગતો, એટલે લલાટ આગળ

રાખીને જુએ છે. ગળા પર રાખીને જુએ છે, ખલા પર રાખીને, હૃદય આગળ રાખીને જુએ છે,.... મનને કાંઈ સમજ નથી પડતી કે આ દાગીના કે ખીચું કાંઈ? શરીરના ગુદા ગુદા સ્થાને રાખી જોતાં સમજાયું નહિ, એટલે સામે ઊંચા સ્થાને રાખી જોઈ વિચારે છે કે આ વસ્તુ શી? એમ સામે રાખી જોવામાં પ્રતિમા પર ધ્યાન ખૂબ કેન્દ્રિત થયું, અને ખીજી બાજુ ચિંતન ચાલુ છે કે આ શું? એમ મૂર્તિ પર એકાગ્ર ચિંતન કરતાં કરતાં મનને એવો ભાસ થવા માંડ્યો કે આવું મેં ક્યાંક જોયું છે! એમાં ઊંડો ઊઠાપોહ ચાલુ થઈ ગયો કે ‘આવું ક્યાં જોયું? ક્યાં જોયું?’ તે ઠેક બાળપણ સુધી પહોંચી ગયો કે એ વયમાં જોયું છે ખરું? એ ય ન દેખાતાં ચિંતન આગળ વધ્યું કે ‘ભલે બાળપણમાં નહિ, પણ આવું જોયું છે એમ તો લાગે છે તો ક્યાં જોયું? : એમ વિચારતાં દષ્ટિ ઊંડાણમાં ગઈ. ઊઠાપોહ કરતાં કરતાં મતિજ્ઞાનવરણને પડે: તૂટી ગયો; કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો, અને દષ્ટિ પૂર્વ-જન્મ પર ગઈ, જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું!

ખૂબ એકાગ્રતાવાળું ચિંતન આ જનમના પેલે પાર પૂર્વ જન્મ સુધી પહોંચી જાય છે.

આદ્ર કુમારનું ચિંતન :-

આદ્ર કુમારને પૂર્વજન્મ યાદ આવતાં ત્યાંના આર્ય માનવ જનમ અને એમાં કરેલા જિનપ્રતિમાનાં દર્શન પણ એને યાદ આવી ગયા! ‘આ શું?’ તરત જ એ હૃદયક ખાઈ જતાં બેભાન થઈ ગયો. પછી ભાન આવતાં એના મનને થયું કે

‘અહો! પૂર્વે આવા જ જિનબિંબ મેં જોયેલા! મેં જિનેશ્વર ભગવાન જોયેલા અને જૈનધર્મ મેં આરાધેલા!

અરે ! તો પછી ક્યાં હું અહીં અનાર્થ દેશમાં ધર્મવિહોણા
અનાર્થકુળમાં આવી પડ્યો ?

આ અનાર્થ દેશના રાજાના પાટવી કુમાર આર્દ્રકુમારને
ગજબનું આશ્ચર્ય થયું ! એણે જોયું કે ‘પૂર્વે આ જિનેશ્વર
ભગવાનને મેં ભજવેલા, એટલે અહીં મહાહુલ્ભ માનવ અવ-
તાર મળી ગયો ! અને તે પણ મોટા રાજવી કુળમાં રાજાના
પાટવીકુંવર તરીકે માનવ અવતાર મળી ગયો ! પરંતુ જરા-
કશા મોહના અપરાધે હાય ! અનાર્થ દેશ અનાર્થ કુળમાં
અવતાર મળ્યો ! ધિક્કાર પડો મારા મોહને કે જેથી જન્મથી
જ જૈન ધર્મથી વંચિત રહ્યો. ઉપરાંત ન દેવાધિદેવ જિનેશ્વર
ભગવાન મળ્યા, ન સુગુરુ સાધુ મહાત્મા મળ્યા ! હવે મારે
શું કરવાનું ?’

દેવ-ગુરુ-ધર્મ વિનાની ને એમની આરાધના વિનાની
જિંદગી એટલે ડમઠોક પાપ-સેવનની જિંદગી !

એનું પરિણામ ? અહીં માનવ અવતાર મળવા છતાં
હવે પછી દુર્ગતિઓમાં હલકા અવતારોમાં દુઃખો અને પાપોમાં
સળડયા કરવાનું ! તો શું માનવ-જન્મ પણ દુર્ગતિઓમાં
ભટકવા માટે જ થવાનો ?

૨. બીજને ભેટ-વેણ આદિ કેવા અપાય ?

અભયકુમારે જિનપ્રતિમા ભેટ તરીકે મોકલી એનો કેવો અદ્ભુત પ્રભાવ પડ્યો ! આર્દ્રકુમારના દિલમાં શુભ અધ્યવસાયો શુભ ભાવો વહેતા બની ગયા, ઊછળતા થઈ ગયા; તેમજ જોજો આગળ ઠેક ચારિત્ર લેવાના નિર્ધાર સુધીના શુભ અધ્યવસાય ઊભા થઈ જવાના છે ! આ શાનો પ્રતાપ ? જિનપ્રતિમાની ભેટ અભયકુમારે મોકલી એનો પ્રતાપ.

ભેટ કેવીક અપાય ? :-

તમે ય બીજને ભેટ આપો છો ને ? કેવીક ભેટો ? સામાને ત્યાગ, વૈરાગ્ય, જિનભક્તિ....વગેરેનાં શુભ અધ્યવસાય જગાડે એવી ભેટો ? કે સામાને અને બીજબોને અનેકાનેક વાર રાગ આસક્તિ મમતા જગાડે એવી ભેટો ? તથા પોતાની પાસે રહેલ વસ્તુની અપેક્ષાએ આ હલકી વસ્તુ લાગી એના પર દ્વેષ અરુચિ, ઈતરાજી જગાડે એવી ભેટ ? આજે લગ્નના કરિયાવરમાં ભેટો મુકાય છે ને ? કેવી ભેટો ? રેડિયો-ટ્રાન્ઝી-સ્ટર, ટી. વી. સેટ, કેમેરા એવી એવી જ ને ? એમ દિવાળી વગેરે પ્રસંગમાં ભેટો અપાય તે કેવી કેવી ? સરિયામ ભારે રાગ-આસક્તિ-આકર્ષણ-મમતા પોષે એવી જ ભેટો ને ? એમાં સામા જીવને અધ્યવસાયો કેવા જગતા રહેશે ? એના સગા-સ્નેહીને પણ એ જોઈ જોઈ ને કેવા અધ્યવસાય જાગવાના ? ત્યાગના ? વૈરાગ્યના ? જિનભક્તિના ? જીવદયાના ? ભગવાન ભગવાન કરો, દુન્યવી વસ્તુ પર આવા પ્રશસ્ત-શુભ અધ્ય-

વસાયનું સ્વપ્નું ય ક્યાં પડ્યું છે ? તો પછી એવી મોહક વસ્તુ ભેટ આપીને શો સાર કાઢ્યો ?

આપણો આ જનમ આપણી જાતને અને ખીજાઓને શુભ અધ્યવસાયોમાં ઝીલતા રાખવા માટે છે ? કે અશુભ ભાવોમાં ડુબ્યા રાખવા માટે છે ?

પણ જ્યાં પોતાની જ જાત માટે શુભ ભાવમાં ઝીલતા રહેવાની પડી ન હોય ત્યાં ખીજાના માટે તો આ વિચાર આવે જ શાનો ? કે 'એને હું શુભ ભાવ કરાવું ? એને શુભ ભાવ થાય એવી ભેટ આપું ? શુભ ભાવ થાય એવા વચન બોલું ને એવી પ્રવૃત્તિ કરાવું ?' પોતાને માટે નહિ, તો ખીજા માટે તો આ વિચાર આવે જ શાનો ?

ત્યારે ભૂલશો નહિ,-

માનવ અવતાર એ શુભ ભાવોમાં જાતે ઝીલતા રહેવા અને ખીજાને ઝીલતા રાખવા માટે શ્રેષ્ઠ અવતાર છે.

ત્યાં રોજના અશુભ ભાવ કેટલા સેંકડો ?

ઝાડપાન, કીડામંકોડા કે પશુ પંખીના જનમમાં હોત તો ક્યા શુભ ભાવ ચાહીને કરી શકવાના હતા ? ત્યાં ધર્મ-અધર્મનો વિવેક જ નથી, પછી શા શુભ ભાવ ત્યાં કરી શકાય ? કવિ કહે છે,-

“તિર્યંચતણા ભવ કીધા ઘણેરા,

વિવેક નહિ ય લગાર,

નિશિ દિનનો વ્યવહાર ન જાણ્યો,

કિમ ઉતરાયે પાર ?

હો જિનજી ! અબ હું શરણે આયો.’

તો શું દેવના અવતારમાં શુભ ભાવ કરી શકતે ? અરે ! અહીં ઠીકરા જેવા વિષયો અને શકોરુ' ચાટવા જેવા સુખ મળ્યા છે, તો પણ સતત શુભ ભાવ નથી સાચવતા, તે શું દેવતાઈ વિષયો અને દેવતાઈ સુખ મળ્યા હોય ત્યાં શુભ ભાવમાં ઝીલતા રહેત ? ઠીકરા જોઈ જોઈ હરખાય, એ હીરા માણેક જોઈ જોઈ ન હરખાત ? એટલે દેવતાઈ અવતારમાં દિવ્ય શરીર-હીરા-માણેક-અપ્સરાઓ જોઈ જોઈ રાગ અને હરખનો પાર ન રહેતો હોય, ત્યાં એના અંશે પણ ત્યાગના શુભ ભાવ શુભ અધ્યવસાય તો જાગે જ શાના ? એ તો આ એકમાત્ર માનવ-જનમમાં દુન્યવી વસ્તુઓ પર વૈરાગ્યના શુભ ભાવ અને એના ત્યાગના શુભ ભાવ કરવા શક્ય છે. ત્યાં દુન્યવી સારા સારા ગણાતા મોહક પદાર્થો જોઈ જોઈ અને મનમાં લાવી લાવી એકેક દિવસમાં કેટકેટલી વાર દિલના ભાવ જગાડવાના થતા હશે ? રોજના કેટલા સેંકડો અશુભ અધ્યવસાય કરાતા હશે ?

થોડા જ અશુભ ભાવની આર્દ્ર કુમારને કેવી સજા ? :-

આર્દ્ર કુમારના પૂર્વભવમાં આ જોવા મળશે કે કેવા થોડા જ અશુભ અધ્યવસાય કર્યા એમાં અનાર્થ દેશમાં પૂરાવાનો દેશવટો મળ્યો ! જાતના અશુભ અધ્યવસાયના યાને અશુભ ભાવના કટુ ફળ પોતાને કેવાકે ભોગવવા પડશે એની ગભરામણ થાય તો ખીજને અશુભ ભાવ જગાડવા પર અને અશુભ ભાવ જગાડનારી ભેટ આપવા પર ગભરામણ થાય; એમ ખીજને એવાં મોહના ઝોલ, ક્રોધના ઝોલ, અભિમાનના ઝોલ,.... કહેતાં પણ ગભરામણ થાય; સામાની દયા આવે કે 'આ ઝોલ સાંભળીને આને બિચારાને કેવા કામ-ક્રોધ-લોભના અશુભ ભાવ સળગશે ! એના એને પરલોકમાં દુર્ગતિઓમાં કેવા ભયંકર ફળ ભોગવવા પડશે !'

સામાને અશુભ ભાવ જગાડયા પર એને નીપજતા. દુર્ગતિનાં કારણા દુઃખની આપણને ગભરામણ થાય તે. સામાની ક્યા આવે; ને તે અશુભ ભાવ જગાડનારી એવી મોહક ભેટો આપતાં કે એવા મોહક ખોલ ખોલતાં આંચકો આવે.

ઉદ્દુ' મનને એમ થાય કે 'ભેટ આપવી છે તે એવા સારા ધાર્મિક પુસ્તકની ભેટ કાં ન આપું? એવી આધ્યાત્મિક ચીજની ભેટ કાં ન દઉં? કે જેથી સામાને અને એના લાગતા વળગતાને આ પુસ્તક વાંચી યા આ આધ્યાત્મિક વસ્તુ જોઈ શુભ ભાવ જાગે ?

'એમ, ખોલ પણ એવા સમતા ભાવના, નમ્રતાના, ધર્મના કાં ન ખોલું કે જેથી સામાને શુભ ભાવ જાગે? ખોલ ખોલવામાં શો ખર્ચ પડે છે? 'રોડના ખોલ ખોલીએ તે સામા પર રુવાબ પડે' એવી લાલચ તુચ્છ છે. એમાં કયું મોટું માન મલી જાય છે? કે કયું સોનાના પતરે અંકિત થઈ જાય છે કે એ માન અમર રહેવાનું છે?

મૂળમાં દષ્ટિ વિશાળ કરવાની જરૂર છે કે આ ઉચ્ચ જનમમાંથી શું સારું કમાઈ લઈ જવું છે? સારું કમાઈ લેવાની કેટલી શુભ સગવડ અહીં મળી છે? સારા શબ્દમાં શો ખર્ચ પડે છે? કે શી મહેનત પડે છે? મનને આ ધગશ જોઈ એ કે

“મારા સંપર્કમાં આવનારને કેમ હું મારા એવા તન-મન-ધન ને વચન પીરસું કે જેથી એના હિલમાં એથી શુભ ભાવ ઊભા થાય ?

અલયકુમારે આર્દ્રકુમારને જિનપ્રતિમા ભેટ મોકલી તે જુઓ એ આર્દ્રકુમાર એ જોઈને કેવા શુભ ભાવમાં ઝીલી

રહ્યો છે ! નતિ-સ્મરણ જ્ઞાન પામીને એ હવે પૂર્વલવની જરાક ભૂલમાં અહીં અનાય દેશમાં અવતરવું પડ્યું એ પરથી સંસાર પરથી ઉક્લગી જવાના શુભ ભાવમાં અર્થાત્ વૈરાગ્યના શુભ અધ્યવસાયમાં ચડી રહ્યો છે !

આર્દ્રકુમારને કેમ આટલા બધા શુભ ભાવ ઉલ્લસ્યા છે ? કારણ એ, કે એણે નતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વજન્મ ભવમાં એવું જોયું છે. માટે તે નતિસ્મરણ જ્ઞાનમાં પૂર્વ ભવની ઘટનાઓ યાદ આવી જતાં એ મૂર્છા ખાઈ ગયો હતો. વર્તમાન દુર્દશાની અપેક્ષાએ પૂર્વ કેટલું બધું અદ્ભુત મળેલું ! એ જોવા પર મગજ ધુમરાહ ખાઈ ગયેલું.

ત્યારે હવે એ જોઈએ કે પૂર્વલવની એવી શી ઘટનાઓ હતી ?

૩. આર્દ્રકુમારનો પૂર્વભવ

આર્દ્રકુમાર પૂર્વભવમાં એક સામયિક નામે વણિદ્ર-પુત્ર હતો. મોટો થતાં બાપે એને બન્ધુમતી નામની કન્યા પરણાવેલી. એકવાર સદ્ગુરુનો યોગ થતાં બોધ પામીને એણે સન્નેડે બાર વ્રત લીધા. સુંદર જિન-ભક્તિ, સાધુ-સમાગમ વગેરે કરતાં કરતાં એની ધર્મભાવના વધતી ચાલી. જડભરતને સાધુ-સમાગમ શું કામ કરે છે? જડ ભરતને પણ ધર્મ ચેતનાવાળો બનાવી દે છે! માટે જ ધર્મ-શ્રવણને યોગ્ય આ આર્ય માનવ-જન્મમાં સદ્ગુરુનો સમાગમ મહત્વનો છે.

એ સત્સંગ બહુવાર કરતા રહેવાથી એ સાધુ-પુરુષોના ત્યાગ-ધર્મની આપણી ઉપર છાયા પડે છે.

આપણને પણ એમ થયા કરે કે ‘હું ક્યારે આ સર્વ ત્યાગ કરું! એ ન થાય ત્યાં મુઠ્ઠી પણ વિવિધ ત્યાગના વ્રત નિયમ લઉં!’

આમ સત્સંગની છાયા પડવા ઉપરાંત સદ્ગુરુ પાસેથી ધર્મવાણી અને શાસ્ત્ર-વચનો સાંભળવા મળે એનો લાભ વળી ઓર છે.

જિનવાણીના શ્રવણથી આપણા જીગ-જીના ભ્રમ દૂર થાય છે.

જીવને અનંત અનંત કાળનો મોટો ભ્રમ આ છે કે એ દુન્યવી પદાર્થોમાં સુખ દેખે છે! વિષયોમાં સુખ જ સુખ

દેખવાના પાછળ લાખલૂટ વાર રાગ-આસક્તિ-મમતા કરે છે, કામક્રોધાદિ દુર્ગુણો સેવે છે, અને પાર વિનાના હિંસામય આરંભ-સમારંભો, જૂઠ્ઠા-અનીતિ,....વગેરે પાપાચરણો કરે છે. મૂળ કારણ, વિષયોમાં સુખનો ભ્રમ છે, વિપર્યાસ છે, સુખની આસક્તિ છે. એ વિપર્યાસ મતિ છે, બ્રાન્ત-બુદ્ધિ, અને આસક્તિ છે. આ ભ્રમના અને આસક્તિના મૂળ પાયા પર જ અનેક દોષ દુર્ગુણો અને પાપાચરણો ચાલે છે. તેથી જીવ કર્મોથી ભારે લેપાર્થ અને અનંત અનંત કાળથી આ સંસારની ચારે ગતિઓમાં અને ચોરાસી લાખ યોનિઓમાં ભટક્યા કરે છે! મૂળ કારણ, દુઃખના સાધનોમાં સુખનો ભ્રમ, વિપર્યાસ, આસક્તિ.

આર્દ્રકુમાર પૂર્વભવે સામયિક શ્રાવક :-

આર્દ્રકુમારનો જીવ પૂર્વભવે સામયિક નામનો વણિક્ર શ્રાવક બનેલ છે. એની પત્ની બન્ધુમતી એકવાર બિમાર પડતાં વૈદ્યના ઉપચાર કરાવ્યા છતાં પણ એને ઠીક ન થયું, એટલે વણિક્ર ગિંતામાં પડ્યો કે ‘હાય! ત્યારે આને સારું નહિ થાય?’ પત્ની પર એને પ્રેમ એટલો બધો છે કે પોતાના દુઃખે પત્ની જેટલી દુઃખી છે, એના કરતાં આ પત્નીના દુઃખથી વધારે દુઃખી છે! પત્ની પણ ધર્મ પામેલી છે એટલે આવા અસાધ્ય જેવા બની ગયેલા રોગમાં પણ શાંતિ એન અનુભવે છે; આકુળ વ્યાકુળ થતી નથી; ત્યારે આ એના પતિને પત્નીના રોગથી એન નથી, શાંતિ નથી, આકુળતા-વ્યાકુળતા થાય છે. એટલો બધો એ એના પર આસક્ત છે મોહાંધ છે. મોહની કેવી શિરબેરી છે! રોગી દુઃખી નહિ, મોહાંધ દુઃખી.

ત્યારે દુઃખ કયું મોહું? રોગનું? કે મોહનું? કહો. રોગનું દુઃખ મોહું નહિ. બન્ધુમતીને રોગ છે છતાં એટલી

એ દુઃખી નથી; મોહનું દુઃખ મોટું છે, એના પતિને પોતાને એવો રોગ નથી, છતાં મહાદુઃખી થઈ રહ્યો છે ! કેમકે પત્ની પર ભારે મોહ છે. આ બતાવે છે કે,-

‘રોગના દુઃખ કરતાં મોહનું દુઃખ મોટું છે.

તેમજ રોગી પોતે જ જો રોગ પર મોહથી આકુળ વ્યાકુળ થાય, મન ઢીલું પાડી દે, તો વધારે દુઃખી થવાનો. એના બદલે મન જો ધર્મચિંતક છે, તો દુઃખ નહિ લાગે.’ અહીં જ જુઓ અંધુમતીને એવો મોહ નથી, વ્યાકુળતા નથી, તો પોતાને રોગ છતાં એવી દુઃખી નથી. એમ બતાવે છે કે

મોહમૂહતાથી દુઃખના ગુણાકાર થાય છે.

જ્ઞાનદશાથી દુઃખના ભાગાકાર થાય.

શ્રીપાળકુમારને ધવલે દરિયામાં પાડ્યા હતા, પરંતુ નવપદના આલંબનથી સજ્ઞાન દશાવાળા હતા, તેથી ત્યારે દરિયામાં પતન પામતાં જ કશી હાયવોય કરતા નથી ! એ તો માત્ર ‘નમો સિદ્ધચક્રસ્સ’ ‘નમો નવપયાણ’ નવપદનું સ્મરણ કરીને સ્વસ્થ રહે છે. શું કયું આ ? સજ્ઞાન દશાથી દુઃખના ભાગાકાર કરી નાખ્યા ! એટલે સમુદ્ર-પતન જેવા મહાદુઃખમાં પણ શ્રીપાળ દુઃખચારા નથી બનતા. ત્યારે ધવળ શેઠ શ્રીપાળ પરની ઈર્ષ્યાથી દુઃખી હતો. તે જેમ શ્રીપાળને સમૃદ્ધિ વધે એમ ધવળ વધારે બળતો, વધારે દુઃખી થતો ! એટલે આ પરથી જોઈએ તો દેખાય છે કે

માણસ ખરેખર દુઃખી પોતાની મોહમૂહતાથી થાય છે.

ત્યારે સજ્ઞાનદશાથી સ્વસ્થ સુખી રહે છે. આલંબન એટલી વિશેષતા છે કે આ સામગ્રિક આવક પત્નીની મોહ ખિન્નારીથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે તે સ્વાર્થથી નહિ કે ‘હામ ! આ રોગી

રહે એટલે મારું શું થાય ? એ મરી ગયે મારું શું થશે ? પરંતુ પત્ની પરની દયાથી કે ‘આ બિચારી ધર્માત્માને આવો રોગ ! શું આનો રોગ ન મટે ? આનું શું થશે ?’ એ દયાથી હુ ખી છે.

સામયિકને સ્વાર્થ—માયા નથી, પરંતુ પત્ની પર લાગણી છે, દયા છે, એટલે એને વિચાર આવે છે કે ‘આમાં વૈદિકીય દુન્યવી ઇલાજ કારગત થતા નથી, તો હવે કોઈ આધ્યાત્મિક ઇલાજ અજમાવવા દે.’

શો આધ્યાત્મિક ઇલાજ કરવાનો ?

પ્રભુનું નામસ્મરણ ? પ્રભુને પ્રાર્થના ? નવકાર સ્મરણ ? ના, એ તો જુએ છે કે ‘એ તો હું કરું જ છું. પરંતુ મારું એવું શ્રદ્ધાબળ નથી કે એ ઇલાજ કારગત થાય. જેમ વૈદની દવા પણ શ્રદ્ધા હોય તો કામ કરે છે, ને એવી શ્રદ્ધા ન હોય તો સારી પણ દવા ફેઇલ બાય છે; એમ પ્રભુનું નામ એ દવા છે, છતાં એવું આપણું શ્રદ્ધાબળ ન હોય તો એ ન ફળે.

શ્રદ્ધાબળ મોટી ચીજ છે, માટે તો ‘કલ્યાણમંદિર’ સ્તોત્રમાં આવે છે ને કે

‘ પાનીચમપ્યમૃતમિત્યનુચિંત્યમાનં

કિં નામ નો વિષવિકારમપાકરોતિ ? ’

અર્થાત્ પાણીને ભાવના આપવામાં આવે કે ‘આ અમૃત છે આ અમૃત છે,’ તો શું એ પાણીથી વિષનો વિકાર દૂર નથી થતો ? થાય જ છે. આમાં કોણે કામ કર્યું ? કહો ‘આ પાણી એ અમૃત છે,’ એવા શ્રદ્ધાબળે કામ કર્યું. માટે આધ્યાત્મિક ઉપાય પર શ્રદ્ધાબળ બેરહાસ બેઈએ.

બંધુમતીના પતિએ એ જોયું કે કદાચ આધ્યાત્મિક એક ઉપાય પર એટલું શ્રદ્ધાબળ ન હોય તો એ કારગત ન થાય; પરંતુ જો ધીજા આધ્યાત્મિક ઉપાય પર શ્રદ્ધાબળ હોય તો તો એ કામ કરી જાય. ત્યારે શાસ્ત્રોમાં મહાપુરુષોના જીવનમાં એ સાંભળ્યું છે કે એમને રોગ હતો પણ જ્યાં આ નિર્ધાર કર્યો કે ‘જો રોગ મટી જાય તો મારે ચારિત્ર લઈ લેવું,’ તો આશ્ચર્ય છે કે એ નિર્ધારમાત્રથી એમનો રોગ મટી ગયો! તેથી આ બંધુમતીમાં પણ કેમ એ ઇલાજ લાગુ ન થાય?’

આર્દ્રકુમારની પૂર્વભવે ચારિત્ર-પ્રતિજ્ઞા :-

બંધુમતીને એ કહે છે, “જો વૈદ્ય હાથ બંધેરી નાખે છે કે તારા રોગનો હવે કોઈ ઇલાજ નથી. તો શું હું તને મરતી જોઉં? મારે તારો રોગ અને તારું મૃત્યુ જોવું અસહ્ય છે; એટલે હું સંકલ્પ કરું છું. પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે જો તારો રોગ મટી જાય તો મારે ચારિત્ર લઈ લેવું. તારા પર મને લાગણી છે તો તારા આરોગ્ય ખાતર ભલે હું આટલો ભોગ આપીશ. એમાં તુંય જીવી જશે અને હું કાંઈ મરી જવાનો નથી; હુંય ચારિત્ર જીવનમાં જીવતો જ રહેવાનો છું.”

આ કેવો પ્રેમ! કેવી લાગણી છે? સ્વાર્થની કે પરા-ર્થની? આમાં દુન્યવી સ્વાર્થ તો કશો સરતો નથી ઉદ્ભવે પોતાને સંસાર-સુખો જતા કરી ચારિત્રનાં કષ્ટ ઉપાડવાનાં આવે છે. આવો પ્રેમ એ સ્વાર્થનો પ્રેમ નહિ, પણ પરાર્થનો પ્રેમ છે, એ પ્રેમમાં વૈરાગ્ય જળહળે છે.

પ્ર૦- પરાર્થ પ્રેમમાં વૈરાગ્ય શી રીતે?

ઉ૦- પરાર્થપ્રેમ આ રીતે છે કે જો આ મારો સ્નેહી-જીવ મારા સંસાર-ત્યાગથી જીવતો રહેતો હોય, તો ‘મારા

સંસારસુખ ખાડામાં પડો.' આમ સંસારસુખ પર નફરત એ ગૈરાગ્ય.

સંસારસુખ ટકાવવાની લાલસામાં સ્નેહીને મરતા જોવા પર એવા સંસારસુખ ગોઝારા છે.

આમ સંસારસુખ ગોઝારા લાગ્યા એજ ગૈરાગ્ય. આવા ગૈરાગ્યના મજબૂત પાયા નાખ્યા હોય એટલે આર્દ્રકુમારના ભવમાં એને જ્ઞતિસ્મરણ થતાં જ મહા ગૈરાગ્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે.

ભવાંતરે વૈરાગ્યાદિ મહાગુણ જળહળાવવા છે ? તો અહીં એનો મજબૂત પાયો નાખો.

પત્નીની પતિને નિયમની કેમ અટકાયત ? :-

બંધુમતીની ભવ્ય વાણી :-

બંધુમતી પતિનો આ સંકટપ પતિની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળતાં જ કહે છે, “જરા ઊભા રહો. આવી પ્રતિજ્ઞા ન કરો, કેમકે એથી સંભવ છે, મારો રોગ મટી જશે, હું જીવતી રહીશ; પરંતુ પછી તમે પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળી શકો, ચારિત્ર નહિ લઈ શકો; કેમકે હું જાણું છું કે તમને મારા પર કેટલો બધો મોહ છે ? મને સાજી જોઈને મોહથી તમે ઢીલા પડી જશો. એમ પ્રતિજ્ઞા ભાંગવાનો અવસર આવે, અને એથી દુર્ગતિ થાય, એનાં કરતાં પ્રતિજ્ઞા ન કરો. ભલે મારો રોગ ન જાય ને મારે મરવાનું આવે. હું મરીશ તો ય ધર્મ-ભાવનામાં મરીશ; તેથી મારી દુર્ગતિ નથી થવાની; એટલે મારા મરવામાં શું બગડી જવાનું છે ? પણ તમે જો પ્રતિજ્ઞા ભાંગો તો દુર્ગતિમાં જવું પડે ! એના કરતાં પ્રતિજ્ઞા ન લેવી સારી.”

પતિ કહે છે “આ તું શું બોલે છે? હું પ્રતિજ્ઞા ભાંગું?”

અંધુમતી કહે “હા, હું તમારી નાડ તમારી નબળાઈ બાજુ છું. મારાં સાબલ થયા પછી તમે મારા પરનો મોહ છોડી શકવાના નહિ, અને એથી જ સંસારત્યાગ નહિ કરી શકો.”

પતિ સામયિક કહે છે, “આવી મિથ્યા કલ્પના રહેવા દે. જે તારો રોગ મટતો હોય, અને તું જીવતી રહેતી હોય, તો મારે સંસાર જહનનમમાં ગયો. તું સાજી થતી હોય તો હું કેમ સંસાર ન છોડું? તારા પર મને એટલી બધી લાગણી છે કે તારા આરોગ્ય ખાતર ગમે તેટલો ભોગ આપવો પડે તે આપવા તૈયાર છું.”

અહીં અંધુમતીની દૂરદર્શિતા બેવા જેવી છે. પતિ સાથે વરસો રહી છે, એટલે એ પતિની તાસીર બાજુ છે. સંસારમાં સામાન્ય રીતે આ સ્થિતિ હોય છે એટલે પતિ ગમે તેટલી ડંકાસ ઠોકતો હોય પણ પત્ની એની નાડ બાજુતી હોય છે, તેથી એની ઠાંસને મિથ્યાભિમાન તરીકે દેખે છે.

જ્ઞાની આપણને ઓળખે છે, છતાં આપણી ડંકાસ કેટલી !

આપણી દશા પણ આવી સમજવાની છે. આપણે ગમે તેટલી ઠાંસ ઠોકીએ, બઝાઈ મારીએ, પરંતુ કેવળજ્ઞાની આપણને નબળીબ ઓળખે છે; એટલે આપણી ઠાંસને મિથ્યાભિમાન તરીકે દેખે છે. જે એક પત્નીને પતિનું અંતર્ગત કશું ધૂપું નથી, તો અનંત જ્ઞાનીને આપણું શું અંતર્ગત ધૂપું હોય? જે ધૂપું ન હોય તો આપણે આપણી નબળાઈઓને

સમજી લઈ ઠાંસ ઠોકવી વર્થ છે, બડાઈ હાંકવી નકામી છે. બડાઈ હાંકવાનું મન થાય ત્યાં જ્ઞાનીદૃષ્ટ આપણી નબળાઈએ જોવી.

બંધુમતી પતિની નબળાઈ જાણે છે એટલે એણે એને પ્રતિજ્ઞાથી રોકવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ પતિનો એના પરની લાગણીથી પકડો નિર્ધાર છે કે ‘આના આરોગ્ય ખાતર ભલે હું સંસાર-સુખોનો ભોગ આપીશ,’ તેથી એણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “પત્ની જાણ થઈ જાય તો મારે આરિત્ર લઈ લેવું.” કેવો ગજબ નિયમ !

અહીં જોવાની ખૂબી છે કે આ નિયમ પાતાની વદત ઉપર લીધો કિન્તુ પત્ની પર ન ઠોળ્યું કે તું આ પ્રતિજ્ઞા કર કે “તું જાણ થઈ જાય તો મારે આરિત્ર લેવું.” એટલે જ આ સવાલ છે કે

પ્ર૦- પત્નીને આરિત્ર લેવરાવવાનું નક્કી ન કરાવતાં પોતે આરિત્ર લેવાનું કેમ નક્કી કર્યું?

ઉ૦- આનું એક કારણ એ વિચારી શકાય કે,-

(૧) આરિત્રમાં સંસારનો ભોગ આપી કષ્ટ ઉપાડવાનાં છે. બંધુમતી પત્ની ઉપર શ્રાવક પતિ સામયિકને પ્રેમ છે.

જેના પર પ્રેમ હોય એ કષ્ટ ઉપાડે એના કરતાં પોતે એની ખાતર ભોગ આપી કષ્ટ ઉપાડે એવું મન રહે.

એ કારણે એણે પત્ની આરિત્ર લે એ ન વિચારતાં પોતે જ સંસાર સુખોનો ભોગ આપી આરિત્રના કષ્ટ ઉપાડવા એવો સંકલ્પ કર્યો.

વાત પણ સાચી છે,— પોતે ખીજ પર પોતાનો પ્રેમ હોવાનો દાવો રાખે, પણ ભોગ આપવાની ને કષ્ટ ઉપાડવાની

વાત આવી, તો કહે 'તું કષ્ટ ઉપાડ, હું આરામથી બેસીશ.' આમાં સાચો પ્રેમ શો રહ્યો ? સુશીલ પત્નીઓ ધરકામના બગલો કષ્ટ કેમ ઉપાડે છે ? કહો,

પતિ ઉપર પ્રેમ છે માટે પતિ ખાતર પત્નીને ભોગ આપવાનું કષ્ટો ઉઠાવવાનું મન રહે છે.

ત્યાં જો પોતે પતિ પાસે કષ્ટ ઉપડાવે અને પોતે કશો ભોગ ન આપતાં આરામથી બેસે, તો એને પત્ની તરીકે પ્રેમ શો રહ્યો ? એ તો મોટી શેઠાણી બની બેઠી ! એમ જે શિષ્ય ગુરુ પાસે બધાં કામ કરાવે અને પોતે કશો ભોગ ન આપતાં આરામથી બેસે, તો એ શિષ્યને ગુરુ પર શો પ્રેમ રહ્યો ? એને પ્રેમ ગુરુ પર શાનો ? એને તો આરામીનો પ્રેમ રહ્યો ! ગુરુ પર પ્રેમ હોય તો 'ગુરુને આરામથી બેસાડી રાખું' અને પોતે ગુરુ ખાતર બધા કષ્ટ ઉપાડું; ગુરુ ખાતર ભારે ભોગ આપું,' એવું મન રહે.

એટલે જ શ્રાવક સામયિકે પત્ની ખાતર પોતે ભોગ આપવા માટે ચારિત્રનાં કષ્ટ પોતે ઉપાડવાનો નિયમ કર્યો, પણ પત્નીને ચારિત્ર લેવા ન કહ્યું, એમાં આ એક કારણ કે પોતે પત્ની પર પ્રેમ ધરાવે છે, તો એની ખિમારી મટવા માટે પોતે બીજાને ચારિત્રનાં કષ્ટ ઉપાડવા પોતે ભોગ આપવાનું નક્કી કર્યું. આ સમજી રાખવાનું કે

દેવાધિદેવ અરિહંત ભગવાન પર આપણે જો પ્રેમ ધરાવીએ છીએ તો ભગવાન ખાતર આપણે ભોગ આપીએ.

પ્રભુ આગળ ચૈત્યવંદન કરવાનું તે એની મુદ્રાએ કરવાનું, અર્થાત્ જમીન પર બે ઠીંગણે સ્થાપી એના પર અડધા બિલા રહી કરવાનું છે. એ મન કેમ નથી થતું ? અને આરા-

મથી અડધી કે આખી પલાંડી માંડીને કરવાનું મન કેમ થાય છે? કહો, પ્રભુ ખાતર ભોગ આપવાનું અર્થાત્ પ્રભુ ખાતર એટલું ચ ઠીંચણ પર ઊભવાનું કષ્ટ કરવાનું મન નથી; માટે તો એવી આરામી ભોગવાય છે. તો પ્રભુ પર પ્રેમ કેવો?

જો પ્રેમથી પ્રભુ ખાતર ભોગ આપવાનું મન હોય, તો પ્રભુની પૂજામાં ડિંડવાણું ચલાવાય? પૂજા મંદિરના કે સંઘના દ્રવ્યોથી થાય?

જુઓ, ભાઈ પૂજા કરવા આવ્યા છે, શી રીતે પૂજા? સુખડ મંદિરનું, દૂધ મંદિરનું, અંગલૂંછણા મંદિરના, અગરળત્તી મંદિરની, દીવો મંદિરનો, તો પછી તારું શું? મારું મારા પૂજાનાં કપડાં એટલું જ! આમાં પ્રભુ ખાતર શો ભોગ આપ્યો? કશો ચ નહિ; કેમ નહિ? કેમકે પ્રભુ પર હૈયાન્ધ પ્રેમ કયાં છે?

પ્રભુ પર પ્રેમ ખાતર પૂજામાં કયા કયા દ્રવ્યોનો ભોગ? :-

શાસ્ત્ર તો કહે છે ગરીબમાં ગરીબ માણસ હોય, રોટલો માંડ કાઢતો હોય, એવો પણ માણસ પોતે પોતાના ઘરના ટાંકાનું કે ચોટ્ટા ડૂવાનું ચોટ્ટું લોટો પાણી પ્રભુ આગળ મૂકી આવે. ત્યારે આટલું ચ જો જેને કરવાનું નથી, તો તો એ પેલા ગરીબ કરતાં ચ અત્યંત ગરીબ ભૂખડી બારસ જેવા જ થયા ને?

પોતાને ઘી-કેળાં ઉડાવવા મળે છે, મુલાયમ ચોટ્ટામાં કપડાં પહેરવા મળે છે, પત્ની પુત્રો પર પ્રેમ છે તો એમને ચ ઘી-કેળાં ધરવાનું અને કિંમતી વસ્ત્રો ઓઢાડવાનું આવડે છે, પણ પ્રભુનાં અંગલૂંછણા ધરાર મેલાં અને જડા દેખવા

છતાં પોતાના ઘરનાં ઊંઝળા જુલાયમ અંગલૂંછણા લાવીને મૂકવાનું નથી આવડતું ! અરે ! મંદિરના મેલાં અંગલૂંછણા ઘરે લઈ જઈ ઊંઝળા ખાકુ ખનાવી લાવવા જેટલું ય આવડતું નથી ! પ્રભુની પૂજામાં જે ઘરેથી એક સુખડનો ટૂકડો લઈ આવવાનું, જે ૧૦-૨૦ ગ્રામ પણ હૂંધ લઈ આવવાનું, તથા જે ગ્રામ ધીની એક બત્તી લઈ આવવાનું ય નથી આવડતું. તો ત્યાં પ્રભુ પર પ્રેમ શો રહ્યો ? પ્રેમ જૈરા-છોકરા પર જ ને ?

લોગ આપવો નથી તો હૈયામાં પ્રેમ શો ?

આ સૂત્ર સમજી રાખો કે

જેના પર હૈયાનો ભારે પ્રેમ છે, એની ખાતર ભારે લોગ આપવાનું કરાય છે; અને તે પણ નિરાશાંસ ભાવે એટલે કે બદલાની આશા વિના કરવાનું.

ગુરુ પ્રત્યે શિષ્યનું પણ આ કર્તવ્ય છે કે ગુરુ પર પ્રેમ છે તો ગુરુ ખાતર નિરાશાંસ ભાવે ભારે લોગ અપાય.

આર્દ્રકુમારના જીવ શ્રાવકે પત્ની બંધુમતી પરના પ્રેમથી એના આરોગ્ય ખાતર આટલો મોટો ચારિત્રનાં કષ્ટ ઉપાડી સંસાર-ચુખેનો લોગ આપવાનું નક્કી કર્યું. આ એકે કારણ, કે ચારિત્ર પત્નીને લેવરાવાનું ન નક્કી કરાવ્યું, પણ પોતે ચારિત્ર લેવાનું નક્કી કર્યું. વળી ખરી વાત તો એ છે કે

જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ભલે સામાથી કાર્ય થાય એવું હોય તો પણ પોતે જ લોગ આપી કાર્ય કરવાનું મન હું મેશા બન્યું રહે.

(૨) પત્નીને ચારિત્ર ન લેવરાવવાનું બીજું કારણ

એ વિચારી શકાય કે શ્રદ્ધા છે કે 'ભારે અસાધ્ય વ્યાધિ જીવલેણ વ્યાધિ દૂર કરવી છે, તો એની ભારે કિંમત ચુક-

વવી ભેઠએ,' ને તે શ્રદ્ધા સાથે ચારિત્ર લેવા રૂપી કિંમત ચુકવવી છે. એમાં શ્રાવક એ જુએ છે કે મારા કહેવાથી પત્ની કદાચ એમ નક્કી કરે કે 'આ રોગ જાય તો મારે ચારિત્ર લેવું,' પરંતુ એને જો શ્રદ્ધા ન હોય, શંકા હોય, કે 'આ સંકલ્પથી રોગ જાય કે કેમ કોને ખબર ?' તો સંકલ્પ કરવા છતાં કાર્યસિદ્ધિ ન થાય. શંકાએ કાર્ય સિદ્ધિ ન થાય. કાર્યસિદ્ધિ તો કરવી જ છે, અને પોતાને પાકી શ્રદ્ધા છે કે 'પોતે ચારિત્ર લેવાનું' નક્કી કરે, તો પત્નીનો રોગ જાય,'

આમ પોતાની શ્રદ્ધાથી કાર્યસિદ્ધિ દેખી એટલે પણ ચારિત્ર લેવાનું શ્રાવકે પોતે જ પોતાના માથે રાખ્યું.

પણ પત્નીના માથે ન મૂક્યું. આમાં એ તો વસ્તુ છે જ કે પત્ની પરના પ્રેમથી પોતે જાતે લોગ આપવાનું કરવું.

આટલા માટે તો શાણા પુત્રો માળાપનાં કાર્ય લાઇઓને ન ભળાવતાં જાતે કરે છે; કેમકે સમજે છે કે "એ કાર્ય લાઇઓ કરી તો આવે, પરંતુ કદાચ માળાપ પ્રત્યે એટલી ઊછળતી ભક્તિ અને ભારે શ્રદ્ધાથી ન કરે! અને પોતાને માતાપિતા પર અત્યંત બહુમાન અને શ્રદ્ધા છે, તેથી પોતે ભક્તિભાવથી એમનાં કાર્ય બજાવી શકે." આમ માળાપ પર પ્રેમ છે માટે એમના કાર્યમાં શાણા દીકરો જાતે લોગ આપે છે.

આમ અહીં પણ શ્રાવકને શ્રદ્ધા છે કે 'પોતે ચારિત્ર લેવાનો નિર્ધાર કરે તો પત્ની બંધુમતીનો અસાધ્ય પણ રોગ મટી જાય.' એવી શ્રદ્ધા કદાચ પત્નીને ન હોય તો કાર્ય સિદ્ધિ ન થાય એટલે પણ ચારિત્ર લેવાનું પોતાને માથે રાખ્યું પૂછો,-

૫૦- તો શું ચારિત્ર લેવાના નિર્ધારથી એવા જલિમ રોગ મટે ?

૭૦- હા, જુઓ અનાથી મુનિએ એવો નિર્ધાર કર્યો, અનાથી મુનિ અને નમિ રાજર્ષિને ચારિત્રનિર્ણયથી અસાધ્યરોગનાશ :-

“ રોગ જાય જો આજની રાત, તો સંયમ લેઉં પ્રભાત. ભલસારે વનમાં ભમતાં, ઋષિ દીઠો રથવાડી રમતાં.”

અને ખરેખર એજ રાતે અનાથીનો જલિમ અને અનેકે કિંમતી દવાઓથી પણ નહિ મટેલો દાહજ્વરનો રોગ મટી ગયો !

નમિરાજર્ષિને પણ એમ બનેલું. એમને પણ દાહજ્વર હતો. દવા કાંઈ કામ કરતી નહોતી. રાણીઓ ચંદન લસોટી લસોટી રાજના શરીરે વિલેપન લગાડી લગાડી વિલેપન ભીનાં ભીનાં રાખતી. છતાં રાજને દાહ મટયો નહિ. તેથી રાજ આંખ મીંચીને પડી રહેતા. એમાં રાણીઓના ચંદન ઘસવામાં કંકણના થતાં ઘર્ષણના અવાજને નમિરાજ પીડાવશ સહન ન કરી શકવાથી મીંચેલી આંખે પૂછે છે.

‘ આ કેલાહલ શાનો છે ? ’

રાણીઓ કહે ‘ મહારાજ ! એ ચંદન વાટતાં કંકણ અરસપરસ અફળાય છે, એના થતાં ઘર્ષણનો અવાજ છે. ’

અહીં રાણીઓ સમજી ગઈ કે ‘ મહારાજને આ અવાજ સહન થઈ શકતો નથી, તો અવાજ બંધ કરવો જોઈએ, ’ એટલે એમણે સૌભાગ્યનું એક કંકણ રાખી બાકી બીજાં કંકણ હાથ પરથી ઉતારી નાખ્યા ઘર્ષણ-અવાજ બંધ થઈ

ગયો. એક કંકણ કોની સાથે ઘર્ષણમાં આવે? શાંતિ થઈ ગઈ.

શ્રાદી વારે રાત્ર પૂછે ‘હવે કેમ કોલાહલ બંધ થઈ ગયા?’

રાણીઓ કહે,— ‘મહારાત્ર! પહેલાં હાથ પર અનેક કંકણ હતા તેથી એના પરસ્પર સંઘર્ષથી અવાજ થતો. હવે સૌભાગ્યનું એક જ કંકણ રાખ્યું છે તેથી એકલું કોની સાથે સંઘર્ષ કરે?’

એટલે એકલામાં સંઘર્ષ ક્યાં થાય? અને અવાજ શાનો થાય?

નમિરાત્ર આના પર વિચારમાં ચડી ગયા ‘કે બહો! આ રાણીઓ કહે છે એકલામાં સંઘર્ષ ક્યાંથી થાય! એ સાચું જ કહે છે. હું આ એકલાને બદલે અનેક બની બેઠો છું,— ‘હું ને મારું રાજ્ય, હું ને મારું લશ્કર, હું ને મારો ખતનો, હું ને મારો પરિવાર, અરે! હું ને મારી કાયા!....’ આમ અનેકના ઘેરાવામાં જ સંઘર્ષ છે; ને એ સંઘર્ષથી રાગ-દ્વેષ વગેરે કોલાહલ છે. જે કંકણ—સંઘર્ષના કોલાહલ કરતાં ભયંકર દુઃખદ છે. જે એકલો થઈ બંધિ તો બધો સંઘર્ષ ને બધો કોલાહલ મટી જાય. એટલે નમિ રાત્રએ નક્કી કર્યું કે જે આ રોગ મટી જાય તો ચારિત્ર લઈ એકલો બની જાઉં.’ કેમ વારુ?

સંસારમાં અનેકનો ઘેરાવો એ સંઘર્ષ છે.

એમાંથી રાગદ્વેષ-હર્ષબેદ આદિ કોલાહલ જન્મે છે.

તેથી નમિ રાત્રએ શું વિચાર્યું? આ જ કે ‘રોગ મટી જાય તો ચારિત્ર લઈ લઉં!’

અજ્ઞાનદશા અને સજ્ઞાનદશા

આમાં ખાસ આ જોવાનું છે કે રોગની પીડા સહન નથી થતી માટે પીડા મિટાડવા ચારિત્ર લેવાનો નિર્ણય નથી કરતા.. રાત્રને સોઢાખાણ કરવી નથી કે 'હું ચારિત્રનો નિર્ધાર કરું તો મારો રોગ મટે.' ના, ચારિત્રનો નિર્ણય રોગ મટાડવા નહિ નહિ, - કિન્તુ

ચારિત્ર સાંસારિક અનેકના ઘેરાવારૂપ સંઘર્ષ તથા આત્મામાંથી રાગ-દ્વેષ રતિ-અરતિ, કામ-ક્રોધ, મદમાયા વગેરે વગેરેના કોલાહલ શાંત કરે છે,

માટે એ લેવાનો નિર્ધાર કરવો છે. માત્ર, એ ચારિત્ર લેવામાં દાહજવરની જલિમ પીડા આડે આવે છે તેથી ઇચ્છ્યું કે 'રોગ જાય એટલે તરત ચારિત્ર લઉં.' ધ્યાન રાખો,-

‘ચારિત્રનો નિર્ધાર માત્ર શારીરિક રોગ-પીડા મટાડવા માટે,’ એ અજ્ઞાનદશા છે.

‘રોગ મટીને ચારિત્રનો નિર્ધાર એ અનેકતામાં થતા સંઘર્ષ અને રાગાદિના કોલાહલ મિટાડવા માટે,-’ એ સજ્ઞાનદશા છે.

આ લેહ સમજવા જોવો છે, જેથી વિવેકથી થતી ધર્મ-ક્રિયા પર અધર્મનો ખોટો સિક્કો ન મારી બેસાય.

ચારિત્ર તો ઊંચો ધર્મ છે; પરંતુ એની નીચેના ધર્મો માટે પણ અપહિસાય છે કે, - દા. ત.

માથે દેવું ચડી ગયું હોય, લેણિયાતો તંગ કરવા હોય, ત્યાં જો એમ નિર્ધાર કરે કે જો આ દેવું ફીટી જાય તો ત્યાગ-તપ વગેરે ખૂબ ધર્મ કરું આમાં ધર્મના નિસ્વયથી દેવા-માંથી છુટકારો મળે એટલો જ ઉદ્દેશ હોય, તો એ અજ્ઞાન

દશા છે. તો ય ત્યાગ તપ વગેરે ધર્મ કરવો છે, પરંતુ દેવાનો ભાર મનને વ્યાકુળ રાખી સમાધિપૂર્વક ધર્મ સાધવાની આડે આવે છે, એટલા માટે વિચારે કે ‘આમ દેવાની પીડામાં મારે ત્યાગ-તપ વગેરે અમૂલ્ય ધર્મ સાધવાનું ગુમાવાય છે,’ તેથી નિર્ધાર કરે કે “જે દેવું પતે તો ત્યાગ-તપ વગેરે ધર્મની આરાધના સારી કરું,” તો એ સજ્ઞાનદશા છે; કેમકે

મુખ્ય ઉદ્દેશ દેવું પતાવવાનો નહિ, પરંતુ ત્યાગ તપ વગેરે ધર્મદ્વારા આત્માનું સુધારી લેવાનો હોઈ એ સજ્ઞાનદશા છે.

માત્ર દેવાના કારણે ઊભી થયેલી તંગ દશા એટલે ચિત્ત અસમાધિમાં રહેતું હોવાને લીધે ત્યાગ-તપની ઉચ્ચમાળતા નથી થતી. કેમકે દેવાની અસમાધિ ત્યાગ-તપ વગેરે ધર્મની આડે આવે છે, માટે સમાધિપૂર્વક ધર્મ-સાધના થાય એ ઉદ્દેશથી દેવાની એ આડ દૂર કરવાની માગણી હોય તો એ સજ્ઞાનદશા છે.

આમાં સ્પષ્ટ છે કે ધર્મ કરવાનો નિર્ધાર દેવું ફિટાવવા માટે નથી, પરંતુ ધર્મનો નિર્ધાર તો આ જનમ ધર્મ વિના બરબાદ જાય છે તે બરબાદી અટકાવવા, ને જનમ સુધારી લેવા માટે છે; આ સજ્ઞાનદશા છે. સારાંશ,

આ જનમને ધન-લોભ વિષય-રંગ અને શરીર-સુખા-કારિતામાં બરબાદ થતો અટકાવી, ત્યાગ-તપ-બિનભક્તિ વગેરે ધર્મથી સુધારી લેવાનો ઉદ્દેશ હોય, તો એ ઉદ્દેશથી ધર્મનો નિર્ધાર એ સજ્ઞાનદશા છે.

એથી ઉદ્દટું, ધનમાલ, વિષયરંગ અને શરીર-સુખા-
કારિતાના ઉદ્દેશથી ધર્મનો નિર્ધાર એ અજ્ઞાનદશા છે !

સુલસા શ્રાવિકાએ પુત્રાર્થે ધર્મ વધાર્યો :-

હવે ગુરુએ સુલસા શ્રાવિકાનો દાખલો. એ ગુરુએ છે કે

“ પતિને ઘણું સમજવવા છતાં એમને પુત્ર ન હોવાનું માનસિક ભારે દુઃખ-ઉદ્વેગ-અસમાધિ મટતા નથી. તેથી આમ જો અસમાધિ જ રહ્યા કરે, તો એમની ધર્મસાધના સ્વસ્થતા સ્થિરતા અને ઉલ્લાસથી થાય નહિ; અને પુત્ર નહિ હોય તો એમની અસમાધિ મટશે નહિ, માટે હું ધર્મનો જ આશ્રય લઉં. આ જગતમાં ધર્મ માતા છે, પિતા છે, ભાઈ છે, મિત્ર છે, ધર્મ એ કલ્પવૃક્ષથી અધિક છે. કલ્પવૃક્ષ માત્ર બાહ્ય સંપત્તિ આપે, ધર્મ આભ્યન્તર પણ સંપત્તિ અને સદ્ગતિ આપે છે. ધર્મથી શું સિદ્ધ નથી થતું ? તેથી ધર્મ જ મારે શરણ્ય છે.”

એમ કરી એણે ધર્મનું જોસ વધાર્યું. આમ તો એ ધર્માત્મા શ્રાવિકા હતી જ, પરંતુ ત્યાગ તપ નિયમ વગેરે ધર્મમાં વૃદ્ધિ કરી, અને જિનભક્તિ આવશ્યક વગેરે જે ધર્મ નિયમિત કરતી હતી તેમાં વેગ-જોમ-વીર્યોલ્લાસ અને ભાવોદ્વાસ વધાર્યો ! તે પણ દૃઢ મનથી, એટલે કે કદાચ શરીરને કષ્ટ પડવા માંડ્યું, કે સંસારમાં ખીજી અગવડ નડવા માંડી, યા સંસારના કાર્ય સીદ્ધાવા માંડ્યા, કે કોઈ ઉપદ્રવ આવ્યો, તો પણ વધારેલા ધર્મ અને ધર્મપરિણતિમાંથી ચસકવાની વાત નહિ.

આ એની જે ધર્મમાં દૃઢતા સ્થિરતા અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા બની, તેના ઉપર દેવલોકમાં ઇન્દ્રે ગુણ ગાયા ! વિચારો ઇન્દ્ર

ક્યારે ગુણ ગાય ? કેવા ધર્મના ગુણ ગાય ? શુદ્ધ ધર્મના ? કે પૌદ્ગલિક આશંસાવાળા મલિન ધર્મના ? સમજી રાખજો કે ઇન્દ્ર મહાન સમકિતધારી છે, અને અવધિજ્ઞાની છે; એ જોવા તેવા મલિન ધર્મના ગુણ ગાય નહિ.

સુલસાએ ધર્મ વધાર્યો તે શું પુત્ર લેવા ધર્મ નથી વધાર્યો ? પુત્ર તો એને જોઈએ જ છે, એટલે ઉપર ઉપરથી એમ લાગે કે ‘ધર્મ પુત્ર લેવાના ઉદ્દેશથી વધાર્યો,’ પરંતુ વાસ્તવમાં પતિને અસમાધિ રહેતી ને એમાં આતંક્યાન થાય તેમજ દેવદર્શનાદિ ધર્મ સાધનાઓ સ્થિરતા અને ઉલ્લાસ-પ્રસન્નતાથી નહોતી થતી, એ અસમાધિ આદિ અટકાવવા ધર્મ વધાર્યો.

‘પતિની અસમાધિ આદિ અટકાવવા, અને સમાધિ-શુભધ્યાન તથા સ્થિરતા-ઉલ્લાસ-પ્રસન્નતા લાવવા તથા એ પૂર્વકની ધર્મ આરાધનાનું સંપાદન કરાવવાના ઉદ્દેશથી-ધર્મ વધાર્યો.’ આ શુભ ઉદ્દેશ છે.

શુભ ઉદ્દેશના હિસાબે સુલસાની ધર્મવૃદ્ધિ એ પ્રશસ્ત છે, નિર્મલ ધર્મક્રિયા છે, મલિન ધર્મક્રિયા નહિ. માટે જ ઇન્દ્રે એની ધર્મસ્થિરતા-ધર્મસત્વની પ્રશંસા કરેલી.

એજ આર્દ્રકુમારના જીવનાં પૂર્વભવે શ્રાવકપણાના અવતારમાં ‘પત્ની સાજી થઈ જાય તો હું ચારિત્ર લઉં,’- એ નિર્ણયમાં પણ માત્ર મોહથી પત્નીના આરોગ્યનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ પત્ની એક ધર્માત્મા અને સ્નેહી છે, તો એના આરોગ્ય ખાતર ભોગ આપવો એ પણ નિર્મળ ઉદ્દેશ છે.

પત્ની સાજી થયા પછી પતિની સુસ્તી :-

હવે એવું બને છે કે આ પ્રતિજ્ઞાનો કેવોક પ્રભાવ પડ્યો કે એ પછી પત્ની અન્ધુમતીનો રોગ મટી ગયો ! અને એ

સાજી સારી થઈ ગઈ! પરંતુ એ હવે જુએ છે કે ‘પતિ ચારિત્ર લેવાની તત્પરતા બતાવતા નથી,’ એટલે એ પતિને કહે છે,—

“તમે હવે કેમ બેગી રહ્યા છો? તમારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મારો રોગ મટી જાય તો તમે ચારિત્ર લેવાનો નિર્ધાર કરેલો છે, તો હવે મારો રોગ તો મટી ગયો છે, તો ચારિત્ર લેવામાં કેમ વિલંબ?”

પતિ આ સાંભળી રહે છે, કશું બોલતો નથી; ત્યારે પત્ની અન્ધુમતી પૂછે છે,— “કેમ શો વિચાર કરો છો?”

ત્યારે પતિ શ્રાવક કહે “બીજો કશો વિચાર નહિ. આ માત્ર મને તમારો વિચાર આવે છે કે તમે માંડ સારા થયા તો હવે તમને એકલા કેમ મૂકાય?”

અન્ધુમતીની પતિને ઉમદા પ્રેરણા

અન્ધુમતી કહે “હવે તમારે મારો વિચાર શાનો કરવાનો હોય? પ્રતિજ્ઞા કરતી વખતે એ સમજીને જ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે હું સાજી થઈ ત્યારે મને એકબી મૂકીને જ તમારે દીક્ષા લેવાની છે. આ જ જો સમજ હતી, તો હવે બીજો વિચાર કેમ કરાય?... ”

“પરંતુ મને લાગે છે કે તમને મારા વિચાર કરતા તમારો પોતાનો વિચાર નડે છે કે આવી પ્રેમાળ પત્નીને કેમ મારાથી છોડાય? તમને મારા પરનો મોહ નડે છે.... ”

“પરંતુ હવે તમારાથી મોહ કેમ રખાય? હું તો તમને તે વખતે પ્રતિજ્ઞા કરતાં જ શેકતી હતી કે પ્રતિજ્ઞા ન કરો, તમને મને સાજી જોઈને મારા પર મોહ નડશે, અને તમે

પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળી શકે, છતાં તમે પ્રતિજ્ઞા કરી. તો ખેર, પણ હવે તમારાથી મારા પર મોહ રાખી શકાય જ નહિ. માટે ઊઠો, ચારિત્ર લેવા ઊભા થાઓ....

“ક્ષત્રિય ખચ્યા લડાઈમાં જવાનું થાય ત્યારે કેવા મોહ મૂકીને નય છે? ત્યારે જ તો એ જીવલેણ યુદ્ધ ખેલી શકે છે. મોહ હોય તો તો મન ડગમગ રહે કે ‘મારાથી મરાય કેમ? ખેલીનું શું થાય?’ પરંતુ મોહ મૂકીને નય છે માટે જ ખૂનખાર જંગ ખેલી શકે છે. ત્યારે, એ મોહ મૂકે છે ત્યાં તો સામે મૃત્યુનો સંભવ છે, છતાં મોહ મૂકે છે! તો અહીં તો તમે મારો મોહ મૂકી દો એમાં તો કાંઈ મરવાની વાત નથી, જીવતા રહીને ચારિત્ર લેવાની વાત છે કે જે ચારિત્રમાં આત્માનાં અનંત કલ્યાણ સધાય છે! પછી મારો મોહ મૂકી દેવામાં સંકોચ શો?”

આ કેવીક કલ્યાણ પત્ની! પોતે કાંઈ પતિને પ્રતિજ્ઞાથી પાડતી નથી, પાડવા ઇચ્છતી નથી. એ તો પતિ સ્વયં પડવાનું કરે છે અને તે પણ પત્ની પરના અથાગ રાગના લીધે. એટલે તો એ જો ચારિત્ર ન લે અને સંસારમાં રહે, તો પત્નીને દુન્યવી દષ્ટિએ ઘી-કેળાં થાય એવું છે. છતાં એનું અન્ધુમતીને લેશ પણ પ્રલોભન લાગતું નથી. એમાં એ સુખ્ય કારણ છે,—

પતિ ઘરે રહેવામાં અન્ધુમતી કેમ ન લલચાઈ ?

આનાં આ કારણો વિચારી શકાય.—

(૧) એક તો પોતે જીવલેણ રાગમાંથી ખચી જીવતી રહી એનો માથે ભાર છે.

(૨) ખીજું એ, કે પતિ (૧) પ્રતિજ્ઞા તોડે, અને (૨)

સંસાર ભોગવે, એ એ જલ્દિમ પાપની પતિને પરલોકે દુર્ગ-
તિમાં ભયંકર સજા ભોગવવી પડે ! એની પતિ પર ભારોભાર
દયા આવી જાય છે.

આમાં પહેલી વાતમાં, પોતે જીવતી રહી એ પતિના
ચારિત્ર-નિર્ધારના પ્રતાપે; તેથી એ ચારિત્રના ઉપકારનો ભાર
માથે રાખી સમજે છે કે એના ઉપકારના બદલામાં પતિને
ચારિત્ર આવવું જ જોઈએ; પછી એને આધું મૂકી પોતાને
મળતા સાંસારિક સુખમાં એ શાની લોભાય ?

આજે આપણે પુણ્યોદયે કોઈ જીવલેણ અકસ્માત કે
રોગથી બચી ગયા હોઈએ, તો એ બચાવમાં એ પુણ્ય ઊભું
કરી આપનાર પૂર્વના ધર્મનો પ્રભાવ છે, તો હવે ધર્મ સુર-
ક્ષિત રાખવાનો ભાર માથે ખરો ?

પૂર્વના ધર્મથી અહીં રક્ષણ મળ્યું તો હવે ધર્મને
સુરક્ષિત રાખવાનો.

આ રીતે જો વિચારાય તો આજના રીક્ષા-સ્કૂટર-મોટર
હાંકનારની બેફામ હાંકવાની રીતરસમમાં આપણે આપણા
પુણ્યથી જ કેટલીય વાર બચી ગયા દેખાશે; એટલે એ પુણ્યની
પાછળના ધર્મનો આપણા પર કેટકેટલી વાર જીવતદાનનો
ઉપકાર વરસ્યો ગણાય ? એ ઉપકારોનો ભાર માથે ખરો ?
જો એ ભાર માથે હોય તો કૃતજ્ઞતાની રુએ પણ ધર્મમાં
કેટલું લાગવું જોઈએ ? તો શું એમ માનો છો કે

અહીં સારી સ્થિતિ પૂર્વના પાપથી મળી છે ? ના,

જો પૂર્વના ધર્મથી મળી છે, તો હવે આગળ સારી
સ્થિતિ શું અહીંના પાપથી મળશે ?

(૨) બન્ધુમતીની બીજી વાત, કે પતિ પ્રતિજ્ઞા ભાંગીને દુર્ગતિમાં ન પડે એની દયા ખાઈ રહી છે. એના પરથી આ બોધ લેા છે ખરા કે કુટુંબમાંથી કોઈ વૈરાગ્ય તોડી સંસાર ખેડતાં અતે એ દુર્ગતિમાં ન પડે? એની દયા આવે ખરી? માનો કે પત્ની કે પુત્રાદિને એટલો મોહ ન હોય, તો એને એવા મોહક અને રાગવર્ધક બોલ બોલીને પિદ્મચરો દેખાડીને એનો મોહ વધારવામાં આવે, તો એ એને દુર્ગતિમાં પાડે! ત્યાં એની કેવી ભયંકર દુર્દશા થાય? એની દયા આવે ખરી?

કુટુંબીને મોહ વધારી એની દુર્ગતિ થાય, એની દયા કેમ નથી આવતી?

વાત આ છે, કે મૂળ પાયામાં આટલો ઊંચો માનવ જન્મ અને જૈનશાસન મળ્યાની કંઠર નથી, કિંમત નથી, અને એટલે જ જીવનમાં ભરચક સંસારવૃત્તિ મુખ્ય છે. વાસ્તવમાં એના બદલે એવી ધર્મવૃત્તિ મુખ્ય નથી. એટલે જ અનાર્યના, વસવાયાના, કે નાસ્તિકના ખેલ ખેલાય છે.

પતિ ચારિત્ર લે છે : પત્ની પણ :-

બન્ધુમતીએ ઉપકારના અને દયાના બંનેના ભાર માથે રાખ્યા છે. તેથી પતિને પ્રતિજ્ઞા-ભંગનું પાપ ન કરવા દેવા અનેક રીતે સમજાવીને ચારિત્ર માટે ઉત્સાહિત કરે છે, અને અતે પતિ ચારિત્ર લે છે; પછી તો બન્ધુમતી પણ શું કામ ઘરમાં બેસી રહે? એ ય ચારિત્ર લઈ લે છે. સવાલ આ છે,-

બન્ધુમતી કેમ ચારિત્ર લે છે?

‘હવે પતિ ઘરમાં છે નહિ, મારે એકલા રહીને શું કરવાનું?’ તેથી ચારિત્ર લે છે એમ સમજતા નહિ. એ તો એમ સમજે છે કે ‘પોતે અસાધ્ય રોગમાં મરી ગઈ હોત તો

માનવ જન્મનો એકમાત્ર એક-સાર ચારિત્ર, એ બીજે કયાં પામવાની હતી? પણ હવે જો જીવતી રહી છું અને પતિનું અંધન હવે રહ્યું નથી, તો

શા માટે માનવ જન્મનો સાર ચારિત્ર પામ્યા વિના જન્મ એળે ગુમાવવો ?

મહાપાગલ કોણ ?-

આ જો સમજો તો સંયોગ અનુકૂળ બનાવી ચારિત્ર પામવાની ભારે તાલાવેલી રહે. ખોલો, આ ચારિત્ર લેવાની તાલાવેલી છે ને? અરે! ચારિત્ર નથી લઈ શકાતું તો પણ

માનવ જન્મનો સાર ધર્મની ભરપૂર કમાણી;

એ ભરપૂર ધર્મ કમાણી કરી લેવાની રાત ને દિવસ તાલાવેલી રહે છે ખરી ?

કોઈ પાગલ બની ગયેલાને પહેલેથી બીડી ખીવાની આદત હોય ને રસ્તા પરના કાગળિયાં લઈ લઈ એમાં ઘાસ ભરી ભરી, કે બીજાં કાગળિયાં ભરી ભરી બીડી વાળીને સળગાવી ફૂંકવાનું કરતો હોય, હવે એના હાથમાં દસ લાખ રૂપિયાની પ્રોમીસરી નોટ આવે, તો એ પાગલ શું કરે? કહો, એની માંહી પણ એ ઘાસ ભરી બીડી બનાવીને ફૂંકી જ મારે ને? કારણ? એ પાગલ છે એને નોટની કિંમત નથી. ‘જેવા બીજાં કાગળિયાં, એવી આ નોટનું કાગળિયું,’ એમ એને લાગે છે. એમ,

અહીં ઉચ્ચ ધર્મ-સામગ્રીરૂપે આર્ય જૈન માનવદેહ વગેરે પુણ્યાર્થ મળી, તો એનો પાપસામગ્રીની જેમ પાપમાં જ ઉપયોગ કરાય એ પાગલના ખેલ કે બીજું કાંઈ?

પેલા પાગલને મળેલી દસ લાખની પ્રોમીસરી નોટનો

ઉપયોગ એ વટાવીને દસ લાખ રૂપિયા કરી લેવાની નહિ, કિન્તુ ખીજા કાગળિયાની જેમ ખીડી બનાવી કુંડ્રી મારવાનો ઉપયોગ ! એમ આ પાગલને મળેલ આર્ય જૈન માનવદેહ વગેરેનો ઉપયોગ ભરપૂર ધર્મ કમાણી કરી લેવાનો નહિ, કિન્તુ ખીજા પશુના કે અનાર્ય માનવના દેહની જેમ એકલા પાપાયરણ અને પાપકમાણી કરવાનો જ ઉપયોગ ને ?

એમાં કયો પાગલ ચડી જાય ?

દસ લાખની પ્રોમીસરી નોટનો ખીડી બનાવી કુંડ્રી મારનારો ? કે આર્ય જૈન માનવદેહનો અનાર્ય માનવની જેમ પાપાયરણમાં ઉપયોગ કરનારો ? એમાં મહા પાગલ કોણ ? અન્ધુમતી જીવલેણ રોગથી બચી ગઈ છે એટલે એ જુએ છે કે—

‘ મોતથી બચી ગઈ જીવતી રહી છું તે પાપ પોપવા માટે નહિ, અત્યાર મુઘી ભેગા કરેલા પાપોમાં ઉમેરો કરવા માટે નહિ, કિન્તુ પૂર્વના પાપોને તપથી શોષી નાખવા માટે, અને નવા પાપો ચારિત્રથી બંધ કરવા માટે જીવતી રહી છું....’

‘અને પાતનો અંતરાય હવે દૂર થઈ ગયો છે તો હવે ચારિત્ર જ લઈ લઉં.’

આમ અન્ધુમતી ચારિત્ર લઈ સાધ્વી થઈ. આર્દ્રકુમારનો જીવ એનો પાત તે સાધુ થઈને ગુરુ મહારાજની સાથે વિચરે છે, ગુરુસેવા, ચારિત્રની ચર્ચાઓ, જ્ઞાન-ધ્યાન, ત્યાગ-તપ વગેરેમાં ઉજમાળ રહે છે. પરંતુ એકવાર એવું બની આવે છે કે પોતે એક નગરમાં ગુરુ સાથે આવ્યા છે, ત્યાં પત્ની અન્ધુમતી સાધ્વી પણ પોતાની ગુરુણી સાથે આવી છે. એ

અહીં આચાર્ય મહારાજને વંદન કરવા આવે છે, ને એ પતિ—મુનિની નજરે ચડી જાય છે. બસ, ખલાસ! મુનિ વિહ્વળ બને છે!

નિમિત્ત કેવું કે ખતરનાક કામ કરે છે!

મુનિ એ પત્ની—સાધ્વીને જ્ઞેતાં મોહમુગ્ધ બને છે. મનમાં એના પ્રત્યેનો પૂર્વરાગ જાગતો થઈ જાય છે! સૂડી વચ્ચે સોપારી. સોપારીથી આ બાબુ ય ન ખસાય, ને ખીજી બાબુ ય ન ખસાય; એવી દશા મુનિની થઈ.

ચારિત્ર મુકાય એવું નથી, અને પત્ની પરનો રાગ ભુલાતો નથી.

તેથી મુનિ રાગમાં દુબળા પડતા જાય છે, શરીર શોષાતું જાય છે, ક્ષિત્કું પડતું જાય છે. કામની દશ વિટંબણા શાસ્ત્ર કહે છે. એમાં પરાકાષ્ઠાએ મોત છે. મોત ન થાય ત્યાં મુઘી શરીરે ઘસારો પડે છે, શરીરે ક્રિકાશ આવતી જાય છે.

પતિમુનિ—પત્નીસાધ્વીનો સંવાદ :-

કેટલાક દિવસ પસાર થયા પછી પતિ—મુનિની આ દશા જોઈને બન્ધુમતી સાધ્વી મુનિને પૂછે છે કે—

‘તમે કેમ દિન પ્રતિદિન દુબળા પડતા લાગો છો? કેમ કાંઈ વ્યાધિ છે?’

મુનિ કહે “ના રે ના, ખીજી વ્યાધિ તો કશી નથી; માત્ર તમારા પરના રાગની વ્યાધિ છે.”

સાધ્વી પૂછે “તો ચારિત્ર હોંશથી નહિ લીધેલું? ચારિત્ર લઈને આ રાગને જ સાચવવાનું કામ રાખ્યું છે?”

મુનિ કહે,— “ના, એવું કશું નથી. ચારિત્ર હોંશથી જ લીધું છે, હોંશથી પાળું છું, અને તમને યાદ પણ નથી કરતો.

પછી ચારિત્રમાં તમારા પર રાગ પોષવાની વાતે ય શી ? આ. તો માત્ર હમણાં જ તમને જોયા એટલે તમારા પર રાગ ઊભરાયો છે, અને એ કેમેય શમતો નથી.”

સાધ્વી કહે “પણ એટલો વિચાર તો કરો કે આ રાગ રાખીને શું વળવાનું ? રાગ ક્યાં સુધી રાખી શકશો ? બહુ તો આ જીવનના અંત પર્યાંત. પછી તો મૂકવો જ પડશે ને ? તો બહેતર છે કે રાગ અત્યારે જ કાં ન મૂકી દેવો ? અને જુઓ તો ખરા કે વીતરાગ પર રાગ ક્યાં ઓછો કરવાનો છે તે મારા પર રાગ કરો ? વીતરાગ પર પૂરો રાગ કરવાનો છે. ખીજે રાગ કરવા જતાં વીતરાગ પર રાગ અધુરો થશે.

જો વીતરાગ પર પૂરો રાગ કરવો છે, તો પછી રાગ ખાકી જ ક્યાં રહે છે કે ખીજે એ પાથરી શકાય ?

માટે વીતરાગ પર રાગ વધારી દો, વીતરાગ પરના રાગને અનન્ય રાગ બનાવી દો, તો આ રાગ છૂટી જશે.”

મુનિ કહે “બધું સમજું છું, પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે ને ? કે વિચિત્રા સ્વલુ મોહપરિણતિઃ મનને સમન્વયા છતાં આ રાગ ખસતો નથી.”

છેવટે સાધ્વીજી કહે છે “છતાં હજી પ્રયત્ન કરો, અપ્ર-શસ્ત રાગ તોડનારા પૂર્વ પુરુષોને યાદ કરો, રાગ છૂટી જશે.”

સાધ્વીજી કહીને તો ગયા, અને મુનિના મનને ગડમથલ પણ ચાલુ છે, છતાં રાગ ખસતો નથી એટલે વધુ ફિક્કા બનતા જાય છે. હવે સાધ્વી જુઓ છે કે ‘મુનિને રાગ ઘટતો નથી, ને દુબળા પડતા જાય છે, તો આમાં હવે શું કરવું જોઈએ ? જ્ઞાનીઓની વાણી સાચી છે કે આત્મામાં ઊઠતી મોહની પરિણતિ વિચિત્ર હોય છે. કેમકે

વિચિત્ર મોહની પરિણતિ પછી પુરુષ, જાત, ઉંમર, બોધ, ધર્મ, ... વગેરે કશાને ગણુકારતી નથી.

નંદીષેણુ મહામુનિ મહાલોખંડી સાધુ-પુરુષ હતા. દેવીએ ચોક્ષુ કહેલું કે ‘તમારે નિકાચિત ભોગાલિ કર્મ બાકી છે માટે હમણાં દીક્ષા ન લો; નહિતર દીક્ષાથી પડશો.’ ત્યારે મુનિ ગભરાયા નહિ ને પાછા ન પડયા; પણ દેવીને સંભળાવી દીધેલું કે

“કર્મ મને ને મારા ચારિત્રને શું તોડી શકવાના હતા ? ભગવાને કહેલા ત્યાગ-તપથી કર્મોને હું તોડી નાખીશ.”

એમ કહીને નંદીષેણુ દીક્ષા લઈ લીધેલી. પણ પછીથી મોહનો ઉદય જાગવા માંડ્યો, મનમાં વિચારો ને વિકારો જાગવા માંડયા, અહીં પૂછવાનું મન થાય કે,—

પ્ર૦— મુનિનું મન તો જ્ઞાન-ધ્યાનમાં લીન હોય, પછી એમાં મોહના વિચાર કરવાને જગા જ ક્યાં હોય ? વળી તપસ્યાઓ કરે એમાં તો વાસના-વિકારો શાંત પડતા જાય, એટલે પણ મોહના ઉદય શું કરી શકે ?

ઉ૦— માટે તો કહેવાય છે કે ‘મોહની પરિણતિ વિચિત્ર છે.’ વિચિત્ર એટલે આરાધક પુરુષને અને એની આરાધનાને હિસાબમાં ન લેખે, અને આત્મા પર ચડી ખેસે ! પુરુષ ગમે તેવો લોખંડી મનનો ઠઠ નિશ્ચયવાળો પ્રાણના ભોગે પણ કર્તવ્યને નહિ છોડવાનાં નિર્ધારવાળો, છતાં એવાનાં પણ ચિત્તને ચક્ષુચક્ષુ કરી નાખે એવી આ મોહની વિચિત્ર પરિણતિ છે ! એ એની ઊંચી આરાધનાને પણ વિસાતમાં નથી લેખતી. નહિતર આરાધના તો એટલી બધી ઊંચી છે કે એમાં ખીજા આત્માઓ ઘણા ઘણા ઊંચે ચડી ગયા છે ! દા. ત. અહીં જ ગુઓ,

નદીપંથે મુનિ મોહનો ઉદય જાગવા માંડ્યો, રાગાદિ વિકારો સળવળવા માંડ્યા, એટલે એમણે તપસ્થાનું જોર વધારી દીધું, અને પારણે ત્યાગનું જોર વધારી દીધું. છટક અટકમ અટકાઈ વગેરે તપસ્થાઓ આદરી; પારણે પણ વિગઈ-વિનાનું લુખ્યું સુકકું વાપરવાનું રાખ્યું; કેમકે નિર્ધાર હતો. કે 'તોડી નાખીશ કર્મોને! આવી કઠોર તપસ્થાઓ અને ત્યાગની આગળ મોહ શું કરી શકે?'

તીર્થંકર ભગવાન પણ રાગાદિના કૂરચા ઉડાડવા ત્યાગ અને તપ આદરે છે !

ત્યાગ-તપથી તો મોહના ને કર્મોના કૂરચા ઊડે છે.

માટે તો તીર્થંકર ભગવાન જેવા સંસાર ત્યાગ કરી સંયમ સાથે ઘોર તપની આરાધના કરે છે. એ કરીને એમને કશી દેવતાઈ વિષયસુખો લેવાની કે અહીં મોટા માનપાન લેવાની આકાંક્ષા નથી. એમને તો માત્ર રાગાદિ મોહના અને કર્મોના કૂરચા ઉડાડવાની જ તમન્ના તત્પરતા છે; અને ખરે-ખર એ કાર્ય એમને સિદ્ધ થાય છે. પૂછો,-

ત્યાગ-તપથી મોહના કૂરચા શી રીતે ઊડે ?

ત્યાગમાં રસોના ત્યાગ કર્યા અને લુખ્યું વાપરવા લીધું, એટલે રસના રાગ પર પ્રહાર પડ્યો. એવું લાંબા વખત સુધી ચાલ્યું એટલે રાગ પર પ્રહારો પડતા જ જવાથી રાગ જજ્જ-રિત થઈ જાય એમાં નવાઈ નથી.

ઈષ્ટ વસ્તુ મળે છે છતાં લેવી નથી એટલે એના રાગને ઘા પડ્યો જ.

એટલે જ આ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે તપ તો સારો કર્યો પરંતુ પછી જો પારણે ઇષ્ટ રસ ઉડાડ્યા, તો તપ વખતે

તો રસના રાગને ધોષાવાનું ન મળ્યું, પરંતુ પારણા વખતે રાગને રસની ઉન્નણી મળી ! એટલે સમજે કે રસનો રાગ વિગઢ્યોનો રાગ યંગભર થઈ ગયો. માટે જ આ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે

તપમાં ભલેને વર્ધમાન આંખેલ તપ કરી લુખ્યા ખાધાં, પરંતુ જો પારણે ધી-કેળા ઉડાવ્યા, લગભગ બધી ય જાતના રસ ઉડાડવાના લહાવા લીધા, તો સમજી રાખો કે રસના મોહરૂપી દુશ્મનને સાલિયાણા મળ્યા !

રસ જીવનો દુશ્મન છે. દુશ્મનને સાલિયાણાં મળે એટલે દુશ્મનના ટાંટિયા મજબૂત થાય. આ હિસાબે આયંબિલ ઝોળીમાં ભલે લુખ્યાં ખાધાં, પરંતુ પારણે રસની જાહોજલાલી કરી, તો રસના મોહના ફૂરચા ન ઊડયા, પરંતુ મોહની જાલખાલા થઈ. આ હિસાબ છે,—

તપસ્યા પર પારણે ત્યાગ નહિ, તો આ દુશ્મનને એક ઠેકાણે તો ક્ષવવા ન દીધો, પરંતુ ખીજે ઠેકાણે એને માથે બેસાડ્યો.

ત્યાગના આંતરામાં પણ ભોગ ભયંકર :-

ઝોળી વખતે રસના મોહને ક્ષવવા ન દીધો પરંતુ પારણા વખતે રસનો મોહ માથે ચડાવ્યો ! રાગ અને મોહ ચીજ એવી છે કે એમાં આંતરા પાડવા છતાં જો આંતરા પછી રાગ-મોહ અને મોહક વિષયો સાથે દોસ્તી કરી એનો સારો સમાગમ કર્યો, તો એને દુખળા પડવાનું રહ્યું નહિ. ત્યાગના આંતરામાં પણ ભોગ ભયંકર છે.

બાકી જો 'તપના પારણે પણ રસની ઉન્નણી નહિ ઉડાવવી' એ ધ્યાનમાં રહે, તો રસના રાગના ફૂરચા ઊડે. ત્યાગમાં જેમ મોહનો ક્ષય છે, એમ કર્મનો પણ ક્ષય થતો આવે છે.

ત્યારે તપથી પણ કર્મક્ષય અને મોહક્ષય થતો આવે છે. અલબત્ તપ કરવાનો તે શરીરને જરાય કષ્ટ ન પડે એ ધ્યાન રાખીને નહિ કરવાનો, નહિતર

કાયાને કષ્ટ ન પડવાનું ધ્યાન રાખી તપ કરવા છતાં કાયાનો રાગ અકબંધ રહેવાનો.

નિરાશંસભાવના તપ આવા હોય કે એમાં જેમ દુન્યવી પદાર્થો અને માનપાનની આશંસા નહિ, એમ કાયાની પણ લષ્ટ-પુષ્ટતા સાચવવાની ઈચ્છા નહિ, કાયાને કષ્ટ ન પડવાની ઈચ્છા નહિ.

એટલે તપ કરતી વખતે કાયાને કષ્ટ પડે છે એની પરવા નહિ કરવાની; કિન્તુ કષ્ટ વધાવી લેવાની તમન્ના રાખવાની, કાયકષ્ટ વધાવવા દ્વારા કાયિક-મુખને રાગ પણ તોડવાની તમન્ના રાખવાની. આ એટલા માટે કે

તપથી જેમ કર્મક્ષય કરવો છે એમ કાયાના મોહનો પણ ક્ષય કરવો છે.

બાહુબલમુનિ કેમ વર્ષભર કાઉરુસગ્ગધ્યાને ? કર્મ-ક્ષય-મોહક્ષય બંને માટે :-

બાહુબલજી યુદ્ધભૂમિ પર સાધુ બની બાર મહિના મુઠ્ઠી અનશન એટલે કે આહાર-પાણીના ત્યાગ કરી કાયોત્સર્ગ અ્યાનમાં ઊભા છે ! કાયાને કષ્ટ નહિ પડ્યા હોય ? કહો, જ્ઞાતિમ કષ્ટ અનુભવ્યા છે; એટલે જ એમના એ નિરાશંસ ભાવના તપમાં કાયાના મોહના ફૂરગા ઊડ્યા છે. હા, 'ચાલો ઉપવાસ તો કરીએ પરંતુ આખો દિવસ બેઠા બેઠા કે સૂતા સૂતા ઉપવાસ પૂરો કરશું' એવી ગણતરી રાખી હોય તો

એવા ઉપવાસથી કર્મક્ષય તો થાય, પરંતુ કાયાનો રાગ ઘવાય નહિ, રાગ એમજ પોષાયો રહે, બાહુબળજીને વીતરાગ કેવળ-રાની થવું છે, અને એ જુએ છે કે

‘ સૌથી મોટું રાગ-પાત્ર કાયા છે;

‘ એ કાયા પરનો રાગ કાયાને કષ્ટ આપવાથી જ મોળો પડે;

ને તે એક બાજુ કષ્ટમય તપ આદરવાથી કાયાનો રાગ મરતો આવે, ને બીજી બાજુ કાયાને કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઊભી ને ઊભી રાખવાથી કાયાનો રાગ મરતો આવે. એટલે જ ૧૨-૧૨ મહિના સુધી કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં ચોવિહારા ઉપવાસ કરીને ખડા ખડા રહ્યા. માટે

જેજે, તપ કરવા છતાં કાયાનો રાગ અકબંધ ઊભેટ તો નથી રહેતો ને ?

કદાચ કહેશો,—

પ્ર૦— તપનું કષ્ટ ઉપાડ્યું એટલે એટલો કાયાનો રાગ તો દબાવ્યો જ ને ?

ઉ૦— ના, તપ કર્યો એમાં આહારનો તો રાગ દબાવ્યો, પણ

તપ સુખપૂર્વક કરવો છે એટલે કાયાનો રાગ અકબંધ રાખ્યો.

ધર્મ કરો તે આંતર નિરીક્ષણ સાથે કરો, કે ‘ હું એક રાગ દબાવીને બીજા રાગને પોષી તો નથી રહ્યો ? ’

નહિતર, ખૂબી એ થાય છે કે માણસ તપ વિનાના દિવસોમાં સાંસારિક ઘણાં કાર્યો કષ્ટથી કર્યે જાય છે, ત્યાં આરા-

મીની ઈચ્છા નથી થતી, અને એક ઉપવાસનો તપ કરે ત્યાં આરામીની કેમ ઈચ્છા થાય છે ?

શું સંસારના કામો આરામી વિના કષ્ટ વેઠીને કરવાના ? ને ઉપવાસનો ધર્મ કષ્ટ વેઠ્યા વિના આરામીથી કરવાનો ?

તપ કરવાની સાથોસાથ આ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે જેમ સંસારમાં આરામી નહિ પણ કષ્ટ ઉપાડાય છે, તેમ ધર્મમાં પણ આરામી નહિ, કિન્તુ કષ્ટ ઉપાડવાનાં છે. એટલે તપ કરતાં આ ખ્યાલ રહે અને સ્વાધ્યાય કાયોત્સર્ગ વગેરેથી કષ્ટ વધાવી લેવાય. એટલા જ માટે તપમાં ‘કદી ને મદી મિંચા ચાટ્યા નદી’ જેવું નહિ, એક ઉપવાસ કરી પછી દિવસો કે મહિનાઓ સુધી તપને તાળું નહિ, કિન્તુ ઉપરાપર તપ કરતા રહેવું જોઈએ; તે જ કાયાને કષ્ટ પડવાથી કાયાનો રાગ ઘવાતો-ઘસાતો આવે. એટલે સમજે કે

વારે વારે તપનાં કષ્ટ શા માટે ઉપાડવા ? તે કે કુટિલ કાયાના રાગને તોડતા રહેવા માટે.

એટલે, જેમ વિગઈરસ-ત્યાગથી રસના મોહના કૂરચા ઊડે, એમ કષ્ટમય તપથી કાયાના મોહના કૂરચા ઊડતા આવે.

નદીષેણ આવા કઠોર ત્યાગ-તપ આચરી રહ્યા છે. હવે એમને મોહ નડે ? પરંતુ મોહની પરિણતિ વિચિત્ર છે, તે એટલું કરવા છતાં એમને મોહના વિકારો જાગે છે !

(૧) વિચિત્ર મોહની પરિણતિ લોખંડી પુરુષને ધ ન ગણકારે ! ને એની ઉચ્ચ આરાધનાને ધ ન ગણકારે ! એમ,

(૨) મોહની વિચિત્ર પરિણતિ જાતિ-કુળને પણ નથી ગણકારતી.

ઉત્તમ જાતિ ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા પણ કેટલાક વેશ્યા-ગામી બને છે. ત્યાં એના મનને એમ નથી થતું કે 'હું કેવી ઉત્તમ આર્યજાતિમાં આર્યકુળમાં જન્મેલો? મારે તે વળી વેશ્યાગમન હોય?'

અરે! જો ઉત્તમ કુળનું હૈયે ગૌરવ હોય તો પરસ્ત્રી સામે આંખ ન નખાય.

મનને થાય કે 'હલકા કુળના માણસો પરસ્ત્રીઓ જોયા કરે, એમ ઉત્તમ કુળવાન હું' ય પરસ્ત્રીઓ જોયા કરું? તો તો પછી

અધમ-ઉત્તમ કુળમાં જનમવાનો શો ફરક પડ્યો?

અધમ કુળના ઢેડલાંગી પણ પરસ્ત્રીદર્શનનું અધમ કામ કરે, એમ શું ઉત્તમ કુળવાળા પણ પરસ્ત્રીદર્શનનું અધમ કામ કરે?

ના, છતાં કરતા દેખાય છે, એ મોહની વિચિત્ર પરિણતિ છે.

(૩) વિચિત્ર મોહની પરિણતિ વયને પણ ગણતી નથી!

પાકી ઉંમર થઈ ગઈ, અને વરસોના વરસો મોહના ખેલ ખેલી લીધા, છતાં એમને કહો 'હવે અતુર્યવ્રત બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં આવી જાઓ' તો કહેશે 'સાહેબ! માફ કરો, એ બાળતમમાં મારી નબળાઈ છે.' એને કહો, 'પરસ્ત્રી જોવાનું બંધ કરો.' તો ય કહેશે મારી નબળાઈ છે.

નળળાઈની હદ ખરી કે પરસ્ત્રીઓ જોવાનું ય મુકાતું નથી ? આ આશ્ચર્ય નથી ? “અલ્યા ! તેં આ જનમમાં પણ અત્યાર સુધીમાં કેટલી હજાર વાર પરસ્ત્રીઓ સામે આંગ મારી ? તો હજી ધરાયો નથી તે આ પાકટ ઉંમરે પણ એજ કામ ચાલુ રાખ્યું છે ? કોઈના દીકરા પરણે ત્યાં પણ ‘આને કન્યા સારી રૂપાળી મળી’ એવું મનમાં લાવે છે ?” પરંતુ એ બિચારા શું કરે ? મોહની પરિણતિ વિચિત્ર છે. એ વયને પણ નથી ગણકારતી. આગળ વધીને

(૪) વિચિત્ર મોહ-પરિણતિ ધર્મને ય નથી ગણકારતી !

‘હું જૈન ધર્મ પામ્યો છું. મારાથી આવાં આવાં અધમ કાર્ય ન કરાય; અસત્ય-અનીતિ-વિશ્વાસઘાત અને અધમ ધંધા અધમ ચેષ્ટાઓ મારાથી ન કરાય’ એ વાત મન પર નથી આવતી. એનું કારણ પણ આ વિચિત્ર મોહની પરિણતિ છે.

એમ ‘ધર્મ’ એટલે કે દાન-શીલ-તપ, જિનભક્તિ, સાધુસેવા, જીવહયા, સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-પૌષધ વગેરે ધર્મ એ કોઈક જીવ સારી રીતે સાધતો હોય, છતાં એ ક્યારેક કોઈક અપકૃત્યમાં કેમ પડેલા દેખાય છે ? કારણ આ જ કે મોહની વિચિત્ર પરિણતિ છે. એ બળવાન પુરુષને ય ન ગણકારે ! ઉત્તમ નીતિ-કુળને ય ગણે નહિ ! વયને ય ન ગણે ! અને ધર્મને ય ગણકારે નહિ ! એવી વિચિત્ર હોય છે મોહની પરિણતિ !

નદીપણ મુનિનો સંયમધર્મ અને તપધર્મ કેટલો બધો

નેરદાર હતો ? છતાં અન્નહ્યે વેશ્યાના આંગણે ગોચરી લિક્ષાથે
જઈ ચડયા, ને ત્યાં ધર્મલાલ બોલે છે. ત્યારે

વેશ્યા કહે છે “ મહારાજ ! ધર્મલાલને અમે શું કરીએ ?
અમે તો વેશ્યા, અમારે તો અર્થલાલ જોઈએ. તમને એ
ન આવડે એટલે ધર્મલાલ જ કહો.” અહીં બુચ્ચો, નંદીવેણુ
મુનિને મોહની વિચિત્ર પરિણતિ કેવીક જાગી કે વેશ્યા સામે
આ મુનિને અભિમાન બતાવવાનું મન થઈ આવ્યું ! તે
વેશ્યાને કહે,-

“ એટલે શું તું એમ સમજે છે કે સાધુ અર્થલાલ
કરાવી શકવાનું જાણતા નથી માટે ‘ ધર્મલાલ ’ ‘ ધર્મલાલ ’
બોલે છે ? લે, જા...”

એમ કહી ત્યાં જમીન પરથી કે બાજુમાંથી એક તણ-
બહુ ઉપાડી લઈ એને આંખનો મેલ અડાડી આકાશમાં
નાખ્યું ! ત્યાં આકાશમાંથી સાડાબાર કોડ સોનૈયા વરસ્યા !

આ શું થયું ? મુનિને મોહની પરિણતિ નડી અભિમાનની.
અભિમાન એ મોહની પરિણતિ છે. એટલી બધી ઘોર તપસ્યા
અને ઉચ્ચ કષ્ટમય સંયમનું પાલન કરનારા, તે પણ બીજી
કોઈ લાલસાથી નહિ, કિન્તુ માત્ર કર્મોનો નાશ કરવા માટે.
એમના કષાયો કેટલા બધા શાંત થઈ ગયા હોય ? કોઈ
લાકડી ઠોકે તો એના પર રોષ ન કરે; કોઈ ગાળો દઈ જાય
તો ય મનમાં અભિમાન ન લાવે કે ‘ હે ? તું મને ગાળો દે
છે ? ’ એટલા બધા ક્ષમા-સમતા-લઘુતા-નમ્રતામાં ઝીલનારા !
એમને વળી અહીં અભિમાન આવ્યું ! કહો,

મોહની પરિણતિ એવી વિચિત્ર છે કે એ ક્યારે
જાગીને માણસને ન ફસાવે એવું કાંઈ કહેવાય નહિ.

માટે જ જીવે સદા સર્વદા સાવધાન રહેવા જેવું છે કે
મોહની કષાયની પરિણતિ જાગે એવું જરા પણ
નિમિત્ત ન આપવું.

અહીં જુઓ, નંદીષેણ મહાત્માએ, વેશ્યાના કહેવાથી
‘ ઘર વેશ્યાનું છે ’ એમ જાણ્યું છતાં, તરત ત્યાંથી નીકળી
જવું જોઈતું હતું. એમાંય વળી પેલી જ્યારે કહે છે કે ‘ અમે
ધર્મલાભને શું કરીએ અમારે તો અર્થલાભનો પ્રપ; ’ ત્યારે
જવાબ આપ્યા વિના જ પાછા નીકળી જવું જોઈતું હતું.
એના ખદલે જવાબ આપવા ઊભા રહ્યા કે ‘ અમે અર્થલાભ
કરાવવાનું જાણીએ છીએ. પરંતુ આમેય દુનિયા અર્થ-કામની
લાલસાની આગમાં સળગી તો રહી છે, એમાં વળી અમે
અર્થલાભ કરવી આગમાં ઘાસતેલ કાં હોતીએ ? ખાટી તું
સમજતી નહિ કે અમને અર્થલાભ કરાવવાનું નથી આવડતું
માટે અમે ધર્મલાભ જોડીએ છીએ. ’

આ બધું ભાષણ કેની આગળ ?

અર્થને જ ઈચ્છનારી વેશ્યા આગળ જ ને ? તેથી ભાષ-
ણથી શું સાધુનું ગૌરવ વધત ? અથવા શું વેશ્યા ધર્મ
પામી જત ? ને એ અર્થનો પૈસાનો મોહ છોડી દેત ? યા
ઓછો કરી નાખત ?

અરે ! અમે તમને આ કહીએ છીએ કે ‘ શું કામ એકલા
અર્થ-કામની પૂઠે પડ્યા છો ?

‘ અર્થકામ તો આગ છે આગ ! એમાં સદ્ભાવનાઓ
સળગીને સાફ થઈ જાય છે. ’

આવું અમે તમને કહીએ એટલે તમે અર્થનો મોહ

ઘટાડી નાખ્યો ? અથવા ‘ ઠગારે આ ગોઝારા અર્થની લક્ષ્મીની ખલા છુટે ? ’-શું એવી ભાવના થઈ ? ત્યારે જો તમારે આટલા ઉપદેશથી અર્થ-લાભસા છૂટવી સહેલી ન હોય, તો ઉપદેશથી વેશ્યાને છૂટવી સહેલી ? છતાં મુનિ એ ઉપદેશ આપવા ઊભા રહ્યા ! પાછું માત્ર ઘોડીને ન પતાવ્યું પરંતુ સોનૈયાનો વરસાદ વરસાવી બતાવ્યો ! આ બધું શું ? મોહની વિચિત્ર પરિણતિ. ખૂબી જુઓ,-

આંખના મેલથી સાડાબાર કરોડ સોનૈયા વરસાવ્યા એ આત્મલબ્ધિથી વરસાવી શક્યા. આ લબ્ધિ એમણે સાધેલ ત્યાગ તપ અને સંયમના બળે ઊભી થયેલી. ત્યારે એ ત્યાગ એ તપસ્યા કેટલા પ્રચંડ હશે ? અને તે તપ-સંયમ પણ નિરાશંસ ભાવે સાધેલા. આટલા બધા પ્રચંડ ત્યાગ-તપ કરનારા ! છતાં એમને અભિમાન નડ્યું, કેમ ? કહો, મોહની પરિણતિ વિચિત્ર છે.

હજી આગળ જુઓ, વિચિત્ર મોહ-પરિણતિ કેવા પાડે છે ! પણ એટલું જોજો,

જીવ ખોટાં નિમિત્ત સેવે છે તો જ એ મોહ માથે ચડી બેસે છે.

અહીં વેશ્યાએ જોયું કે ‘ આ તો આપણને બહુ કામના માણસ છે. તેથી આમને અહીંજ જીવનભર માટે બેસાડી દેવા છે. ’ એટલે હવે જ્યારે મુનિ કહે છે,—

“લે, બબર પડીને કે સાધુ અર્થલાભ કરાવી તો શકે છે ? પરંતુ

“બળતામાં ધી ન હોમવું માટે મુનિ ‘અર્થલાભ’

નથી કહેતા, નથી કરાવતા; અને બળતામાં પાણી છાંટવા રૂપ 'ધર્મલાલ' કહે છે.

લે બસ? ધર્મલાલ." એમ કહીને ચાલવા જાય છે, ત્યારે

વેશ્યાની કુનેહબાજ :-

વેશ્યા આડી ઊભી રહી કહે છે ' તે એમ ન જવાય, આ તમારો સોનેયાનો ઢગલો લઈ જાઓ. અમે વેશ્યા ખરી, પરંતુ આર્ય દેશની, એટલે પ્રામાણિક, તે માલ આપ્યા વિના હરામના નાણાં ન ઉપાડીયે.'

જુઓ, અહીં હવે મુનિએ ઊભા રહેવાની જરૂર નહોતી, કેમકે વેશ્યાનો કહેવાનો ભાવ એ હતો કે ' અમારો માલ લો, અર્થાત્ અમારી સાથે વિષયસુખ ભોગવો, પછી અમે નાણાં લઈએ; ' આવી જ્યાં રજુઆત કરે ત્યાં હવે મુનિએ વાદ-વિવાદમાં ઊતરાય? ના, પણ મુનિ એને સમજાવવા શોભ્યા. તે કહે છે,—" તને શું ખબર નથી કે અમે સાધુ છીએ? અમે તો પૈસાને અડીએ પણ નહિ; પછી લેવા-રાખવાની શી વાત?"

ત્યાં તરત વેશ્યા આંખના મોંના ને અંગોના હાવભાવ સાથે વાત લાંબાવે છે, " પણ તો પછી એમ તો અમે પણ પ્રામાણિક વેશ્યા છીએ, તે માલ આપ્યા વિના પૈસાને અડીયે નહિ." કહો, વેશ્યા કેવી? તાલંબાજ વેશ્યા છે ને? શું એને પૈસા નથી જોઈતા? શું એ એમ ને એમ કોઈ ભેટ આપે તો ન લે? લે જ, તો કેમ આમ બોલી રહી છે? કહો, મુનિને સંયમમાંથી પાડી પોતાને ઘરે કાયમ માટે ખેસાડી દેવા છે, તેથી આમ બનાવટી બોલી રહી છે.

અહીં પ્રદ્વચર્યાના મહાન ખપી મુનિએ જરાય જવાબ દેવાની કે ઊભા રહેવાની જરૂર હોય? ના, કેમકે સામે વેશ્યા છે. છતાં મુનિ હસતા હસતાં કહે, “ તારું પ્રામાણિકપણું રાખ તારી પાસે, અમે તો કંચન-કામિની ખંનેના ત્યાગી; અમારે તો તું ય ન ખપે, ને પૈસા ય ન ખપે, ચાલ ખસ વચમાંથી, જવા દે મને. ”

વેશ્યા પાડે છે :-

આ વેશ્યા એમ જવા દે? એ ય હસતી ને હાવભાવ કરતી પડી મુનિના પગમાં; મુનિના એ પગ આવી કાલાવાલા કરે છે, ‘ દયા કરો, હવે કયાં આ કષ્ટમય જોગ પાળશો? રહો અહીં, હું તમારી જિંદગીભર સેવા કરીશ. ’

મુનિને આમેય વિકાર જાગતા હતા, એમાં વેશ્યાના મુલાયમ ઘોલ, અંગના હાવભાવ, હાથના સુંવાળા સ્પર્શ, એ મળ્યા, પછી મોહ જોરદાર વિકરે એમાં નવાઈ છે? મુનિ વિચારે છે કે “ ત્યાગ-તપની વર્ષોની કાળી મહેનત છતાં મોહના વિકારો સતાવે છે, એટલે દેવીની વાણી અફર લાગે છે કે ‘ કર્મ’ લોગવ્યા વિના નહિ ખસે. ”

મુનિની વેશ્યાને ત્યાં રહેવામાં શરત :-

એટલે વેશ્યાને મુનિ કહે, ‘ જો હું અહીં રહું તો ખરો, પરંતુ એક શરતે, રોજ દસ જણને ધર્મનો પ્રતિબોધ કરીને પછી જ લોજન લઈશ. ’ મુનિએ કેમ આ શરત મૂકી? કહેા, એટલા માટે કે ‘ રોજ દસને પ્રતિબોધ કરવામાં ટએલા વૈરાગ્ય ધર્મના ઘોલ ઘોલવાના થશે, તો મારે જાગૃતિ તો રહેશે? ’ ત્યારે એમના અંતરમાં સંયમ માટે ભાવ કેટલા અગમગતા હશે? પ્રતિબોધ કરવાનો એટલે? ધર્મની માત્ર શ્રદ્ધા કરા-

વવાની કે સામાન્ય સામાન્ય ધર્મ પકડાવવાની વાત નહિ, કિન્તુ સંસારમાંથી ઊભા કરી દઈ સીધો દીક્ષા માટે નીકળી પડે એવો તૈયાર કરવાનો !

નંદીષેણનો આત્મવિશ્વાસ કેવો જળખર ઊંચો ? :-

વેશ્યાને ત્યાં આવનારા કેવા હોય ? સારા સદાચારી શાહુકાર ? કે એવા લકંગા માણસો ? એમને ઉપદેશથી દીક્ષા માટે ઊભા કરવાના ! ત્યારે પોતાની વાણી ઉપર અને પોતાના આત્મા પર કેવી શ્રદ્ધા કેવો આત્મ-વિશ્વાસ હશે કે ‘આવાને પણ દીક્ષા માટે જરૂર ઊભા કરી દઈશ.’

આ આત્મ-વિશ્વાસ એટલા માટે છે, કે પોતે જુએ છે કે “લગવાનના શાસનનો પોતાને ચોળમજીડનો રંગ લાગ્યો છે. ‘જગતમાં સાર હોય તો પ્રભુની વાણી જ સારભૂત છે, વાણીએ કહેલ અહિંસા-સંયમ-તપ ને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એજ સારભૂત છે.’ એવું પોતાને હાડોહાડ લાગી ગયું છે. રગ-રગમાં પ્રસરી ગયું છે, રોમેરોમ વસી ગયું છે. એટલે આ આત્મ-વિશ્વાસ છે કે ‘હું સામાને જરૂર લગવાનની વાણી અને લગવાને કહેલા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ સામાને ગળે ઉતારી દઈશ.’ આવો આત્મવિશ્વાસ એમ ને એમ નથી આવતો.

જિનવચન અને જિનોક્ત-ધર્મ સાધનાથી પોતાના અંતરમાં આરંધાર ઊતરી ગયા હોય, શરીરના રોમે રોમ એનાથી ભાવિત થઇ ગયા હોય, રંગાઈ ગયા હોય. ત્યારે જ આ સામાને પમાડવાનો વિશ્વાસ આવે છે.

જિનવચન-ભાવિતતા જિનવચનના અમલથી આવે :-

નંદીષેણ મહાત્માએ આ જિનવચનથી ભાવિતતા શી રીતે ઊભી કરી ? માત્ર હૈયાની કેરી શ્રદ્ધાથી નહિ, કિન્તુ જિનવચન-

ભાવિતતા જીવનમાં રમતી કરીને, એનો અમલ કરીને કરી-
એમણે એમણા ત્યાગ તપ ક્યાં છે ? ભયંકર ત્યાગ અને તપ
આચર્યાં છે ! એવા જોરદાર ત્યાગ અને તપસ્યાઓ કે જેના
પ્રભાવે અંતરાય કર્મોનો ક્ષયોપશમ ઊભો થઈને અદ્ભુત
લઘ્નિઓ ઊભી થઈ છે ! એમાંથી એક લઘ્નિ આ વચન-
લઘ્નિ છે, કે જેના પ્રતાપે, વેશ્યાને ત્યાં પતિત થઈને પોતે
ઝેઠા છતાં, રોજના દસ જણને ઉપદેશ દઈને વિરાગી બનાવી
સાધુ દીક્ષા લેવા મોકલે છે !! આ કલ્પનામાં નહિ આવે. પરંતુ

આ મહાઅમત્કારિક લઘ્નિઓ જિનવચનથી રંગાયેલા
હૃદયે કરાતી સમ્યગ્દર્શનાદિની આરાધનાથી ઊભી
થાય છે.

તેથી એ આરાધનાઓનું મહા કૃણ મહા તાકાત સમજી
એ આરાધનામાં લાગી પડવું જોઈએ. એટલે આવા જળરદસ્ત
ત્યાગ અને તપ કરનારા તથા એથી અદ્ભુત લઘ્નિઓ ઊભી
કરી શકનારા ! એમને પણ મોહ નડી જાય ? અને તે પણ
એમને વેશ્યાને ત્યાં ઝેસાડી દે એટલો બધો મોહ નડી જાય ?
હા, માટે તો કહો, મોહની પરિણતિ વિચિત્ર છે.

એજ વિચિત્ર મોહપરિણતિ આર્દ્રકુમારનો જીવ જે
પૂર્વભવે સાધુ, એના પર પોતાનો પ્રભાવ પાડી રહી છે !

મહાપુરુષના પતનમાંથી પતનની સમજ ન લેવાય :-

આ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનું કે “આવા મોટા
નંદીપણ-મહાત્મા જે ઘોર ત્યાગ-તપસ્યા કરનારા છતાં, જે
એમના જેવાને પણ મોહ-પરિણતિ પાડી દે, તો અમારા
જેવાના શા ગબ્દ ? પછી અમે પણ ગમે તેટલા ત્યાગ કરીએ

તપસ્યાઓ કરીએ, કિન્તુ કેને ખબર એ અમને પણ ક્યારેક પાડી દે? એટલે પછી એ ત્યાજ અને તપસ્યાઓ કરીને શું વળ્યું? માટે આઘા જઈને પાછા ન પડવું; ને સીધું સીધું ગાડું ચાલે એટલું કરવું સારું ને?" આવી પડવાની સમજ નહિ લેવાની.

આ સમજ ખોટી છે. જ્યે છે આપણે કે પહેલું તો નંદીવેણુ પડયા તો ય એમણે પૂર્વે કરેલું નકામું ગયું જ નથી.

એમણે તો કેઈ જનમના કર્મો અને અશુભ અનુબંધો તોડી નાખ્યા છે. ત્યારે તો એમને અદ્ભુત લાભિઓ ઊભી થઈ ગઈ છે, જેના પરિણામે વેશ્યાને ત્યાં બેઠા રોજ ૧૦-૧૦ જણને સંસારમાંથી ઊભા કરી દે છે! આ જેવી તેવી સિદ્ધિ છે? પડવા પૂર્વેની સાધના આ નકામી ગઈ? કે મહાક્રમ-દાયી બની? એટલે 'એકવાર પડયા માટે પૂર્વે કરેલી ઘોર તપસ્યાઓ નકામી ગઈ કે પાળેલું સંયમ નિષ્ફળ ગયું?' એવું કયાં છે? આટલું નિશ્ચિત સમજી રાખવાનું,-

નિરાશંસભાવે કરેલ ત્યાગ, તપસ્યા, દાન, પરોપકાર, જિનભક્તિ, સાધુસેવા અને વ્રત-નિયમો નિષ્ફળ જતા જ નથી.

કોધથી કોડ પૂર્વના સંયમનું ક્રમ કેમ નાશ પામે છે?

પ્ર૦- તો પછી એમ કેમ કહેવાય છે કે કોધે કોડ પૂરવતણું સંજમ ક્રમ બાય? એમાં તો પૂર્વનું સંયમમાં કરેલું નકામું જ ગયું ને?

ઉ૦- ના, એ કહેવાને અર્થ એ છે કે શુદ્ધ સંયમધર્મ

પાળ્યા પછી એવો ક્રોધ કરે કે જેમાં પૂર્વે પાળેલા સંયમને પોતાના મનથી કિંમત વિનાનું બનાવી દે, ક્રોધના આવેગમાં સંયમની અનુમોદના ખોઈ નાખે, અને કોઈ કહે ‘અરે! તમે આટલું બધું સંયમ પાળનારા, આવો ગુસ્સો કરો છો?’ ત્યારે ખોલે, ‘સંયમ પાળ્યું એટલે શું ગુનો કરી નાખ્યો તે આવા હરામીનું સાંભળી લેવાનું?’ આમાં કેવો હલકો ભાવ છુપાયો છે! “સંયમ પાળ્યું એ કાંઈ ખીનથી દબાઈ જવા માટે નથી પાળ્યું. ખીન ચડીને આવે તો એને દબાવી દેવા માટે પાળ્યું છે;”—આવો મલિનભાવ એમાં છુપાયો છે. આમાં સંયમ કરતાં ક્રોધનો ભાવ કિંમતી અને જરૂરી લાગ્યો છે.

અગ્નિશર્મા તાપસને શું થયું હતું? આ જ કે લાખો પૂર્વેના માસખમણો પછી રાત્ર ગુણસેને પારણાનું આમંત્રણ આપ્યું, પરંતુ પારણાના દિવસે જ રાત્રને સખ્ત શિરશૂળ ઊપડ્યું....પારણું ચૂકાઈ ગયું....ખીનું માસખમણ શરુ થઈ ગયું, એનું ય પારણું પણ રાત્રને દુસ્મન રાત્ર પર એકાએક ચડાઈ કરવાની તૈયારીમાં ચૂકાઈ ગયું! ત્રીનું માસખમણ શરુ થઈ ગયું, રાત્રના બહુ દુઃખ કરવાથી એનું ય પારણું રાત્રને ત્યાંનું માન્યું, પરંતુ ત્યારે રાત્રને ત્યાં પુત્ર જન્મોત્સવનો જલસો ચાલ્યો એમાં આ પારણું ય ચૂકાઈ ગયું! હવે તાપસની ધીરજ ખૂટી, ન રાત્ર પર ગુસ્સો ચડ્યો અને નિયાણું કર્યું. કે ‘આ રાત્રને ભવોભવ મારું!’ આમાં ગુરુએ ગુસ્સો ન કરવા ખૂબ શિખામણ આપી; પરંતુ તાપસે ક્ષમા ન કરી, અને અખળેના અખળે માસખમણોનું ક્ષણ બાળી નાખ્યું. કારણ?

ગુસ્સાના આવેગમાં પૂર્વના માસખમણો વખતની

સમતા તથા તપની અનુમોદના વગેરે શુભ ભાવો જાણીને નષ્ટ કરી નાખ્યા.

‘ક્રોધે ક્રોડ પૂરવતાણું સંજમ ક્ષણ જાય.’

કહ્યું તે આ હિસાબે કે ક્રોધ કરવા જતાં એનો આવેગ વધી જવાથી સંયમ વખતના સમતા-ક્ષમા-વૈરાગ્ય વગેરે શુભ ભાવો જાણીને નષ્ટ કરી નાખવામાં આવે છે. પછી સંયમનું ક્ષણ શી રીતે ઊભું રહે? અરે! તપની અનુમોદના ય નષ્ટ થાય છે; કેમકે લક્ષ હવે તપ પરથી ઊઠીને વૈર વાળવા પર જાય છે.

ત્યારે નંદીષેણ મહાત્મા પડયા ને વેશ્યાને ત્યાં સંયમ મૂકીને રહી ગયા! ત્યાં એમણે સંયમ-તપ પ્રત્યેનો આદર એટલો જ ઊભો રાખ્યો હતો; માટે તો રોજ દશને પ્રતિજ્ઞા ધરતા હતા, ને પછી જ લોજન લેતા હતા. એમાંય મોકો આવ્યો કે તરત વેશ્યાને ત્યાંથી પોતે ઊભા થઈ ગયા! એકવાર નવ યુઝી ગયા છે, ને દશમો યુઝતો નથી, કહે છે ‘દશમો યુઝાયા વિના લોજન કેમ થાય?’ તો વેશ્યા મશ્કરીમાં ખોલે છે, - ‘દશમા તમે.’ તો તરત ઊભા થઈ, રજેહરણ સાધુવેશ લઈ લીધો ને સંયમ લેવા ગુરુ પાસે નીકળી પડયા! આવા જંગે બહાદૂર નંદીષેણ પણ એકવાર પડયા હતા એ મોહની વિચિત્ર પરિણતિ કહેવાય. પરંતુ એમાં આ ખાસ જોવાનું છે કે એમણે ખોટું નિમિત્ત પકડ્યું હતું તો જ પડયા હતા. વેશ્યાનું ઘર જાણ્યા પછી તરત ત્યાંથી નીકળી જવું જોઈતું હતું, પરંતુ વેશ્યાના ‘ધર્મલાલ નહિ અર્થલાલ જોઈએ’ ના ખોલનો જવાબ આપવા ઊભા રહ્યા! વળી ૧૨ા ક્રોડ સોનીયા વરસાવ્યા, પછી પણ તરત ચાલી નીકળવું

જોઈતું હતું, પરંતુ વેશ્યાને સમજાવવા થોભ્યા કે ‘અમે તો સાધુ પૈસાને અડીએય નહિ.’ વેશ્યા જેવી સ્ત્રી આગળ આ બધી સમજૂતીની પણ વાતચીત ખોટી. એમાં વળી એ નખરા કરે, હાવભાવ કરે, ત્યાં ઊભા રહેવું એ પતનનું પ્રબળ નિમિત્ત ગણાય; અને ખરેખર એથી જ મુનિના સંયમના ભાવ પડી ગયા.

માટે જ આ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે—

ખોટાં નિમિત્ત સેવવા અને મન ખગડે ત્યાં માનવું કે મારે મોહની વિચિત્ર પરિણેતિ છે એ ખોટું.

વાસ્તવમાં ખોટાં નિમિત્તથી જ આઘા રહેવું જોઈએ.

મહાત્મા નંદીવેણને નિકાચિત કર્મના ઉદયે મોહના વિકાર જાગતા હતા, પરંતુ ખોટું નિમિત્ત સેવતા નહિ ત્યાં સુધી મોહના ઉદયે પડ્યા નહોતા. પણ વેશ્યાને ત્યાં ખોટાં નિમિત્ત સેવતાં પડ્યા.

સાધ્વીનું અનશન :-

અસ્તુ. આર્દ્રકુમારનો જીવ પૂર્વ ભવે સાધુ, તે પત્ની બન્ધુમતી—સાધ્વીજીને જોઈ એનાં દર્શનના નિમિત્તથી રાગના ઉદયવાળા બન્યા. હવે દિન પ્રતિદિન ફિક્કા પડતા જાય છે, ત્યાં સાધ્વીજીએ જોયું કે, ‘આ સમજાવ્યા સમજતા નથી, તેથી અહીં મારું અસ્તિત્વ જ નકામું છે, એટલે જો હું અનશનથી દેહ પાડી નાખું, તો પછી એમનો આ મારી કાયા પરનો રાગ એાસરી જશે.’ એમ વિચારી એણે અનશન આદર્યું. સાધ્વીની સાધુના આત્મહિતની કેટલી બધી કાળજી ! ખોટાના નિમિત્તે સાધુને રાગ થાય છે તો ખોતે ખત્મ થઈ જવું સહી, પણ

સાધુને રાગથી બચાવી લેવા’-આ સાધ્વીની સાધુ પર લાવ-
હયા હતી, અને ખરેખર સાધ્વી અનશનમાં કાળ કરી ગઈ!

આવા કલ્યાણ-સ્નેહી કેટલાને મળે?

આર્દ્રકુમારના જીવ સાધુને આ ખબર પડી કે ‘સાધ્વીએ
મારી ખાતર અનશન કરી પ્રાણ ગુમાવ્યા!’ પોતાને ભારે
પસ્તાવો થયો.

અહીં આર્દ્રકુમાર અભયકુમારે મોકલેલી જિન-પ્રતિમા
જોઈ ઉડાપોહમાં ચડયા છે ને જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાન પામ્યા છે,
એમાં આ જુએ છે કે “પૂર્વે સંયમમાં પત્ની-સાધ્વી પર રાગ
કરી સંયમની વિરાધના કરી, તેથી હું દેવલોકના જન્મ પછી
અનાર્ય દેશમાં પટકાયો! નહિતર રુડું સંયમ પાળ્યા પછી
તો આર્યદેશ-આર્યકુળમાં જન્મ મળે, ને જૈન ધર્મ મળે.
ખેર, વિરાધનાથી અનાર્ય દેશમાં જન્મી પડ્યો પરંતુ ભાગ્યે-
હયે જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાનથી જૈન ધર્મ અને સંયમની ખબર પડી,
તો મારે હવે શું કરવાનું?”

આર્દ્રકુમારની વૈરાગ્ય ભાવના :-

“જૈન ધર્મને જાણ્યા પછી હવે કોઈ અનાર્ય દેશના
જન્મના બહાને પુરુષાર્થહીન બની બેસી રહેવાય નહિ.
હવે તો ધર્મનો પુરુષાર્થ જ ફેરવવાનો.”

સંયમ યાદ આવ્યું એટલે સંયમનો સ્વાદ યાદ આવ્યો,
સંયમનું મહત્ત્વ યાદ આવ્યું. મનને થયું કે,-

“જ્યારે સંયમ વિના મોક્ષ નહિ, ને જન્મ-મરણના
ફેસ મિટે નહિ, તેમજ જ્યારે માનવભવ સિવાય બીજે

સંયમ મળવાની શક્યતા જ નથી, તો પછી અહીં જે માનવભવ હાથમાં છે તો શા માટે મારે સંયમનો જ પુરુષાર્થ ન કરવો ?....

“ભલે હું અહીં રાજાનો પાટવી કુમાર છું એટલે રાજ્ય મળે એમ છે, પરંતુ રાજપાટથી મારા આત્માનું શું ભલું થવાનું હતું ? મોટું રાજ્ય ને ખજાના તથા રાણીઓ વગેરે તો મારે ભયંકર મોહ અને પાપસેવન કરાવનારા બનવાનાં ! તેમજ એ બધાં મૃત્યુ આવતાં અંતે મૂકી જ દેવા પડવાના ! અને મારા આત્માને અહીંથી મોટા પાપકર્મો-પાપસંસ્કારોના ભાર સાથે આલ્યા જ જવું પડવાનું; એટલે રાજ્યપાટ વગેરે મોહ-માયામાં પડી રહીને શું કરવાનું ? સંયમ સાધવાનું રહી જાય. માટે હવે એના માટે જ પ્રયત્ન કરવાનો.”

આર્દ્રકુમારનો વૈરાગ્ય જળાહણી ઊઠ્યો ! કેટલામાં ? દેખાઈ ગયું છે કે ‘સંયમ સાધવાના પ્રતાપે દેવભવ અને પછી આ મનુષ્યભવ મળ્યો છે, તો હવે અહીં એ સાધ્યા વિના લાખેણો મનુષ્યભવ એળે કેમ જવા દેવાય ?’

આ સાંભળીને તમને મનમાં શું થાય છે ? કહેતા નહિ કે ‘અમને પણ જે આવું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થઈ જાય, પૂર્વ ભવ યાદ આવી જાય, તો અમને ય સંસાર અકારો લાગી સંયમ લેવાની ભાવના થઈ જાય,’—આ ગણતરી જ ખોટી છે; કેમકે ભલે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન નથી થયું, પરંતુ જ્ઞાનીનાં વચન પર શ્રદ્ધા તો છે ને ? તો જ્ઞાનીઓ સંયમને જ મનુષ્ય જનમનો સાર કહે છે.

‘મનુષ્ય જન્મ સંયમ માટે જ છે’

આ વચન પર શ્રદ્ધા તો ખરી ને ? પછી જાતિસ્મરણ

જ્ઞાનની રાહ જોવાની શી રહે? તેમ એ પણ વરતુ છે કે સંસારમાં શું સારભૂત દેખાય છે? માલ મિલકત? દુનિયાનાં માનપાન? સારું સારું ખાવાનું? પત્ની પુત્રાદિ પરિવાર? આમાનું શું સારભૂત લાગે છે? ભૂલશો નહિ, એક દિવસ બધું ઊડી જવાનું છે, અને એ રહે એટલે કે

દુન્યવી માલ રહે ત્યાંસુધી પણ એ માલ હૈયામાં કેટલા રાગ-દ્વેષના સંકલેશ કરાવે છે? એકે એક સંકલેશની પાછળ તિર્યંચ ગતિનાં પાપ ઠમઠોક બંધાય છે! તેમજ એના અશુભ સંસ્કારોનો આત્મા પર ઢેર ચડતો જાય છે!

આ જો ગંભીરતાથી મન પર લો, તો હમણાં સંસાર ભારે અકારો લાગીને એમાંથી ઊભા થઈ જવાનું મન થાય. આર્દ્રકુમારને નતિસ્મરણ જ્ઞાનથી સંયમની મઝા યાદ આવી ગઈ, સંસારમાંથી ઊભા થઈ જવાનું મન થયું. એટલે એને વિચાર આવે છે કે ‘પરંતુ સવાલ એટલો જ છે કે હવે અહીંથી છુટવું શી રીતે? હા, એક રસ્તો છે.’

આર્દ્રકુમારની માગણી અને બાપનો નિષેધ :-

આર્દ્રકુમાર આમ વિચારીને પિતાને કહે છે, — “બાપુજી! મારે અભયકુમારને મળવા જવું છે, જેથી અમારે મૈત્રી ગાઠ બને. હું ત્યાં જઈ એટલે એ પણ પછીથી અહીં આવે. આમ દોસ્તદારી મજબૂત બને, તો પછી અવસરે અન્યોન્યને ઉપયોગી થઈએ.”

આર્દ્રકુમારના પિતા અનાય દેશના, તે આનું આય

દેશમાં જવાનું કેમ સહન કરી શકે? એ સમજે છે કે ‘છોકરો જે આર્ય દેશમાં ગયો તો ત્યાંના આર્કષણ એવાં છે કે એનાથી પ્રભાવિત થઈ જાય, તો તો ત્યાંથી પાછો અહીં આવે જ નહિ!’

ભારતની સંસ્કૃતિની ખ્યાતિ પશ્ચિમના દેશોમાં ફેલાયેલી હતી; તેમજ આવા મિત્રાચારીના સંબંધમાં આર્ય દેશમાંથી માણસો સંદેશો લઈ જાય, એ પાછો ત્યાં સંદેશો કહેવા સાથે આર્ય દેશના ગૌરવ ગાય, એટલે પણ અનાર્ય દેશવાળાને લાગે કે ‘ખરેખર આર્યદેશમાં જાહોજલાલી અદ્ભુત!’ આ હિસાબે રાબતે ભય લાગ્યો કે ‘દીકરો આર્ય દેશમાં જાય તો પાછો ન આવે તો?’ એટલે દીકરા આર્દ્રકુમારને પ્રેમથી કહે છે,—

‘ભાઈ! ત્યાં આપણે જવાની જરૂર નહિ, અહીં ખેડા લેટો મોકલાય, સંદેશા મોકલાય, એનાથી અભયકુમાર સાથે મૈત્રી-સંબંધ રહી શકશે. માટે ત્યાં જવાની વાત ન કરીશ.’

આર્દ્રકુમાર સાંભળીને ઉદ્વિગ્ન થઈ જાય છે, અને બાપના નહિ મોકલવાના નિર્ધારને સમજી જઈ મૌન પકડે છે. હવે જવાનો આગ્રહ દેખાડતો નથી, પરંતુ એના દિલને ચેન નથી. એ પૂર્વભવ યાદ કરીને જુએ છે કે,—

આર્દ્રકુમારને ધર્મચિંતા :-

“ક્યાં જૈનધર્મ અને એનું સૂક્ષ્મ અહિંસામય સંયમ જીવન? અને ક્યાં આ ધર્મ—વિહાણો અનાર્ય દેશ? જે મારે અહીં જ રહેવાનું હોય, તો તો અહીં તો જૈનધર્મની સામાન્ય આરાધના પણ ન થાય; કેમકે અહીં મંદિર નહિ,

સાધુ નહિ, સાધર્મિક નહિ, કુટુંબમાં કે બહાર જૈનધર્મના કશા આચાર નહિ વિચાર નહિ, ત્યાં સામાન્ય ધર્મનું ય પાલન શું થાય ? પછી સંયમ-ધર્મની તો વાતે ય ક્યાં રહી ? તો હવે મારું શું થાય ?”

આર્દ્રકુમારને પૂર્વ ભવનો જૈન ધર્મ અને સંયમ-સાધના યાદ આવી જવાથી એને સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જૈન ધર્મની સાધના વિના માનવ-અવતાર એ જનાવરનો જ અવતાર છે, અને ઉત્તમ માનવભવ એળે જાય છે. એમાંય સંયમ-ધર્મની સાધના વિના લાખેણો મનુષ્ય-જન્મ વિષયોના નાદાન ખેલમાં ગુમાવવો, એ જેમાંથી કોડો રૂપિયા ઉપજે એવા આ ઉત્તમ ભવને એક કૂટી કોડી ખાતર વેડફી નાખવાનું થાય છે.

એને હાડોહાડ લાગી ગયું છે કે,-

માનવ જનમનું સંયમ-સાધના વિના ખીલું કર્તવ્ય જ નથી.

જેમ, દા. ત. મહામુશ્કેલીએ મળેલ સુવર્ણ-રસનું સોનું ખનાવી લેવા સિવાય ખીલું કર્તવ્ય જ ન હોય, ત્યાં એ સુવર્ણ-રસને હાથપગ ધોવા અને વાસણ માંજ સાફ કરવામાં ઉપયોગ ન જ કરાય. એમ માનવ જનમનો ઉપયોગ પરિગ્રહ, આરંભસમારંભ અને વિષય-સેવનમાં ન જ કરાય.

મોટા મેઘકુમાર, ધન્યકુમાર, શાલિભદ્ર, ગજસુકુમાર, સગરચક્રવર્તી, સનત્ કુમાર ચક્રવર્તી, વગેરે મહાસુખી પણ જીવે સંસારમાંથી કેમ એકાએક ઊભા થઈ ગયેલા ? આ જ હિસાબ

પર કે માનવ-જનમ રૂપી સુવર્ણરસનો ઉપયોગ આરંભ-
પરિચ્છલ વિષયસેવન રૂપી પાદ-ઘોવણમાં ન જ કરાય.

આપનો પેંતરો:-આર્દ્રકુમાર પર ૫૦૦ની ચોકી :-

આર્દ્રકુમાર ખિન્ન થઈને રહે છે. આપ જુઓ છે કે
'કુમારને ભારત-દેશમાં જવાની ના પાડી ત્યારથી એનો સ્ત્રીનો
ફરી ગયો છે; એ ઉદાસ ઉદાસ થઈને રહે છે; તેથી કદાચ આ
ખિન્નતામાં ક્યારેક અહીંથી ભાગી ન જાય! માટે એને
આનંદ મંગલમાં રાખવો જોઈએ.' એમ વિચારી રાજા કુમારની
સેવામાં રાખવા ૫૦૦ સેવકોને યોલાવી કહે છે,-

“જુઓ તમે હમણાં અહીં આપણે ત્યાંજ રહો અને
કુમારને વાતોચીતો રમતગમત તથા સારાં ખાનપાન, મિજ-
બાની, હરવું ફરવું વગેરેથી ખુશી આનંદમાં રાખો. સાથે
એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે ક્યારેય પણ એને એકલો પડવા
દેતા નહિ, તેમ બહાર ફરવા જાઓ ત્યારે પણ એને એકલો
મૂકતા નહિ. તમારામાંના થોડા ઘણાક એની સાથે જ રહેજો....

“એનું કારણ એ છે કે એને ભારત દેશમાં જવાનું
મન છે, ને મેં ના પાડી ત્યારથી એ ખિન્ન અને ઉદાસ રહે
છે, તેથી જો તમે એને ક્યારેય પણ એકલો મૂકો તો સંભવ
છે કે એ ખાનગી રીતે ભારત દેશમાં ચાલી જાય!”

રાજાએ આર્દ્રકુમારની સેવામાં મૂકેલ માણસોને કારણ
બતાવવા સાથે સમજ આપી દીધી; એટલે હવે એ સેવકો
અંતરમાં એ સમજી રાખીને આર્દ્રકુમારને મીઠી મીઠી વાતો-
ચીતો ને રમતગમતો વગેરે વગેરેથી આનંદ મંગલમાં રાખવા
પ્રયત્ન કરે છે.

કેવી મુશ્કેલી છે? આર્દ્રકુમારને સંસારથી છૂટવું છે, ને આપને એને સંસારની લીલા-લહેરમાં જકડી રાખવો છે!

આ જગતમાં ધર્મની ભાવના થવા છતાં પણ ધર્મ સાધવાનું કેટલું મોંઘું છે?

ધર્મ સાધવાનું મોંઘું કેમ?

એટલા જ માટે કે સંસારના દલાલો એમાં આડખીલી કરવા માટે, અંતરાય કરવા માટે, સદા સજ્જ હોય છે! પાપનાં કામમાં કોઈ અંતરાય નહિ નાખે; ‘બસ, તમારે ધર્મ કરવો છે? અમે તમને નહિ કરવા દઈએ,’—આ છે સંસારી કુટુંબીઓની સહજ વૃત્તિ! એમાં પછી ધર્મમાં અંતરાય કરવામાં પોતાને કશો લાભ ન પણ હોય, છતાં કેમ બાણે ધર્મ પ્રત્યે ગૈર! કુદરતી સૂગ!

આપણને ધર્મ પ્રત્યે સૂગ નથી? :-

આપણને ધર્મ તરફ સૂગ નથી એમ આપણને લાગે છે. પરંતુ તપાસવાનું એ છે કે પ્રસંગવિશેષમાં આપણને શું ધર્મ તરફ સૂગ નથી થતી? દા. ત. આપણને ગેસની બિમારી લાગી છે, ખાવાની ભૂખ લાગતી નથી, આંધેલું પચતું નથી, ગેસ થઈ બંધ છે. ત્યાં આપણને કોઈ કદાચ એમ કહે કે

“ભાગ્યશાળી! જુઓ તમારે આ બિમારી કેટલા ય વખતથી આડ્યા કરે છે. દવાઓ પણ લો છો. એની પાછળ પૈસા ય સારા ખરવાય છે. કિન્તુ હજી સારું થતું નથી. તો પછી વિચાર કરવા જેવો નથી લાગતો? મને તો લાગે છે કે હવે તમે ત્યાગ-ધર્મ અને જિનભક્તિ સાધુ-સેવા તથા સામાયિકાદિ ધર્મરૂપી દવાનો ઉપયોગ કરો ને?....

“ ધર્મથી દ્રવ્યરોગ ભાવરોગ બંને જાય....

“ પૂર્વ ભવમાં ત્યાગ-તપ-જિનભક્તિની જ ખામી રાખી હોય તેથી અહીં અશાતા-અપમાન આદિ આક્રંત આવે છે...

“ માટે ધર્મની દવા કરો.”

—આમ કહે તો આ સાંભળીને આપણને શું થાય ? શું ધર્મની વાત સાંભળીને આનંદ થાય કે “ વાત સારી છે. પૂર્વ ભવે એવો ત્યાગ-ધર્મ નથી કર્યો; ને અહીં પણ પહેલા જે તે જે તે ખાઈ ખાઈને પેટ બગાડ્યું છે, તો હવે એની દવા ત્યાગ-ધર્મ જ હોય. વળી દવા દાડમાં પૈસા ઘણા ય બગાડ્યા, એના કરતાં ભગવાનની ભક્તિમાં હવે પૈસા લગાવવા દે,”

આમ સામેથી ધર્મની સલાહ આવે તો ત્યાં શું એના પર મન પ્રસન્ન થાય ? કે એના બદલે મનને એમ થાય કે “ અહીં બિમારીથી મરી તો રહ્યા છીએ, એ વખતે ધર્મ કરવાની વાત લાવે છે ? શરીર સારું થશે તો શું ધર્મથી થશે ? કે દવા દાડથી ? ”

જે આવો વિચાર આવે તો એમાં શું દવા દાડ પર શ્રદ્ધા, અને ધર્મ પર અરુચિ સૂગ નથી ? ભલે બધી વાતે ધર્મ પર સૂગ ન કરી એટલે આખા નાસ્તિક નહિ, પણ આવા કેક આક્રંતના પ્રસંગમાં ધર્મ પર સૂગ આવી, તો અંશે નાસ્તિક ખરા કે નહિ ?

આર્દ્રકુમારને ચિંતા અને કૂનેહ :-

આર્દ્રકુમાર આ વિચારી રહ્યો છે કે પિતાજીને ધર્મ પર આસ્થા નથી, એમને તો ‘ મારો દીકરો ખોવાઈ જવો ન જોઈએ.’ એટલી જ ચિંતા છે, પછી ‘ આ દીકરાનું ધર્મ

વિના પરલોકે શું થશે ? અહીંથી મરીને કેવી કેવી દુર્ગતિમાં ભટકશે ?' એની કશી ચિંતા નથી. અનાર્ય દેશના વાસી એટલે એમને મારા પરલોકની ચિંતા ન હોય, પરંતુ મારે તો મારી ચિંતા કરવી જ જોઈએ; અને એમણે હું ભાગી ન જઈ એ માટે સેવકમંડળનો ચોવીસે કલાકનો પહોરો મૂક્યો છે. મને કહ્યું છે જો, 'આ સેવકો તારી સેવામાં રાખ્યા છે,' પરંતુ સેવકો સેવામાં કેમ રાખ્યા છે એ હું સમજી ગયો છું. એ મારા માટે ફાંસલો છે. એટલે હવે મારે કૂનેહથી મારો માર્ગ કાઢવો પડશે. એ માટે, અલખત્ જો કે સેવક-મંડળ સાથેની ગોપ્તી-વિનોદમાં કે એમની સાથે બહાર હરવા ફરવામાં મને રસ નથી, છતાં મારે ઉપર-ઉપરથી રસ દેખાડવો પડશે અને એમનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવો પડશે કે 'આ તો આપણી સાથે ખૂબ હળી ગયો છે, બહુ રસથી આપણી સાથે વાર્તા વિનોદ કરે છે, રસથી સાથે હરે ફરે છે, એટલે આ કાંઈ ભાગી જાય એવો નથી.' આવો એમનો વિશ્વાસ બેઠા પછી, એમાં એમને ભરોસામાં રાખી પલાયન થઈ જઈશ.'

આર્દ્રકુમાર બહારથી શું કરે છે ? ને એને અંતરમાં શું છે ? :-

બસ, એણે એ પ્રમાણે શરુ કર્યું; સેવકમંડળ સાથે વાતોચીતો હસીને કરે છે, સાથે રમતગમત કરે છે, સાથે બહાર હરવા-ફરવા જાય છે. શું આર્દ્રકુમાર આ બધું હૈયાના રસથી ને મનની હોંશથી કરી રહ્યો છે ? ના, હૈયામાં એક આંકડાનો રસ નથી, કે મનમાં લેશમાત્ર હોંશ નથી. પણ દેખાય કેવું ? પૂરો રસ અને પૂરી હોંશ ! છતાં તે ઉપર ઉપરનો રસ અને હોંશ, બાકી બરેબર તો હૈયે એનો ઉદ્દેગ

છે, મનને સુસ્તી છે, કેમકે આ બધી પ્રવૃત્તિમાં એ પાંજરે પુરાયા પંખેરાના જેવો ફાંસલો સમજે છે.

સમકિતી જીવની સંસારમાં આ દશા હોય છે, એ ઘર-વાસને ફાંસલો સમજે છે. જો એમાંજ જીવન પૂરું થઈ જાય તો આગળ દુર્ગતિના ભવોની મોટી જેલો દેખે છે.

ત્યારે સંસારની લીલા-લહેરો શું છે ?

દુર્ગતિના ભવોની જેલોમાં પુરાઈ જવાના ગુન્હા જ છે.

આમ ઘરવાસને ફાંસલો સમજે, પછી એમાં મીઠાં મીઠાં ખાનપાન કે ધીકતી કમાઈવાળા પણ ધંધા-ધાપામાં હૈયાનો રસ અને મનની હોંશ હોય ?

ધર્મી-અધર્મી વચ્ચે ફરક :-

બસ, ધર્મી આત્મા અને અધર્મી આત્મા વચ્ચે આ ફરક હોય છે કે ધર્મી જીવને દુનિયાદારીમાં હૈયે રસ હોતો નથી, મનને હોંશ હોતી. નથી એને તો રસ અને હોંશ ધર્મમાં જ હોય છે; ત્યારે ધર્મહીન માણસને દુનિયાદારીમાં જ રસ રહે છે, હોંશ રહે છે. આ એક ફરક.

ધર્મી-અધર્મી વચ્ચે બીજો ફરક આ, કે ધર્મી જીવને જ્યારે ખાનપાન-ધંધાધાપા વગેરેમાં એવો રસ નથી, હોંશ નથી, એટલે એની પાછળ, એ બેકામ હિંસા-જૂઠ આદિ પાપો નથી કરતો, અને બેકામ ક્રોધાદિ કષાયો નથી કરતો; ત્યારે અધર્મી જીવને એ ખાનપાનાદિ મોજ ધંધાધાપા-માલમિલકત વગેરેમાં જ રસ અને હોંશ રહે છે. એટલે એની ખાતર બેકામ પાપો અને બેકામ કષાયો કરે છે. એટલે જ

જ્યારે જ્યારે આપણને રુડાં ખાનપાન ધંધાધાપા વગેરેમાં

હોંશ આવે અને રસ રહે, ત્યારે ત્યારે મનને કહેવાતું કે 'જે આ હોંશ અને રસ રાખીશ તે! નાસ્તિક અધર્મી જીવો કરતાં મારામાં શો ફરક રહ્યો?' વળી એ પણ વસ્તુ છે કે

અધર્મીને સારાં ખાનપાન-વિષયવિલાસ અને પરિ-
વ્રહ્મના ઠેર તથા સત્તા-સન્માનમાં જીવનની જાહોજલાલી
દેખાય છે; ત્યારે ધર્માત્માને એમાં જીવનની ખરબાદી અને
ત્યાગ-તપ દાન-શીલ વગેરે ધર્મમાં જાહોજલાલી દેખાય
છે. આ પરથી જાત માપો.

આર્દ્રકુમારને પોતાના પિતા રાજામાં કશું ધર્મીપણું
દેખાતું નથી, એટલે જુએ છે કે 'પિતાજી રુડા ખાનપાન,
સત્તા-કુરાઈ વગેરેમાં જ જીવનની જાહોજલાલી માને છે'
પણ મારે કાંઈ આ પોષાય એવું નથી તેથી રસ્તો કાઢીશ.'

સેવકમંડળ સાથે સારી વાતોચીતો હરવું-ફરવું, મોજ-
મજાડ વગેરે કરે છે ખરો, પણ હૈયાના રસ વિના જ કરે
છે. માત્ર, માણસોને વિશ્વાસમાં લેવા હૈયાથી નહિ પણ અહા-
રથી હોંશ અને રસ દેખાડે છે. એમાં જ્યારે અહાર ફરવા
જાય છે ત્યારે ઘોડેસ્વારી પણ કરે છે, અને દૂર જઈ થોડી-
વારમાં પાછો આવી જાય છે. વળી અધાની સાથે ખેતી વાર્તા
-વિનોદ, ચોપાટબાજી રમત, વગેરે કરે છે.

આર્દ્રકુમારનો કિમિયો : પ્રભાતે ઘોડેસ્વારી :-

અહીં આર્દ્રકુમાર વિચારે છે કે 'આ પ્રભાતે ઘોડેસ્વા-
રીનો કાર્યક્રમ મારે અનુકૂળ છે, કેમકે આમાં જ આ અધાને
એવા ભરોસામાં લઉં કે એમને મારા ગુપ્તપણે લાગી જવાના

અવસરે એની એમને કલાકો સુધી જરાય ગંધ જ ન આવે,
અને એવા જ કોઈક મોકે હું ભારત જવા માટે પલાયન
થઈ નહીં.’

એટલે હવે એ રાત્રીએ મૂકેલા સેવકોની સાથે જ્યારે
પ્રભાતે બહાર ફરવા નીકળે છે, ત્યાં આર્દ્રકુમાર પોતે ઘોડેસ્વારી
કરતાં એ માણસોને પાછળ પાડીને આગળ નીકળી જઈ
અદૃશ્ય થઈ નીકળે છે, ત્યારે અહીં માણસોને શરુ શરુમાં તો
શંકા પડે છે કે ‘હું? આ કુમારસાહેબ ભાગી તો નહીં ગયા
હોય?’ એટલે તપાસ કરવાની તૈયારી કરે છે, પરંતુ એટ-
લામાં તો આર્દ્રકુમાર પાછો ઘોડા પર આવ્યો આવતો દેખાય
છે, તેથી માણસોને ધરપત વળે છે કે ‘ના, ના, એ તો
મોજમાં આગળ નીકળી ગયા હશે, તે મોજમાં ફરીને પાછા
આવી ગયા. હાશ! ચાલો નિરાંત.’

મોડું થવામાં આર્દ્રકુમારના બહાના : બહાનું પહેલું :-

આર્દ્રકુમાર પણ આવીને બોલે છે, ‘આ જરા કુદરતી
સુંદર અને ઠંડા પવનની લહેરીના વાતાવરણમાં ઘોડેસ્વારીની
મજા આવી! એટલે આગળ નીકળી ગયો. પરંતુ તમે લોકોને
ચિંતા ન થાય એટલે જલ્દી પાછા વળવું પડ્યું. આકી તો
મજા કોઈ એવી ચોર હતી કે હજી પણ એથી આગળ ઘોડો
દોડાવવામાં ભાન ન રહેત કે કેટલે આગળ નીકળી જવાયું!’

બસ, ચાલ્યું....આવું બીજે દિવસે, ત્રીજે દિવસે....અને
આર્દ્રકુમાર હોશિયાર, તે રોજ રોજ આગળ નીકળી જઈ
પાછો આવે, પણ ૧૦ મિનિટ, ૧૫ મિનિટ, ૨૦ મિનિટ; એમ
થોડો થોડો સમય વધારી પાછો આવે, ને આવીને જુદી જુદી
તરેહના બહાનાં કાઢે છે! જેમકે કહે,-

બહાનું બીજું :-

‘જે જે હોં કાંઈ બીજી ચિંતા કરતા નહિ. આ તો. મારો ઘોડો જરા તેજીલો અને સારો કેળવાયેલો છે, તે એની ગતિ જ કુદરતી વેગબંધ છે. એટલે પાછો વાળવા લગામ. ખેંચતા-ખેંચતામાં ય કેટલો ય આગળ નીકળી જાય છે. એટલે પાછો વળવામાં જરા સમય લાગી ગયો.’

બહાનું ત્રીજું :-

અથવા કહે, ‘અરે યુવાનો ! આજ તો જ્યાં ઘોડાએ વેગ પકડ્યો ત્યાં આગળ એણે એક હરણિયું દોડતું દેખી એની પૂંઠ પકડી, એટલે મારે જોરથી લગામ ખેંચ ખેંચ કરવી પડી, ત્યારે આ લાઈસાહેબ માંડ પાછા વળ્યા !’

બહાનું ચોથું : ઘોડેસ્વારીમાં બધાને સાથે :-

અથવા કેટલીક વાર તો બધાને ઘોડેસ્વારીમાં સાથે લે, અને કહે ‘ઘોડાવો ઘોડાવો ઘોડાઓને, આમ ઠીલા શું પડો છો ?’ પણ પેલા બિચારા શું કરે ? કેમકે આર્દ્રકુમારનો ઘોડો તો નત્યશ્વ, પાણીદાર અશ્વરત્ન, તે તો પવનના વેગે દોડ્યો જાય; ત્યારે પેલાઓના ઘોડા સામાન્ય અશ્વ, એ ક્યાંથી પેલાની સરસાઈ કરી શકે ? એમાં આર્દ્રકુમારનો ઘોડો બહુ આગળ નીકળી જાય, પરન્તુ પછીથી આર્દ્રકુમાર પાછો આવી જઈ કહે, ‘હું તો માનતો જ રહ્યો કે ‘તમે બધા મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા જ આવો છો;’ પણ પછી સહેજ પાછું વળીને જોયું તો ચમક્યો કે ‘અરે ! આ તો હું એકલો પડ્યો ! ક્યાં છે પાછળવાળા ? આ તો હું ભ્રમણામાં જ કુટાયો !’ પણ હવે તમને લોકોને ખોટી ચિંતા ન થાય એટલે ઝટપટ પાછો વળી આવ્યો.’

વિશ્વાસમાં લેવા ભેટની ચતુરાઈ :-

આમ માણસોને વિશ્વાસમાં રાખીને આર્દ્રકુમાર થોડું થોડું વધારે આગળ નીકળી વધુ વિલંબે પાછો આવે છે. કુમાર પાછો એવો એ ચતુર છે કે માણસોને અલખત રાત્ર તરફથી તો મહેનતાણું મળે જ છે, પરંતુ વધારામાં આર્દ્રકુમાર પોતે પોતાના તરફથી અવારનવાર વિશેષ વસ્ત્ર ધાન્ય વગેરેની ભેટ કરે છે. એટલે પણ માણસો આર્દ્રકુમાર પર ખૂબ સહભાવ અને બહુમાનવાળા બની રહી કુમાર પર પાકો વિશ્વાસ ધરનારા બનતા જાય છે.

જેજે અહીં આર્દ્રકુમારને આ મોજમજાહ અને વૈષયિક આનંદ-મંગળમાં કશો રસ નથી, એને તો રસ છે ભાગી જવામાં ! એટલે એક બાબુ માણસોને આંધળા વિશ્વાસમાં ચડાવી દે છે, અને બીજી બાબુ ખાનગી રીતે ભારતથી આવતા પ્રવાસીઓને ભારતની રીતભાત પૂછે છે, ભારતના રાજ્યો વિષે ને એના રસ્તાઓ વગેરે વિષે પૂછે છે....એમ ભારતની બહુકારી વધારતો જાય છે. હવે જ્યારે એ જુએ છે કે માણસોને વિશ્વાસ બની ગયો છે, એટલે ખાનગીમાં પોતાના અંગત માણસો પાસે દરિયાકાંઠે એક સારા વહાણની તૈયારી કરાવે છે. વહાણના બલાગ્રી તરીકે પણ બહુ હોશિયારને નક્કી કરાવે છે.

આર્દ્રકુમાર ભાગે છે :-

હવે જ્યાં આર્દ્રકુમારે જોયું કે પિતા રાત્રએ પોતાની સેવામાં મૂકેલા માણસો પૂરા વિશ્વાસમાં આવી ગયા છે, થોડે-સ્વારી કરતાં પોતે કલાક બે કલાક મોડો પાછો આવે તો ય માણસો તપાસ કરવા નીકળ્યા નથી હોતા, એટલા બધા એ

કુમાર પ્રત્યેના વિશ્વાસમાં બેસી રહ્યા છે, એટલે હવે આર્દ્ર-કુમાર એક દિવસ ઘોડેસ્વારીએ નીકળેલો તે મારતે ઘોડે સીધો સમુદ્રતટ પર પહોંચી ગયો. સાથે પેલી પ્રતિમા અને કિંમતી ઝવેરાત રાખ્યું છે. સમુદ્ર-કિનારે અગાઉથી સૂચના કરી તૈયાર રખાયેલ વહાણમાં એ બેસી ગયો ! અને બલાસીએ સંકેત મુજબ બેરમાં વહાણ હંકારી મૂક્યું ! અહીં આર્દ્ર-કુમારે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો કે ‘હાશ ! અધર્મી અનાય-દેશની બલામાંથી છૂટ્યો ! હવે આમ જ સંસારમાંથી જલ્દી છૂટવાનું સરળ થઈ જશે.’ એના દિલને પારાવાર આનંદ છે. એવો આનંદ અત્યાર સુધીમાં રાજશાહી સમૃદ્ધિ અને સુખો તથા માતૃપિતાના લાડકોડમાં નહિ અનુભવેલા ! કારણ ?

પાંજરામાં પૂરાયેલ પંખેરાને ભલે મનગમતા ફળફળાદિ ખાવા મળતા હોય, સંગીત-વાજિંત્રના મધુર નાદ સાંભળવા મળતા હોય, પણ એને બે પાંજરામાંથી છૂટકારો મળે અને આકાશમાં ઊડી જવાનું મળે, તો એને કેવોક આનંદ થાય ?

કહો, પારાવાર આનંદ ! પૂર્વાના મળેનાં ખાનપાનાદિના આનંદને ટપી બાય એવો પૂર્વ કરતાં કેઈ ગુણો આનંદ થાય. કેમકે આ છૂટકારામાં પાંજરાની કેદના બધા ભય અને બંધી ગુલામીનો અંત આવે છે, ને આકાશમાં હવે મુક્ત વિહાર કરવાનું મળે છે !

પંખેરાને પાંજરામાંથી ઊડી જવાનો ખરો આનંદ, એમ સમકિતીને ઘરવાસમાંથી નીકળી જવાનો આનંદ હોય છે.

આર્દ્રકુમારનો મનોરથ :-

બસ, આ જ રીતે આર્દ્રકુમાર આ જુએ છે કે ‘અનાય-દેશ મારે પાંજરા જેવો જેલખાના જેવો હતો, એમાં કેટલીય

જાતના ભય વિટંબણા અને પાપોની ગુલામી હતી. ન ઈચ્છું
 તોય આ સંસારવાસ કાનપટ્ટી ઝાલીને મારી પાસે પાપો કરાવે.
 હવે છૂટ્યો એટલે જતે દહાડે સંયમ-જીવનમાં મુક્ત વિહાર
 મળશે ! તત્ત્વજ્ઞાનના અને ઉમદા અહિંસા-સંયમ-તપના
 ભાવોના આસમાનમાં જેટલું ઊડવું હોય એટલું ઊડવાનું
 મેદાન મળી જશે ! ચાલો, સોનેરી તક મળી ગઈ. હવે
 ખરેખરા આનંદનો પાર નહિ રહે.'

સંસારમાં સાચો આનંદ કેમ નહિ ? :-

વાત પણ સાચી છે કે જ્ઞાનપાન અને મનગમતી વિષય-
 સામગ્રીના ભોગવટામાં શા આનંદ છે ? જ્ઞાનપાનાદિ બધું
 મર્યાદિત જ મળે, ને મર્યાદિત જ ભોગવાય. એનાં આનંદ
 પણ મર્યાદિત હોય. વળી એ આનંદ પણ કેવો ? ક્ષણિક જ,
 ક્ષણવાર આનંદ આવી ગયો એટલું જ, ઝાડી તો પૈસા અને
 વિષયોને લાવવા-વધારવા-સાચવવા વગેરેની ચિંતાની હોળી
 જ સળગતી હોય ! તટસ્થ રહીને જીવન તપાસો તો આ જ
 અનુભવ દેખાશે.

સંસારી જીવન એટલે આધિ અને ઉપાધિની
 આગોનું જીવન.

પૂછો,-

પ્ર૦- શું આધિ-ઉપાધિ એ આગ છે ?

ઉ૦- હા, કેમકે એ હૃદયને સતાવ્યા જ કરે છે, ખાળ્યા જ
 કરે છે, ઉચાટ કરાવે છે. મહેલ-મહેલાત-પરિવાર વગેરે એ
 ઉપાધિ છે. એ રાખી બેઠેલા કોને એની ચિંતા નથી રહેતી ?
 આ ચિંતા એ શું શાંતિ છે ? કે અશાંતિ ? એ તો સચિંતતા

જ છે, નિશ્ચિન્તતા નહિ. શાંતિમાં તો નિશ્ચિન્તતા હોય. અહીં એ નથી એટલે સચિન્તતા છે, અશાંતિ છે. વળી એ ઉપાધિમાં ભયો છે, એમ અનેક પ્રકારની માનસિક વ્યથાઓ-ચિંતાઓ છે. એટલે ઉપાધિ ચિત્તને બાળનારી છે.

માનસિક પીડાઓ એ આધિ કહેવાય. એમાં ભય આવે, શોક આવે, દીનતા આવે, રોદણાં આવે, ઈર્ષ્યા-વૈર-ઝેર વગેરે આવે. એથી પણ મનને સ્વસ્થતા નથી, કલેજે ઠંડક નથી, તાપ-સંતાપ છે, ઉકળાટ છે એટલે આધિ પણ ચિત્તને બાળનારી છે.

ત્યારે, વ્યાધિ એટલે રોગ; એ કેટલા આવ્યા કરે ?

આમ ચિત્તને આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિના તાપ લગાડનાર અંસાર પર આર્દ્રકુમારને અભાવ થઈ ગયો છે; અને હવે એ છોડવો છે, ને તે અનાર્થ દેશમાં કાંઈ બને નહિ, તેમજ એના પિતા રાજાએ અનાર્થ દેશમાંથી ન જવા દેવાનો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો છે, એટલે આર્દ્રકુમારને માયા કરવી પડી. આ માયા દોષરૂપ નથી. કેમકે, ધર્મ માટે આ કરવી પડે છે. શાસ્ત્ર કહે છે;

ધર્મ્મે માયા નો માયા

અર્થાત્ ધર્મના વિષયમાં એટલે કે

ધર્મની પ્રાપ્તિ-વૃદ્ધિ-સંરક્ષણ માટે કરાતી માયા એ માયા નથી.

બુઓ, કસાઈ દોડતો આવી કોઈ માણસને પૂછે ‘અહીંથી ગાય ક્યાં ગઈ?’ હવે એ માણસે ગાય જોઈ તો હોય કે ગાય ડાબી બાજુ ગઈ છે, પરંતુ કસાઈને શું કહે? આવું જ કાંકે ‘ગાય? હા, હા, જા જો સીધો દોડતો જા, નહિતર ગાય આગળ નીકળી જશે.’

આ કહેવામાં ચોક્કસ માયા જ છે ને ? માયા કરાય ? હા, કસાઈથી સુાયને બચાવી લેવા અર્થાત્ અહિં સાધર્મ માટે માયા કરે એ માયા દોષરૂપ નથી.

બસ, એ જ પ્રમાણે પોતાના આત્માને સંસારના બેસુમાર પાપોથી અને પારાવાર હિંસાથી બચાવી લઈ દુર્ગતિ-ગમનથી બચાવી લેવા માટે દીક્ષા લેવામાં માયા કરાય એ દોષરૂપ માયા નથી. એટલે આર્દ્રકુમારે માયા કરીને ભાગવાનું કયું એ દોષરૂપ માયા નથી.

આર્દ્રકુમાર આર્યદેશમાં :-

આર્દ્રકુમાર વહાણમાં બેસીને સમુદ્ર ઝોળાંધી આવ્યો આર્યદેશમાં. ત્યાં લક્ષ્મીપુર નગરમાં બસ્ય છે, અને સાધુની તપાસ કરે છે. ભાગ્યયોગે ત્યાં શ્રી પુણ્યનંદન નામના આચાર્ય મહારાજ સાધુપરિવાર સાથે પધાર્યા છે, એટલે આર્દ્રકુમાર એમની દેશના સાંભળવા ગયો.

૪. પુણ્યનંદન આચાર્યની ધર્મદેશના

આચાર્ય મહારાજ દેશનામાં ફરમાવે છે કે,—

ધર્મદેશના :—

“(૧) હે ભાગ્યવાનો ! ‘આ જગતમાં ધર્મનો મહિમા જુઓ. મોટું છ ખંડનું સમ્રાટ ચક્રવર્તીપણું મળે છે તે ધર્મથી જ મળે છે; વાસુદેવપણું મળે તે ય ધર્મથી જ મળે; અને રાજવીપણું મળે તે પણ ધર્મનો જ પ્રભાવ છે. ધર્મ નવ નવા ઉત્તમ મનુષ્યાવતાર આપે છે. વધારે યોલવાથી શું ? ધર્મ થોડા વખતમાં જ તીર્થંકરપણાનાં ઐશ્વર્ય સુધીનો વૈભવ આપે છે.

“(૨) આવો જ્યારે ધર્મનો મહામહિમા છે, તો હે બુદ્ધિમાનો ! જીવનમાં કરવા જેવું હોય તો આ છે કે પરલોક સુંદર સર્જવાની લાલસાથી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો આચરતા રહો, ને જીવનને ધન્ય બનાવો; અને વિષમય વિષયોતા સંગ બંધ કરી દો. મન એમાં લલચાવા બાંધ તે પહેલાં સતોષની મજબૂત દોરતી જમાવી દો, અને લક્ષ્મીને સુપાત્રોમાં સ્થાપી દો. જીવનમાં પાપાચરણ નહિ, પણ ધર્માચરણ મુખ્ય કરો. કેમકે

“(૩) આવા ઉત્તમ ધર્મને આચરનારા અમાય લાભને પામે છે, પછી ભલે એ ધર્મ લગ્નથી કરતા હોય, યા ભયથી કરતા હોય, કે પોતાની કલ્પનાની વિધિથી કરતા હોય, અથવા

કોઈના પરની ઈર્ષ્યાથી યા સ્નેહથી કે લોભથી યા હઠથી અથવા અભિમાનના વિષયથી કરતા હોય, કે સુખવિલાસ યા કીર્તિની ભુદ્ધિથી કરતા હોય, અથવા દુઃખના માર્યા, કે કૌતુકથી કરતા હોય, કે વિસ્મયથી યા વ્યવહારથી કરતા હોય, યા વૈરાગ્યથી કરતા હોય, પણ ધર્મનાં ફળનો આંકડો ન માંડી શકાય.

“(૪) માટે પોતાના જીવને કહો ‘હૈ પાપી જીવ ! તું જો, કે જીવતર સંધ્યાના રંગ જેવું સહેજમાં ઊડી જનારું છે, પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણભંગુર છે, પાણીનાં ટીંપા જેવું ચંચળ છે, અને નદીના વેગની માફક ત્વરિત વહી જનારું છે ! તો તું આ જોઈને કેમ ઓધ નથી પામતો ?

“(૫) હૈ ભવી જીવો ! આ માયારાત્રિ મોહની ચેષ્ટા-ઓથી બહુ જ અંધકારવાળી છે; તેથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરી ડહાપણપૂર્વક જલ્દી જાગ્રત થઈ જાઓ; કેમકે કાળચોર જીવોની માલમિલકતો અને જીવતર સુદાં સંહરી લેવા માટે આ જગતમાં ઘરેઘર ભમે છે !

“(૬) ધર્મનું ભાતું જેની પાસે છે, અને એથી નરેન્દ્ર-દેવેન્દ્ર-વિદ્યાધરેન્દ્ર અને નાગેન્દ્રના સુખ મળે છે, તેમજ અહીં અને પરલોકમાં હંમેશા ચંદ્રના જેવો નિર્મળ યશ અને સત્કાર-સન્માન વગેરે મળે છે. ત્યારે (એથી ઊલટું) પાપથી દુર્ગતિનાં દુઃખ, અત્યંત ખરાબ નરકાદિ, અને નિંદા-અપકીર્તિના પોટલાં મળે છે ! માટે હૈ બંધુઓ ! ધર્મ અને પાપ જેમાંથી જે પસંદ હોય તે કરો.”

આચાર્ય મહારાજનો આ ઉપદેશ કેટલો બધો સચોટ છે !

- (૧) પહેલાં ધર્મનો અહ્ભુત મહિમા બતાવ્યો; અને પછી
 (૨) ધર્મ કરવાનું અને પાપ કરાવનાર વિષયોનો સંગ
 છોડવાનું બતાવ્યું.

(૩) એમાં પ્રારંભમાં ધર્મનો, કદાચ સ્વતઃ સુચિથી,
 ઉત્સાહ ન જાગતો હોય, તોય કુળ-લજ્જા વગેરે ગમે તે
 કારણે ધર્મ કરવાનું થાય તો ય એનું અમાપ ક્ષણ છે, એ
 બતાવ્યું. એ પછી

(૪) ધર્મના બોધ માટે સંધ્યાદિ દષ્ટાન્તોથી જીવનની
 ભારે ચંચળતા બતાવી,

(૫) મોહ-ચેષ્ટાકારી મોહ-નિદ્રામાંથી જાગવા માટે
 કાળચોરની ભયંકરતા બતાવી, અને

(૬) ધર્મ અને પાપના પરિણામ દેખાડી ઈષ્ટ માર્ગ
 લેવાનું ફરમાવ્યું.

(૧) ધર્મનો મહિમા

આર્દ્રકુમારને આ સાંભળતાં જાણે ઘી-કેળાં મળ્યાં ! મન
 સંસાર પરથી ઊભવ્યું તો છે જ, અને ધર્મ કરવા ઇચ્છા
 તો થઈ જ છે, એમાં અહીં સંસારની ભયાનકતા અને ધર્મની
 હિતકારિતા સાંભળવા મળે એટલે સોનામાં સુગંધ ભળ્યા જેવું
 કેમ ન થાય ?

આર્દ્રકુમારની વૈરાગ્ય વિચારણા

આર્દ્રકુમારના મનને થયું, 'વાહ ! કેવી સુંદર દેશના !
 કેવાં અહ્ભુત તત્ત્વો ! ગુરુમહારાજે ઠીક જ કહ્યું કે મોહું

ચક્રવર્તીપાલુ વગેરે ધર્મથી જ મળે છે. જે પાપાચરણોથી એ મળતું હોત, તો તો દુનિયામાં પાપાચરણો કરનારા ઘણા છે, એટલે ચક્રવર્તીપાલુ વગેરે ઘણાને મળવું જોઈતું હતું. પરંતુ ઘણાને નથી મળ્યું એ સૂચવે છે કે બધી જાતના સુખ ધર્મથી જ મળે, પાપાચરણોથી નહિ. હવે સુખ તો જીવોને જોઈએ જ છે, છતાં પાપાચરણો મૂકવા નથી એ કેવું આશ્ચર્ય !

જીવોની કેવી મૂઠ અજ્ઞાન અને કંગાળ દશા ! અલ્યા ! અહીં પૈસા મળ્યા તે પૂર્વે કરેલ દાન ધર્મથી મળ્યા, ને હવે અહીં દાનમાં અખાડા કરવા છે ?

ધર્મના આપેલા પૈસા ધર્મના ખોળે જાય ? કે સંસારના ખોળે ?

રાંકડા જીવ ધર્મ પૈસા આપ્યા તે હવે પૈસામાં જ અટકી જાય છે ! પણ એના મૂળભૂત ધર્મ ઉપર દષ્ટિ ચલઈ જતો નથી, કેવી મૂઠ અને પામર દશા !

મરીચિની વૈરાગ્ય વિચારણા :-

ભરત ચક્રવર્તીના દીકરા મરીચિએ દાદા ઋષભદેવ લગવાનું સમવસરણ જોતાં સમવસરણની મહાસમૃદ્ધિ પર આ જ વિચાર કર્યો, કે 'આ સમૃદ્ધિ એ દાદા લગવાને કરેલા ધર્મનું ફળ છે.

ધર્મ એ મૂળ છે. એના પર અંતિમ ફળ મોક્ષ છે, ને આ સમૃદ્ધિ એ તો ડાળ-પાંખળા છે.

મારા પિતાની ચક્રવર્તીપાણી સમૃદ્ધિ એ પણ પિતાએ પૂર્વજીવે સાધેલા ધર્મ-મૂળનાં ડાળ પાંખળા સ્વરૂપ છે. તો

હવે મારે વિચાર કરવાનો છે કે મારે આ દુન્યવી સમૃદ્ધિને વળગી બેસી રહેવું ? કે એ છોડી ધર્મને વળગવું ?

સમૃદ્ધિને વળગી બેસી રહેવું એ તો ધર્મ-મૂળને અદલે ડાળ-પાંખળાને વળગી બેસી રહેવા જેવું છે.

એના બદલે ધર્મને વળગવું એ મૂળને વળગવા જેવું છે. તો મારે મૂળને વળગવું કે ડાળ પાંખળાને વળગી બેસી રહેવું ? જો અહીં સમૃદ્ધિને વળગી બેઠો રહું, તો તો જિંદગી પૂરી થઈ જાય પછી ડાળ પાંખળા ઊડી જાય અને મૂળભૂત ધર્મને સાધવાનું રહી જાય. પછી ભવાંતરે ડાળ પાંખળાં ય જોવા ન મળે; અને ધર્મ સાધવાની સામગ્રી રૂપ મનુષ્યભવ પણ ન મળે. તો સંસારની ૮૪ લાખ યોનિમય નરકાદિ ચાર ગતિમાં રખડી જ પડું. માટે હવે તો મારે ચક્રવર્તી પિતાના ઘરની સમૃદ્ધિનો મોહ મૂકી ચારિત્ર ધર્મને જ વળગવાનું. જસ, મરીચિએ એટલો વિચાર કરી લઈ સમવસરણ પર ચડીને સીધું પ્રભુ પાસે ચારિત્ર જ લઈ લીધું !

આ હિસાબ છે,- મુખ્યપણે ધર્મનો જ મહિમા છે. ધર્મથી જ ચક્રવર્તીપણું વાસુદેવપણું વગેરેની ય મહાસમૃદ્ધિ ઊભી થાય છે, અને અંતે મોક્ષ મળે છે.

(૨) ધર્મ માટે વિષયસંગ છોડો

આ જગતમાં ધર્મની જ બોલબાલા છે. એટલા જ માટે આચાર્ય મહારાજ કહે છે, ‘આ જગત પર જો મહિમા ધર્મનો જ છે, તો હે ભાગ્યવાનો ! કરવા જેવો ધર્મ જ છે. પરંતુ એ ધર્મ ખરેખરો અને દિલથી ક્યારે થાય કે દુન્યવી વિષયોના સંગ જતા કરાય.

ભસવું ને લોટ ફાકવો એ સાથે ન બને. ‘હું ને મારું’ કુટુંબ ટેસથી ખાનપાનના જલસા ઉડાવીએ’ આ વૃત્તિવાળાને સાધર્મિક-ભક્તિનો ધર્મ ન સૂઝે કે “લાવ, ૫-૧૫ સાધર્મિકોને લાવી એમની ભક્તિ કરું. એવાં મારા અહોભાગ્ય કયાંથી કે મારા આંગણે સાધર્મિકોના પાવન પગલાં થાય! અને એમના પલ્લે પડી મારી પાપલક્ષ્મી પવિત્ર થાય!” આવું કેને સૂઝે? પોતાના વિષયોના રંગરાગ થોડા ય જતાં કરવા હોય, એને એ સૂઝે.

એમ બ્રહ્મચર્ય-ધર્મ સાધવો હોય અને પોતાના વિષય-સંગ અકબંધ રાખવા હોય, એ ન બને. તારા વિષયસંગને છોડ, તો બ્રહ્મચર્ય ધર્મ સાધ. એમ ‘જીવતા છીએ તે ખાઈ પી મોજ કરવા માટે,’-આ જ હિસાબ રાખ્યો હોય એ શું કરવા તપ કરી ભૂખે મરવાનું કરે? તપ ધર્મ આચરવો છે? તો આહાર-સંજ્ઞાને દબાવવી જ જોઈશે; અને આહારાદિ સંજ્ઞાઓનું કામ એવું છે કે એને વધારીએ તો વધે, ને ઘટાડીએ તો ઘટે.

એક મહાન ધર્મ : ખાવાના ટંકનો નિયમ :-

એક વાર ઉપદેશમાં કહ્યું ‘આપણા મનને પૂછો કે રોજ કેટલા ટંક ખાવા મળે તો તને ધરપત?’ અટકડેશો. ‘એ ટંકથી ધરપત,’ ના, સવારે ચા પાણી કરો એ પણ ટંક છે. પછી નાસ્તો કરી ઊઠ્યા, હવે મોંમાં સોપારી મમ-રાવવાનું કચું, એ પણ ટંક છે. કેઈને ત્યાં મળવા ગયા, ને રકાબી ચહા પીધી, એ ય ટંક છે. આવા કેટલા ટંકથી ધરપત? પાણીના ટંક નહિ ગણતા, ચાખવાના ટંક નહિ ગણતા, દવાના ટંક નહિ ગણતા. બોલો હવે આખા દિવસમાં

૪ ટંક, ૫ ટંક, ૭ ટંક, કેટલા ટંકથી ધરપત ? શું નિયમ રાખવો છે કે વધુમાં વધુ ૭ ટંકથી વધુ નહિ ? ના, મન આનાકાની કરે છે કે ‘કદાચ કચારેક વધુ ટંક આવી પડે તો ?’ આવો ભય લાગે છે એટલે ? આ કચારેક ૨-૩ ટંક આવી પડે એની ખાતર કશો નિયમ નથી રાખવો ! એનો અર્થ મનમાં અપેક્ષા રાખવી છે કે ‘જેટલા ટંક મળે એટલા ટંક ખપે....’

આ અપેક્ષા રાખી મૂકવી, ને એ છૂટ રાખવી, નિયમ વિનાના છૂટા રહેવું. એ આસક્તિ છે, અવિરતિ છે.

આ સાંભળતાં અનેકોએ ટંકના નિયમ કર્યાં, એમાં એક ભાઈ ૪ ટંકનો નિયમ કરીને ગયા. પછી પાછળથી જ્યારે મળ્યા ત્યારે કહે ‘સાહેબ ! હું તો છૂટક કાપડનો વેપારી, દિવસમાં કેટલી ય વાર એવા ઘરાકને ચાહ પીવરાવતાં હું પણ ચહા પીનારો, હવે ૪ ટંકના નિયમથી બહુ સુખ થઈ ગયું. પહેલાં મન વખત થાય ને ચહા માગે. એ ન મળે તો મન વ્યાકુળ થઈ જાય. તે હવે અંધ. મનની ભીખ અને વ્યાકુળતા જ અંધ થઈ ગઈ ! પછી તો એ ભાઈ ઉપધાન કરી શક્યા ! અને પછીથી રોજ ઓછામાં ઓછું બેસણું, એમ બેસણા ચાલ્યા ! અને શ્રાવકના ખીજા કેટલાય વ્રત નિયમો લઈ લીધા....

ખાવાના ટંકના નિયમની બલિહારી છે.

વાતવાતમાં જે ને તે આચડકુચડ મોંમાં નાખવાની કુટેવ પર કાબુ આવી જાય છે. પર્વ-તિથિના દિવસે તપ કરવાના ભાવ થાય છે. ટંક-નિયમ ન હોય તો કાં તો પર્વતિથિ-અને ખીજા તિથિ બધી ય સરખી ! પર્વતિથિએ પણ નિષ્કુર

હૃદયે યથેચ્છ ખાનપાન હોંશથી ચાલશે ! અથવા તો આગલા દિવસથી નીસાસો પડશે ? ‘કાલે પર્વતિથિ આવી, કાંક એકાસણું-બેસણું કરવું પડશે.’ આના બદલે જો ટંકનો નિયમ હોય, તો મન પર એક ભાર છે કે ‘ખાવું ખોટું, માટે એનું નિયમન સારું. ચાર ટંક રાખ્યા છે, પરંતુ બેથી પતે તો ત્રીજો ટંક નથી કરવો.’ મન પર વિરતિની પ્રસન્નતા રહે છે. જેને ટંકનો નિયમ નથી, એ નિયમ કેમ નથી કરતો ? મનને એમ છે કે “કોને ખબર ક્યારે કેટલા ટંક કરવાના આવે ? એટલે નિયમ ન હોય એ સારું !” આમાં જુઓ, જીવની કેવી કંગાલ દશા છે કે જો ૯-૮ ટંકનો નિયમ કરવા જતાં કદાચ કોઈક વાર ૨-૩ ટંક વધારે ચાટવાનું મળે તો તે ચાટવાનું રહી ન જાય એટલા માટે નિયમ નથી કરવો. એનો અર્થ એ કે ઉપરના સેંકડો ટંક ખાવાની અવિરતિનું મહાપાપ માથે રાખવું છે ! એટલા ટંક ખાવાનું મળવાનું નથી ને મળતું હોય તો ય ખાઈ શકવાનો નથી, છતાં એના ત્યાગનો નિયમ નથી એટલે એની અવિરતિનું પાપ માથે ઊભું રહે છે ! ને એ પ્રત્યેક સમયે અઢળક કર્મ બંધાવે છે ! જૈન શાસનનું આ વિરતિ એક ખાસ તત્ત્વ છે.

પાપ કરતા નથી, છતાં પાપ-ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા નથી, પાપની વિરતિ નથી, અવિરતિ છે, તો એ પણ કર્મ-બંધનું એક કારણ છે.

ધર્મ કરવો છે ? તો પાપ છોડો, પાપના દરવાજા બંધ કરો. એ માટે પ્રતિજ્ઞા રાખી વિષયના સંગ, વિષયની આસક્તિ, એની ગુલામીનો ત્યાગ કરો. વિષયો એટલે દુનિયાના પદાર્થો; એનો જીવને રસ બહુ. એટલે એની વાતોચીતો ગમે, એની

વિચારણા ગમે, એનાં આયોજન બહુ ગમે. સારું સારું ખાવું પીવું ગમે, સારું સારું જોવું ગમે, સાંભળવું ગમે, સ્પર્શવું ગમે; એમાં જે જોવું ગમે એમાં પૈસા, માલ-મિલકત, સ્ત્રી-પરિવાર, બંગલા બગીચા, દર-દાગીના-મોટર, સોનું ચાંદી વગેરે વગેરે કેટલું ય જોવું ગમે. એમ વિષયોના સંગ ગમે એટલે એના પર મમતા ભારે કરાય છે. તે એવી મમતા-લાગણી-પ્રેમ કે જે દેવ ગુરુ અને ધર્મની વસ્તુ મંદિર ઉપાશ્રય વગેરે પર ન હોય ! ઉત્તમ જૈન અવતારે આ આશ્ચર્ય છે ને ?

આ વિષયસંગમાં તરબોળ જીવને ધર્મ શે ગમે ? એટલે અહીં આચાર્ય મહારાજ ધર્મ કરવાની જેમ વિષયસંગ છોડવાનું ફરમાવે છે. ઘણાની ફરિયાદ છે કે ધર્મમાં જોઈએ તેવું મન લાગતું નથી; પરંતુ ક્યાંથી લાગે ? મન પર વિષયોના આકર્ષણ-આસક્તિના ભાર હોય, વિષયોમાં ટકાવારી કરવાની કુટેવ હોય, એને મહત્ત્વ આપવાના હોય, ત્યાં મન એમાં તલ્લીન જ રહે ! તે શી રીતે ધર્મમાં તલ્લીન બની શકે ? એટલે ખરું કરવા જેવું આ છે કે,

દુન્યવી વિષયોને વિષ સરખા સમજી એનાં આકર્ષણ ઓછાં કરાય, એમાં ટકાવારી ન મૂકાય, મન પરથી એના મહત્ત્વ ઓછા કરાય.

આચાર્ય શ્રી પુણ્યનંદનસૂરિજી, આર્દ્રકુમાર વગેરેની સલા આગળ આ જ કહી રહ્યા છે કે ધર્મ કરો અને વિષય-સંગ છોડો

‘(૧) વિધેહિ ધર્મ’, (૨) વિધેહિ વિષય’, (૩) સંધેહિ તોષ’, (૪) નિધેહિ લલ્ચિહ !’

- (૧) ધર્મ આચરો,
- (૨) વિષયસંગ ઓછા કરો,
- (૩) સંતોષ સાધો, અને
- (૪) લક્ષ્મી પાત્રે સ્થાપો.

દા. ત. (૧) જિનભક્તિ-ધર્મ ખૂબ આરાધો.

(૨) આરંભ-વિષય-પરિગ્રહના પાપ પર કાપ મૂકો, તથા શોખ-ક્રુથલી-હાસ્ય-વિનોદ વગેરે પાપો બંધ કરો.

(૩) દિલમાં સંતોષ સાધો; જેથી અસંતોષ યાને લોભના લીધે થતી પાપ વિચારણાઓ બંધ થાય; ને

(૪) લક્ષ્મીને સંઘરી ન રાખતાં કે આડે અવળે ન ઉડાવતાં સાત ક્ષેત્રમાં સ્થાપતા ચાલો.

(૩) સંતોષ સાધો :-

આમાં ત્રીજી વાત સંતોષની કહી, એય મહત્વની વાત છે. જીવને સંતોષ નથી, એટલે જ અધિક લાવવા-સાચવવાના પાપવિચાર આવે છે. મનને જે સંતોષ વળી જાય પછી એ શું કામ વધારેની ચિંતા જ કરે ?

કેટલાય પાપવિચારો અસંતોષના લીધે જ આવે છે. નિયમ લઈ નક્કી કર્યું કે અમુક માપથી અધિક જોઈતું જ નથી, પછી અધિક પાપના વિચાર શું કામ કરે ?

આ સંતોષ માત્ર પૈસા અંગે નથી, કિંતુ વેપાર અંગે પણ સંતોષ કરવાનો છે. ‘બજારમાં જવું પડે છે પણ અમુક કલાકથી વધુ બજારમાં રહેવું નહિ,’- આ સંતોષ. એમ ખાનપાનના ટંક અંગે સંતોષ કે ‘આટલાથી વધુ ટંક નહિ.’

ખાનપાનની ચીજો (દ્રવ્યો) અંગે પણ સંતોષ કે 'આટલાથી વધુ ચીજ નહિ લઉં.' પહેરવા ઓઢવા અંગે પણ સંતોષ કરવાનો છે,....યાવત્ વાતોચીતો અંગે પણ સંતોષ કરવાનો. દા. ત, દિવસમાં 'ચાર વારથી વધુ મફતિયા વાતચીત કરવી નહિ.' જે સાધુને પણ આ અંકુશ નથી, તો એ પણ વાતચીતના સંતોષ વિનાનો દિવસમાં કાંઈ એટલી વાર વાતો કરશે ! ને એવા સાધુઓનો સમૂહ હશે, તો ત્યાં આખો દિવસ કોલાહલ ચાલશે !

અરે ! વ્યાખ્યાન સભામાં શ્રોતાઓની કઈ સ્થિતિ હોય છે ? જ્યાં કોઈક પ્રસંગ આવ્યો ને ૨-૩ મિનિટ વ્યાખ્યાન બંધ પડ્યું ત્યાં કોલાહલ શરુ થઈ જાય છે ! કેમકે શ્રોતાઓને ત્યાં વ્યાખ્યાન વખતે પણ વાતોચીતોનો સંતોષ નથી, અંકુશ નથી, કે અહીં મફતિયા વાતચીત કરવી નહિ.

આ સંતોષ વિનાનાને ખબર નથી કે સંતોષ નહિ અને બધી છૂટ રાખીને તું તારા સત્ત્વને હુણી રહ્યો છે.

વ્યાખ્યાન વખતે વાતો, એમાં સત્ત્વનાશ છે :-

મહા અહોભાગ્ય કે રુડી જિનવાણી સાંભળવામાં બેસવાનું મળ્યું ! ત્યાં પણ મૌન નથી રાખ્યું, ને મોકો મળ્યે યથેચ્છ વાતો કરવી છે, તો એ નિઃસત્ત્વતાનો ધંધો છે. મૌનનું સત્ત્વ ન જાળવતાં વાતોચીતો, એ જિનવાણીનો અને ગુરુનો વિનય સાચવવાના સત્ત્વને હુણી નાખવાનો ધંધો છે. સામે પાટ પર જિનવાણી સાંભળાવનાર ગુરુ બેઠા છે, તો એમનો આ વિનય છે, અદ્ભુ છે, કે એ ૨-૫ મિનિટ બોલતા બંધ થયા ત્યાં શ્રોતાથી વાતોચીતો થાય નહિ. જિનવાણીનો પણ આ વિનય કે જિનવાણીની વાચનામાં બેઠા.

વાતોચીતો ન થાય. પરંતુ એટલો ય માથે ભાર નથી, સંતોષ નથી, અંકુશ નથી, એ અસંતોષ વાતો કરાવી વાણી અને ગુરુ બંનેનો અવિનય કરાવે છે.

દિલનો સંતોષ ઓટી ચીજ છે. સંતોષ સત્વને સુરક્ષિત રાખે છે, નિઃસત્વ નથી બનવા દેતો. અસંતોષ અને ભોલ જીવને નિઃસત્વ બનાવે છે.

(૪) લક્ષ્મીનું પાત્રમાં સ્થાપન :-

આચાર્ય મહારાજે ચોથી વાત લક્ષ્મીને પાત્રમાં સ્થાપવાની કહી, એ પણ મહત્વની વાત છે. એમાં લક્ષ્મીનો સુયોગ્ય વિનિયોગ છે.

લક્ષ્મી જ શુ, આપણી કોઈપણ વસ્તુનો યોગ્ય પાત્રમાં વિનિયોગ કરવો એ મહાન વિવેક છે. મનને થાય,— પુણ્યના ઘરની ચીજ યોગ્ય પાત્રમાં સ્થાપવાનું મારું અહોભાગ્ય ક્યાંથી !

વિવેકીનો ઉદ્ધાર છે, અવિવેકીનો સંસાર છે.

વચનશક્તિનું પાત્રમાં સ્થાપન :-

આપણને દા. ત. વચનશક્તિ મળી છે, એ જે-તે બાબત અંગે, કે જેવા-તેવા વિષયમૂઠ જીવ સાથે બોલવામાં વાપરવી એ અસત્ વિનિયોગ છે, એ અવિવેક છે, વચનશક્તિનો સરાસર દુરુપયોગ છે. સુવર્ણરસને એંડા વાસણ ધોવામાં વાપરવા જેવું છે ! કેટલી બધી મૂઠતા ? ભેંસને આ વચનશક્તિ નથી મળી, મોટા હાથીને ય નથી મળી ! કીડા મકોડાદિ કે એકેન્દ્રિયને તો મળવાની વાતે ય શી ? એવી અદ્ભુત વચનશક્તિ, એનો ઉપયોગ ફળુલ વાતો, પાપકાર્યોની વાતો, અભિમાનની વાતો, મોહની વાતો, વિષયોની

વાતો.... વગેરેમાં કરી, શું એમ વચનશક્તિને વેડફી નાખવાની ?
એમ વેડફાઈ જાય એ કેટલી મોટી નુકશાની ?

જ્યારે, વચનશક્તિનો ઉપયોગ (૧) અરિહંત ભગવાનના સ્તોત્રો જોલવામાં, ને (૨) શાસ્ત્રની ગાથાઓ રટવા-ગુણવામાં કરી લેવાનો, તથા (૩) મહાપુરુષોના સુકૃતો-સાધનાઓ અને આત્મપરાક્રમોના ગુણાનુવાદ કરવાનો સોનેરી અવસર મળ્યો છે. એને ન યોગીની, એ સોનેરી તકવાળા આ જીવતરને પાપવચનોમાં વેડફી નાખવું, એ કેટલી મોટી મૂર્ખાઈ છે !

એટલે જ આચાર્ય મહારાજ કહે છે- ‘આ જીવતર સંધ્યાના રંગ જેવું ચંચળ છે, ચલિત થઈ જાય એવું છે. સંધ્યાના રંગ હમણાં તો સુંદર ખીલેલા જોયા, અને જોત-જોતામાં એ કાળા ધબ પડી જાય છે ! એમ આ જીવન હમણાં તો કુમાર-યુવાન અવસ્થાનું જોયું, ને જોતજોતામાં ઘડપણ આવી જઈ મૃત્યુ સુધી પહોંચી જાય છે ! પાણીનો પરપોટો ફૂટતાં કેટલી વાર ? એમ આ જન્મ નષ્ટ થઈ જતાં વાર નહિ ! નદીનો વેગ આવ્યો, કે ગયો ! એમ જીવન આવ્યું કે ગયું !

આવા ચંચળ જીવનમાં રાધાવેધ સાધી લેવાનો છે, અંધારે વિજળી ઝબૂકે મોટી પરોવી લેવાના છે. ત્યાં એ કરવાને બદલે ધૂળ જેવી વિષય-વાતોમાં કિંમતી જીવન પસાર કરી દેવું, એ મોટી મૂડી લઈ પરદેશ જઈ એનાથી કોઈ સારા વેપાર કરી લેવાને બદલે, હોટેલ-વેસ્થા-જુગાર વગેરે અમનઅમન કરી લેવા જેવું છે. એ મહા મૂર્ખાઈ છે.

ચંચળ આર્થ મનુષ્યજન્મ આખો ય ધર્મસાધના સાધી લેવા માટે છે.

આ સમજીને જ મોટા માંઘાતા તીર્થકર ભગવાન અને ચક્રવર્તી રાજા-મહારાજાઓ તથા શેઠ-શાહુકારો જેવા પણ સંસારમાંથી ઊભા થઈ ગયેલા ! અને ચારિત્ર-ધર્મની સાધના કરવા નીકળી પડેલા ! જીવન ચંચળ સમજી જ્યાં સુધી એ ગૂમ નથી થયું, ને હાથમાં છે ત્યાંસુધી ધર્મ જ કરી લેવા જેવો છે.

એટલે જ આચાર્ય મહારાજ કહે છે, ‘જેને જીવનના ભરોસે ખેતી રહેતા નહિ કે ‘હજી તો શું વહી ગયું છે? હજી-ઘણું જીવવાનું છે,’ આવા વિશ્વાસે રહેતા નહિ; કેમકે કાળ નામનો ચોર આ જગત ઉપર ફરતો જ રહે છે, અને કેઈ જીવોના પ્રાણ-ધન લૂંટતો ચાલે છે !

મોટા ઇન્દ્ર એને હિસાબમાં નથી ! એમના પણ પ્રાણ ઉપાડી કાળચોર ચાલતો થઈ જાય છે ! તમે અને અમે શા લેખામાં ? એટલે આવો કાળચોર કોઈ અણધારી પણ આપણા પ્રાણ ઉઠાવી જાય એ પહેલાં સાધના કરી લેવી એમાં જ ખુદ્ધમત્તા છે.

કાળચોરની ક્યાં ક્યાં પ્રાણલૂંટ ?

મૃત્યુ પર વિચાર કરો તો દેખાશે કે કાળચોર કોને કોને ? ક્યારે ક્યારે ? અને કેવા કેવા સંયોગમાં ઉપાડે છે ! એ બધું ઢંગઘડા વિનાનું વિચિત્ર છે.

(૧) ‘લક્ષ્મણજીને રામ પર કેવોક પ્રેમ છે,’ એ પરખવા દેવતાએ આવી લક્ષ્મણજીની આગળ રાણીઓને રોતી-કૂટતી દેખાડી !

લક્ષ્મણ પૂછે ‘આ શું છે ?’

રાણીઓ કહે ‘તમને ખબર નથી ? રામચંદ્રજી મરી ગયા.’

બસ, આ સાંભળતાં જ લક્ષ્મણુ આઘાત લાગવાથી
ખતમ ! આટલામાં મૃત્યુ ? ને પ્રાણનાશ ? હા, કાળચોરને
જીવોના પ્રાણ ચોરવામાં કોઈ ઢંગધડો નથી કે એ ક્યાં ક્યારે
ને કેવા સંયોગમાં ચોરાય !

(૨) રાજા ચંદ્રાવતંસક પરોઢિયે વહેલા જાગી 'પેલો
દીવો બળે ત્યાં સુધી આટલી જ જગામાં ધ્યાનમાં રહેવું.'
એમ દેશાવકાશિક વ્રત-પ્રતિજ્ઞા લઈ ધ્યાનમાં બેઠેલા. એમાં
દાસી તપાસ કરવા આવી કે 'મહારાજ સાહેબ જાગ્યા છે ?'
ખેર આવી તો આવી, પણ દીવામાં તેલ પૂરી ગઈ ! આમ
કરવાની એટલી બધી શી જરૂર હતી ? અને રાજાને તો
એટલી જગા બહારનું બધું વોસિરે છે, બહારની વસ્તુ સાથે
કશો સંબંધ નહિ; એટલે દાસીને તેલ પૂરતી અટકાવવા
હુંકારો પણ ન કરાય. બસ, દીવો વધુ બળતો રહ્યો અને
રાજાનું શરીર એટલો બધો સમય ધ્યાનમાં ટકી શક્યું નહિ,
માથાની નસ તૂટી, ને કાળ કરી ગયા. હેં આટલામાં પ્રાણનાશ ?
હા, ઢંગધડા વિનાનો કાળચોર ભમતો હોય, એને વળી પ્રાણ
ચોરવાનો ઢંગ શો ? ને ધડો શો ? એ તો અહીં ય આ
સંયોગમાં રાજાના પ્રાણ ઉઠાવી ગયો !

(૩) સગરચક્રવર્તીના ૬૦ હજાર પુત્રોના પ્રાણ કાળ-
ચોરે અષ્ટાપદ તીર્થની રક્ષા વખતે એકી કલમે ઉપાડ્યા !
આમાં કેટલાના ઉપાડવા એનો ક્યાં હિસાબ રહ્યો ? તેમ 'ક્યારે'
નો અને 'કેવા સંયોગમાં' એનો ય હિસાબ ક્યાં રહ્યો ?

(૪) રાવણુ રામ-લક્ષ્મણની સામે લડવા આવ્યો હતો
તે લડ્યો, પરંતુ એનું છેલ્લું શસ્ત્ર સુદર્શન ચક્ર લક્ષ્મણનું
ગળું કાપી નાખવા મૂકેલું, તે સીધું ગળું કાપવાને બદલે
લક્ષ્મણના હાથમાં જ પકડાય એમ આવીને ઊભું !

હવે લક્ષ્મણ કહે છે,— “જો રાવણ ! તારું જ ચક્ર હવે મારા હાથમાં છે. છતાં મારે તને એનાથી મારી નથી નાખવો. તું સીતાજીને પાછા સોંપી દે, તો તારા ગુન્હા માફ ના સુખેથી તારું રાજ્ય ભોગવ.” કેવી ઉદારતા !

જુઓ આહીં લડાઈ પૂરી થઈ ગઈ છે. રાવણ મર્યા વિના ક્ષેમકુશળ ઊભો છે, અને લક્ષ્મણ એનો ગુન્હો, જો સીતાને પાછી સોંપી દે તો માફ કરી દેવા તૈયાર છે. એટલે હવે રાવણને મોતથી બચવાનું મળે છે. કાળચોર એના પ્રાણ લૂંટી શકે નહિ. પરંતુ કાળચોર ઢંગધડા વિનાનો માથે ભમી રહ્યો છે, એટલે રાવણ ભાન ભૂલે છે, વિશ્વાસે રહે છે કે ‘સુદર્શન ચક્ર મારું જ છે ને ? મેં એને ઘણા દિવસ હાથમાં રમાડ્યું છે, તે મને હવે શું કરવાનું હતું ? કદાચ નથી ને લક્ષ્મણ મારા પર ફેંકશે તો મારી પાસે આવતાં જ એને હું હાથમાં પકડી લઈશ.’

પરંતુ કાળચોર પાસે જ ઊભો છે, તે આ રાવણને ખોટા વિશ્વાસમાં રાખી એની પાસે અભિમાન કરાવે છે. રાવણ લક્ષ્મણને કહે છે ‘હું મારા હાથે સીતાને સોંપી દઉં ? સોંપીશ, તમને હરાવીને પછી દયાદાન તરીકે સોંપીશ. ફેંક ફેંક ચક્ર, પછી બતાવું છું તને ?’ સવણ શું બતાવે ? ચક્ર સરસ કરતું આવ્યું, ને રાવણનું ગળું કાપી ચાલતું થઈ ગયું ! કાળચોરે રાવણના પ્રાણ લૂંટી લીધા ! કાળચોરનો હિસાબ કેવો ? ઘરડાના જ પ્રાણ લૂંટવા ? બિમારના જ લૂંટવા ? ના, કશો ઢંગ નહિ, ધડો નહિ.

(પ) આજે કુટુંબ સાથે ફરવા નીકળેલા કે કોઈની જાનમાં જોડાયેલા અકસ્માત્ થતાં કચડાઈ કપાઈ મરે છે ને ? કવિ કહે છે,—

“હિમ કોઈક નર જન લઈને આવ્યો કન્યા રાગે;
સરસ આહાર નિદ્રાભર પોઢ્યો કરડ્યો વિષયી નાગે.

(વિષમય નાગે.)

જીવડા ! વિષમ વિષયની હેવા, હજી કંઈ જાગે ?”

આનો ભાવાર્થ કથાથી જુઓ.

જન લઈ પરણવા ગયો, પણ :-

એક માણસ જન લઈને પરણવા ગયો. સસરાએ વર-
રાજ તથા જનૈયાને નગર બહાર દરબારી ઉતારામાં ઉતાર્યા.
સારા સારા માદક પદાર્થોભર્યા જમણ આપ્યાં. જમી રહ્યા
પછી સસરા જનૈયાને કહે ‘હવે અહીં બપોરે આરામ કરો,
પરંતુ એક ચીજ ધ્યાનમાં રાખજો, - અહીં નીચેના ભાગમાં
ખૂણામાં બગીચા તરફની ચોરડી છે, એ ખોલતા નહિ, એમાં
ક્યારેક સાપ નીકળે છે.’

વરરાજનું મોત :-

સસરાે તે કહીને ગયો અને જનૈયા પણ સાવધાન બની
ત્યાં ન ગયા; પરંતુ વરરાજ પોતે આખો દરબારી ઉતારે
જેવા નીકળ્યો. તે ફરતો ફરતો નીચે પેલી ચોરડી પાસે
પહોંચી ગયો. બારણાની તરાડમાંથી સુગંધિદાર ઠંડા પવનની
લહેર આવતી મીઠી લાગી; કૌતુક થયું કે ‘ત્યારે ચોરડીમાં
કેટલી બધી પવનની લહેર આવતી હશે ? લાવ જોઉં; અને
એટલામાં સાપ શાનો આવી જાય છે ?’

કૌતુક યાને નવીન વસ્તુની આતુરતા કેટલી જ્ઞેષ્યમી
છે ! છતાં મૂઢ માણસને કૌતુક થાય છે. વરરાજએ લાકડીથી

ખારણું ખોટ્યું, ચોરડીમાં કશો સાપ દેખ્યો નહિ, એટલે ભાઈ અંદર પેઠા અને એક ખાટલા પર બેઠા.

બગીચાની સુગંધિદાર પવન-લહેરો વાઈ રહી હતી. ભાઈ તો ખુશખુશાલ થઈ ગયા મનને નસીબદાર માને છે કે હું બીજા કરતાં કેવો નસીબદાર કે આવી મજેની ઠંડા સુગંધિદાર પવનની લહેરો માણવા મળી !

બસ, લહેર અનુભવતા હતા, અને એમાં ભીંતને અઢેલીને બેઠેલા, વળી હમણાં જ માદક પદાર્થો આરોગ્યા છે, તે મીઠું જોકું આવી ગયું. એમાં પાછળથી સાપ ફરવા નીકળેલો તે આવીને આ વરરાજાને કરડી ગયો ! ભાઈ મરી ગયા. કાળચોર પ્રાણ લૂંટી ગયો.

કહો,- કાળચોર ક્યારે પ્રાણ લૂંટી નય ? એનો કશો હિસાબ ? કેવો કરુણ પ્રસંગ ! આવ્યો હતો એ કન્યા પરણવા, ને કન્યાને પોતાના ઘરે લઈ જવા; પરંતુ કન્યા કન્યાને ઘરે રહી, અને ભાઈ ઠેકાણે પડી ગયા ! તે પોતાના ઘરે ય ન જવા પામ્યા ! પ્રાણ ગુમાવી બેઠા.

‘સરસ આહાર, નિદ્રાભર પોઢ્યો કરડ્યો વિષથી નાગે’

કવિ આ દષ્ટાન્ત લખીને સૂચવે છે કે ‘જોજો,

કવિનો ઉપનય :-

તમે આ મનુષ્ય-અવનારમાં શિવસુંદરીને પરણવા આવ્યા છો,- પરંતુ સરસ ખાનપાન, આગ-વાહન, પત્ની-પરિવાર.... વગેરે દુનિયાના વિષયો મેળવી મોહની નિદ્રામાં પોઢ્યા તો એ વિષયોની લગન રૂપી વિષધર કરડી ખાશે, શિવસુંદરી એને ત્યાં રહેશે, અને તમે એ ઝેરી વિષયોથી ઉસાયેલ તે

એક મોત નહિ, પણ મોતની પરંપરા પામશો ! કદાચ વિષયોની મૂર્છામાં એકેન્દ્રિય નિગોદના અવતારમાં પટકાયા તો ત્યાં અનંતા જન્મ-મરણ પામશો !

આર્દ્રકુમાર અને સલાની આગળ પુણ્યનંદન આચાર્ય મહારાજ ઠીક જ કહી રહ્યા છે કે “વિષયોની લગન છોડો, વિષયોનો સંગ છોડો.”

‘પુણ્યે સુખ મળ્યાં છે તો લોગવી લઈએ એમાં શો વાંધો ?’ એમ કહેતા નહિ, આ ભવમાં મોક્ષ-શિવસુંદરી પરણવા આવેલા તમારે આ ભવમાંથી વિષય-લગન ને વિષય-સંગના પાપે ભવના ફેરા વધી જશે ! તે ય ભવોમાં રખડવાનું કયાં ? હલકા તિર્યંચગતિના એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના હલરો લાખો અવતારોમાં રખડવાનું ! ત્યાં ધર્મખુદ્ધિ જ ન મળે ! પાપ પાપ ને પાપ મળે ! પછી શે ભંચા અવાય ? માટે જો એકલી વિષય-લગન મનુષ્યના અવતારમાં હૈયે મહાલતી રાખી, તો જનમ વેડફાઈ જવાનો. અહીં ધર્મ કરવાના સોનેરી અવસરે ધર્મ ન કર્યો, પછી હલકા અવતારોમાં કથિરના અવસરે ધર્મ દેખાવાનો જ કયાં કે ધર્મ આરાધવા મળે ?

કાળચોર

‘ના, ઘડપણે ધર્મ કરશું’ એવા વાયદાના વેપાર રાખતા નહિ, કેમકે જગત પર કાળચોર ભમી રહ્યો છે, એ ક્યારે આપણા પ્રાણ ઉઠાવી નાચે એનો શો ભરોસો ? અને એ વખતે જીવનભર હૈયે પત્ની-પુત્ર-પૈસા વસાવેલા, તે હૃદયનો કળ્મે કેમ છોડશે ? એમાં ય જીવનભર વહાલી કરેલી સેવાકારી પત્નીની માયા તો છૂટે જ શાની ? ધર્મ શાનો હૃદયમાં આવે ? ત્યારે કહો,-

હૈયામાં ભગવાન રાખીને પરલોક જવાનું થાય તો સદ્ગતિ મળે ? કે હૈયામાં ભાર્યા રાખીને પરલોક જવાનું થાય તો સદ્ગતિ મળે ?

કહો, હૈયામાં ભાર્યા રાખીને પરલોક જવાનું થાય તો તે સદ્ગતિ નહિ, દુર્ગતિ મળે.

આચાર્ય મહારાજ કહે છે—કાળચોરને કાંઈ હિસાબ યા ધડો નથી કે કોના પ્રાણ લૂંટાય ? કેવા સંયોગમાં લૂંટાય ? એ મોટાના ય પ્રાણ લૂંટે ! ને નાનાના ય લૂંટે ! અરે ! હમણાં જન્મેલાના ય લૂંટે ! ને ખુટ્ટાના ય પ્રાણ લૂંટે ! ને યુવાનના ય લૂંટે ! માંદાના ય લૂંટે ! ને સાબના ય લૂંટે ! વળી દિવાન-ખાનામાં ય પ્રાણ લૂંટે ! ને કઢાચ પાયખાનામાં ય લૂંટે ! ઘરમાં ય લૂંટે ! ને બહારે ય લૂંટે ! ભૂખ્યાના ય લૂંટે, ને જમી ઊઠેલાના ય લૂંટે !

કામચોરને કોઈ સમય, કોઈ સ્થાન, કોઈ પ્રસંગનો ઢંગ નહિ, ધડો નહિ, કે એમાં પ્રાણ લૂંટાય, આમાં ન લૂંટાય.

એટલા માટે તો અભયકુમારે ચારિત્ર લેવાનું વાયદે ના રાખ્યું “કોને ખબર પ્રાણ ક્યારે જતા રહે ? ‘દીક્ષા તો લેવી છે, પણ હમણાં નહિ, કિન્તુ પાછળથી લઈશ,’—એમ ધારી રાખું અને વચમાં જ પ્રાણ નીકળી ગયા તો દીક્ષા વિના મરું ? ઉચ્ચ માનવ-ભવમાં દીક્ષા આરાધ્યા વિના ન મરાય; કેમકે

દીક્ષાને અવકાશ માત્ર માનવ ભવમાં જ છે.”

અભયકુમારને આમ તો દીક્ષા હમણાં ને હમણાં જ નહોતી લેવી; પરંતુ જ્યારે પિતા રાજ શ્રેણિકે કહે છે,— ‘હવે

મારી ઉંમર થઈ, તેથી તું રાજ્ય સંભાળી લે,' ત્યારે અભય-કુમાર કહે છે, 'જરા ઊભા રહો, પ્રભુને પૂછી આવું.'

ત્યાં શ્રેણિકે એમ ન કહ્યું કે 'રાજ્ય લેવું એ સાંસારિક કામ છે, એમાં પ્રભુને શું પૂછવું હતું!' આમ ન કહેવાનું કારણ, શ્રેણિક પ્રભુના દિલથી ભક્ત હતા, દિલથી પ્રભુના સેવક હતા; એટલે કોઈ વાત કોઈ સ્વામીને પૂછવાનું કરે એમાં આડે ન અવાય. નહિતર પોતે સ્વામીનો સેવક શાનો? ત્યારે અભયકુમારે પ્રભુને એમ ન પૂછ્યું કે 'પ્રભુ! હું રાજ્ય લઉં કે નહિ?' એ ગાંડિયો સવાલ છે; કેમકે

રાજ્ય એ મહાપરિગ્રહ છે. સાથે એમાં મહાન આરંભ-સમારંભો કરવા પડે છે.

પ્રભુ તો કહે છે જ કે "મહાઆરંભ મહાપરિગ્રહ એ મહાપાપ છે, ને નરકના દ્વાર હોવાથી છોડવા જેવા છે." આવો ઉપદેશ કરનાર પ્રભુને શું એમ પૂછાય કે 'પ્રભુ! હું રાજ્ય લઉં કે નહિ?' ના, એ તો ઉપદેશ નહિ સમજ્યાનો પ્રશ્ન છે; એટલે અભયકુમારે તો એ પૂછ્યું 'પ્રભુ! આપના શાસનમાં છેલ્લા કયા રાજા થવાના?

પ્રભુએ જવાબ આપ્યો 'છેલ્લા રાજર્ષિ'ને આ ઉદાયન રાજર્ષિ' ગેઠા છે તે છે.'

અભયકુમારને સમજાઈ ગયું કે 'હવે જો હું રાજા થાઉં તો મને દીક્ષા ન મળે;' એટલે પિતા શ્રેણિક પાસે પાછા આવી પ્રભુનો જવાબ કહીને કહે છે, - 'પ્રભુના ભક્ત તમે, તમારો દીકરો રાજ્ય લઈ નરકે જાય એવું ઈચ્છો છો? ના જ ઈચ્છો, તો હવે મને મુક્ત કરો, મને દીક્ષાની રજા આપો, એટલે હું હમણું જ ચારિત્ર લેવા ચાલ્યો જાઉં.'

કેમ હમણાં ને હમણાં જ ચારિત્ર ? કહેા.

(૧) કાળચોરને ત્યાં કોઈ હિસાબ નથી કે ક્યારે પ્રાણ લૂંટાય ?

અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્રભુને આયુષ્યનો સવાલ કેમ ન પૂછાય ?

પ્ર૦- પ્રભુને તો ખબર છે, તો પ્રભુને પૂછી ન લેવાય કે 'મારું આયુષ્ય કેટલું ? એ જો આયુષ્ય લાંબું બતાવે, તો હમણાં નહિ, પણ પછીથી દીક્ષા લઈ શકાય ને ?

ઉ૦- ના,

(૧) એક તો જો સોપકમ આયુષ્ય હોય તો સંલવ છે ઉપકમ લાગતાં આયુષ્ય વહેલું ચ તૂટી જાય, એટલે કે આયુષ્ય-કર્મના દળિયાં બધાં જ એકી સાથે ભોગવાઈ જાય ! એમ જો ઉપકમ લાગે તો વહેલા મરવાનું થાય, અને વાયદે રાખેલ દીક્ષા લેવાની રહી જાય.

(૨) ખીજી વાત એ છે કે આવો સવાલ જ્ઞાનીને પૂછવા પાછળ આશય એ છે કે 'જ્ઞાની જો લાંબું આયુષ્ય કહે, તો તો પાછળથી દીક્ષા લઈશું; અર્થાત્ હમણાં ને હમણાં ચારિત્ર લેવાની શી ઉતાવળ કરવી ?' આનો અર્થ એ, કે

(૩) હમણાં ને હમણાં ચારિત્ર લેવાની ભૂખ નથી; ને

(૪) સંસારના પાપો પ્રત્યે 'પાપ મહા ખરાબ' એવી ઘણા નથી; તેમ જ

(૫) એવો ભય નથી કે 'આ સંસારના સમય સમયના જંગી પાપોથી પરલોકમાં મારું શું થાય ?'

(૬) આમ દીક્ષાની ઉતાવળ ન હોય તો પાપવૃણા—પાપ-ભયના અભાવે પાપનિર્ભીકતા રાખતાં કાદાચ સમ્યક્ત્વના વાંધા પડે.

તેમ, માનો કે પાછળથી દીક્ષા લે, પરંતુ

(૭) પહેલેથી પોષેલી આ પાપ-નિર્ભીકતા ચારિત્ર-જીવનમાં જોરદાર ચારિત્ર ન પાળવા દે.

પાપ-નિર્ભીકતાના સંસ્કારથી નાનાં નાનાં પાપની વૃણા ન થાય.

સારાંશ,

જો પાપની જોરદાર વૃણા છે, પાપનો જોરદાર ભય છે, તો ચારિત્રની ઉતાવળ હોવી જ જોઈએ

એટલે પ્રભુ પાસેથી આયુષ્ય જાણી લેવાની વૃત્તિમાં ચારિત્ર વિલંબમાં નાખવાની વૃત્તિ છે, એ કનિષ્ઠ વૃત્તિ છે, હલકી વૃત્તિ છે. જો ચારિત્રની તીવ્ર ભૂખ અને ઉતાવળ છે, તો એવી કનિષ્ઠ વૃત્તિ પોષી શકાય નહિ. માટે પ્રભુ પાસેથી કે જ્યોતિષી પાસેથી આયુષ્ય જાણી લેવાનો અભયરો જ ખોટો છે. અભયકુમારને ચારિત્રની તીવ્ર ભૂખ જાગી છે, અને ‘કાળચોર ક્યારે પ્રાણ લૂંટી જાય એનો ચોકસ હિસાબ નથી, માટે ચારિત્ર હમણાં ને હમણાં જ લઈ લેવું’ એવો હિસાબ અભયકુમારે રાખ્યો, અને પિતાને સંમત કરી તરત જ ચારિત્ર લઈ લીધું !

૫. લજ્જાદિથી કરતા ધર્મનું

અમાપ ફળ

લજ્જા-ભય-વિતર્ક વિધિથી ધર્મ

આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ કહે છે કાળચાર જગત પર યથેચ્છ ફરે છે, ને ઉંમર વગેરેના હિસાબ વિના જીવોના પ્રાણ લૂંટે છે. આમ જીવતરનો ભરોસો નથી, તેથી ધર્મ તરત સાધી લેવો જોઈએ, કેમકે ધર્મનું અમેય ફળ છે, અમાપ ફળ છે. એટલે જ આચાર્ય મહારાજ કહે છે, 'ધર્મ શરુ શરુમાં લજ્જાથી ભયથી જે રીતે થાય, એ રીતે કરી લો; કેમકે ધર્મનું અમાપ ફળ છે.' એનો આ શ્લોક છે

લજ્જાતો મયતો વિતર્કવિધિતો માત્સર્યતઃ સ્નેહતો,
લોભાદેવ હઠાભિમાનવિષયાચ્છૃંગાર-કીર્ત્યાદિતઃ ।
દુઃખાતૂ કૌતુક-વિસ્મય-વ્યવહૃતેર્ભાવાત્કુલાચારતો
વૈરાગ્યાચ્ચ મજન્તિ ધર્મમમલ્લં તેષામમેયં ફલમ્ ॥

અર્થાત્ (જે લોકો) લજ્જાથી, ભયથી, સ્વકલ્પિત વિધિથી, ઈર્ષ્યાથી, સ્નેહથી, લોભથી, હઠના વિષયથી, અભિમાનના વિષયથી, વિલાસ-કીર્તિ આદિના કારણે, દુઃખથી, કૌતુકથી, વિસ્મયથી, વ્યવહારથી, ભાવથી, કુળાચારથી, અને વૈરાગ્યથી નિર્મળ ધર્મને ભજે છે, તેઓને અમાપ ફળ મળે છે !

આમાં કેટકેટલી રીતે ધર્મ કરાય છે એ બતાવ્યું, અને એ રીતે ધર્મ કરનારને અમાપ ફળ બતાવ્યું. એને જરા દાખલાથી જોઈએ.

(૧) લલ્લથી ધર્મ કરે એને એનું અમાપ ફળ.

ધર્મ લલ્લથી આ રીતે કે હજી ધર્મની સ્વતઃ તમન્ના નથી થતી, પરંતુ કુળની કે વડિલની લલ્લથી ધર્મ કરાય છે.

દા. ત. 'આવા ઊંચા કુળમાં જન્મેલો હું રાત્રિલોજન કરું, અલક્ષ્ય ખાઉં, તો મને શરમ લાગે, મારે લજવાવું પડે; માટે રાત્રિલોજન-ત્યાગ અલક્ષ્ય-ત્યાગનો ધર્મ પાળું,'—આમ લલ્લથી ધર્મ કરે તો પણ એનું અમાપ ફળ છે.

ક્લુલક મુનિએ માતા સાધ્વી, એમના ગુરુણી, પોતાના ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય મહારાજના માત્ર દક્ષિણ્યથી ૧૨-૧૨ વર્ષ ચારિત્રમાં ટકી જવાનું કયું, તો અંતે એ સ્વતઃ ચારિત્ર-રુચિમાં આવી ગયા.

માનો કે માણસને સત્ય-ધર્મની સ્વતઃ તમન્ના થતી નથી કે 'લલે ભૂખે મરવું પડે તે હા, પરંતુ જુઠ તો ન જ ખોલું;' આવી સત્યની સ્વતઃ રુચિ ન હોય, છતાં કુળ-લાજ પિતૃ-લાજ કે ગુરુ-લલ્લથી અસત્ય ન ખોલે, સત્ય ધર્મ જ પાળે, તો તે શું ખોટું છે? શું ખરાબ છે? ત્યાં જો એમ આગ્રહ રાખીએ કે 'મોક્ષની ઈચ્છાથી ધર્મ કરે છે? ના, તો તારો ધર્મ ખોટો, ખરાબ, સંસારવર્ધક,' તો એ આગ્રહ કેટલો વ્યાજબી? આ આગ્રહ રાખવા જતાં તો મોક્ષના આશય વિના માત્ર લલ્લથી સત્ય-ધર્મ પળાય એને ખોટો કહેવો પડે. જુઓ, કેટલીય કુલીન બાઈઓ સારા રૂપાળા ભરેલા શરીરવાળા યુવાનને જોઈ અંતરમાં કામરાગવાળી બનતી હશે, છતાં કુળની લલ્લથી શીલ પાળે છે, કુશીલના અધર્મમાં નથી પડતી. હવે અહીં એને મોક્ષનો આશય ન

હોય, અને માત્ર કુળ-લજ્જાથી શીલધર્મ પાળે તો શું એ શીલધર્મને અધર્મ કહેવો? શું આવા લજ્જાથી પળાતા શીલધર્મથી એની કુશીલ સ્ત્રીની જેમ દુર્ગતિ થાય? 'ધર્મ' કરવામાં મોક્ષનો જ આશય જોઈએ, 'એવું કહેનારે લજ્જાથી પળાતા શીલધર્મને અધર્મ કહેવો પડે! જ્યારે, અહીં આચાર્ય મહારાજ કહે છે 'લજ્જાથી પણ ધર્મ કરે એ ધર્મ અમાપ ક્રૂણને આપનારો છે.' આમ લજ્જાથી પણ શીલ પળાય છે, તો એના સંતાન શીલવાન નીવડે છે; તેમ સમાજમાં પવિત્ર વ્યવહાર ચાલે છે. નહિતર તો સંતાન અને સમાજમાં અસદ્ર વ્યવહાર ચાલવા માંડે.

હજી આગળ જુઓ :-

(૨) ધર્મ ભયથી પણ થાય તો ય તે અમાપ ક્રૂણને આપનારો છે.

દા. ત. છોકરા માતાની ળીકથી પ્રભુદર્શને જાય છે, પ્રભુપૂજા કરે છે. ભય છે એને કે 'દર્શન પૂજા નહિ કરું તો મા વઢશે!' અહીં એના દર્શન-પૂજા મોક્ષની ઈચ્છાથી નહિ પણ માતાના ભયથી કરાય છે, તો તે શું ખોટા? ખરાબ? શું સંસારવર્ધક? ના, એ ધર્મ પણ અમાપ ક્રૂણદાયી છે; કેમકે એમ ભયથી પણ કરતાં કરતાં ધર્મ કરવાની એક સારી ટેવ પડે છે. પછી એ ચાલુ રહે, તો સ્વતઃ ધર્મરુચિ આવે છે.

માત્ર આગક જ નહિ, મોટો હોય અને એ પણ ભયથી ધર્મ કરે એવું બને. દા. ત. પતિ ધાર્મિક હોય અને એણે ઘરમાં કહી દીધું હોય કે 'આપણે રોજ ભગવાનની પૂજા

કરવાની.' હવે જો પત્ની પૂજા ન કરે તો પતિ વઢે એમ...
ભય હોય, તેથી પતિના ઠપકાના ભયથી પત્ની પૂજા કરે એવું
બને. આ ભયથી પત્નીવડે કરાતા પૂજા-ધર્મનું પણ ક્ષણ
એને અમાપ મળે; એમ અહીં આચાર્ય મહારાજ કહે છે.

આના પર વિચારવા જેવું છે કે અહીં પત્ની પૂજા
કરવા ભય છે તેમાં પત્નીનો આશય મોક્ષ મેળવવાનો નથી,
પણ પતિના ઠપકાથી બચવાનો છે. તો એનો એ પૂજા-ધર્મ,
મોક્ષનો આશય નહિ હોવાથી, ભવવર્ધક ખરો? ના, ત્યારે
જ્ઞાની ભગવંત પણ ધર્મનું અમાપ ક્ષણ કહે છે, એટલે એ
નિષ્ક્રમ-નકામો નહિ, તો પછી એ ધર્મને ભવવર્ધક કહેવાય
જ શી રીતે? પૂછો,-

પ્ર૦ - ભયથી કરાતા ધર્મમાં મોક્ષનો આશય તો છે
નહિ, પછી એ ધર્મ કેમ અમાપ ક્ષણવાળો?

ઉ૦ - અહીં જ્ઞાનીઓ જુએ છે કે વિષય-રસિયા જીવને
વિષયો, આરંભ-સમારંભ, અને પરિગ્રહ પર જ દષ્ટિ છે, ને
ચોવીસે કલાક એની ધૂમ પ્રવૃત્તિ કરે છે; પણ ધર્મ તરફ
દષ્ટિ જ નથી, એટલે ધર્મપ્રવૃત્તિનું દેવાળું છે. હજી પાડોશી
સાથે નકામા ગામ-તડાકા ઠોકશે, પણ ભગવાનની પૂજા નહિ
કરે, કે એક નવકારવાળી પણ નહિ ગણે. પછી તો

જેવી પ્રવૃત્તિ તેવા સંસ્કાર,

એટલે વિષયો વગેરેની પ્રવૃત્તિથી એના જ સંસ્કાર
પડવાના, પણ ધર્મના નહિ. ત્યારે જો ભયથી પણ પૂજા કરે
છે, માળા ગણે છે, પર્વ-તિથિએ છૂટા ન રહેતાં વડિલના
ભયથી ખેસણાં જેવો પણ તપ કરે છે, તો તો એ ધર્મ-
પ્રવૃત્તિથી ધર્મના સંસ્કાર પડશે.

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણી મહારાજ ઉપદેશમાળાની 'લલિતલિ-
યં ચ ઓહિં'.... વાળી ગાથાની ટીકામાં લખે છે કે

અહીં શાસ્ત્રકારે જે કહ્યું છે

વર્તમાનમાં થયેલી 'ઓધિ' યાને જૈનધર્મની પ્રાપ્તિને
જો તું સદ્અનુષ્ઠાનથી સફળ નથી કરતો અને પરભવ
માટે ઓધિની અર્થાત્ જૈનધર્મ-પ્રાપ્તિની માગણી કરી
રહ્યો છે, તો તે કયા મૂલ્ય પર તને મળશે ?

અર્થાત્ 'સદ્અનુષ્ઠાનોથી દેવદર્શન-જ્ઞાનપૂજા-સાધુસેવા-
જ્ઞાનવાણીશ્રવણ, સાત ક્ષેત્રમાં દાન, તપસ્યા, વ્રત-નિયમો,
સામાયિક,....વગેરેથી ઓધિને યાને જૈનધર્મપ્રાપ્તિને સફળ
કરે, તો એ સદ્અનુષ્ઠાનનાં નાણાં ઉપર ભવાંતરે ઓધિ
મળે.'- આમ જે શાસ્ત્રકારે કહ્યું તેના પર આ પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર૦ - સદ્અનુષ્ઠાનો તો અહીં કયાં ત્યારે કયાં, પછી
નષ્ટ થઈ ગયા, એ હવે ભવાંતરે કયાં સાથે ચાલવાના છે
તે ત્યાં નાણું બને ?

ઉ૦ - સદ્અનુષ્ઠાનો ભલે નષ્ટ થઈ ગયા, પરંતુ એના
શુભ સંસ્કાર આત્મામાં ઊભા થયેલા, પરભવે સાથે ચાલે છે.
ને પરભવે ઓધિ મળવા માટે હાજર મૂલ્ય બને છે. ”

આમ કહીને અવધિજ્ઞાની ધર્મદાસગણી મહારાજે એ
સૂચવ્યું કે અહીં જૈનધર્મ મળ્યાનો ખાલી સંતોષ રાખ્યે
કામ નહિ ચાલે, પરંતુ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરે તો જ એના
શુભ સંસ્કાર ઊભા થશે.

હવે એ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ સ્વતઃ આપ મેળે કરવાની સૂઝ
નથી પડતી, પરંતુ ભયના માર્યા કરાય છે, તો ય તે ઓધું

નથી; ધર્મ-પ્રવૃત્તિથી એના શુભ સંસ્કાર ઊભા થશે. ખાડી
 જે જીવનમાં ધર્મ-પ્રવૃત્તિ વિના એકલી વિષય-આરંભ-
 પરિગ્રહની જ પ્રવૃત્તિઓ છે, તેો સંસ્કાર એના જ પડવાના;
 ધર્મ-પ્રવૃત્તિના શુભ સંસ્કાર કયાંથી પડવાના ?

ધર્મ-પ્રવૃત્તિના શુભ સંસ્કારોનું જ્ઞાનીઓને મન
 મોટું મૂલ્ય છે.

કેમકે એ ધર્મ-સંસ્કારો જીવને આગળ આગળ ધર્મ-
 પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરે છે. તેથી કહ્યું ‘ભયથી પણ કરાંતા ધર્મ’નું
 અમાપ ક્ષણ છે.’ માટે અહીં “શું માર વગેરેનો ભય છે ? તો
 એ ભાવ પવિત્ર નથી, મલિન છે, મલિન ભાવથી કરેલી એ
 ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ધર્મ નહિ, અધર્મ છે, એ નિષ્ફળ છે, ભવવર્ધક,”
એમ ભ્રમણામાં તણાવાનું નહિ.

(૩) વિતર્ક-વિધિથી ધર્મ કરે તેનું અમાપ ક્ષણ :-

ધર્મ લક્ષ્ણથી કરે, ભયથી કરે, એમ વિતર્ક-વિધિથી
 પણ કોઈ કરતો હોય અર્થાત્ પોતાના વિતર્ક યાને સ્વતઃ
 કટપેલી વિધિથી ધર્મ કરતો હોય, તો ન્યાંસુધી એ શાસ્ત્રોક્ત
 વિધિ ન પામે ત્યાંસુધી એને એમ પણ ધર્મ કરવા દો. એનું
 ય એને અમાપ ક્ષણ છે. કેમકે ભલે એને વિધિ નથી સમજાઈ,
 પરંતુ ધર્મનું મહત્ત્વ સમજાયું છે. ધ્યાન રાખવાનું કે એ
 ધર્મનું મહત્ત્વ સમજે છે માટે તો, ભલે સ્વ-કલ્પિત વિધિથી,
 પણ ધર્મ કરી રહ્યો છે, પાપ નહિ. પાપરૂપ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ
 છોડીને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરે છે એ ધર્મને સારો માનીને કરી
 રહ્યો છે.

પાપ-પ્રવૃત્તિઓના આ ખારાપાટ સંસારમાં ધર્મ-
 પ્રવૃત્તિ રુચવી એ નાની સૂની વસ્તુ નથી.

અલખત્ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રત્યે એને ઘૂણા કે ઉપેક્ષા
 અવગણના ન હોવી જોઈએ. પરંતુ ગામડામાં રહેલો ભદ્રક
 જીવ શાસ્ત્રોક્ત વિધિની ખબર નથી, અને મનઘડંત વિધિથી
 ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરે છે, તો શું એટલી એણે સાંસારિક પ્રવૃત્તિ
 છોડી એનું, અને ધર્મ-બુદ્ધિથી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરી એનું, એને
 કશું ફળ નહિ? અહીં આચાર્ય મહારાજ કહે છે, 'એને
 એનું અમાપ ફળ છે.' એમ તો જોવા જઈએ તો શહેરોમાં
 પણ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરનારા બધા જ જણ શું શાસ્ત્રોક્ત
 વિધિથી જ ધર્મ કરે છે? ના, તો શું એ બધાની ધર્મ-
 પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ? નકામી જવાની? ના, અહીં એનું અમાપ
 ફળ કહે છે.

૬. ઇર્ષ્યા-સ્નેહ-લોભ-હૃદયી ધર્મ

આગળ વધીને આચાર્ય મહારાજ કહે છે,-

(૪) ઇર્ષ્યાથી ધર્મ

(૪) માત્સર્યથી-ઇર્ષ્યાથી ધર્મ કરતો હોય તો ય એને એ ધર્મનું અમાપ કૃણ છે.

આ કથન જરા વિચિત્ર લાગશે, પરંતુ આ કથનમાં શાસ્ત્રકારોની કેટલી ઊંડી અને દીર્ઘદષ્ટિ છે, એ જોવા જેવું છે. દા. ત. આમ તો ધર્મની શુદ્ધ ઇચ્છા ન થઈ, પરંતુ પર્યુષણામાં ચડસાચડસીથી ધર્મની ખોલી ખોલતો હોય, તો એ ઇર્ષ્યાથી ધર્મ કરી રહ્યો છે; ને આજે પર્યુષણામાં કે ખીલ્લ અવસરે કેટલાકે આ રીતે ખોલી ખોલતા હોય છે. એમને શું 'આ તમે મલિન ભાવથી ધર્મ કરો છો એ ખોટું છે,' એમ કહી એ ધર્મપ્રવૃત્તિ બંધ કરાવાય? અરે! તપમાં ય શું છે? પર્યુષણામાં પાડોશી અકૂઈ કરે છે, તો મનને ઇર્ષ્યા આવી કે 'શું એ અકૂઈ કરે છે? તો એની જ પાસે અકૂઈની શક્તિ છે? મારી પાસે નથી? લાવ હું અકૂઈ નહિ, દશ ઉપવાસ કરી બતાવું.' આમ ૧૦ ઉપવાસ કર્યા, પણ ઇર્ષ્યાથી કર્યા. આ ધર્મથી એનું ભલું થાય કે ભૂંડું? ભુંડું કહેતા નહિ; કેમકે આ સવાલ આવશે કે 'પર્યુષણામાં એક જણ કર્યો તપ ન કરે, ને રોજના ૩-૪ ટંક ખાય, એનું ય ભૂંડું થાય? અને આ દશ ઉપવાસ કરે

એવું ય ભૂંડું થાય ?' ના, બંનેમાં ફરક છે. અલબત્ત ધર્મનું ઉત્થાન ઈર્ષ્યામાંથી થયું, પરંતુ પ્રવૃત્તિ ધર્મની થઈ; અને આમાં જ્ઞાનીઓ જુઓ છે કે

“આવા જીવમાં ઈર્ષ્યાનો અવગુણ છે, પરંતુ એમ તો ખીજા ય અનેકાનેક અવગુણ છે, અને ઈર્ષ્યાથી દુન્યવી કેટલાય ખોટાં કામ કરે છે; પરંતુ એ બધાની વચમાં ભલે ઈર્ષ્યા—હરિક્ષાઈથી પણ હવે ખોટાં કામ મૂકી અરિહંતે કહેલ ધર્મ—પ્રવૃત્તિ તરફ વળ્યો તો એટલું સારું તત્ત્વ થયું. એમાંથી આગળ જતાં ઈર્ષ્યા છૂટી જશે ને ધર્મ—પ્રવૃત્તિ કરતો રહેતો હોવાથી સહજ ધર્મ—રુચિથી ધર્મ—પ્રવૃત્તિ મંડાશે.”

આમ તો ચારે બાજુ જુઓને, કેટલા જીવોમાં ધર્મ—પ્રવૃત્તિ દેખાય છે? જીવોને એ ગમે છે જ ક્યાં? એ તો પાપપ્રવૃત્તિ જ ગમવાથી એમાં જ રચ્યા પચ્યા રહે છે. એટલે જ જો કોઈ જીવ ધર્મ—પ્રવૃત્તિ તરફ વળતો હોય, તો શું ખોટું કયું? પૂછો,—

પ્ર— પણ એ તો ધર્મ તરફ ઈર્ષ્યાના અવગુણથી વળ્યો ને?

ઉ— આમ પૂછીને શું એમ કહેવું છે કે,—

‘ઈર્ષ્યાથી ધર્મ તરફ વળ્યો એ ખોટું કયું? ને એના કરતાં વગર ઈર્ષ્યાએ ધૂમધામ હિંસામય આરંભસમારંભ—જૂઠું—અનીતિ—દુરાચાર—અભક્ષ્ય ખાનપાન વગેરે પાપ પ્રવૃત્તિઓ અને વિષય—વિલાસોમાં લાગ્યો રહ્યો હોત તો સારું હતું? અગર ઈર્ષ્યાથી ખાનપાન—ધંધાધાપા—મકાનનિર્માણ વગેરે પાપપ્રવૃત્તિ કરી હોત તો સારું હતું?’

જગતના જીવોની દયા ખાવા જેવી છે કે એ બિચારા ધૂમધામ ચોવીસે કલાક પાપ-પ્રવૃત્તિમાં પડેલા છે !

ત્યાં મૂળમાં એમનામાં ધર્મપ્રવૃત્તિ જ નથી; કદાચ દેવદર્શનની પ્રવૃત્તિ હોય તો તે માત્ર મન મનાવવા જેવી કે ‘હું રોજ દર્શન કરું છું,’ બાકી દર્શન કરતાં સહેજ પણ પ્રભુને વિનંતિ નથી કે ‘પ્રભુ ! તું અનંત ગુણ-સંપન્ન, ને હું અનંતા દોષોથી ભરેલો ? મારા પર કરુણા કર, મારા દોષ ટળે; મારા દોષ થોડા પણ મોળા પડે,’ આટલીય જેણે માગણી કરવી નથી, તો એ દર્શન-ધર્મની પ્રવૃત્તિ આત્માને શી અસર કરે ? છતાં કુળલાજે કે દુર્ગતિના ભયથી એટલીય દર્શન-પ્રવૃત્તિ હશે, તો એમાંથી ક્યારેય આગળ વધી સ્વતઃસુચિથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતો થશે. તાત્પર્ય, જગતના જીવોની આ દયાપાત્ર સ્થિતિ છે કે એમનામાં મામુલી દેવદર્શન વિના રોજિંદી ધર્મપ્રવૃત્તિ ખાસ છે નહિ, ત્યાં એમને કહ્યા કરીએ કે ‘જેને મોક્ષના જ આશય વિના ખીલત-ત્રીલ્લ આશયથી ધર્મ કરશે તો મરશે, એ વિષક્રિયા થશે, અને એથી ભવના ફેરા વધશે,’ તો શું આમ કહ્યા કરવામાં એને ધર્મક્રિયા ખૂબ કરવાની પ્રેરણા થશે ? ધર્મપ્રવૃત્તિ શી રીતે થાય ? સંસારક્રિયા થોડીય ઓછી કરી, યા પ્રમાદ ઓછો કરી, ધર્મપ્રવૃત્તિ ખાસ કરવાની ઉર્મિ શી રીતે જાગે ?

પૂછીએ, ‘પર્યુષણામાં ય ધર્મ કરો છો ?’ કહે હા, પણ ‘મોક્ષનો આશય છે ?’ ત્યાં ‘ના, આ તો લોકલભ્યથી ધર્મ કરીએ છીએ’ એમ કહે, તો એવી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ પર જે ચોકડો મારી દઈએ, ને કહીએ, ‘તમારી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ

ધર્મરૂપ નથી,' તો એ સાંભળીને શું સામાને ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં ઉત્તેજન મળે? કે પીછે હટ? પછી

(૧) આ શાસ્ત્ર જે કહે છે 'લલ્લતથી ધર્મ કરતો હોય, ભયથી ધર્મ કરતો હોય, અરે! માત્સર્યથી ધર્મ કરતો હોય, તો એ ધર્મનું અમાપ ક્ષણ મળે છે,' એ આ શાસ્ત્રને કયાં મૂકી આવવાનું? તેમજ

(૨) આજના વધી ગયેલા વિષય-રંગમાં અને વિષય-સંગની પ્રવૃત્તિઓમાં ગળાખૂડ ખૂંચી ગયેલાને ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં લાવવાના શી રીતે? અને

(૩) ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં આવ્યા વિના પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં ખૂંચ્યા રહી શું આશય સુધરે?

(૫) સ્નેહથી ધર્મપ્રવૃત્તિ

આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિ મહારાજ આગળ કહે છે,—

(૫) 'સ્નેહથી પણ ધર્મ કરે એને એનું અમાપ ક્ષણ છે.'

આમ કહીને આવા જીવોને પણ ધર્મમાં આવકારવા છે—કે 'એમેય તમે ધર્મમાં આવો,' કિન્તુ કાઠી મૂકવા નથી કે 'શું તમારી પોતાની રુચિ અને શ્રદ્ધાથી ધર્મ નથી કરવો? આત્ર સ્નેહી પરના સ્નેહને લીધે ધર્મ કરવો છે? જાઓ ભાગી બધા, તમારા ભાવ મેલા છે, મેલા ભાવથી ધર્મ થાય નહિ; ધર્મમાં તમારો નંખર કહેવાય જ નહિ,' આમ કાઠી મૂકવા નથી. જ્ઞાનીઓને જો આવા જીવોને ધર્મમાંથી કાઠી મૂકવા હોત, તો એમની ધર્મ-પ્રવૃત્તિનું અમાપ ક્ષણ કેમ

કહેત ? આવી ધર્મ-પ્રવૃત્તિને અમાપ નુકસાન કરનારી જ કહેત ને ?

જ્ઞાનીઓ તો જુએ છે કે ‘જીવ આમ આપમેળે તો ધર્મ કરતો નથી, પરંતુ શું સ્નેહીના સ્નેહને વશ થઈ ધર્મ કરે છે ? તો કરવા દે. જો એવાને ધર્મમાંથી કાઢી મૂકશો, તો સંસારની ભરચક પાપ-પ્રવૃત્તિમાં ખૂંચેલો રહેશે, ને તેથી પાપબુદ્ધિમાં જ રમતો રહેશે !’

સ્નેહથી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે ?

સ્નાત્ર ભણાવે, એમાં જોલો છો ને કે ‘આતમભક્તો મળ્યા કેઈ દેવા, કેતા મિત્તાનુબદ્ધ, નારી પ્રેર્યા વળી નિજ કુલ વટ....’ અર્થાત્ કેટલાક દેવતા પ્રભુના મેરુ પર જન્માભિષેકના અવસરે આત્મ-ભક્તિથી આવી મળે છે, તો કેટલાક મિત્રના અનુયાયી બનીને આવે છે, તો કેટલાક દેવીની પ્રેરણાથી આવે છે. આમાં મિત્રાનુયાયી મિત્રના સ્નેહથી પ્રભુ-ભક્તિનો ધર્મ કરવા જાય છે. એના એ ધર્મ ઉપર ચોક્કડી મારવી ?

જો ચોક્કડી મારો તો શું થાય ? આજના કાળના દાખલા છે કે ભાઈ જરાય ધર્મ ન કરતા હોય, પરંતુ પત્ની ઉપરના સ્નેહથી પત્ની સારી શ્રાવિકા હોઈ એનો ધર્મ જોઈ જોઈને પતિ ધર્મ કરતો થયો. શું આ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ પોતાની રુચિથી કરી ? ના, પત્ની ઉપરના સ્નેહથી એનું જોઈ જોઈને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરી, યા પત્ની ઉપર સ્નેહ છે તેથી એની પ્રેરણા મળતાં ધર્મ-પ્રવૃત્તિ શરુ કરી. પછી તો એના સ્નેહથી ધર્મ કરતાં કરતાં પોતાને ગુરુઓનો ઉપદેશ સાંભળવા મળે એમાં

સહજ ભાવે ધર્મ ગમવા માંડ્યો તે પછીથી પોતાની આત્મ-
રુચિથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા થઈ ગયા.... આવા દાખલા
અનેક મળે.

હવે અહીં વિચારો, કે જ્યારે પત્ની પરના સ્નેહથી
ધર્મ કરવા માંડ્યો, ત્યારે એને જો પૂછ્યું હોત કે 'તું ધર્મ
મોક્ષના આશયથી કરે છે? તો એ કહેત 'ના, હું તો પત્ની
પરના સ્નેહથી ધર્મ કરું છું' એ બિચારી વિગઈ-ત્યાગ
રાખે અને હું વિગઈ ખાઉં? એ દિલને જ્યે નહિ, તેથી
હું ય વિગઈ ત્યાગ રાખું છું. મને યાત્રાનો રસ નહિ,
પરંતુ એને યાત્રાનો પ્રેમ તેથી સ્નેહથી એને યાત્રાએ લઈ
જાઉં, ત્યાં મારે જે યાત્રા થાય છે એ એના સ્નેહથી થાય છે.
આમ તો મને દાનની રુચિ નહિ, પરંતુ પત્ની કહે છે 'આ
સારા કામમાં હજાર રૂપિયા આપી દો,' તો હું એના સ્નેહની
ખાતર હજારનું દાન કરી દઉં છું.'

હવે શું આ વિગઈ-ત્યાગને, યાત્રાને, અને દાનને ધર્મ
નહિ કહેવો? 'એનું કશું ફળ નહિ' એમ કહી એને
નિષ્ફળ કહેવા? યા 'આ તો મોક્ષના આશય વિનાની અને
પત્નીને રાજી કરવાના આશયવાળી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ, માટે એ
સંસારવર્ધક ધર્મ-પ્રવૃત્તિ છે, એમ કહેવું?' જોજો કહેતા
નહિ; કેમકે અહીં આચાર્ય મહારાજ ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં હેતુ-
ભૂત અનેક કારણો પૈકી આ સ્નેહને પણ એક કારણ તરીકે
કહે છે, અને સ્નેહથી પણ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે એને અમાપ ફળ
હોવાનું કહે છે. એનો ઇન્કાર કરી એથી વિરુદ્ધ કહીએ કે
'એ અમાપ ફળવાળી નહિ પણ ભવવર્ધક, ભવમાં રખડા-

વનારી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ છે,' એમ કહીએ તો શું એ શાસ્ત્ર-
વિરુદ્ધ સૂત્ર-વિરુદ્ધ ભાષણ જેવું ન થાય ?

અહીં તો આગળ વધીને કહે છે,-

(૬) લોભથી ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય એ પણ
અમાપ ફળદાયિની બને.

દા. ત. સતી સુભદ્રાને પરણનાર યુવાન મૂળ જૌદ્ધ-
ધર્મી કુટુંબનો યુવાન હતો, ને પરદેશ ગયેલો ત્યાં સુભદ્રાના
આપે એને એક પરદેશી અભાષણ અતિથિ તરીકે પોતાને
ત્યાં ઉદારતાથી ઊતાર્યો. એણે સુભદ્રાને ભેઠ એનાં રૂપ ગુણ
વગેરેથી એના તરફ આવર્જિત બન્યો, રાગવાળો બન્યો;
પરંતુ એણે જોયું કે 'આ શ્રાવક એવો છે કે ઇતર-ધર્મીને
પોતાની કન્યા કાંઈ આપે નહિ, એ તો શ્રાવકને જ આપે,'
તેથી એણે કપટ-શ્રાવક બનવા માટે જૈન સાધુ પાસે જઈ
જૈનધર્મ શીખવા માંડ્યો, અને એને શક્ય અમલમાં ઉતા-
રતો ચાલ્યો, એમાં જૈનધર્મની દેવદર્શન-પૂજા આદિ ધર્મ-
પ્રવૃત્તિ કરવા માંડી.

પરંતુ આ બધો ધર્મ શા માટે કરે છે? કેવળ સુભદ્રા
મેળવવાના લોભથી. પરંતુ ધર્મ તો ત્યાગ-તપસ્યા-જ્ઞાન-
ભક્તિ.... વગેરે એટલો બધો કરવા માંડ્યો કે સુભદ્રાનો
આપ એનાથી અંદાજ ગયો! એને વિશ્વાસ પડી ગયો કે
'આ ઉત્તમ શ્રાવક બન્યો છે, સુભદ્રાને માટે યોગ્ય પતિ છે,'
તે એણે સુભદ્રાને એની સાથે પરણાવી પણ દીધી!....

હવે વિચારો, આ લોભથી ધર્મ કયો એ ત્યાજ્ય ? કે ઉપાદેય ? નિષ્ક્રમ ? કે અમાપ ક્ષણવાળો ? ભૂલતા નહિ, અહીં જ્ઞાની લોભથી થતા ધર્મને નિષ્ક્રમ નહિ, અમાપ ક્ષણવાળો કહે છે. અમાપ શી રીતે, એ આ સુભદ્રાના પ્રસંગમાં જુઓ,-

પેલા યુવાનને સુભદ્રા મળ્યા પછી તો દિલ જ પલટાઈ ગયું, તે લોભને બદલે પહેલાં સુભદ્રા ઉપરના સ્નેહથી, અને પછીથી હવે સ્વતઃ રુચિથી જૈનધર્મ પાળે છે ! અને એના દેશમાં ઘરે સુભદ્રાને લઈ ગયા પછી ઘર તો ખૌદ્ર-ધર્મી, ને ત્યાં સુભદ્રા તો જૈન સાધુનો સત્કાર કરે છે, પરંતુ ખૌદ્ર સાધુનો નહિ, તેથી સાસુ એને તડકાવે છે. ત્યારે સુભદ્રાનો પતિ સુભદ્રાના પક્ષમાં રહે છે. એમાં સાસુનો રોષ વધતાં, સાસુ સુભદ્રાને મેડી ઉપર જુદી કાઢે છે, તો પતિ પણ એની સાથે જ રહે છે. જોવાનું છે કે મૂળમાં આ ધર્મી શી રીતે થયેલ ? અને કેવું પરિણામ આવ્યું ?' પતિએ લોભથી અને સ્નેહથી જૈનધર્મની આરાધના કરવા માંડેલી; એમાંથી સહજ રુચિથી ધર્મ-સેવનમાં આવી ગયો. એ ક્ષણ કેટલું મોટું ? એનું માપ મંડાય ? ના, અમાપ ક્ષણ જ કહેવું પડે. એ સહજ રુચિનો ધર્મ કોણે લઈ આવ્યું ? એના હૈયે જૈન-ધર્મની સ્પર્શના કોણે કરાવી ? કહો લોભ-સ્નેહથી પણ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરી હતી એણે.

જીવનમાં જૈન ધર્મ સ્પર્શી જાય એ નાનું સૂતું કે જેવું તેવું ક્ષણ નથી.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર૦— માનો કે સુભદ્રાને પરણીને ઘરે લઈ ગયા પછી યુવાને જૈન ધર્મ મૂકી દીધો હોત તો એની પૂર્વે સુભદ્રા મેળવવાના લોભથી કરેલો ધર્મ તો નિષ્ફળ જાત ને ?

ઉ૦— ધ્યાન રાખજો અહીં જ્ઞાની જે કહે છે કે ‘લોભથી —સ્નેહથી કરેલા ધર્મ અમાપ ક્ષણ આપે છે,’ ત્યાં એમ નથી કહેતા કે ‘એ ધર્મ પછી લોભ વિના કરતો થાય તો જ અમાપ ક્ષણ; ને લોભ સર્યા પછી ધર્મ કરવો મૂકી દે, તો અમાપ ક્ષણ નહિ,’—જ્ઞાની એવું નથી કહેતા. એ તો સામાન્યથી જ કહે છે ‘લગ્ન, ભય માત્સર્ય, સ્નેહ કે લોભથી ધર્મ કરાય તે અમાપ ક્ષણ દેનારો છે.’ એમ કહેવાનું કારણ? કારણ આ જ છે કે જ્ઞાની જુએ છે કે એ રીતે પણ એને જૈન ધર્મની આરાધના કરવા દો, કેમકે (૧) એ ધર્મ—પ્રવૃત્તિથી એનામાં ધર્મના સંસ્કાર પડે છે, અને (૨) ધર્મ—પ્રવૃત્તિ દરમિયાન વિષય—વિલાસ, આરંભ—સમારંભ, અને પરિગ્રહની પ્રવૃત્તિથી બચે છે. અહીં એક સવાલ થાય,—

અનંતી દ્રવ્યક્રિયા નિષ્ફળ કેમ કહી ? :-

પ્ર૦— તો પછી શાસ્ત્રે એમ કેમ કહ્યું કે “પૌદ્ગલિક સુખના લોભથી કરેલી ધર્મની અનંતી દ્રવ્ય-ક્રિયાઓ નિષ્ફળ ગઈ ?” કેમ એને અમાપ ક્ષણવાળી ન કહી ?

ઉ૦— એનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે એ ક્રિયાઓ ભવાભિનંદી-પણાના જોર ઉપર કરેલી, એટલે ત્યાં મોક્ષ ઉપર દ્રેષ હતો, મોક્ષની વાત જરાય ગમતી નહોતી. વળી મિથ્યાત્વ ગાઠ હતું, વિષયરાગ ગાઠ હતો, માટે એ દ્રવ્ય-ક્રિયાઓને નિષ્ફળ ગણેલી કહી....

ત્યારે અહીં મોક્ષના દ્વેષની વાત નથી. અહીં એવો નિર્ધાર નથી કે ‘મારે મોક્ષ તો જોઈએ જ નહિ,’ તેમ અહીં એવા ગાઠ મિથ્યાત્વની ચ કલ્પના કરવાની જરૂર નથી, તેમ એવો આંધળો ગાઠ વિષયરાગ નથી, નહિતર લગ્નથી કે ભય વગેરેથી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરવા શું કામ બત ?

એનું હૈયું તપાસવા જેવું છે,-

ભલે લગ્નથી, ભયથી, સ્નેહથી, લોભથી, ધર્મ કરવા બંધ છે, કિંતુ એ લગ્ન-ભય-સ્નેહ-લોભ એવા જોરદાર નથી કે ‘ધર્મ પ્રત્યેની લાગણી જ ઉડાવી દે, ધર્મ પ્રત્યે તદ્દન શુષ્કતા લાવે, વેડંબો હિસાબ મંડાવે.’ એટલું જરૂર છે કે ધર્મમાં પ્રેરાય છે તે લગ્નથી, લોભથી, સ્નેહથી....પણ ધર્મરુચિથી ધર્મ કરવાનો સહજભાવે ઉમળકો નથી. પરંતુ એમ તો ખચ્ચાને અને મોટા પણ ણાળ જીવને પહેલ-પહેલાં વરિલ કે ગુરુના ચિંધ્યા વિના એમ તો સહજ ભાવે ધર્મ સાધવાનો ઉમળકો કયાં થાય છે ? એ તો વરિલ કે ગુરુ ચીંધે એટલે ધર્મ કરવા પ્રેરાય છે, તો શું એ રીતે ધર્મ કરવા પ્રેરાયો એ જોટું થયું ? એની કશી કિંમત નથી ? ‘મોક્ષનો અહીં આશય નથી માટે આ ધર્મસાધના નિષ્ફળ, એમ કહેવાય ? જો એમ કહેવા જઈએ તો શું જ્ઞાનીઓની, આ ધર્મ-સાધકોની અને આ ધર્મ-સાધનાની અવગણના આશા-તના કરનારા થઈએ એવું નથી લાગતું ?

અહીં જોવાનું આ છે, કે વરિલે યા ગુરુએ ચિંધવાથી જ ધર્મ કરવા જે પ્રેરાય છે એ પણ ધર્મ-સાધના વખતે ધર્મ પ્રત્યે તદ્દન શુષ્ક હૈયાવાળો નથી, યા ધર્મને નકરી

વેઠ નથી સમજતો. એટલે તો બચ્ચા કે મોટા બાળ જીવો એમ ધર્મ કરતાં કરતાં આગળ પર ધર્મ ઉપર જે સહજ ભાવે પ્રીતવાળા બને છે, ત્યાં માનવું પડે કે પ્રારંભમાં ભલે લગ્નથી, ભયથી કે સ્નેહથી પ્રેરાઈને ધર્મ કર્યો, પરંતુ તે કાંઈક પણ ભીના હૈયે ધર્મ કર્યો, કિન્તુ માત્ર વેઠ સમજીને ધર્મ નથી કર્યો. નહિતર,

ધર્મ-સાધનાને જો એકલી વેઠ જ સમજતો રહે તો એ વર્ષો કરવા છતાં ય ધર્મ પર પ્રીતિવાળો ન થાય. માટે ધર્મ કરનારનું હૈયું તપાસો.

એટલે જ કહીએ છીએ કે જ્યારે અહીં પુણ્યનંદન આચાર્ય મહારાજ કહી રહ્યા છે કે ‘લગ્નથી ભયથી સ્નેહથી વગેરેથી ધર્મ કરનારાને અમાપ ફળ મળે છે’ ત્યારે એ રીતે ધર્મ કરનારાનું અને એનું અમાપ ફળ મેળવનારાનું હૈયું તપાસવા જેવું છે કે

એમાં એકલી લગ્ન વગેરેના જ ટકા છે ? કે ધર્મના કોઈ ટકા છે ?

આ તપાસ્યા વિના સીધા જજમેન્ટ ન ફાડતા કે ‘એ તો મોક્ષનો આશય નથી માટે વિષક્રિયા, પાપક્રિયા, ભવવર્ધક ધર્મક્રિયા,’ નહિતર ‘લગ્ન ભયથી સ્નેહથી...વગેરેથી ધર્મ કરનારને અમાપ ફળ થાય છે’ એમ કહેનાર શાસ્ત્રને, જ્ઞાનીને અને જિનવાણીને અન્યાય કરવાનું થશે.

હજી આગળ જુઓ કે ધર્મ કેવી કેવી રીતે થાય છે, છતાં એનું અમાપ ફળ મળે છે !

(૭) હઠથી કરાતો ધર્મ અમાપ ફળ આપે : સિદ્ધર્ષિ

આર્દ્રકુમાર વગેરેની સલા આગળ આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે ‘હઠાભિમાન-વિષયાત્’ અર્થાત્ હઠના વિષયથી યા અભિમાનના વિષયથી ધર્મ કરે. અર્થાત્ આમ તો ધર્મ કરવાની એવી સહજ રુચિ ન હોય, પરંતુ કોઈ પ્રસંગમાં એવી હઠ પકડાઈ જાય અને ધર્મ કરવા લાગે, એ હઠના વિષયથી ધર્મ થયો કહેવાય. દા. ત. સિદ્ધર્ષિને તેમ બન્યું.

સિદ્ધર્ષિ ગણી મહારાજ જેમણે ‘શ્રી ઉપમિતિભવ-પ્રપંચા કથા’ નામનો દુનિયામાં અજોડ રૂપક ગ્રંથ રચ્યો, એ સિદ્ધર્ષિ મૂળ વાણક-પુત્ર, યુવાવસ્થામાં આવ્યા, પિતાએ સારા ખાનદાનની રૂપાળી કન્યા પરણાવી. હવે સિદ્ધર્ષિને જુગારનું વ્યસન લાગ્યું તે રોજ રાતે જુગાર રમીને મોડા ઘરે આવે. પત્ની સમજાવે કે ‘આ તમે આવા સારા કુળમાં જન્મેલા, તમને આ રાત્રે મોડા આવવું શોભતું નથી.’ પરંતુ સિદ્ધર્ષિ એ ધ્યાનમાં લે નહિ, તેથી પત્નીને ચિંતા રહ્યા કરે કે ‘આમનું ભવિષ્યમાં શું થશે?’ એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં બિચારી દુબળી પડતી ગઈ. એક દહાડો સાસુ પૂછે છે, - ‘તું કેમ ઉદાસ અને દુબળી પડતી દેખાય છે?’

વહુએ પહેલાં તો કહ્યું ‘કાંઈ નથી.’ સાસુ સમજે છે કે “વહુ ચોક્ષી ઉદાસ દેખાય છે, અને એનું શરીર ક્ષીણ થતું દેખાય છે, એટલે કાંક છે ખરું; તો

મારા ઘરમાં આવેલી એ પારકાની કન્યા શા માટે દુઃખિત રહેવી જોઈએ? મારા માથે એની જવાબદારી છે.

“તેથી મારે એના દુઃખનું કારણ જાણીને કારણ અટકાવી એનું દુઃખ ટાળવું જ જોઈએ. નહિતર મારું વડિલપણું શું કામનું?”

આ હતી પૂર્વના કાળના વડિલોની મનોદશા,— ‘અમારા આશ્રયે આવેલાનાં દુઃખ શક્ય પ્રયત્ને ટાળવા જ જોઈએ.’ ત્યારે આવા વડિલોની છાયામાં રહેલા એ દુઃખી શાના થાય? દુઃખી થયા હોય તો દુઃખ કેમ ન ટાળે?

વડિલો આશ્રિતો અંગેની પોતાની જવાબદારી સમજતા હોય, અને અદા કરતા હોય, એ એમની વડાઈ છે. ત્યાં આશ્રિતોને લીલાલહેર હોય.

પત્નીની વડાઈ : દુઃખકારી પતિનું ઘસાતું નહિ બોલવું :-

ત્યારે વહુ પણ જુઓ કેવી ખાનદાન છે કે ચાલે ત્યાં સુધી પતિનું ઘસાતું નથી બોલવું તે નથી જ બોલવું. ‘પોતાને ગમે તેટલું દુઃખ હોય તો પણ તે સહી લેવાનું, પણ પતિનું હલકું નહિ જ બોલવાનું.’ જુઓ સીતાજીને રામચંદ્રજીએ જંગલમાં કાઢી મૂક્યા હતા, પણ પછી તો એમને એક રાજાએ ઘર્મની બેન ગાણી એમને આશ્રય આપ્યો, છતાં એને પણ સીતાજી પોતાની હકાલપટ્ટીની કશી વાત કરતા નથી! કેમકે પોતાને પતિ તરફથી ગમે તેટલું દુઃખ, પણ પતિનું હલકું નથી બોલવું. આવું શિષ્ય જો ગુરુ માટે સમજે તો ?

સીતાજીને રાત્રએ ઘણુંય પૂછ્યું હશે ! ‘તમે ગર્ભવતી લાગો છો, તમે કોના પત્ની ? અહીં જંગલમાં શી રીતે આવી ચડ્યા ?’ પરંતુ સીતાજીના મોંમાંથી પતિની હલકાઈ થાય એવો એક હરફ નીકળતો નથી. એ તો એટલું જ કહે છે ‘અત્યારે મારું લાગ્ય જ એવું છે જેથી જંગલમાં આવી ચડી છું. તમે મને વધુ કાંઈ પૂછશો નહિ !’ એક જ હિસાબ છે કે પતિનું ઘસાતું કેમ ઝોલાય કે ‘મને સતી તરીકે જાણવા છતાં વગર વાંકે લોકના ચડાવવાથી પતિ રામચંદ્રજીએ મને કાઢી મૂકી ?’ ના, આવું કાંઈ જ ઝોલાવું નથી, તે ન જ ઝોલ્યા.

પતિનું ઘસાતું ન ઝોલાવાનું માત્ર આ રાત્ર આગળ જ નહિ, કિન્તુ પોતાને પેટે ત્યાં જન્મેલા બે બેડિયા બાળક લવ અને અંકુશ એ સમજદાર થયા ત્યારે પણ એમની આગળ પતિનું ઘસાતું નહિ કહેવાનું તે નહિ કહેવાનું. એટલે તે છોકરા મોટા થતા જતાં એમની આગળ પણ પતિનું ઘસાતું ઝોલાતા નથી !

લવણ-અંકુશ માગે આશીર્વાદ : સીતા ઠપકો દે :-

એ તો એકવાર છોકરા જ્યારે બહારથી સાંભળી લાવી પૂછતા આવે છે કે ‘મા ! મા ! તું તો અમને કાંઈ કહેતી નથી, પરંતુ અમે બહારથી જાણી લાવ્યા છીએ કે તને અમારા બાપુજીએ જંગલમાં ત્યજવી મૂકેલી ! તે શું એ એમ સમજે છે કે આ સીતાજીનો કોઈ બેલી રખેવાળ નથી એટલે કાઢી મૂકી શકાય ? મા ! અમે રખેવાળ તૈયાર થઈ ગયા છીએ, તે હવે અમે એમને યુદ્ધ આપી સીતાજીને કેમ

કાઠી મૂકાય છે ? તે બતાવી આપશું. લે અમને માથે આશીર્વાદના હાથ મૂક.”

સીતા હાથ મૂકે ? આર્યદેશની સન્નારી છે. પતિનું હલકું બોલવું તો નથી, પણ હલકું બોવું ય નથી. તે બે દીકરાને કહે, ‘ગાંડાઓ ! બાપુજી સામે લડવા જવાય ? અને એમ લડવા જવામાં હું આશીર્વાદ આપું ? હા, બાઓ એમના દર્શન કરવા અને પગે પડવા જવું હોય તો બાઓ, મારા આશીર્વાદ છે. લાવો માથે હાથ મૂકું.’”

આ હતી ભારતની સન્નારીઓ !-‘પતિનું હલકું બીજા આગળ નહિ બોલવાનું.’ તેથી સિદ્ધર્ષિની પત્ની પોતાની સાસુને પણ એમનું હલકું કહેવા તૈયાર નથી. તે સાસુ પૂછે છે કે ‘તું કેમ દુબળી પડતી દેખાય છે ?’ તો કહે છે ‘કાંઈ નહિ....’

પરંતુ આ સાસુ વહુની પોતાના માથે એક માતાની જેમ જવાબદારી સમજનારી, ‘પારકા ઘરની કન્યા મારા ઘરે લાવીને બેસાડી તો એની માતાની જેમ મારે એનાં દુઃખનું કારણ જાણવું જ જોઈએ, અને તે દૂર કરવું જ જોઈએ,’ એટલે એ આગ્રહ કરીને પૂછે છે- કે “બોલ બોલ, તારે કાંઈકે દુઃખ છે. તો શું દુઃખ છે ? ને એનું શું કારણ ? આ તું નહિ કહે ત્યાં સુધી મારે ખાવું-પીવું બંધ છે.” ત્યારે એને ન છૂટકે કહેવું પડ્યું કે “આ તમારા દીકરા રોજ રાતે જુગાર રમવા જતા હશે, તે રમીને રોજ રાતે મોડા આવે છે. હું એમને ઘણું ય કહું છું કે ‘આવા

સારા કુળમાં જન્મેલા તમને આ ન શોભે,' પરંતુ તે લક્ષમાં લેતા જ નથી....”

માતાનો ટોણા : સિદ્ધર્ષિની હઠ :-

સાસુ વહુને કહે “તો પછી તારું નથી માનતો તો તું મને કહેતી કેમ નથી? ફિક્કર નહિ, આજે તું બારણું ઉઘાડવા ન જઈશ, હું જ સંભાળી લઈશ.”

બસ, મોડી રાતના સિદ્ધર્ષિ આવ્યો, બારણું ઠોકે છે, માતા પૂછે ‘કોણ?’, એ કહે ‘હું સિદ્ધર્ષિ.’ માતા કહે ‘રોજ આટલું બધું મોડું આવવાનું? જા આજે અહીં બારણું નહિ ઉઘડે, જ્યાં બારણું ઉઘાડા હોય ત્યાં જા.’

સિદ્ધર્ષિ હવે હઠે ચડ્યો, મનમાં ધારી લીધું,— ‘હવે માત્ર આજે જ નહિ, કદી આ ઘરમાં આવવું નથી’ તે ત્યાંથી એ નીકળી ગયો. નગરમાં ઉઘાડા બારણા ઉપાશ્રયમાં, તે સાધુના ઉપાશ્રયે પહોંચી ગયો. ગુરુને પોતાની હકીકત કહી ત્યાં જ રહ્યો, અને હવે ચિંતનથી વિરાગી પાકે થઈ ગયો છે.

અહીં સવારે બાપ પત્નીને પૂછે ‘સિદ્ધર્ષિ ક્યાં?’ એણે રાતના બનેલી બીના કહી ત્યારે બાપ એને ઠપકો આપે છે,—

‘આવી રીતે મોડી રાતે યુવાન દીકરાને જ્યાં બારણા ખુલ્લા હોય ત્યાં જા એવો જવાબ દેવાતો હશે? એની ભૂલ હોય તો સવારે શિખામણ અપાય, પણ આમ કાઠી મૂકાય? ત્યો જાઓ, હવે શોધો એ ક્યાં છે?’

પત્ની પતિને હવે શું કહે? ક્ષમા માગી. અંતે મા-
આપ શોધતાં શોધતાં અહીં સાધુના ઉપાશ્રયે આવી,
સિદ્ધર્ષિને જોઈ ધરપત તો વળી, પરંતુ આપ કહે 'ભાઈ!
તારી માતાની ગંભીર ભૂલ થઈ છે. ગમે તેમ તો ય એ સ્ત્રી-
જાત; તું પુરુષ છે, પુરુષો ઉદાર દિલના હોય છે, તું એનું
કહું ભૂલી જા, ચાલ ઘરે,' પરંતુ અહીં સિદ્ધર્ષિ હોં ચડ્યો
છે, કે હવે ઘરે નથી જ જવું. એણે દીક્ષા લેવા નક્કી કર્યું
છે, તેથી પિતા-માતા વગેરેને પોતાનો દીક્ષાનો નિર્ધાર જણાવી
દીધો, સંસારનું સ્વરૂપ કહી સમજાવ્યા, અંતે સૌએ સંમતિ
આપી દીધી, અને સિદ્ધર્ષિએ દીક્ષા લીધી. હવે કહો,--આમ
હોં ચડી દીક્ષા લીધી, શું ખોટું થયું? હોંથી ધર્મ થાય? હા,

‘હોંના વિષયથી ધર્મ થાય તો ય તે અમાપ કૃપા
આપે છે.’

૭. અભિમાન-શૃંગારથી ધર્મ:

નિશ્ચય પંથ

એમ આચાર્ય મહારાજ આગળ વધીને કહે છે....

(૮) અભિમાનના વિષયથી ધર્મ કરે, તો ય અમાપ ફળ

અભિમાનથી ધર્મ કરે, તો પણ તેને તેનું અમાપ ફળ મળે છે. જુઓ, દા. ત. કોઈ સાધુ પ્રમાદી હોય, સ્વાધ્યાય કરવામાં ગોખવા-ભણવામાં આળસુ હોય, એને ગુરુ કહે ‘જે અમુક સાધુ રોજની પાંચ પાંચ ગાથા કરે છે, તો શું તું ય કાંઈ શક્તિમાન નથી? તારી તો સારી શક્તિ છે. તું કાંઈ જ ન કરી શકે?’ ત્યારે એ સાધુને પોરસ ચડે, અને એ અભિમાનથી કહે ‘સાહેબ! હ્યો ત્યારે હું સાત ગાથા ગોખી આપું!’ ને એ ગોખી આપે, તો આ સ્વાધ્યાયનો ધર્મ એણે અભિમાનથી કર્યો કહેવાય. એને શું ધર્મ ન કહેવો? શું એને એ ધર્મનું કશું ફળ નહિ? અથવા શું એવા ધર્મથી નુકશાન? ઝટ ગમે તેવું જજમેન્ટ આપતાં પહેલાં વિચાર કરવો પડશે. અહીં એને મોક્ષનો વિચાર નથી, એ હોત તો પહેલાં જ કેમ ગોખવાનું ન કરત?

ત્યારે જે મોક્ષનો આશય નથી, તો શું એ યદો ધર્મ સંસારના સુખ માટે કર્યો ગણાય? જ્ઞાની અહીં ‘અભિમાનથી ધર્મ કરે તો અમાપ ફળ’ એમ કહે છે, તો એમના પર શું સીધો આક્ષેપનો ઘા કરાય કે ‘તમે તો સંસાર-સુખ માટે ધર્મ કરવાનું કહો છો?’

એવો કલ્પિત આશ્રય ઊભો કરી જ્ઞાનીને લોકદૃષ્ટિમાં હલકા પડાય ? અહીં ચોટ્ટાની વાત છે કે પ્રમાદી સાધુએ અભિમાનના વ્યવચયથી ગાથા ગોખવાનો ધર્મ કર્યો. એને જો નકામો કહો, ને એમ પણ પ્રમાદ ટાળી જ્ઞાનાભ્યાસ કરનારને બંધ કરાવો, તો એ શું જિંદગીમાં આગળ વધે ?

પહેલાં તો કોઈ લજ્જથી, કોઈ ભયથી, કોઈ, અભિમાનથી, એ રીતે ધર્મ કરવા માંડે છે, એમાં પછી આગળ વધતાં એને ધર્મનો રસ જાગે છે.

તેથી પછી ધીમે ધીમે એ લજ્જ, ભય, અભિમાન વગેરે કારણો દૂર થઈ ધર્મની સહજ રુચિ થઈ જાય છે.

હવે જો આવા જીવને પહેલેથી જ નપાસ કરીએ કે “ધર્મ આમ લજ્જથી કરે છે ? લજ્જથી ભયથી યા અભિમાનથી ધર્મ ન કરાય. મોક્ષના આશયથી જ ધર્મ કરાય. મોક્ષનો આશય ન રાખતાં આમ લજ્જ-ભય-સ્નેહ-અભિમાન વગેરેથી ધર્મ કરવા જઈશ તો એ ધર્મ તારા સંસારને જ પુષ્ટ કરશે,”-આમ જો એને કહીએ તો સંભવ છે કે એના મનને એમ થાય કે ‘ત્યારે આમ જો ધર્મ કરીને સંસાર વધતો હોય, તો તો બહેતર છે કે ધર્મ ન કરવો, કરતા હોઈએ તો છોડી દેવો.’ એટલે આનું પરિણામ ? એ ધર્મ ગુમાવવાનો ! એટલે પછી હાથમાં શું ? સંસાર-સંસારના પાપો ઠમઠોક ચાલુ રહેવાના ! શું આ આત્માનો ઉદ્ધય છે ? કે આત્માની દુર્દશા છે ? જીવની ધર્મ વિના આવી દુર્દશા જોઈને જ અહીં આચાર્ય પુણ્યનંદસૂરિજી મહારાજ કહે છે,

૧ ૨ ૩ ૪ ૬ ૫
 જાતો મયતો ત્રિતર્કવિધિતો માત્સર્યતઃ સ્નેહ્તો,

૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦
 લોભાદેવ હઠામિપ્રાનવિષયાચ્છઃ ડગાર-કીર્ત્યાદિતઃ ।

૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬
 દુઃસ્વાત કૌતુક-વિસ્મય-અવહૃતેર્ભાવાત્કુલાચારતો,

૧૭

વૈરાગ્યાચ્ચ મજ્જન્તિ ધર્મમમ્મલ્લં તેષામમેયં ફલમ્ ॥

અર્થાત્ (જે લોભી?) લભ્યથી, ભયથી, સ્વકલ્પિત વિધિથી, મુખ્યાથી, સ્નેહથી, લોભથી, હઠના વિષયથી, અભિમાનના વિષયથી, વિલાસ-ક્રીર્તિ આદિના કારણે, દુઃખથી, કૌતુકથી, વિસ્મયથી, વ્યવહારથી, ભાવથી, કુળાચારથી, અને ગૈરાગ્યથી નિર્મળ ધર્મને લભે છે, તેઓને અમાપ ફળ મળે છે.

(૮) અભિમાનથી ધર્મ :-

અભિમાનથી ધર્મ? હા, આજે જુઓ પર્યુષણામાં સ્વપ્નાની કે ખીણ ખોલીઓ ખોલાય છે એમાં કેટલુંક અભિમાનથી પણ ખોલાય છે. 'ફક્કાણો માણસ આદેશ શું લઈ જાય? હું જ આદેશ લેવાનો. થઈ જવા દો....' એમ કરી એ ૨૫-૫૦-૧૦૦-૨૦૦-૫૦૦.... વધારે વધારે ખોલવાનો. આમાં એને આદેશ મળી ગયો, તો જો આ આદેશ લેવાનો ધર્મ અભિમાનથી થયો તો એને શું અધર્મ કહેવો? અને એમ જો જ્યાં ને ત્યાં અધર્મનો સિક્કો મારવાનો હોય, તો પરિણામ શું? કેટલાય લોકો ખોલી ખોલવી વગેરે ધર્મથી આઘા જ ખસી જાય! શો સાર નીકળ્યો? જો આ ખોલી નહિ, તો એના બચેલા પૈસા

રંગસાગ-વિષમવિલાસ અને આસંભ-સમ્ભરંભમાં ખરચ્યાવના !
તેમજ પોતે ધર્મથી આવે રહેવાનો !

(૯) શૃંગારથી ધર્મનું અમાપ કૃણ :-

આચાર્ય મહારાજ કહે છે,- ‘શૃંગાર’ એટલે વેશના ઠંઠારા,-શોભા-શણ્ણગાર. એના હિસાબે ધર્મ કરે. દા. ત. ખાઈએને સારાં સારાં કપડાં પહેરીને દહેરે ઉપાશ્રયે જવાનું મન થાય છે. મનને એમ રહે છે કે ‘એમ ખડાર જઈએ એટલે લોકમાં સારા દેખાઈએ.’ આ આશયથી દહેરે ઉપાશ્રયે જવાનો ધર્મ કરે એમાં અલખત આશય સારો નથી; કિન્તુ

(૧) એ આશયથી કાઠી મામીને ત્યાં કે ખજારમાં જાય, અને

(૨) એ આશયથી મંદિર-ઉપાશ્રયે જાય,

-એ બેમાં ફરક પડે કે નહિ ?

લલે મંદિર ઉપાશ્રયે જઈ દર્શન કે જિનવાણી-શ્રવણ કરતી વખતે ય વચ્ચે વચ્ચે કદાચ ધ્યાન ખેતાના ઠંઠારા પર જશે, મનને એમ પણ થશે કે ‘હું સારી લાગું છું, શોભું છું,’ પરંતુ

શૃંગારથી પ્રભુદર્શને (૧) વચમાં વચમાં ય દર્શનમાં પ્રભુ પર ધ્યાન જશે, (૨) વ્યાખ્યાનમાં ય ઉપદેશ પર ધ્યાન જશે, -આ સારું તત્ત્વ છે.

(૩) વળી આમ પણ ધર્મ કરવા જતાં એનું જોઈ જોઈને એના કુટુંબમાં નાનડિયા સંતાન અને સમાજમાં મંદિર-ઉપાશ્રયે જવાનો રિવાજ ચાલુ રહેશે.

ત્યારે એ જો મંદિર-ઉપાશ્રયે જવાનું બંધ કરી, ઠંઠારા સજીને માત્ર કાકી-મામીને ત્યાં જવાની કે બજારમાં હરવા ફરવાની જ પ્રવૃત્તિ રહી, તો કુટુંબને શું મળે? તેમ જાતને ક્યું પ્રભુદર્શન થવાનું? ક્યું પ્રભુ પર ધ્યાન જવાનું? કે સ્તુતિ-ચૈત્યવંદન થવાનાં? કે ક્યું સાધુવંદન-ઉપદેશશ્રવણ થવાનાં? ને જાતમાં નહિ તો કુટુંબમાં ય એના અનુકરણરૂપે મંદિર ઉપાશ્રયે જવાનું અને મંદિરે દર્શન સ્તુતિ વગેરે કરવાનું તથા ઉપાશ્રયે ગુરુવંદન વ્યાખ્યાન-શ્રવણ વગેરે પામવાનું ક્યાંથી આવવાનું?

જ્ઞાનીઓની દયા છે કે એમણે જીવોને પાપક્રિયાઓથી બચાવવાની કરુણાથી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો અને આચારો બતાવ્યા! જેમાં (૧) એ ધર્મ કરનારને ય અમાપ ફળ મળે; અને (૨) એનું જોઈ જોઈ કુટુંબમાં તથા સમાજમાં ય ધર્મના રિવાજ ધર્મની પરંપરા ટકી રહે.

અહીં જો એકાંતવાદી બની એક જ એકડો ઘુંટીએ કે “એકલા મોક્ષના આશયથી જ ધર્મ કરે, એ જ એને લાભદાયી બને, પરંતુ મોક્ષ સિવાયના બીજા કોઈપણ આશયથી ધર્મ કરે, તો એના ભવના ફેરા વધે, સંસારબ્રમણ વધે;” જો આવો એકાંત પકડાય, અને આવો મનઃકલ્પિત પાપ ઉપદેશ દેવાય, તો એથી પૂર્વના જ્ઞાનીઓને અને શાસ્ત્રોને કેટલો બધો અન્યાય થાય? તેમજ લોખા જીવો એ સાંભળીને અહીં બતાવેલ લજ્જાદિ કારણથી પોતે કરતા ધર્મ પર કેવા અભાવવાળા થાય? અથવા કેટલાકે કેવા નિરાશ થઈ ધર્મ મૂકી દેનારા બને?

એમ જો કહીએ કે “ધર્મ” તો આત્માની વસ્તુ છે, ધર્મ આત્માના શુભ ભાવમાં છે. લલ્લદિમાં શુભ ભાવ નથી; એ તો અશુભ ભાવ છે, મલિન ભાવ છે, ત્યાં ધર્મ ન હોય. લલ્લદિથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે એને ધર્મ માનવો એ મિથ્યાત્વ છે,” તો આ કથન પણ જ્ઞાનીઓને અને શાસ્ત્રોને કેટલું બધું અન્યાય કરનારું તેમજ બાળજીવોને ધર્મપ્રવૃત્તિ તરફ નિરુત્સાહ કરનારું થાય ?

બોલવાનું છે તે બહુ વિચારીને કે આપણું બોલેલું સાંભળીને સામાને બુદ્ધિભેદ ન થાય. શ્રદ્ધાભેદ ન થાય, ધર્મમાં ધર્મપ્રવૃત્તિમાં નિરુત્સાહ ન થાય, દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપર હેત-સદ્ભાવ-બહુમાન ઘવાય નહિ.

અહીં દ્વેદાસનું બુદ્ધિભેદ ન થાય એવું વચન :-

સુદર્શન શેઠનો જીવ પૂર્વ ભવે એ જ ઘરમાં ઢોરા ચારનારો નોકર; તે વહેલી સવારે ઢોરા ચરાવવા જંગલમાં ગયેલો; એણે કડકડતી ઠંડીમાં જે સાધુને ગઈ સંધ્યાએ ધ્યાનમાં બિભેલા જોયેલા તેમને જ અત્યારે પણ એમ જ બિભેલા જોયા ! તેથી એણે પૂછ્યું

‘બાપજી ! આટલી કડકડતી ઠંડી રાતભર ખુલ્લા બદને શી રીતે સહન કરી શકો છો ?’

કાગનું બેસવું ને તાડનું પડવું, એ ન્યાયે ત્યાં એ જ વખતે સૂર્યોદય થયો ને કાઉસગ્ગ-પ્રતિજ્ઞા પૂરી થવાથી મુનિ ધ્યાન પારવા ‘નમો અરિહંતાણ’ બોલી વિદ્યા-બળે આકાશમાં બિડી ગયા ! પણ ગમાર નોકર સમજ્યો કે “બાપજીએ આ

કહ્યું કે ‘નમો અરિહંતાણ્’ મંત્રથી ઠંડી સહન કરી શકીએ છીએ,’ એટલે એણે તો ત્યાં જ ‘નમો અરિહંતાણ્’ ની ધૂન લગાવી. ધૂન તે પાંચ-દસ મિનિટ નહિ, જંગલમાં ઠેરાં ચરતા રહ્યાં ત્યાંસુધી એ જ ‘નમો અરિહંતાણ્’, ‘નમો અરિહંતાણ્’, ‘નમો અરિહંતાણ્’,.... ની ધૂન લગાવતો રહ્યો ! પાછો ફરતાં રસ્તામાં ય એ અક્ષરોથી હોઠ ફફડાવતો જ ચાલે છે ! અને ઘરે આવીને પણ એજ રદ્યા કરે છે !

ત્યાં શ્રાવક શેઠ અર્હંદ્રાસ એને પૂછે,— ‘આ શું બોલ્યા કરે છે ?’

એ કહે ‘શેઠ ! આ તો મને મહારાજે ઠંડી રોકવાનો મંત્ર આપ્યો છે,— ‘નમો અરિહંતાણ્’,’ તે હું રટું છું.’

શેઠ પૂછ્યું ‘તને વળી મંત્ર કેવી રીતે આપ્યો ?’

એના જવાબમાં નોકરે બધી હકીકત કહી, તે પરથી શ્રાવક શેઠ સમજી ગયા કે “આ કોઈ વિદ્યાધર મહામુનિ ગયા સૂર્યાસ્તથી આ સૂર્યોદય સુધી કાયોત્સર્ગ ધ્યાનની પ્રતિજ્ઞાવાળા હશે, તે સૂર્યોદય થતાં કાઉસ્સગ્ગ પારવા ‘નમો અરિહંતાણ્’ બોલ્યા, ને આકાશમાં ઊડી ગયા ! એમાં આ ગમાર નોકર એમ સમજ્યો કે ‘મેં પૂછ્યું ને મહારાજે મને મંત્રના અક્ષર આપ્યા !’ ખેર,

શેઠે નોકરનો શ્રદ્ધાભેદ ન કર્યો :-

“પરંતુ હવે આને જો એમ કહું કે ‘આ તો તને મંત્ર આપવા નથી બોલ્યા, પરંતુ મહારાજે પોતાની કાઉસ્સગ્ગ-પ્રતિજ્ઞા પારવા સૂત્રનું પદ ‘નમો અરિહંતાણ્’ બોલેલા.’

—આમ જો ખુલાસો કરવા બઉં, તો નોકરની બુદ્ધિમાં ભેદ થાય, એની શ્રદ્ધા ભાંગે કે ‘હાય ! ત્યારે શેઠ એમ છે ? શું આ તો માત્ર એક ધર્મ—સૂત્રનું પદ જ છે ? તો તો નકામો હું આને મંતર માની બેઠો !’ આમ બુદ્ધિભેદ—શ્રદ્ધાભેદ થાય.”

પરંતુ શ્રાવક શેઠ સમજે છે કે ‘એવું ન બોલાય, એવા ખુલાસા ન કરાય કે જેથી સામાને શ્રદ્ધાભેદ થાય, બુદ્ધિભેદ થાય. ખરું જોતાં તો સામાને દેવ—ગુરુ—ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા જો બિલી થઈ હોય તો એને વધારવી જોઈએ; માટે લાવ, આની શ્રદ્ધાનો વિકાસ કરું’ આમ વિચારીને શેઠ એને કહે છે,—

“હું ! હું ? શું તને આવા આકાશમાં બિડી શકે એવા બહુ મોટા મહાત્માએ મંતર આપ્યો ? ત્યારે એમ સમજી રાખ કે એવા જગ્ગર શક્તિવાળા મોટા મહાત્મા આપવા બેસે ત્યારે માત્ર ઠંડી રોકાય એવો કોઈ સામાન્ય મંતર ન આપે. આ તો સમજ કે તને બહુ મોટો મંતર આપ્યો ! તારાં ભાગ્યે બિઘડી ગયા ! આવા મહાત્માએ આપેલા મોટા મંતરથી તો આ સંસારમાં જન્મ—જન્મ ભટકવા સુધીનાં મહામોટા દુઃખ પણ મટી જાય ! સમજ્યો ?”

શેઠે કેટલા બધા હડાપણના શબ્દ વાપર્યા ? નોકરને પાનેા ચડી ગયો ‘અહો, અહો, શેઠ મારા ! તો પછી આવા મહા-મંત્રને તો ખૂબ એકતાન થઈને ગણું,’ એમ પહેલાં તો માત્ર માથું હલાવી હલાવી ‘નમો અરિહંતાણું’ રટતો, તે હવે શરીર ધુણાવતો ધુણાવતો ‘નમો અરિહંતાણું’ રટે છે, ને એમાં પોતાના આખા સંસારને બે ભવમાં જ મર્યાદિત કરી દે છે !—આ ભવ અને પછી સુદર્શન શેઠનો ભવ. પછી

તરત મોક્ષ ! શેઠે શ્રદ્ધાભેદ બુદ્ધિભેદ ન થાય એવું જ બોલવાનું રાખેલું, તેથી નોકરને પાડવાને બદલે વધારે ઊંચો જાય એવું પ્રોત્સાહન આપ્યું.

એકાંત નિશ્ચયવાદી મતનો અનર્થ :-

બુદ્ધિભેદકારી વચન એકાંત નિશ્ચયવાદી સોનગઢી મતના છે. કેમકે એ કહે છે “આત્માએ આંતરિક આત્મ-પુરુષાર્થથી જ ઊંચે આવવાનું છે, નિમિત્તો ને ક્રિયાઓ કશું કરે નહિ. એ આત્માને ઊંચે લઈ આવે એમ માનવું એ મિથ્યાત્વ છે. સ્વયં આત્મ-વિચારણા કરે, તત્ત્વ વિચારે, ભેદજ્ઞાન કરે, તો જ આત્માનું ગુણસ્થાનક વધે, અને એમ કરતાં ચૌદમે ગુણસ્થાનકે ચઢી મોક્ષ પામે.” આ સાંભળનારને શું થાય ? ભુલાવામાં જ પડી જાય, મનને ખેદની જ બુદ્ધિ થાય કે ‘હાય ! ત્યારે આજસુધી કરેલી ક્રિયાઓની મહેનત માથે પડી ! એનું કશું જ સારું ફળ નહિ, પરિણામ નહિ. તો મૂકો આ ક્રિયાઓ કરવાની મજુરી, એ શી જરૂરી છે ? ત્યારે ધર્મક્રિયા નહિ કરનારાને આજ સુધી ધર્મ નહિ આવરી શકવાનો ખેદ હતો તે હવે ખેદ નીકળી જવાનો અને ઘી-કેળાં થવાનાં ! કેમકે હવે એને એમ થવાનું કે ‘ચાલો આપણે ધર્મક્રિયા ન કરી શકવાનો ખેદ કરવાની જરૂર નથી. કેમકે શરીરની ક્રિયાથી આત્માને કશો લાભ નહિ. આત્માને તો આત્માની ક્રિયાથી લાભ થાય તો આપણે આત્મ-દ્રવ્ય અને એના પર્યાયોનું ચિંતન કરશું. બાકી વેપાર ધંધો રુડાં ખાનપાન વગેરેથી ગભરાવાની જરૂર નથી; કેમકે એ બધી તો જડની ક્રિયા છે, જડની ક્રિયાથી આત્મ-દ્રવ્યને કશી અસર નહિ, કશી લાભ હાનિ થાય નહિ.’

બસ, આવી ભ્રમણામાં હવે વેપાર-ધંધા-ખાનપાન વગેરે મોજથી કરવાનો ! આવું બને એ આવા એકાંત નિશ્ચયનયના પાપ ઉપદેશકોના ઉપદેશથી બનવું સહજ છે.

એકાંત નિશ્ચયવાદીને દુરાચાર એ પાપ નહિ ! :-

એક ગામમાં એક ભાઈને પત્ની મરી ગયેલી અને એની વિધવા છોકરી ઘરકામ સંભાળતી, સાથે જ રહેતી હતી. હવે ભાઈ આ સોનગઢી મતથી વાસિત થયા, એટલે દેવદર્શન, પૂજા, તપ, ત્યાગ વગેરેમાં શિથિલ બની ગયા.

સોનગઢી મતથી માન્યું કે-

‘આ શી જડની ક્રિયાનો મોહ રાખવો ? એવી તો અનંતીવાર જડ ક્રિયાઓ કરી,’ એનાથી કયાં ઉદ્ધાર થયો ? એમ એના મનને લાગવા માંડ્યું. પછી તો ઘરમાં પોતે અને છોકરી એકલા, તે કશી લાજ શરમ કે સંકોચ રહ્યો નહિ. એટલે ધણિ-ધાણ્યાણી જેવા ખેલ શરુ થઈ ગયા ! કોણ રોકનાર હતું ? પાછો આ બાપ તો હવે સમજી બેઠો છે કે ‘આ તો શરીરની ક્રિયા છે, એનાથી આત્માને શું ?’ વિચારો, આ મિથ્યા માન્યતા બંધાઈ ગઈ હોય અને યુવાન બાઈ સાથે એકાંત-વાસ હોય, પછી મોહના ચાળાના પાપથી શાનો પાછો પડે ? અરે ! આગળ વધીને પાપમાં બાકી જ શું રાખે ? પાછો માને છે શું ? દરેક દ્રવ્યના ત્રિકાળી પર્યાય નિયત થઈ ગયેલાં છે. જે કાળે જે બનવાનાં તે બનવાનાં જ, એમાં મીન મેખ ફેરફાર કોઈ કરી શકે નહિ. તેથી એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કશી અસર કરતું નથી. એટલે શરીરની ક્રિયાથી આત્માને કશી અસર નથી. ચામડાની ક્રિયા ચામડાને અસર કરે, આત્માની ક્રિયા જે તત્ત્વ-ચિંતન અને સ્વાત્માનાં દ્રવ્ય

પર્યાયની વિચારણા, એ આત્માને અસર કરે. આટે શરીર ભલે એની વિષય-સંગની ક્રિયા કરે, મારા આત્માએ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા બન્યા રહેવાનું, એથી મને એની કશી અસર નહિ.’

બોલો હદ થઈને ? પોતાની જ છોકરી સાથે દુરાચારના મહાપાપ સુધી એ પહોંચી ગયો ! એમાં ય કશું પાપ માનવું નથી ! સોનગઢી મતવાળાથી આમાં કાંઈ ઈનકાર કરી શકાય ? ત્યારે,

સોનગઢી મતનો ધર્મ આ જ ને કે “બીજી પરસ્ત્રી તો શું, પણ પોતાની છોકરી સાથેના દુરાચારમાં ય કશું પાપ નહિ ? એ કશું અકર્તાવ્ય નહિ ? કેમકે એ તો જડની ક્રિયા છે. જડની ક્રિયા આત્માને અસર ન કરે.”

ઉપદેશક તરીકે બોલવામાં કેટલું વિચારવાનું છે ? ‘હું શુદ્ધ નિશ્ચયનયનો ઉપદેશ કરું છું.’—એવો દાવો રાખી ભરડવામાં શ્રોતાને કેવા આવા અતિ દુષ્ટ દુરાચારના પાપમાં ધકેલવાનું થાય ? કેવો બુદ્ધિભેદ કરવાનું થાય ? પેલાને આ કુમતમાં ફસાયા પહેલાં ‘દુરાચાર એ પાપ છે’ એવી સદ્બુદ્ધિ હતી, તે હવે ભેદાઈ ગઈ, બુદ્ધિભેદ થયો; ને એમ લાગવા માંડ્યું કે ‘ધર્મ અને પાપ તો આત્માની શુભ-અશુભ ક્રિયામાં છે, આત્માના શુભ-અશુભ શુદ્ધ-અશુદ્ધ ભાવમાં છે, આત્માના સમ્યક્-મિથ્યા અધ્યવસાયમાં છે, કિંતુ શરીરની ક્રિયામાં નહિ,’ આમ સદ્બુદ્ધિનો ભેદ થયો, ભંગ થયો.

આવા ઉપદેશથી ધર્મક્રિયા નહિ કરનારને હવે ખેદ કરવાનો રહે નહિ, એ તો એમ જ સમજવાનો કે “આત્માએ

તરવાનું છે તે આત્મદ્રવ્યની ઝોળખથી, આત્મદ્રવ્યના પર્યાયોના ચિંતનથી, નવતરવના દ્રવ્ય-ભાવની ઝોળખથી, ‘દ્રવ્ય આશ્રવ શું? ભાવ આશ્રવ શું? દ્રવ્ય સંવર કેને કહેવાય? ભાવ સંવર કેને કહેવાય?’... ઇત્યાદિ તત્ત્વચિંતનથી તરવાનું છે. બાકી ભગવાનના પૂજાપાઠ, તપસ્યા, પ્રતિક્રમણ... વગેરે જડની ક્રિયાના મોહ શા? જડની ક્રિયાથી આત્માએ તરવાનું માનવું એ મિથ્યાત્વ છે.”

કિંતુ આ જૈનેતર મતની સમજ ભ્રમણા છે. આમ ભ્રમણામાં તણાઈ પોતે જિનલક્ષિત-તપસ્યા-પ્રહાર્ય વગેરે ધર્મ-સાધના ન કરી શકવાનો ખેદ જ નહિ રાખે, પછી શું કામ એનો ઉદ્ધમ કરે?

એકલા ભાવ પર ભાર આપનાર મિથ્યામતી :-

એમ, ધર્મક્રિયાના ભગભગ દેવાળાવાળાને જે કહેવામાં આવે કે “જ્યાં સુધી હૈયાના ભાવ મેલા છે, અને એવા મેલા ભાવથી દેવદર્શન, પૂજા, કે મોટાં દાન, અને મોટી તપસ્યાઓ પણ કરે, તો તેનાથી કશો ઉદ્ધાર થાય નહિ, ઉદ્દટું ભવના ફેરા વધે, ભગવાનની પૂજા કરતી વખતે ય નરક સુધીનાં પાપ બંધાય! કેમકે હૈયાના ભાવ બગડેલા છે,” તો આવું સાંભળીને એ ધર્મપ્રવૃત્તિ વિનાનો શ્રોતા શું લઈને જાય? પોતે ધર્મ નહિ કર્યાનો પસ્તાવો લઈ જાય? કે તેવા ભાવ વિના ધર્મક્રિયા કરનારા ઉપર સૂઝ કરવાનું લઈ જાય?

હવે એક તો પોતે ધર્મ કરતો નથી, અને એમાં આવું સાંભળવા મળે, પછી ભાવ વધે? કે ઉદ્દટું ધર્મ ન કરી શકવાનો ખેદ પણ બિડી જાય? એને તો એમ જ થાય કે

“ક્રિયાનો ધર્મ પછી, પહેલાં આપણા આશય આપણા ભાવ ચોક્કા કરો, ભાવ ચોક્કા કર્યા વિના મોટી તપસ્યા ચ કરીએ, તો ચ તે માત્ર લાંઘણ થાય ! ઊલટું ‘હું આ ધર્મ કરું છું’ એમ માનવા જતાં મિથ્યાત્વ લાગે ! ભવના ફેરા વધે ! માટે પહેલાં ભાવ ચોક્કા કરવા દે. શુદ્ધ ભાવ, ચોક્કા ભાવ વિનાની ક્રિયાથી તો ભવભ્રમણ વધે.” આવી આવી ભ્રમણા જ ઊભી થાય ને ? પણ એમ ભાવપ્રધાન-નિશ્ચયપ્રધાન દેશના આપનારને એ ખબર નથી લાગતી કે શાસ્ત્રે શુદ્ધસ્થને ધર્મપ્રધાન જીવન જીવવાનું કહ્યું છે કે ભાવપ્રધાન જીવન જીવવાનું ?

ભાવ ચોક્કા થશે તે શું સંસારની પાપક્રિયાઓથી ચોક્કા થશે ? કે ધર્મની ક્રિયાઓથી ચોક્કા થશે ?

અહીં શાસ્ત્રકાર કહે છે ‘લભ્યથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે, ભયથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે અભિમાનથી, હઠથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે, તો પણ એનું અમાપ ફળ છે.’

ધર્મપરંપરા ટકવામાં યેનોનો ફાળો :-

જુઓ આજ સુધી જૈનસંઘમાં ધર્મ ટક્યો છે એમાં શ્રાવિકાઓની ધર્મ-ક્રિયા અને ધર્મ-આચારોના પાલનનો પણ મોટો ફાળો છે. શ્રાવિકા યેનો દેરાસર જાય, ઉપાસ્રયે જાય, અલક્ષ્ય-ત્યાગ કરે, રાત્રિભોજન ત્યાગ કરે, તિથિએ તપ કરે, વગેરે જોઈ જોઈ સંતાનો પણ એ શીખ્યા, અને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા. સંતાનોમાં છોકરીઓ સાસરે ગઈ ત્યાં એ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી, એટલે એનાં સંતાન પણ એજ શીખ્યા. આમ ધર્મ-પરંપરા ચાલુ રહી.

હવે આમાં કેટલીય ઝેનો શરુશરુમાં તો શૃંગાર યાને કપડાના ઠંઠારા બહાર દેખાડવા દહેરે-ઉપાશ્રયે જતી હશે; એને જો ત્યાં જ અટકાવી દેવામાં આવે કે “આમાં તારા ભાવ મેલા છે; તેથી તારું દહેરે-ઉપાશ્રયે જવાનું એ ભવના ફેરા વધારનારું છે; માટે ઝેસ, ઘેર ઝેસ, પહેલાં ભાવ ચોક્કા કર, શૃંગારનો કપડાના ઠંઠારાનો મોહ મૂકી દે.” આમ જો એને દહેરે ઉપાશ્રયે જવાનું અટકાવી દેવાય તો એ કયા જન્મારે ધર્મ કરવાની? અને એના સંતાન શું પામવાના?

ત્યારે કપડાના ઠંઠારાથી પણ ધર્મ કરતી રહી તો જિનવાણી સાંભળતાં સાંભળતાં ઠંઠારાનો મોહ છોડી દેશે, ને ધર્મપ્રવૃત્તિ સહજ ધર્મરુચિથી કરતી થશે; તેમજ પોતાના ધણી અને સંતાનોને પણ ધર્મ સમજાવશે, મોહ મૂકવાનું સમજાવશે. એમ જ શૃંગારથી, લજ્જથી, ભયથી, સ્નેહથી..... વગેરેથી ધર્મ કરાતો રહ્યો તો જ સકલસંઘમાં ધર્મ-પરંપરા ટકી રહી, ઈતિહાસ તપાસીએ તો આ સમજાય એવું છે.

આમાં એ નથી કહેવું કે ‘ભાવ ભલે મેલા રહે,’ ના, ભાવ તો ચોક્કા કરવાના જ છે; પરંતુ તે ધર્મ-પ્રવૃત્તિનાં આલંબનથી જ ચોક્કા થાય.

૨. કીર્તિ આદિથી ધર્મ :

વ્યવહારની પ્રધાનતા

આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ આગળ કહે છે,

(૧૦) કીર્તિ આદિથી ધર્મ કરે એનું
અમાપ ફળ છે...

કીર્તિ-માન-પ્રતિષ્ઠા-નામના આદિ મેળવવા ધર્મ કરે
તો પણ એટલા એનાં તન-ધન પાપમાં ખરચાતા અટકે છે,
વિષય-વિલસમાં અને જીવોના ઉપમર્દનરૂપ આરંભ-સમારં-
ભમાં જતા અટકે છે. વળી એમ પણ ધર્મનો સંબંધ સામે
છે, તેથી સાધુના સત્સંગમાં આવે છે, ને જિનવાણી સાંભળે
છે; એથી એનાં મનની શુદ્ધિ થતી આવે છે, ને એમ કરતાં
કરતાં એક દિવસ એવો આવે છે કે એની કીર્તિ-પ્રતિષ્ઠા
વગેરેની કામના મરી પરવારે છે. વળી એમ પણ કીર્તિના
મોહથી દાન-ધર્મ કરવા જાય છે, એ જોઈને ખીજા બાળ
જીવોને આલાંબન મળે છે કે 'ભાઈ! આપણે પણ કાંક
ધર્મ કરો. શેઠે આટલું મોટું દાન કર્યું', તો આપણે ફૂલ
નહિ તો ફૂલની પાંખડી, કાંઈક પણ દાન કરો, સુકૃત કરો.'
એમ સંઘમાં આ કીર્તિની ઈચ્છાથી પણ દાન કરનારના
દાન-ધર્મ જોઈને ખીજાઓને દાન કરવાની પ્રેરણા મળે છે.
પેલાએ પૈસાથી દાનના બદલે પાપપ્રવૃત્તિ કરી હોત, તો ખીજા-
ઓને દાનની પ્રેરણા મળત? બોલો, સંઘમાં ધર્મનો ટકાવ
શું ધર્મપ્રવૃત્તિઓ પર? કે શુદ્ધ ભાવ ઉપર?

ધર્મ ટકવામાં ધર્મસાધકોનો ફાળો :-

સમજી રાખજો સંઘમાં પરાપૂર્વથી દાન-શીલ-તપ-
તીર્થયાત્રા-સાધર્મિકવાસદ્ય, જિનેન્દ્રલક્ષિત-મહોત્સવ વગેરે
ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ ચાલી ચાલી છે, અને આજે પણ ગામેગામ
ચાલે છે, તેમાં જેમ મુનિઓના ઉપદેશનો મોટો ફાળો છે,
એમ આ ધર્મ સાધનારાઓનો પણ મોટો ફાળો છે. એમાં ય

જ્યાં ગામેમાં મુનિઓનાં વ્યાખ્યાનોનો એટલો લાભ
નથી મળતો, ત્યાં પણ જે ધર્મ ટક્યો છે એમાં તો ખાસ
કરીને ધર્મ આચરનારાઓનો જ મોટો ફાળો છે.

એમનું જોઈ જોઈ ખીલ્યો ધર્મમાં પ્રેરાય છે, અને
એમ ધર્મની પરંપરા ચાલે છે. ત્યાં શું એ ધર્મ આચર-
નારાઓ બધા શુદ્ધ ધર્મ-રુચિથી ધર્મ કરનારા હતા? ના,
કોઈ લજ્જથી, કોઈ ભયથી, કોઈ કીર્તિ આદિના મોહથી
પણ ધર્મ કરનારા ખરા. શુદ્ધ ધર્મરુચિથી ધર્મ કરવાવાળાની
તો સંખ્યા નાની જ; બાકી મોટી સંખ્યા લજ્જા, ભય, સ્નેહ,
કીર્તિ વગેરે એક યા ખીલ કારણે ધર્મ કરનારાની. જે
એમના પર ચોકડી મારી ધર્મ કરવામાંથી એમને બહાર કાઢી
નાખ્યા હોત, તે લજ્જા વગેરેથી ધર્મ કરતા રહીને જે
આગળ પર એમનામાં સુધારો થઈ સહજ ધર્મરુચિથી ધર્મ
કરવાનું બનતું ગયું અને એમ સંઘમાં ધર્મપરંપરા ટકી
રહી, તે બનત? અર્થાત્ સંઘમાં ધર્મપરંપરા ટકી હોત?

આ કહેવાનો એ અર્થ નથી કે 'આ બધા શુદ્ધ પવિત્ર
આશયો છે,' એમ એ પણ કહેવું નથી કે 'એવા અશુદ્ધ
આશયે પણ ધર્મ કરાય તો પણ મોક્ષ મળી શકે.'

અલખત મોક્ષ તો શુદ્ધ આશયવાળી ધર્મ-ક્રિયાથી ધર્મ-સાધનાથી જ થાય; પરંતુ કહેવું એ છે કે એવા શુદ્ધ આશયની ધર્મ-સાધનાએ પહોંચવા માટે પણ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ જ કામ લાગે, પાપપ્રવૃત્તિ નહિ.

તો કહો, એ માટે શું કરવું? અશુદ્ધ આશયથી પણ થતી ધર્મ-સાધના ચલાવી લેવી? કે (૧) આશય શુદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મ-સાધના બંધ કરાવવી? યા (૨) કરતા હોઈએ તો ધર્મ-સાધના મૂકી દેવી? ધર્મ કરવો છોડી દેવો? (૩) લોકોને પણ આવા અભિમાન-ઈર્ષ્યા-સ્નેહ-લોભ વગેરેથી ધર્મ કરતા હોય તો એમને મેલા ભાવની ક્રિયાથી ભવ-ભ્રમણાની ખીક બતાવી ધર્મ છોડાવી દેવો? એમ (૪) જે લોકો ધર્મ કરતા જ ન હોય, એમને શું એવો ઉપદેશ આપવો કે ‘જેજે મેલા આશયથી ધર્મ કરશો તો દુર્ગતિમાં પડશો? ભવના ફેરા વધી જશે? મલિન આશયથી તો અનંતીવાર ધર્મક્રિયાઓ કરી, છતાં આ સંસારમાં રખડતા રહ્યા, માટે મહત્વ પવિત્ર આશયનું છે. દા. ત. કોઈ ભલે હાકુસના ચીરિયા ખાતો રહે, પરંતુ જો એના હૈયે ઉદ્દાસીન ભાવનો આશય હોય તો એ તરી જાય. એથી ઉલ્ટું ભલે ઉપવાસ કર્યો હોય, પરંતુ પારણે ‘આ ખાઈશ તે ખાઈશ’ના વિચાર કરતો હોય, અથવા ઉપવાસ તો કીર્તિના મોહથી કે ખીજની સરસાઈ કરવા કર્યો હોય તો એથી ડૂબી જાય. માટે મહત્વ આશય-શુદ્ધિનું છે, ભાવ ચોકૂખા કરવાનું છે. મેલા ભાવની ધર્મ-ક્રિયાનું કૂટી કોડીનું મૂલ્ય નથી. એથી તો ભવ ભારે થાય.”

—આમ શું ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાન નહિ આચરનારની આગળ ક્રિયા-આચારને કૂટી કોડીની કિંમતના બતાવી

આશયનું યાને ભાવનું મહત્ત્વ ખતાવવું ? શું આ જૈનશાસનની જૈન શાસ્ત્રોની રીતિનીતિ છે ?

અહીં પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ શ્રોતાઓ કે જેમાં આર્દ્રકુમાર અનાયૈ દેશથી ભાગી આવીને ખેડો છે, એમની આગળ ઉપદેશમાં ધર્મ-પ્રવૃત્તિનું આ મહત્ત્વ ખતાવી રહ્યા છે કે,-

અર્થાત્ (જે લોકો) લજ્જાથી, ભયથી, સ્વકલ્પિત વિધિથી, ઇર્ષ્યાથી, સ્નેહથી, લોભથી, હઠના વિષયથી, અભિમાનના વિષયથી, વિલાસ-કીર્તિ આદિના કારણે, દુઃખથી, કૌતુકથી, વિસ્મયથી, અવહારથી, ભાવથી, કુળાચારથી, અને વૈરાગ્યથી નિર્માણ ધર્મને ભજે છે, તેઓને અમાપ ક્ષણ મળે છે.

લજ્જાતો મયતો વિતર્કવિધિતો માત્સર્યતઃ સ્નેહતો,
લોભાદેવ હઠાભિમાન-વિષયાત્ શૃંગાર-કીર્ત્યાદિતઃ ।
દુઃખાત્ કૌતુક-વિસ્મય-વ્યવહૃતેર્ભવાત્ કુલાચારતો,
વૈરાગ્યાચ્ચ ભજન્તિ ધર્મમમલં તેષામમેયં ફલમ્ ॥

“લજ્જા-ભય વગેરેથી જે ‘અ-મલ’ એટલે કે નિર્માણ શુદ્ધ ધર્મને અર્થાત્ જૈન ધર્મને સેવે છે તેમને અમાપ ક્ષણ હોય છે.”

આમ કહે છે ત્યાં ‘મલિન આશયથી ધર્મ કરે તો ભવબ્રમણ વધે’ એ વાત કયાં રહી ? લજ્જા ભય સ્નેહ વગેરે આશયના ધર્મનું અમાપ ક્ષણ કહી,—

—આચાર્ય મહારાજને શું કહેવું છે ? આ જ, કે

“ધર્મ તરફ સુસ્ત હે લોકો ! તમે ધર્મ કરો, ધર્મ-સાધના કરો, ધર્મના આચાર પાળો, ધર્મની ક્રિયા-ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ કરો; સંસારની પાપ-પ્રવૃત્તિમાંથી બહાર નીકળી ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં આવો, રોજિંદા જીવનમાં યા પર્વદિવસે ય મોહ-માયાની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરી ધર્મ-પ્રવૃત્તિને જીવનમાં સ્થાન આપો.

કારણ એ છે કે ધર્મ બહુ મહિમાવંતો છે. ધર્મનો એટલો બધો મહિમા છે કે કદાચ ધર્મની સહજ દુચિથી ધર્મ નહિ, પરંતુ લગ્નથી ય ધર્મ કરે, યા વડિલના ભયથી ધર્મ કરે, અથવા ચડસાચડસીથી કે કોઈની પ્રત્યેના સ્નેહથી ધર્મ કરે, તો પણ એને અમાપ ક્ષણ મળે છે.

આમ કહીને આચાર્ય મહારાજ એ સૂચવી રહ્યા છે કે ‘કદાચ તમને હમણાં ને હમણાં ધર્મનો રસ ન જાગતો હોય, પરંતુ તમારા ધર્મી કુટુંબ કે સમાજની વચ્ચે રહી ધર્મ ન કરો એની શરમ લાગતી હોય, તો ય એવી શરમથી પણ તમે ધર્મ કરી શકતા હો, તો જરૂર એમ પણ ધર્મ કરો; તમને એ ધર્મનું અમાપ ક્ષણ મળશે.’

આચાર્ય મહારાજ કેમ આમ કહી રહ્યા છે ? કારણ, જાગતના પામર જીવો બિચારા પાપાચારો અને મોહમાયાના આચારોમાં સર્વે સર્વા રૂપ્યા રહે છે, એટલે એ સરિયામ મલિન લાવો, પાપ-કર્મો, અને પાપ-સંસ્કારો જિલા કરી કરી પછીથી એના ક્ષણરૂપે દુર્ગતિના ભવોની પરંપરામાં રખડી મરે છે ! ચોરાશી લાખ ચોનિના ચકાવે ચડી નય છે !

દ્યાયુ જીવે એમને પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાંથી છોડાવવા હોય તો ધર્મના આચારોમાં દાખલ કરવા જોઈએ.

એમને ધર્મના આચારો પકડાવવા જોઈએ. પછી ભલે પહેલે તબક્કે શુદ્ધ આશયથી ધર્મ-આચાર પકડવા તૈયાર ન હોય; કેમકે અત્યાર સુધી એકલી પાપ-પ્રવૃત્તિ ને મોહ-પ્રવૃત્તિ કયે જવાથી પાપનો અને મોહ-માયાનો જ રસ આકંઠ ભરેલો છે. ત્યાં ધર્મની કશી પ્રવૃત્તિ જ નથી એટલે ત્રીધો ધર્મનો રસ શાનો જાગે? એવા જીવોને ધર્મના આચારમાં લાવવા માટે આચાર્ય મહારાજ ધર્મનો આ મહિમા બતાવે છે કે “લગ્નથી ધર્મ કરે, ભયથી ધર્મ કરે,...તો પણ એ ધર્મનું એને અમાપ ફળ મળે છે, (૧) એ ફળ પાપ-પ્રવૃત્તિથી કે મોહ-માયાની પ્રવૃત્તિથી નથી મળતું. (૨) પરલોક પણ એ પાપ-પ્રવૃત્તિથી નથી સુધરતો, પરંતુ ધર્મ-પ્રવૃત્તિથી સુધરે છે. તેમ (૩) અહીં પણ કુટુંબમાં ધર્મ, આ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ જોઈને આવે છે. અને (૪) ધર્મ આવે તો સ્વાર્થ-માયા-ઉદ્વેગ-કલહ-અશાંતિ વગેરે દુર્ગુણો કંઈક ઓછા થાય છે.”-આમ ધર્મનો મહિમા સમજાવી ધર્મના આચારોમાં ઉદ્યમ કરતા કરવાનો હેતુ છે.

‘જૈનશાસન ને જૈનશાસ્ત્રો આ જ કહે છે કે આચાર-પ્રધાન વ્યવહારપ્રધાન દેશના આપવી. જીવન ધર્મપ્રધાન બનાવવું.’

જો એના બદલે જીવન ભાવપ્રધાન બનાવવા ભાવપ્રધાન દેશના જ આખે રાખશે તો ધર્મમાં સુસ્ત શ્રોતાઓને ફાવતું જડી જશે! અને ધર્મના આચારોમાં તો ઉદ્યમ નહિ કરે,

ઉપરથી લોકોની ભાવ વિનાની પણ પવિત્ર આચાર-અનુષ્ઠા-
નની પ્રવૃત્તિને વખોડશે ! ધાંચીના ખેલના ભ્રમણ જેવી કહેશે !
અને પોતાને એ ધર્મક્રિયા નહિ કરવામાં સમજદાર માનશે !'
આ કેવી વિટંબણા ! આજના મોટા ભાગના જીવોને.
શુદ્ધ મોક્ષના આશયથી ધર્મ કરવો નથી, ધર્મના આચાર-
અનુષ્ઠાન આદરવા નથી, ને ઉપરથી લગ્ન, કુલાચાર, પત્ની-
-સ્નેહ.... વગેરેના આશયથી ધર્મ કરાય એને ભવભ્રમણ.
વધારનાર માની એવા આશયથી ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાન.
આચરનારને નિંદવા છે, એવા જીવો ક્યારે ઊંચા આવવાના ?

તો વિચારવા જેવું છે કે શું ધર્મના કશા આચાર-
અનુષ્ઠાન આચરવા ન હોય, અને પોતાના મનની માનેલી
ભાવશુદ્ધિ-આશયશુદ્ધિનો ડોળ કરે, ને સાથે ધર્મક્રિયાને
વખોડે, તો એથી એનો ઉદ્ધાર થાય ? ભગવાન ભગવાન
કરો.

ધર્મના પવિત્ર આચારોથી પરવારેલાનો અને ધર્મના
આચારોની નિંદા કરનારાનો ત્રણ કાળમાં ઉદ્ધાર ના
થાય.

જૈન શાસ્ત્રકારો મૂર્ખ નહોતા કે એમણે આચારપ્રધાન
દેશના વ્યવહાર-પ્રધાન દેશના આપવાનું ફરમાવીને ધર્મ-
પ્રવૃત્તિ પરને ધર્મના આચારો પાળવા પર, ધર્મક્રિયાઓ
કરવા પર અને ધર્મસુકૃતો આદરવા પર ખડું ભાર મૂક્યો !

પ્ર૦- તો શું ભાવ-શુદ્ધિનો આશયશુદ્ધિનો ઉપદેશ જ
નહિ કરવાનો ?

૭૦- જરૂર કરવાનો, પરંતુ તે તો માત્ર જે ધર્મક્રિયા ખૂબ કરતા હોય, પણ ભાવ મલિન રાખતા હોય, તેવા શ્રોતાનું મલિન ભાવ છોડી નિર્મળ ભાવ લાવવા તરફ ધ્યાન ખેંચવા જેટલો ઉપદેશ કરવાનો. તે પણ એ રીતે નહિ કે ભાવશુદ્ધિ-આશયશુદ્ધિનો ઉપદેશ દેતાં દેતાં આચારમાર્ગ-વ્યવહારમાર્ગ-ક્રિયામાર્ગને વખોડવામાં ઊતરી જવાય.

ઉપદેશ :-

જ્યારે જૈન શાસ્ત્રકારો આચાર-પ્રધાન વ્યવહાર-પ્રધાન ઉપદેશ આપવાનું ફરમાવે છે, એટલે કે જિનાજ્ઞા આચાર-પ્રધાન વ્યવહાર-પ્રધાન ઉપદેશ આપવાની છે, પછી ‘અશુદ્ધ આશયથી મલિન ભાવથી કરેલી ધર્મક્રિયા ભવના ફેરા વધારનારી છે,’-એમ વારંવાર કહી શ્રોતાને ‘ધર્મક્રિયા મહત્વની જ ન લાગે, ભાવ જ મહત્વના લાગે,’ એવો ઉપદેશ આપવામાં જિનાજ્ઞાનું પાલન કયાં રહ્યું ?

જિનાજ્ઞાનું પાલન તો, ઉપદેશમાં ધર્મના આચારોની પ્રધાનતા રાખવાથી થાય; પણ નહિ કે માત્ર આશયની પ્રધાનતા રાખવાથી. અલબત્ત મલિન આશયથી ધર્મ કરનારાઓને પણ શુદ્ધ આશયનું મહત્ત્વ સમજવવા એમ કહેવાય કે “ધર્મ કરો ખૂબ કરો, એમાં જરાક આશય નિર્મળ રાખો એટલે ધર્મના ફળના ગુણાકાર થશે ! ધર્મ પરલોકગામી બનશે ! પરંતુ ધ્યાન રાખજો કે આ આશયની નિર્મળતા પણ, ધર્મ કરતા રહેશે ધર્મ ખૂબ કરશે તો જ આવશે, પણ ધર્મ-આચારો મૂકી દઈને માત્ર પાપાચારો અને મોહમાયાના આચારોમાં તથા વિષય-વિલાસમાં લાગ્યા રહેવાથી ને ‘મારે મોક્ષ જોઈએ’ એનો મારા પોપટ પાઠ રટતા રહેવાથી નહિ આવે.

શ્રી 'પંચવસ્તુ' શાસ્ત્રમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે આ જ કહ્યું છે કે “ભલે અનંતા ‘દ્રવ્યસ્તવ’ અર્થાત્ અનંતી ધર્મની દ્રવ્ય ક્રિયાઓ નિષ્ક્રમ ગઈ, ને ‘ભાવસ્તવ’ અર્થાત્ શુદ્ધ આશય એટલે કે નિર્મળ ભાવ ન આવ્યો, પરંતુ હજી પણ જ્યારે ભાવસ્તવ યાને નિર્મળ ભાવ આવશે, તે દ્રવ્યસ્તવથી જ અર્થાત્ પવિત્ર ધર્મક્રિયા-ધર્મ-આચારોથી આવશે, પરંતુ નહિ કે હિંસાદિ પાપાચારોથી, યા નહિ કે વિષય-વિલાસોથી.”

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજનું આ કથન શું સૂચવે છે ?
અનંતી દ્રવ્યક્રિયાઓ નકામી ગઈ માટે દ્રવ્ય-ક્રિયાને ગૌણ ન કરો.

એને તો મુખ્ય જ ઉપદેશવાની રાખો. દ્રવ્ય ક્રિયા યાને ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાનના ગુણ ગાઈને જ એના આધારે ભાવની નિર્મળતા યાને આશયની શુદ્ધિ કરવાનું ઉપદેશો, પરંતુ ધર્મ-ક્રિયાને ધર્મના આચારોને વખોડીને નહિ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ પણ અમૃતવેદીની સભાઓમાં આ જ કહે છે,-

“ ઉચિત વ્યવહાર અવલંબને,
સ્થિર કરી મનઃ પરિણામ રે,
ભાવીએ શુદ્ધ નય ભાવના,
પાવનાશયતણું ધામ રે ! ”

અર્થાત્ (સાધુ કે શ્રાવકને) ઉચિત જેટલા આચાર-વ્યવહાર છે, તેનું પાલન કરતાં કરતાં તેના આલંબને મનના

પરિણામ સ્થિર કરવા. મનના પરિણામ સતત ધર્મમય બન્યા રહે, ને પાપમય ને મોહમય ન બને, એવા સ્થિર કરવા.

જુઓ, મન શુભમાં ધર્મમાં શાના આધારે સ્થિર થવાનું કહ્યું? ઉચિત આચાર-વ્યવહારના આધારે; પણ નહિ કે ઉચિત આશયના આધારે.

એ પછીથી 'ભાવીએ શુદ્ધ નય-ભાવના' કહ્યું, અર્થાત્ નિશ્ચયનયની ભાવના કરવાની કહી; પણ ભાવના તે પૂર્વે વ્યવહાર આદર્યા વિના નહિ. હજી મનના ધર્મમય પરિણામ સ્થિર બન્યા નથી, એટલે તો એ પાપમય મોહમય ને કષાયમય થઈ જાય છે; ત્યાં નિશ્ચયનયની ભાવના કરે તો શું પરિણામ આવે? મનના પરિણામને સ્થિર કરનારા ઉચિત આચાર-વ્યવહાર જીવનમાં ઊતાર્યા નથી, ત્યાં એ ઉચિત ધર્માચારો નહિ એટલે પાપાચારો અને મોહમાયાના આચારો ધૂમ પ્રમાણમાં ચાલુ છે,— પછી ત્યાં મનના પરિણામ ધર્મમય કયાંથી બને? એ તો પાપમય-મોહમય જ બન્યા રહેવાના.

આ પરથી પણ એ જ સૂચવ્યું કે

ભાવ શુદ્ધ કરવા માટે પણ ઉચિત વ્યવહાર યાને ધર્મના આચારો-અનુષ્ઠાનો જ મુખ્ય હેતુ છે.

એટલે જ અહીં આચાર્ય મહારાજ આ કહી રહ્યા છે કે 'જીવનમાં ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ ઝળકાવો. લજ્જાથી, ભયથી, ચડસાચડસી-સ્નેહ....વગેરેથી ય ધર્મ સેવનારને પણ અમાપ કૃણ મળે છે. પ્રારંભિક જીવોને એ ધર્માચારો ને ધર્માનુષ્ઠાનો

આચરવાનું પહેલે તબક્કે કાંઈ એકલા મોક્ષના જ આશયથી નહિ થાય, કેમકે એવો જિનવાણી-શ્રવણરૂપ ધર્માચાર પણ બહુ સેવ્યો નથી, તેથી હજી એવી મોક્ષદષ્ટિ જ બાળી નથી. એ તો ધર્માચાર કોઈ લજ્જાથી આચરશે, કોઈ વડિલના ભયથી આચરશે, તો કોઈ સ્નેહથી આચરશે, તો આમાં મોક્ષનો આશય નહિ હોવાથી મોક્ષનો આશય જગાડવા શું એવાને એમ કહેવું કે જો તારા ભાવ મેલા છે, તારો આશય મેલો છે, તો એવા એવા આશયથી તારી ધર્મ-સાધના ભવબ્રમણ વધારનારી બની રહેશે?” શું આમ કહેવું?

આળસવોને ખોટી ભડક અને ધર્મત્યાગ :-

જલ્દી ‘હા, એમજ કહેવું’ એમ કહેતા નહિ, કેમકે આ સાંભળીને તો ઉલ્ટા એ ભડકશે કે “હાય! તો પછી લજ્જા વગેરેથી ધર્મ કરીને ભવના બ્રમણ વધારવા? એના કરતાં તો ધર્મ ન કરીએ એ જ સારું છે. બાકી ભાવ નિર્મળ કરવાનું સહેલું નથી. હજી આપણને તો ઈંદ્રિયોના વિષયો ગમે છે, એટલે હમણાં કાંઈ મોક્ષનો આશય આપણને આવે નહિ, ત્યારે વિષયો ગમે, સારા સારા લાગે, પછી મોક્ષ ક્યાંથી સારો લાગે? ને એ જો ન લાગે તો મોક્ષનો સાચો આશય પણ શી રીતે આવે? તેથી મોક્ષના આશય વિના મલિન ભાવે ધર્મ કરતા જઈ ભવ વધારવા એના કરતાં ઘેર બેસવું સારું છે.”-આમ ભડકીને ધર્મ મૂકી જ દે ને?

અને ખરેખર એક યુવાનને એમજ બન્યું.

એણે આવું સાંભળી ધર્મ કરવો મૂકી દીધો. પછી એને સમજાવવામાં આવ્યું, -“ભલા આદમી! કહેવાનો ભાવ આ

સમજ્યો? ધર્મક્રિયા તો ચાલુ રાખવાની, અને ભાવ ચોક્કસ કરવાના,” ત્યારે પેલો કહે “હજી મને લાગે છે કે મારું મન ચોક્કસ નથી, મારા ભાવ મેલા છે, અને જો મેલા ભાવથી ધર્મ કરીએ તો ભવના ફેરા વધતા હોય, તો પછી ધર્મ કરીને ભવના ફેરા શું કામ વધારું? તેથી ધર્મ મૂકી દીધો.”

ખરું જોવાનું આ, એમ તો ચોથે ગુણઠાણે રહેલા સમ્યક્દષ્ટિ જીવને સમ્યક્ત્વ છે એટલે હૈયામાં વિષયો ભયંકર લાગે જ છે, પરંતુ સમકિતદષ્ટિ જીવને અવિરતિનો ઉદય છે એટલે કે વિષયોની આસક્તિ છે, તેથી વિષયો ગમે છે, ને ગમવાનો અર્થ એ કે ઈંદ્રિયોને એ સારા લાગે છે. ખીજી આગુ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ગમે છે તેથી દેવદર્શન-પૂજા સાધુસેવા વગેરે ધર્મ કરે છે. તો આ ધર્મ થયો તે ઈંદ્રિયોને વિષયો સારા લાગવાની સાથે થયો, એ ધર્મને કેવો કહેવો? ભવના ફેરા ઘટાડનારો કે ભવના ફેરા વધારનારો?

લજ્જાથી ભયથી સ્નેહથી ધર્મ કરનારમાં કહાય સમ્યક્ત્વ ન પણ આવ્યું હોય, તો શું એનો એ લજ્જાથી કરાતો ધર્મ ભવથી ઉગારનારો? કે ભવમાં ડુબાડનારો? ભૂલતા નહિ, અહીં આચાર્ય મહારાજ લજ્જા વગેરેથી ધર્મ કરનારને અમાપ ફળ બતાવે છે, તો શું આ અમાપ ફળ, એટલે અમાપ ભવફેરા? ‘અમાપ ફળ’નો આવો અર્થ હોય તો એ ધર્મના ગુણ ગાયા કહેવાય? ધર્મનો મહિમા બતાવ્યો કહેવાય? કે આ ધર્મના અમાપ ફળમાં અમાપ ભવફેરા સાંભળીને શું શ્રોતાજનો ધર્મ તરફ પ્રેરાય? કે એવા ધર્મથી આઘા લાગે?

પૂર્વાચાર્યના શાસ્ત્ર જ્યારે આમ કહે છે કે ‘લગ્ન વગેરેથી ધર્મ કરનારને અમાપ કૃણ મળે છે,’ ત્યારે ‘મોક્ષના આશય સિવાય બીજા કોઈ પણ આશયથી ધર્મ કરનારો પોતાના ભવના ફેરા વધારી રહ્યો છે,’ એવું કહેવું એ શું શાસ્ત્રાનુસારી વચન છે? શાસ્ત્રાનુસારી વચન કયું?—‘મોક્ષ સિવાયના બીજા કોઈ પણ આશયથી ધર્મ કરે તેનાં ભવ-ભ્રમણ વધે’ એ વચન? કે ‘લગ્નદિથી ધર્મ કરે એનું ય. એને અમાપ કૃણ’ એ વચન?

જુઓ, આર્દ્રકુમારને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થવાથી ધર્મનો અર્થ બન્યો, અને અનાય દેશમાં ધર્મ વસ્તુ બિલકુલ ન દેખવાથી ત્યાંથી ભાગીને અહીં આર્ય દેશમાં લક્ષ્મીપુર નગરમાં આવ્યો છે, અને ત્યાં સદ્ભાગ્યે પુણ્યનંદન આચાર્ય મહારાજની દેશના સાંભળવા મળી, તે સાંભળવા ખેરતી ગયો છે. એમાં આચાર્ય મહારાજ ધર્મના આ ગુણ ગાઈ રહ્યા છે કે ‘લગ્નથી ભયથી સ્નેહ વગેરેથી ધર્મ કરે છે એને એનું અમાપ કૃણ મળે છે,’ તો એ સાંભળીને એણે સામે પ્રશ્ન ન કર્યો કે આવી રીતે ધર્મ કરનારને મલિન આશય છે, તો એવા ધર્મથી ભવના ફેરા વધે કે ઘટે? અને આવી રીતે ધર્મ કરાય?— આવો કોઈ પ્રશ્ન ન કરતાં એ ધર્મનો મહિમા સાંભળીને રાજી રાજી થઈ જાય છે; કેમકે એ સમજે છે કે,

“જગતના મોટા ભાગના જીવોને સંસાર જ ચલાવવો ગમે છે, સંસાર એટલે કે આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-નિદ્રામાં રાત્ર્યા-માત્ર્યા રહેવાનું જ ગમે છે, પરંતુ ઢાનાદિ ધર્મ

કરવાનો ગમતો નથી, ને કરતા નથી. ત્યારે આચાર્ય મહારાજ કહે છે તેમ જીવો કદાચ સહજ ધર્મરુચિથી ધર્મ તરફ ખેંચાતા ન હોય, કિન્તુ લલ્લજ્ઞથી પણ ધર્મ કરતા હોય. તેો ય ઘણું ઘણું છે. એનાથી પણ (૧) એ એટલી પાપ પ્રવૃત્તિથી બચી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ધર્મ-આચારોમાં જોડાશે એ ખોટું નથી. વળી (૨) એથી ધર્મના સંસ્કાર પામશે, (૩) ધર્મની ટેવ પડશે, (૪) સદ્ગુરુની વાણી પામશે, એથી (૫) આત્મદષ્ટિ-મોક્ષદષ્ટિ જાગવાની તક મળશે. જ્યારે, લલ્લજ્ઞ વગેરેથી ય ધર્મ નહિ કરનારો આ બધું શે પામવાનો હોતો ?

૯. દુઃખ-કૌતુક-વિસ્મય-

વ્યવહારથી ધર્મ

આચાર્ય મહારાજ આગળ કહે છે,-

“દુઃખાત્ કૌતુક-વિસ્મય-વ્યવહૃતેભાવાત્ કુલાચારતો,
વૈરાગ્યાચ્ચ ભજન્તિ ધર્મમમલં, તેષામમેયં ક્લમ”

અર્થાત્ “દુઃખથી, કૌતુકથી, વિસ્મયથી, વ્યવહારથી,
ભાવથી, કુલાચારથી, અને વૈરાગ્યથી નિર્મળ જૈન ધર્મને સેવે
છે, તેમને અમાપ ફળ મળે છે.”

(૧૧) દુઃખથી ધર્મ કરનારને પણ અમાપ ફળ.
સંપ્રતિનો જીવ લિખારી :-

દુઃખથી ધર્મ થાય ? હા, સંપ્રતિ રાત્રનો જીવ પૂર્વ
ભવે લિખારી હતો. દુકાળનો સમય, એટલે ભીખ પૂરી મલે
નહિ, એમાં એકવાર તો તદ્દન જ નહિ મળેલ, તે ભારે
ભૂખનું દુઃખ ! ઘર ઘર માગતો ફરે છે પણ કોઈ દેતું નથી.
એમાં એક ઘર આગળ જોયું કે પોતાને તો ત્યાં કોઈએ
કશું આપ્યું નહિ, પણ સાધુ મહારાજ આવ્યા તો એમને
આવકારથી અંદર ખોલાવ્યા. બહારથી લિખારી જુએ છે
કે એમને પાત્રમાં સારી રીતે ખાવાનું આપે છે, તેથી એ
આશા ખાંધી બેઠો કે ‘ મહારાજ બહાર નીકળે એટલે એમની

પાસે માગીશ; ને મહારાજ તો દયાળુ હોય એટલે એ મને ખાવાનું આપશે; અને એમને તો આપનાર ઘણા.’

મહારાજ બહાર નીકળી ચાલ્યા એટલે એમની પૂઠે જઈ એમની પાસે માગે છે, ‘મહારાજ ! તમે મને થોડું ખાવા આપો. તમને તો આપનાર ઘણા છે, મને કોઈ જ રોટલાનો એક ટુકડો પણ આપતા નથી. તમે દયાળુ છો, હું ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો છું, મારી પર દયા કરો, મને કાંઈક ખાવાનું આપો.’

સાધુ પ્રેમથી કહે “ ભાઈ ! આ ભિક્ષા પર અમારો અધિકાર નથી, એટલે આમાંથી તને અમારાથી કાંઈ જ ન અપાય. અમે તો ગુરુના હુકમથી માત્ર ભિક્ષા લેવા આવીએ, એટલે આના પર અધિકાર ગુરુનો છે, અમારે તો જઈને એમને જ બધી ભિક્ષા સોંપી દેવાની. પછી એ અમને એમાંથી આપે એ જ અમારાથી વપરાય. ”

ત્યારે ભિખારી કહે,—“ તો હું તમારા ગુરુ પાસે આવું. એમની પાસે માગીશ. ”

બસ, ભિખારી લાગ્યો સાધુની પૂઠે, આવ્યો ગુરુ. આર્યસુહસ્તિ આચાર્ય મહારાજ પાસે, અને લીખ માગે છે.

આચાર્ય મહારાજ કહે,—“ ભાઈ ! આ તો દાતારે જે આપ્યું એ સંયમીને સંયમના પોષણ માટે આપ્યું છે; તેથી અસંયમીને દેતાં અસંયમનું પોષણ થાય; ને એમાં દાતારનો વિશ્વાસઘાત થાય. માટે અસંયમીને ન અપાય. ”

ત્યારે ભિખારી કહે ‘તો પછી મહારાજ સાહેબ ! હું સંયમી બનું તો તો મને દેશો ને ? દયો બનાવો મને સંયમી.’

આચાર્ય મહારાજે ત્યાં સંયમી બનવું એટલે શું ? તે સમજાવ્યું કહ્યું “ જો જો હોં આ સંયમ એટલે જીવનભર માટે સંસારના સમસ્ત પાપવ્યાપારોનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવાની છે, ને તે જીવનભર પાળવાની છે.-”

ભિખારીને તો ગમે તેમ કરી ભારે ભૂખનું દુઃખ ટાળવું હતું, તેથી કહે “ ભલે મહારાજ ! પ્રતિજ્ઞા કરાવો, પ્રતિજ્ઞા લઈ જીવનભર પાળીશ.”

આચાર્ય મહારાજે એને સંયમ આપ્યું, અને પછી એને આહાર વપરાવ્યો. જુઓ, અહીં ભિખારીએ ભૂખના દુઃખથી ચારિત્ર-ધર્મ લીધો, આ દુઃખથી ધર્મ કર્યો તે કેવો ગણશે ? એને કંઈ જ શુભ ભાવ નથી, માત્ર ખાવાનું મળે એટલો જ ભાવ તે મલિન ભાવ છે, તો એનો આ ધર્મ લવના ફેરા વધારનારો કહેશે ? કહેતા નહિ, કેમકે એમ પણ એણે ચારિત્રધર્મ લીધો તો એ જ રાત્રે અજીર્ણ, અશાતા અને મરણાન્ત દુઃખ આવતાં આચાર્ય અને સાધુઓ પાસેથી નિર્યામણા પામ્યો, પોતાને પણ જાત પર ક્રિત્કાર છૂટ્યો કે “ રે જીવ ! જે ચારિત્રને આ મહામુનિઓ પાળે છે, ને આ મોટા શેઠિયાઓ સત્કારે સન્માને છે, એ ચારિત્ર તે ખાવા માટે લીધું ? ને લીધા પછી પણ માત્ર ખાવાનું કામ કર્યું ? ધિક્કાર છે તને ! હવે ક્યારે શુદ્ધ ચારિત્ર પાળીશ ? ધન્ય ગુરુ જેમણે ખાવા માટે પણ આવો ચારિત્ર-ધર્મ આપવાનો મહાન ઉપકાર કર્યો !...” એમ ભાવનામાં મરી એ રાજ સંપ્રતિ થાય છે ! ‘ દુઃખથી પણ ધર્મ કરે

એને એનું અમાપ ફળ' એમ અહીં પુણ્યનંદન સૂરિણ મહારાજ કહે છે, તે સાચું જ છે. લિખારીપણામાંથી સંપ્રતિ રાજપણું એટલે કેટલું અમાપ ફળ ?

કોણ સંપ્રતિ ?

સવા કોડ જિન પ્રતિમા ભરાવનાર !

સવા લાખ જિનમંદિરો ખંધાવી પૃથ્વીને અલંકૃત કરનાર !

કેટલીય દાનશાળાઓ ખોલી અનુકંપા સાથે જૈન ધર્મની સુવાસ પ્રસરાવનાર !

આ બધું શેમાંથી ? ભૂખના દુઃખથી ચારિત્ર ધર્મ લીધો એમાંથી ! હવે, જો ત્યાં એને 'તારે મલિન ભાવથી ધર્મ કરવો છે ? જા, એ તો અધર્મ' છે, એથી તું ભવના ફેરા વધારીશ,' એમ કહી એને ડીસમીસ કરવામાં આવ્યો હોત, તો એ આટલે ઊંચે આવા જૈન સંઘના અવલ રત્નરૂપ સંપ્રતિ થાત ? ત્યારે એને એનું ભૂખનું દુઃખ ટાળવા જ ચારિત્ર લેવું છે, એ આચાર્ય મહારાજ સમજે છે, છતાં એમણે દીક્ષા આપી, તો શું એમણે અધર્મનું પોષણ કર્યું ? જિનાસા-વિરુદ્ધ કામ કર્યું ? ત્યારે તમે અહીં કહેશો.

પ્ર૦-એ આચાર્ય આર્યસુહસ્તિ મહારાજ તો દશ પૂર્વધર એટલે આગમ-વિહારી યુગપ્રધાન હતા. એમણે જ્ઞાનથી જાણેલું કે આ આત્મા ભવિષ્યમાં મહાન શાસન-પ્રભાવક થનાર છે, તેથી એમણે દુઃખથી દીક્ષા લેવા આવ્યો તો ય દીક્ષા આપી; પરંતુ ખીજાઓએ એ કાંઈ દાખવે લેવાય ?

એનાથી કાંઈ સર્વસામાન્ય નિયમ બનાવાય કે ‘ દુઃખથી દીક્ષા લે તો પણ અમાપ ફળ માટે થાય ? ’ સર્વ સામાન્ય નિયમ તો આ જ કે ‘ મોક્ષ સિવાયના બીજા કોઈ પણ આશયથી ધર્મ કરે તો એ અધર્મ છે, એથી ભવના ફેરા વધે. ’

ઉ૦—મોક્ષ સિવાયના બીજા કોઈ પણ આશયથી ધર્મ કરે તો તેથી ભવબ્રમણ વધે એ એકાંત નિયમ સ્થાપવાના દુરાગ્રહમાં સંપ્રતિના જીવનો દાખલો આવ્યો ત્યારે આ બચાવ સરસ શોધી કાઢ્યો ! પરંતુ બીજો દાખલો જુઓ, —તદ્ભવ મોક્ષગામી મેતારજ મહામુનિના પૂર્વ ભવે શું થયું ?

દુઃખથી ધર્મનો બીજો દાખલો મેતારજ :

મેતારજ પૂર્વ ભવે પુરોહિત પુત્ર હતા. એમણે દુઃખથી ચારિત્ર લીધેલું. બનેલું એવું કે એને રાજપુત્ર સાથે દોસ્તી, તે બંને જણા સાધુની મશ્કરી કરતા હતા. એ વાતની રાજપુત્રના કાકા મહારાજને ખબર પડી, એટલે એ અટકાવવા ત્યાં આવ્યા, અને ગોચરી માટે રાજગઢમાં પેઠા પેલા એ જણા મેડી પરથી મોટેથી ‘ મહારાજ સાહેબ ! પધારો. ’ કહે છે,

સાધુ ઉપર ગયા ત્યારે એ એ કહે ‘ મહારાજ પાત્રા હેઠા મૂકો અને નાચી બતાવો. ’

સાધુ કહે ‘ ભાઈ ! સાધુથી નાચ ન કરાય, અને અમને નાચતા આવડે પણ નહિ. ’

પેલા કહે, ‘ ના મહારાજ ! તમને તો સારું નાચતા આવડે, અમને ખબર છે. ’

સાધુ કહે ‘ સાધુની મશ્કરી કરવી રહેવા દો. ’

પેલા કહે, - 'આમાં મરકરી શાની? નહિ નાચો તો ચારપટ્ટો ખેંચી લઈશું.'

સાધુ મહારાજે જોયું કે 'જેવું સાંભળ્યું હતું તેવા જ આ છોકરા તોફાની છે. તો હવે આમને યોગપાઠ આપવા દે.' એટલે મહારાજ કહે 'નાચું તો ખરો, પણ સાથે તમારે તાલ-ઠેકો દેવો પડે.'

છોકરા કહે 'હા, હા,' એમ કહી તબલા લઈ આવ્યા.

સાધુ કહે 'જોજો, જેવો મારો પગ જમીન પર પડે કે સાથે જ તાલનો ઠેકો પડવો જોઈએ. જો એમાં ફેરફાર થશે તો મારા જેવો ભૂંડો કોઈ નહિ.'

છોકરા કહે 'હા, હા, ભલે.'

સાધુએ નાચવા માંડ્યું. નાચતાં ૨-૩ વાર તો પગ ઊંચો થયેલો એને પાછો જમીન પર લઈ ઠેકો દીધો, એટલે પેલા તબલા પર 'ધડિમ્' ઠોકે છે. પરંતુ ચોથી વાર જમીન પર ઠેકો દેવા લઈ જવાનો દેખાવ કરી પગને ખીણ ખાજી ઊંચકી જ લીધો! પણ છોકરાએ પગ હવે જમીન પર પડશે સમજી તબલા પર ધડિમ્ ઠોક્યું.

મહારાજ અગડયા, 'લુચ્યાઓ! આમ ખોટો ઠેકો?' બસ, એકને બે પગ વચ્ચે દાખ્યો, ને ખીલને પકડી હાથ પગના સાંધા ઉતારી નાખ્યા; પછી ખીલને ય એજ પ્રમાણે કરી સાધુ જતા રહ્યા. સાધુ હાડકાં ચડાવવા-ઉતારવાની કળા જાણતા હતા.

અહીં છોકરા ચીસોચીસ પાડી રુએ છે. રાજ આંવ્યો,
પૂછ્યું ‘ શું થયું ?’

છોકરા કહે ‘ અમે મહારાજને નાચવા કહ્યું, અમે તાલનો
ઠેકો પૂરતા હતા, એમાં ઠેકો ખોટો પૂર્યો, તો મહારાજે હાથ
પગના સાંધા મચડી નાખ્યા.’

રાજ કહે ‘ સાધુની મશ્કરી કરતા હતા, તો હવે ભોગવો
એનું ક્ષણ’....

છોકરા કહે ‘ પણ અમારાથી સહન નથી થતું, હાથ
હાથ રે....’

રાજ સાધુની તપાસ કરાવી સાધુ પાસે આંવ્યો. ઉઘાનમાં
જેયું તો ‘ ભાઈ મહારાજ જ છે !’ શરમાઈ ગયો કે ‘ પિતા
તુલ્ય ભાઈ મહારાજ આંવ્યા છે ને મેં ખબર ન લીધી ?
અરે ! મારી બે વરસની ઉંમરે પિતા ચંદ્રાવતંસક રાજતું
અકસ્માત મૃત્યુ થવાથી તરત જ આ મોટા ભાઈ તો વૈરાગ્ય
પામી જઈ મોટું રાજ્યપાટ છોડી દઈ દીક્ષા જ લેવાના હતા,
પરંતુ મારી માતાના અતિશય આગ્રહથી રોકાઈ મને ઉછેરી
મોટો કર્યો, કળા-વિજ્ઞાન-રાજનીતિ શીખવાડ્યા, અને મને
રાજ્યગાદીએ ખેસાડી પોતે ચારિત્ર લીધેલું, તે આજે વર્ષો
પછી મારા આંગણે આંવ્યા છતાં મેં ખબર જ ન રાખી ?
કશું સ્વાગતે ય કશું નહિ ?’ રાજ મનમાં વસવસો કરે છે.

શરમાઈને પગમાં પડી વંદના કરી કુશળ પૂછે છે, અને
પૂછે છે ‘ આપ મહેલ પર પધારેલા ?’

સાધુ કહે ‘ હા,’

રાજા કહે 'છોકરા પર દયા કરો, બહુ રુચ્છે છે. એમનું દુઃખ મારાથી જોયું જતું નથી.'

સાધુ કહે 'હે ? તને છોકરાનું દુઃખ સહન નથી થતું, અને સાધુ મહારાજને છોકરા મશ્કરી કરી દુઃખી કરતા, તે તારાથી સહન થતું હતું ? ઊઠ ઊભો થા, નાલાયક ! ક્યા મોઢે આવા બદમાશ છોકરાની દલાલી લઈ આવ્યો છે ? તને ભણાવી ગણાવી તૈયાર કરેલો તે આવું ચલાવવા ? તારા છોકરા સાધુની સેવાને બદલે મશ્કરી કરે ?'

રાજાએ બહુ માફી માગી, 'આવું હવે નહિ ચાલવા દઉં,' કહી દયા કરવા કરગરે છે.

સાધુ કહે 'જા છોકરાને પૂછી આવ, પાપ બહુ ક્યાં છે તો હવે ચારિત્ર લેવું છે ? સાધુઓની મશ્કરી કરીને નરકના પાપ બાંધ્યા છે, તે હવે ચારિત્રથી જ છૂટે. એ ચારિત્ર લેવું હોય તો હાડકા ચડાવી આપું.'

રાજા ગયો, છોકરાને ખૂબ ઠપકો આવ્યો.... મહારાજે કહેલું કહ્યું. અહીં દુઃખ અસહ્ય હતું તેથી છોકરા કબૂલ થયા કે 'દીક્ષા લઈશું, હાડકા ચડાવી આપો.' રાજા ભાઈ મહારાજને બોલાવી લાવ્યો, મહારાજે છોકરાને કહ્યું,-

'જુઓ સાધુની સેવા-ભક્તિ-પૂજા કરવાને બદલે મશ્કરીઓ કરી છે, તેથી પાપ ઘણાં બાંધ્યા છે. એટલે હાડકાં તો ચડાવી આપું, પણ પછી એ પાપો ધોવા તરત ચારિત્ર દીક્ષા લેવી પડશે, બોલો મંજૂર છે ?' ઉતારી નાખેલા સાંધાઓનું કળતર એટલું બધું હતું કે મંજૂર ન કરે તો ક્યાં જાય ? કહે,

કળતરના દુઃખથી છૂટવા ચારિત્ર લેવામાં છોકરા મંજુર થયા. મહારાજે હાડકાં ચડાવી આપ્યા, છોકરાને હસતા-ખીલતા કરી દીધા, અને ખંનેને ચારિત્ર આપ્યું. આ દુઃખથી ચારિત્ર લીધું તે શું દુગતિમાં રૂખાડનારું ?

આમાં રાજપુત્રની સાથે પુરોહિત પુત્ર, જે મેતારજ થવાનો છે, એણે પણ ચારિત્ર લીધું. કેવી રીતે લીધું ? કહો. હાથના કળતરના દુઃખથી છૂટવા લીધું, તો હવે જુઓ આ ધર્મ કરવામાં મોક્ષનો આશય છે ? ના, ભયંકર કળતરના દુઃખથી છૂટવાનો આશય છે. તો આ ચારિત્ર-ગ્રહણના ધર્મથી એના ભવના ફેરા વધી ગયા ? આમ ચારિત્ર-ધર્મ લેવાય ? પરંતુ એ જુઓ કે, જ્ઞાનીઓનો આ આશય છે કે જીવો. કોઈપણ રીતે પાપપ્રવૃત્તિ છોડી ધર્મમાં આવો.

દુઃખથી છૂટવા ચારિત્ર લીધું, તો પછીથી વદ્ધકાયજીવો, સંયમ, સમ્યક્ત્વ, વીતરાગ દેવાધિદેવ, મોક્ષમાર્ગ, નવતત્ત્વ....વગેરે વગેરેની યોગબ પડતી ગઈ, સંયમમાં અપૂર્વ ચિત્તની શાંતિ-સમાધિનો અનુભવ થતો ગયો, ત્યાગ-તપ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય વગેરેમાં લીન બનતા ગયા, તો મેતારજના આ જીવ પુરોહિત પુત્ર મુનિએ ત્રણ ભવમાં સંસાર મર્યાદિત કરી દીધો ! એ ભવ, પછી દેવનો ભવ, ને પછી મેતારજના ભવે મોક્ષ ! દુઃખથી ચારિત્રધર્મ લીધો એનું કેટલું અમાપ ફળ !!

અહીં જે એને એમ પણ ચારિત્ર ન આપ્યું હોત તો એ આટલાં ફળ પામત ? હવે જે એકાન્ત-નિશ્ચયવાદી કહે છે, “ભાવની કિંમત છે, ક્રિયાની નહિ. ભાવ મલિન હોય તો ક્રિયા સારી છતાં ચોરાશીના ચક્કરમાં ભટકે,” એ કહેવું

શું વ્યાજબી છે? જૈન શાસ્ત્રને અનુસારી છે? આ પ્રરૂપણાની સામે અહીં જે આ શાસ્ત્રમાં આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ પૂર્વાચાર્યનો શ્લોક ટાંકીને કહે છે ‘દુઃખથી ધર્મ કરે તો પણ તે અમાપ લાભ માટે થાય,’ એ શાસ્ત્ર કયાં મૂકી આવવાનું?

વસ્તુ જોવા જઈએ તો મેતારજના જીવે આવી રીતે પણ દુઃખથી છૂટવા ચારિત્ર લીધું હતું, તો પછીથી સંયમનો સ્વાદ પામ્યા. પહેલાં પુરોહિતના પુત્ર હતા ને? એટલે અહીં જોયું કે કયાં વૈદિક ધર્મનાં હિંસામય અનુષ્ઠાનો? અને કયાં આ જૈન ચારિત્રના ભારોભાર અહિંસામય અનુષ્ઠાનો? કયાં વૈદિક ધર્મમાં અજ્ઞાનીઓની તુકામય જુઠ્ઠા તત્ત્વની વાતો? અને કયાં અહીં વીતરાગ સર્વજ્ઞના ટંકશાળી તત્ત્વો?’ બસ. સંયમની એવી ઊંચી આરાધનામાં લાગી ગયા કે ત્રણ ભવમાં સંસાર પતાવી દીધો! ત્રણ ભવમાં સંસારને મર્યાદિત કરી દીધો! આ ભવ, પછી દેવલોકનો ભવ, ને પછી મેતારજના ભવે અંતે મોક્ષ. કળતરના દુઃખથી છૂટવા ધર્મ લીધો, મોક્ષના આશયથી નહિ, માત્ર દુઃખથી છૂટવાના આશયથી ચારિત્ર-ધર્મ સ્વીકાર્યો. શું બગડી ગયું? ધર્મ તારણહાર છે. આચાર્ય મહારાજ આગળ કહે છે.

(૧૨) કૌતુકથી ધર્મ કરે એને એનું અમાપ ફળ

કૌતુકથી એટલે ધર્મની આમ તો કોઈ સહજરુચિ નહિ, પરંતુ ‘લાવો જોઈએ શું છે? કેવી મૂર્તિ છે? કેવું કદ છે? કેવાક મહારાજ છે? જોઈએ, કેવું વ્યાખ્યાન કરે છે?...’ આવી માત્ર જિજ્ઞાસા હોય.

દા. ત. કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજના ગુરુ આચાર્ય દેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજ ધંધુકામાં પધાર્યા, શ્રાવિકાઓ વંદન કરવા આવે છે, એમની સાથે હેમચંદ્ર-સૂરિજી મહારાજ એ વખતે પાંચ છ વરસના ચાંગદેવ નામના બાળક, તે એમની માતા પાહિની જે મોઢ વણિક, વૈષ્ણવ ધર્માનુયાયિની છે, એ પણ ચાંગદેવને આંગળીએ લઈ કૌતુકથી શ્રાવિકાઓ સાથે આવી. કાંઈ એ જૈન ધર્મ પાળતી નથી કે જૈન ધર્મ લેવા નથી આવી, પણ ‘જોઈ’ મહારાજ કેવાક છે?’ એટલી જિજ્ઞાસા માત્રથી આવેલી. એટલે પણ સાધુ પાસે આવવાનો ધર્મ કર્યો તે કૌતુકથી કર્યો. અહીં મોક્ષનો આશય નથી, માત્ર કૌતુકનો ભાવ છે, તો આ સાધુ-સમાગમનો ધર્મ કેવો ગણવો? કર્તાવ્ય? કે અકર્તાવ્ય? ભવવર્ધક? કે ભવકર્તાક?

અહીં એમ નહિ કહેવાય કે ‘એ બાઈ કૌતુકથી નહિ, પણ આચાર્ય મહારાજને ગુરુ માની એમના પરના ભાવથી આવી છે,’ કેમકે બાઈ કાંઈ જૈન નથી, મોઢ વણિક છે, એટલે જ કૌતુકથી આવી હોય. છતાં કૌતુકથી પણ આચાર્યના દર્શન કરવા આવી, એમાંથી કેટલું બધું મહાન સર્જન થયું! આચાર્ય મહારાજે એનાં બાળક ચાંગદેવની આસન પર બેસી જવાની હિંમત, અને એની મુખ-મુદ્રા, તથા રેખાઓ જોઈને જ્યારે કહ્યું કે ‘આ બાળક તો મહાન આચાર્ય અને રાત્રનો ગુરુ થાય એવો ભાગ્યશાળી છે,’ ને ખુશી થયેલ એની માતા પાસેથી એને આપી દેવા કહ્યું, ત્યારે માતાએ બાળકને આચાર્ય મહારાજને સોંપી દીધો! જેમાંથી એ બાળક સાધુ થઈ આગળ પર કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય

ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ બને છે. આ પરિણામ ક્યારે આવ્યું ? માતાએ કૌતુકથી પણ આચાર્યના દર્શન રૂપ ધર્મ કર્યો ત્યારે. તો પછી શું અહીં ખીજા કોઈ શુભ ભાવ વિના કૌતુકના આશયથી કરેલો ધર્મ નકામો ગણાય ? એ ધર્મને ભવવર્ધક અને અધર્મ કહેવાય ?

મુંબઈમાં વિ. સં. ૧૯૮૫માં પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં નાસ્તિકવાદ-જડવાદ-સુધારાવાદનું ખંડન કરનારા અને જૈનશાસનના સિદ્ધાન્તો સમજવનારા ત્રીખાં તમતમતાં વ્યાખ્યાનો ચાલતા. એની સામે વિરોધીઓએ જુગેશ ઉઠાવેલી. એ વખતે કેટલાય મધ્યસ્થ માણસો ધર્મરુચિથી નહિ, પણ ‘આટલો બધો વિરોધ થાય છે લાવો ત્યારે જોઈએ તો ખરા કે રામવિજયજી મહારાજ કેવું જોલે છે ?’ એમ કૌતુકથી વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવેલા, અને ઠરી ગયા કે ‘ભાઈ ! મહારાજ શું જોટું કહે છે ?’ એ સહજ ધર્મરુચિવાલા બની ત્યાં રોજના ધર્મ શ્રવણવાળા થઈ ગયા ! આમાં જુઓ, એવા માણસોએ પહેલ પહેલો વ્યાખ્યાન-શ્રવણનો ધર્મ કર્યો તે મોક્ષના આશયથી નહિ પણ માત્ર કૌતુકથી જ ધર્મ કર્યો એટલે કે જીવનમાં ધર્મ પામવાના ભાવથી ધર્મ નહિ કરેલો, તો એ ભાવ વિનાનો ધર્મ શું કરવા યોગ્ય નહિ, પણ ત્યાજ્ય કહેવો ?

આચાર્ય મહારાજ પુણ્યનંદનસૂરિજી આગળ કહે છે,—

(૧૩) વિસ્મયથી ધર્મ કરે તેનું એને અમાપ ફળ.

દા. ત. આજે કેટલાય નાના બાળક પર્યુષણમાં છઠ્ઠા અઠ્ઠમ અઠ્ઠાઈ જેવી મહાન તપસ્યા કરે છે, હવે એ જોઈને કોઈ મોટાને વિસ્મય થાય, આશ્ચર્ય થાય કે 'હું? શું આટલી બધી નાની ઉંમરમાં આવી તપસ્યા થઈ શકે છે! લાવ ત્યારે હું પણ આ વખતે ઉપવાસ કરું, છકું કરું;' અને તપ કર્યો તો એ વિસ્મયથી તપધર્મ કર્યો કહેવાય.

એમ કોઈ મહાદાન કરે એ જોઈને વિસ્મય પામીને ખીજાને થોડુંય દાન દેવાનું મન થાય, ને દાન કરે. એ વિસ્મયથી દાનધર્મ કર્યો ગણાય તો શું આમ વિસ્મયથી તપ કે દાનધર્મ કર્યો એ ખરાબ ક્યું? સંભવ છે હજી એને ખીજા સારા ભાવ ન ય આવ્યા હોય, તો શું એ વિના આમ કૌતુક કે વિસ્મયથી ધર્મ કર્યો તો શું તેને એ ધર્મ ભવના ભ્રમણ વધારનારો? શું એવો ધર્મ ત્યાજ્ય? ન કરવા લાયક? ભૂલશો નહિ, અહીં શાસ્ત્રકાર એનું અમાપ ફળ કહે છે, એ ફળ સારાં ફળ સમજવાના છે, ભવવૃદ્ધિનું ખરાબ ફળ નહિ. આચાર્ય મહારાજ આગળ કહે છે,-

(૧૪) વ્યવહારથી ધર્મ કરે એને એનું અમાપ ફળ.

વ્યવહારથી એટલે કે લોક-વ્યવહાર એવો પડી ગયો હોય કે અમુક સંયોગમાં અમુક ધર્મ કરવો. દા. ત. કુટુંબમાં કોઈએ પહેલ પહેલી અઠ્ઠાઈ કરી, તો વ્યવહારથી એની ઉજવણી રૂપે કોઈ પ્રભાવના, યા સાધર્મિક જમણ, વગેરે

કાંઈક કરવું, એ રિવાજ ચાલે છે. આ જે ધર્મ કરાય છે એમાં કાંઈ બધાને ઉચ્ચ મોક્ષનો આશય નથી હોતો, તેમ બધાને વિષયો કાંઈ ખરાબ લાગ્યા નથી હોતા, પરંતુ કેટલાકને માત્ર વ્યવહાર પાળવાનો આશય હોય છે; તો શું એ ધર્મને અધર્મ કહેવો? એ રીતે ધર્મ કરનારને ના કહેવી? ત્યાજ્ય કહેવો? ‘ભવસાગર તરવાના શુભ ભાવ વિના ખીજ આશયથી ધર્મ ન જ કરાય, એનાથી ભવના ફેરા વધે’ એમ જે કહીએ, તો આ વ્યવહારથી કરાતા ધર્મને પાપરૂપ અને ભવના ફેરા વધારનારો જ કહેવો પડે! ધરમાંથી કોઈએ ઉપધાન કર્યા, તો કેટલાક વડેરા તો આ નિમિત્તે ખીજ ઉપધાનકારકોની શુદ્ધ ભક્તિના આશયથી નીવિ જમાડે છે, પ્રભાવના કરે છે, પરંતુ બધા કાંઈ એવા આશયવાળા નથી હોતા, કેટલાક માત્ર વ્યવહાર જાળવવાના આશયથી નીવિ જમણ કે પ્રભાવના આપે છે. તો એમનો આ વ્યવહાર-પાલનના આશયથી કરાતો ધર્મ કેવો? કરવા જેવો? કે છોડી દેવા જેવો? એ ધર્મ કેવો? ધર્મરૂપ કે પાપરૂપ? ‘દ્રવ્યક્રિયા તો અનંતી કરી. એનાથી શું વળે? ભાવક્રિયા જ તારે, એ જ કરવા જેવી,’ આમ એકાંતવાદમાં જતાં આ વ્યવહારથી થતા ધર્મને નકામો કહેવો પડે! ત્યારે અહીં જ્ઞાની વ્યવહારથી થતા ધર્મનું અમાપ ફળ કહે છે.

વ્યવહારથી ધર્મ તો કેટલાય સ્થાને અને કેટલાય પ્રસંગોમાં થાય છે; અને એ થાય છે તો કુટુંબોમાં ધર્મપરંપરા ચાલી આવે છે, દા. ત. શીલ-સદ્વાચારનો ધર્મ.

જ્યપુરમાં અમે જોયું એકવાર સ્થાનકવાસી ભાઈ-બહેનોનો મોટો સમૂહ મંદિરે પ્રભુદર્શને આવેલો. કોઈને

પૂછ્યું ‘કેમ અહીં? આ લોકો મૂર્તિ તો માનતા નથી.’
જવાબ મળ્યો કે ‘સાહેબ! અહીં રિવાજ છે છોકરો પરણે
પછી તરત સનેડે સમૂહ સાથે દર્શન કરવા આવે. એમ મોટી
તપસ્યા હોય તો સમૂહ સાથે એકવાર મંદિરે આવે,’ આ
શું? રિવાજ. રિવાજ એટલે કે જનવ્યવહાર. વ્યવહારથી
જિનદર્શન કરવા આવે.

હવે અહીં જુઓ, —માત્ર ‘વ્યવહાર છે એટલે પાળવો,’
એમ સમજીને દહરે આવે છે, એ દ્રવ્યક્રિયા છે. એમાં
‘વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન કરવા એ કલ્યાણકર છે’ એવો
કશો ભાવ નથી. તો શું આ વ્યવહાર આચરવા જેવો? કે
છોડી દેવા જેવો? આ વ્યવહાર તારે? કે ભવમાં રૂખાડે?

‘ક્રિયા તો જડ શરીરની ક્રિયા છે, એ તારનારી નહી.
તારનારા તો આત્માના શુભ ભાવ છે,’ —એમ ઉપદેશ કરનાર
અહીં શું કહે? પાછા પોતાના માનેલા નિશ્ચય—પંથમાં
વ્યવહાર ઘણો પળાવતા હોય છે, ક્રિયા કેટલીય કરતા કરાવતા
હોય છે, છતાં એ કરણીય માને છે! ત્યારે તો એ કરે છે.
શું પોતાનું પ્રવચન કરણીય નથી માનતા? જો નથી માનતા
તો શા માટે બરાબર સમય સાચવીને પ્રવચન લલકારે છે?
પ્રવચન તો જડ શરીરની ક્રિયા છે. જડની ક્રિયા કરાય?

બરી વાત એ છે કે ધર્મક્રિયા એ માત્ર જડ શરીરની
ક્રિયા નથી, કિન્તુ એમાં આત્માની ભાવસ્ફુરણ અને વીર્ય-
સ્ફુરણની ક્રિયા ભળેલી છે, તો જ એ ક્રિયા થાય છે. નહિ-
તર માણસ મરી ગયા પછી એનું શરીર કેમ કશી એવી
ક્રિયા કરતું નથી? સવાલ એટલો છે કે ‘શરીરક્રિયા સાથે

અંતરાત્માના કેવા ભાવ તરફ જઈ રહ્યા છે? શુભ કે અશુભ? એના પર કૃણનો આધાર છે; અને અહીં આર્દ્રકુમાર વગેરે સભા આગળ આચાર્ય મહારાજ પુણ્યનંદનસૂરિજી બતાવી રહ્યા છે કે ભલે લગ્ન, ભય, વગેરે નિમિત્તથી ધર્મ કરતો હોય તો ય એનું અમાપ કૃણ છે, કેમકે એમાંથી આગળ આગળ જતાં ધર્મ-પ્રવૃત્તિમાં રહેલાને શુભ ભાવ જાગવાને અવસર મળે છે. એકલી પાપવૃત્તિઓમાં જ પડેલાને આ અવસર નહિ.

વ્યવહારથી પણ ધર્મ કરનારને ધર્મનો અભ્યાસ પડે છે, ક્યારેક સદ્ગુરુની શુદ્ધ વાણી સાંભળવા મળે છે, ને એ શ્રવણ કરતાં કરતાં ધર્મની સહજરુચિ થાય છે.

જે વ્યવહારથી પણ ધર્મ કરતા જ ન હોય તો એમને તો એકલો પાપનો અભ્યાસ રહેવાનો. એમાં તો ધર્મક્રિયાના કશા સંસ્કાર નહિ પડે, સાધુના સંપર્કમાં એ નહિ આવે, ઉપદેશ નહિ સાંભળે, પછી એ ઊંચો આવવાનો જ શી રીતે? શુભ ભાવ પામવાનો જ ક્યાં?

વ્યવહારથી દેખાદેખીથી પ્રારંભિક જીવે ધર્મ કરનારા ઘણા, અને એમજ એ એક દિવસ પામી જાય છે. બાકી વ્યવહારને નહિ ગણકારનારા અને ધર્મ નહિ કરનારામાંથી પામનારા દેટલા તે શોધી કાઢજો.

૧૦. ભાવથી ધર્મ : કૃષ્ણસાલ

આચાર્ય મહારાજ આગળ કહે છે.

(૧૫) ભાવથી ધર્મ કરે એને એનું

અમાપ ફળ.

ભાવથી ધર્મ કરનારા એટલે હૈયામાં સહેજે ધર્મ કરવાના ભાવ થાય, અને ધર્મ કરે તે અર્થાત્ લાભથી નહિ, ભયથી નહિ, સ્નેહથી કે ચડસાચડસીથી નહિ, કૌતુક કે વિસ્મયથી નહિ યા વ્યવહાર પાળવા માટે નહિ, કિન્તુ લઘુકર્મી જીવ હોય, પૂર્વ ભવે આરાધીને આવ્યો હોય, અહીં જિનવાણી -શ્રવણ મળે, ધર્મનો મહિમા ધર્મનું મહત્ત્વ સમજાય, એટલે દિલમાં એવા ભાવ થાય કે 'ધર્મ તો કરવો જ જોઈએ. ઉત્તમ માનવજનમ કાંઈ પાપો કરવા માટે નથી.

પાપો કરવાના ભવ ખીલત; આ ભવ નહિ. આ ભવ તો ધર્મ કરવા માટે જ છે, -એમ જે સમજી ધર્મ કરે તે ભાવથી ધર્મ કરનારા ગણાય. એને પૂછો, -“ધર્મ કેમ કરો છો?” તો કહેશે,-

(૧) 'ધર્મ પવિત્ર છે માટે કરવાનો' આ ભાવ શુભ :-

“કેમ શું વળી? આ માનવ અવતારમાં ધર્મ જ કરવા જેવો છે માટે ધર્મ કરીએ છીએ. ધર્મ પવિત્ર છે, સારો છે, ને પાપ મલિન છે, ખરાબ છે. મલિનને છોડી પવિત્ર ધર્મ કરવો, ખરાબ કાર્ય છોડી સારું કાર્ય કરવું, એમાં માણસાઈ છે; બાકી મલિન પાપો કરવા એમાં તો પશુતા છે. ધર્મ કરવામાં જ મનુષ્યપણાની શોભા છે. માટે

ધર્મ કરીએ છીએ” ખૂબી જુઓ, આમાં મોક્ષની કાંઈ યાદ નથી, આમાં તો ‘ધર્મ’ પવિત્ર વસ્તુ છે, સારી વસ્તુ છે, માટે ધર્મ કરવો,’ એવા શુભ ભાવથી ધર્મ કરે છે. તો હવે આ ભાવથી ધર્મ કરાય એને કેવો કહેવો? નિષ્કળ? કે અમાપ ક્ષણવાળો? મોક્ષની યાદ નથી અને ભાવથી ધર્મ કરે તે ધર્મ નહિ? ત્યારે શું પાપ? આ ભાવથી ધર્મ કરતાં ભવો ટૂંકા ન થાય? તો શું ભવો વધે?

ધર્મને પવિત્ર માનીને ધર્મ કરે છે એ પણ શુભ ભાવ છે. સંભવ છે ત્યાં મોક્ષની સમજ ન ય હોય, મોક્ષની યાદ ન ય હોય.

અહીં કહાય કહો,—

પ્ર૦—એને ધર્મના ભાવ છે તે ધર્મ કર્તાવ્ય સમજીને; ને એ કર્તાવ્ય સમજે છે એની પાછળ જ્યારે સંસારનો કોઈ આશય નથી એટલે મોક્ષનો આશય ખેઠો જ હોય ને?

ઉ૦—ના, અહીં એવું નથી; અહીં તો ‘ધર્મ’ દા. ત. શીલધર્મ એ પવિત્ર છે, માટે એ જ કરવા યોગ્ય’ એવો સ્પષ્ટ આશય છે.

પ્ર૦—પરંતુ એને ખૂબીએ ‘ધર્મ’ કેમ સારી વસ્તુ? તો એ આ જ કહેને કે ‘એનાથી મોક્ષ મળે છે માટે?’

ઉ૦—આવો જ જવાબ આપે એવો કોઈ નિયમ નથી. વળી ‘ધર્મ’ પવિત્ર છે માટે ધર્મ સારો છે. પાપ સારા નથી, માટે ધર્મ સારો,’ એવું ય ખેટું હોય છે, તો તે વખતે મોક્ષની યાદ નહિ હોવાથી શું ભાવથી કરેલો આનો ધર્મ

નકામો ? અહીં તો આચાર્યદેવ કહે છે, ભાવથી કરેલા ધર્મનું :અમાપ ક્ષણ એને મળે છે.

(૨) ભાવથી ધર્મ એ રીતે પણ થાય કે,—

એમ વિચાર આવે કે ‘ આ જન્મ મળ્યો અને અનેક વાતની સુખ સગવડ મળી છે તે બધું ભગવાનની કૃપાથી મળ્યું છે, તો એની કૃતજ્ઞતા રૂપે ભગવાનની સેવા કરવી જોઈએ,’ એવા ભાવથી ભગવાનની સેવા રૂપે ધર્મ કરાય, એ ભાવથી ધર્મ કર્યો ગણાય. આમાં જુઓ હજી મોક્ષનો આશય આવ્યો નથી, પણ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ અને સેવાનો ભાવ આવ્યો છે, તેથી ધર્મ કરે છે; એ પણ ભાવથી ધર્મ કરાઈ રહ્યો છે.

ફણસાલ કેમ ઊંચે આવ્યો ?

શાસ્ત્રમાં દાખલો આવે છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામીના કાળમાં એક ગામમાં પુષ્પસાલ નામના વણિકનો ફણસાલ નામે એક છોકરો છે. ભણવામાં બહુ જ શક્તિ ઓછી, તેથી એને ભણતર ચડે નહિ. એની માતાએ જોયું કે ‘ આ મોટો થઈને શું કરશે ? એનામાં કર્મ—સંજોગે એવી આવડત કશી છે નહિ, તેથી એવું જીવન દુઃખમય અને રખડતા જેવું ન થઈ જાય એવું કાંઈક કરવું જોઈએ. મને લાગે છે કે જો એ કોઈ સારા મોટાની સેવા કરતો રહેશે તો, સેવા એવી ચીજ છે કે સેવા દેનારાને સેવા કરનાર પર મમતા ઊભી થાય અને એ મમતાથી સેવા કરનારની સંભાળ રાખે. એમ સેવા કરનારો જો જિંદગી સુધી સેવા કરતો રહે, તો સેવા દેનારો જિંદગી સુધી એની સંભાળ કરે, તેથી એને જિંદગી સુધી વાંધો ન આવે, જિંદગી સુખે પસાર થાય.’

વડિલના ૩ ગુણ (૧) નિઃસ્વાર્થ હિતચિંતા, (૨) વ્યવહારકુશળતા (૩) દૂરંદેશિતા :

માતાની (૧) કેવી પુત્રના ભલાની નિઃસ્વાર્થ ચિંતા !
(૨) કેવી વ્યવહાર-કુશળતા ! (૩) કેવી દૂરંદેશિતા !

(૧) નિઃસ્વાર્થ હિતચિંતા :-

માતાઓ પુત્રનું ભલું તો ઈચ્છે છે પરંતુ એ આશાથી કે 'મોટો થાય ને મને સંભાળે. એની વહુ ઘરકામ ઉપાડી લે, તો મારે ઘડપણે નિરાંત.' પરંતુ આ માતા એવો પાઠ ભણાવે છે કે 'તું મોટાની સેવા કરતો રહે તો સુખી થઈશ.' આમાં પોતાના સ્વાર્થની કશી આશા રાખી નહિ. માટે તો એના મોટા તરીકે એના આપથી આગળ વધીને ઠેક મોટા શ્રેણિક રાજાની સેવામાં રહેવા નય ત્યાં સુધી મંજુર કર્યું. આ બધે પોતાને શું મળવાનું? કશું નહિ, એનો પગાર નહિ? ના, પગારથી સેવા કરવા નય તો એક તો એવી આવડત-હોંશિયારી નથી, તેમ ખીજું એ કે પગારથી રાખનાર જિંદગી સુધી રાખે કે ન ય રાખે; વળી પગારમાં શેઠની એટલી મમતા ય ન પામે, જેવી નિઃસ્વાર્થ સેવામાં પામે. સારાંશ, માતાએ માત્ર દીકરાનું સારું થાય એટલી જ આશા રાખી છે, પોતાની સેવા દીકરો કરે એવી આશાં જ રાખી નથી. આવા નિઃસ્વાર્થ હિતચિંતક માતા-પિતા ઓછા.

(૨) વ્યવહાર કુશળ :

ખીજી વાત એ, કે માતાની કુશળતા કેવી? માનવ સ્વભાવને એણે ઓળખી લીધો.

મનુષ્યનો સ્વભાવ છે કે પોતાને ખીજની મફતિયા સેવા કરવાની ગમતી નથી, પરંતુ પોતાને મફતિયા સેવા લેવી ગમે છે.

કહે છે ને કે 'નમે એ સૌને ગમે' સેવા નમનથી અધિક છે. ખીજે સ્વભાવ આ યોગ્યે કે સેવા કરનાર પર મમતા થાય છે. જેના ઉપર મમતા થાય એની સંભાળ-ચિંતા-કાળજી રખાય એ સહજ છે. માતાએ આ જોઈને પુત્રને સેવામાં ચડાવી દીધો, એ એની વ્યવહાર-કુશળતા છે.

સામાનું ભલું કરવા કુશળતા જોઈએ.

આપે પુત્રને ધર્મ પમાડવો છે, પરંતુ એને જો ધર્મી આપ એમ ટોણાં મારે કે 'તારામાં કશું ઠેકાણું નથી, તારા દેવદર્શનમાં ભલીવાર નથી, તારામાં તપનું ઠેકાણું નથી, તારામાં સાચી ધર્મભાવના નથી....' આવું બધું કહે, અને વળી તે દલીલથી સાબિત કરી બતાવે, તો એનાથી શું પુત્ર ધર્મ પામે ? ના. શું ધર્મમાં આગળ વધે ? ના. આમાં કહેનાર બાપની કુશળતા છે ? ના. અહીં આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજમાં કુશળતા છે, એમને સભાને ધર્મ પમાડવો છે, માટે સભાને ધર્મનો ઉત્સાહ જગાડવા આ કહી રહ્યા છે કે 'જુઓ લજ્જથી ધર્મ કરે, ભયથી ધર્મ કરે, ભાવથી ધર્મ કરે એનું અમાપ ક્ષણ છે.' શાસ્ત્રો અને ઈતિહાસમાંથી આના દાખલા પણ જડે છે,

આજના માબાપોએ સંતાનમાં કુશળતાથી ધર્મ લાવવા જેવો છે.

કુશળતા એ, કે એને બતાવાય કે 'ધર્મ કેવો તારણ-હાર છે ! ધર્મથી પૂર્વ કાળે કેવા કેવા સામાન્ય માણસો પણ

ઊંચે આવી ગયા, મહાન બની ગયા, ને અલ્પ કાળમાં જોક્ષ પામી ગયા ! વગેરે બતાવાય. વળી વર્તમાનનાં ય જ્યેવા ધર્માત્માના દષ્ટાન્ત કહેવાય. વળી જ્યેને વધુ પ્રોત્સાહિત કરવા બતાવાય કે તું કેટલો મહાન પુણ્યશાળી છે કે,—

જનાવર અને અનાર્યો કરતાં તને અનેક મહાન સોનેરી તકો મળી છે ! (૧) આ વીતરાગ દેવ, (૨) આ જ્ઞાનશાસન (૩) આ ત્યાગી-સંયમી ગુરુઓ, (૪) આ આગમ શાસ્ત્રો, (૫) આ શત્રુજયાદિ તીર્થો, (૬) આ ભરતેશ્વર બાહુબલિ વગેરે મહાન પુરુષોનો ઈતિહાસ, (૭) આ નવકાર મહામંત્ર, (૮) આવી આવી જીવદયાની ક્રિયાઓ, (૯) વ્રત-નિયમનો વિરતિ માર્ગ,.... ઈત્યાદિ અજોડ પ્રાપ્તિઓ થવાથી જ્યેની આરાધનાની સોનેરી તક તને મળી, તે આજે દુનિયામાં કેટલાને મળી છે ?

વળી તારી પાસે મન-વચન-કાયાની શક્તિઓ કેટલી બધી ઊંચી મળી છે ? અરે ! તને બુદ્ધિશક્તિ જે મળી છે, એ દેવતાને નથી મળી. દેવતાને એક નવકારશી તપ કરવાની બુદ્ધિ નથી થતી, બ્રહ્મચર્યની બુદ્ધિ નથી થતી, એક સામાયિકની બુદ્ધિ નથી થતી.... વગેરે કહી ધર્મ-આરાધનાના અનેક અંગે બતાવાય; તે સંતાનોને કંઈકે ધર્મ લઈને જીવનમાં ઉતારવાનું મન થાય. પણ આ ક્યારે બને ? કહો, કહેનાર માબાપની કુશળતા હોય તો પુત્રો-પુત્રીઓને ધર્મ પમ્મડી શકે.

કુશળતા આ, કે મનુષ્ય-સ્વભાવ ઝોળખો. મનુષ્ય-સ્વભાવ આ છે કે માણસને પ્રશંસા પ્રોત્સાહન મળે છે, કોઈ

એને ઉતારી પાડે એ ગમતું નથી. વહુની ભૂલ થઈ જાય, પણ સાસુ એમાં જો એને ઉતારી પાડે, તો વહુને નહિ ગમે. ઉલ્ટું વહુના દિલમાં સાસુ પ્રત્યે સદ્ભાવ હશે તેને થોડી પણ ટક્કર લાગશે; સાસુ પ્રત્યે વહુના મનમાં એક જાતનો વિરોધ જીભો થશે. પરંતુ ત્યાં જો સાસુ એના ખીજા ગુણોની પ્રશંસા કરી કહે ‘ભૂલ થાય એમાં ગભરાઈશ નહિ, મારા હાથે ય કેટલીય ભૂલો થઈ છે, અને આપણું જીવન જ એવું છે કે ઠોકર ખાતાં ખાતાં આગળ વધવાનું છે’...તો વહુનો સાસુ પર સદ્ભાવ વધી જાય. મનુષ્ય-સ્વભાવને ઓળખવાની કુશળતા જોઈએ. એટલે જ પેલી માતામાં એ કુશળતા કેવી સરસ કે એણે દીકરાને સેવાના માર્ગે ચડાવી દીધો !

(૩) માતાની દૂરંદેશિતા :

વળી એ માતાની દૂરંદેશિતા કેવી કે દીકરાને જિંદગી સુધી વાંધો ન આવે, એવો રાહ એને પકડાવ્યો. અહીં જ જોજો આગળ છોકરો કયાંસુધી વધી જાય છે ! કે ઠેઠ મહાવીર પ્રભુનો શિષ્ય બનવા સુધી પહોંચી જવાનો છે ! કારણ આ, કે માતાએ દૂરંદેશિતાથી પુત્રના દૂર ભવિષ્યના ભલા સુધી નજર પહોંચાડી.

જીવન ઉત્તમ બનાવવું હોય, અને ઉત્તમ કાર્યો અને ઉત્તમ કીર્તિ જોઈતી હોય તો આ દૂરંદેશિતા ગુણ ખૂબ જરૂરી છે.

પછી આપણી અક્કલ આપણી દૃષ્ટિ એ કે દૂરંદેશિતાને ડગલે ને પ્રગલે આગળ કરવી.

ખાતાં હજી ભૂખ છે છતાં ઓછું કેમ ખાવું ? હોજરી પર બહુ દબાણ ન આવે, તો એ ઘડપણ સુધી સશક્ત રહે.

ગળપણ અને તેટલું ઝોછું કેમ ખાવું? આ જ હેતુથી; કેમકે બહુ ગળપણથી હોજરીના પાચક રસો બગડે છે, પાચન મંદ પડે છે, અર્થાત હોજરીની તાકાત ઘટે છે, લાંબે ગાળે અપચનનો રોગ થાય. આ શું કર્યું? દૂરદેશિતા વાપરી.

એમ ખીજા સાથેના વ્યવહારમાં એના તરફથી અગવડ આવ્યે કેમ ખમી ખાવું, અને કેમ પ્રસન્નતા બતાવવી? તો કે એના દિલમાં આપણા માટે માન હોય તે ઘવાય નહિ. ત્યાં જો ઉકળાટ બતાવીએ તો સામાના દિલમાં આપણા પ્રત્યે માન ઝોછું થાય. પછી એ બહાર આપણી હલકાઈ ગાય, ને અવસરે આપણા કહેવા પર વજન ન આપે. આજે કેટલાય આપના ઉકળાટ પર છોકરાનાં હૈયાં ઘવાઈ ગયા, તે પછીથી આપતું સાંભળતા નથી. ત્યાં જો ખાપે દૂરદેશિતા વાપરી પહેલેથી જ સૌમ્ય સ્વભાવ રાખ્યો હોત, તો દીકરા દાસ થઈને રહેત.

અમારે તમને ધર્મ પમાડવો હોય, તેમ શિષ્યોને આરાધનામાં આગળ વધારવા હોય, તો અમારે પણ દૂરદેશિતા ખૂબ વાપરવી પડે. ગુરુમહારાજ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજે આ દૂરદેશિતા વાપરીને કેટલાય મુનિઓને સંઘના શાસનના રત્ન બનાવી દીધા! ગુરુમહારાજની દૂરદેશિતાનાં ફળ અલૌકિક છે.

પેલી માતા દૂરદેશિતાથી પુત્રને કહે છે,-

“જો ભાઈ! તારે મુખે જિંદગી જીવવી હોય તો મોટાની સેવા કરતા રહેવું. એનાથી તારે પોતાને તારી કશી ચિંતા કરવાની નહિ રહે. એ મોટા જ તારી સંભાળ રાખશે, તારે સંભાળવાની માત્ર મોટાની પૂરેપૂરી સેવા.”

છોકરો કૃષ્ણસાલ ભલો ભોળો હતો અને માતા પર શ્રદ્ધા હતી એટલે વાત સ્વીકારી લેતાં કહે છે કે ‘મા ! ભલે ત્યારે હું આજથી જ મોટાની સેવા કરતો રહીશ.’ બસ, ત્યારથી જ પોતાના બાપની સેવામાં ખડે પગે રહેવા લાગ્યો, કેમકે આ ઘરમાં બધા કરતા મોટા બાપા હતા.

હવે એક વાર એવું બન્યું કે બાપ કાંઈક કામના હિસાબે મુખી પાસે જાય છે. ત્યારે પુત્ર પણ મોટાની સેવામાં રહેવું, એ હિસાબે બાપની સાથે જાય છે. ત્યાં એણે જોયું કે બાપ મુખીને પ્રણામ કરે છે, તેથી એને લાગ્યું કે બાપા કરતાં આ મોટા છે. તેથી ઘરે આવી રજા માગે છે કે મારે મુખીની સેવામાં જવું છે. માબાપે ખુશીથી રજા આપી એટલે મુખી પાસે આવી કહે છે મને મારી માતાએ કહ્યું છે કે “મોટાની સેવામાં રહેવું. તમે મારા બાપુજી કરતાં મોટા છો, તેથી તમારી સેવામાં મારે રહેવું છે. મને ઘરેથી રજા છે” મુખીએ સારો છોકરો જાણી રાખી લીધો.

હવે એકવાર મુખી રાજ્યના રાજા પાસે જાય છે, ત્યારે આ છોકરો પણ સાથે જાય છે; કેમકે સેવક બન્યો છે ને? સેવા કરવા રહ્યો છે ને? તો

સેવ્યની સાથે જવામાં સેવ્યનો વિનય થાય, બહારમાં સેવ્યનું સારું દેખાય, સેવ્યનું ગૌરવ વધે, એ એમની સેવા છે.

આજે નાનડિયાઓ વડિલની આ સેવા બળવે છે ખરા? બાપને ચાર ચાર દીકરા હોય, બાપને ક્યાંક જવાનું થાય તો એમની સાથે જવામાં એકાદ દીકરો પણ સાથે ખરો ?

શિષ્યો ગુરુની આ સેવા બરાબર બબ્બવે છે ખરા? મન પર બે ભાર હોય કે “વડીલનો હું સેવક છું. વડિલની સેવા એ મારું પહેલું કર્તવ્ય છે. સેવાને શાસ્ત્ર ‘પૂજા’ કહે છે. ‘જયવીરરાય’ સૂત્રમાં રોજ ‘ગુરુજ્ઞપૂજા’ માગીએ છીએ એમાં આ સેવા જ માગીએ છીએ; પરંતુ એમાં દિલમાં ગુરુજન પ્રત્યે પૂજ્યતાની બુદ્ધિ લાવવાની છે. ‘આ મારા પૂજ્ય છે’ એ ભાવ આવે તો સેવા થાય; તો એમ સેવા બબ્બવતાં એ પૂજ્યને ગૌરવ આપનારો થાય, અને ગૌરવ આપવું હોય તો સહેજે એ બહાર જતા હોય તો એમની સાથે જવાનું સૂઝે.

ગુરુજન પૂજા :-

સેવા એ પાયાનો ગુણ છે, પણ આશ્ચર્ય છે કે સ્કૂલ-કોલેજોમાં આનો કોઈ પાઠ નથી લાણવાતો! છતાં દાવો રખાય છે કે અમે કેળવણી આપીએ છીએ. ‘કેળવણી’ એટલે તો કેળવવું, સારું ઘડતર કરવું. વડિલો પ્રત્યે બે આ સેવા-વિનય બબ્બવવાનું ન શીખવાતું હોય, તો ઘડતર શાનું? કદાચ શાળા-કોલેજ ન શીખવે તો માતાપિતાની ફરજ ખરી કે નહિ કે પરલોકમાંથી અહીં પોતાના આશ્રયે આવેલા સંતાનને ગુરુજન-પૂજા ખૂબ શીખવવાની? ન શીખવે તો આશ્રયે આવેલાનો વિશ્વાસઘાત થાય કે નહિ? વિશ્વાસઘાત એ, કે ‘પશુ અનાર્યના અવતારોમાંથી માંડ ધૂટી આ આર્ય માનવ-અવતારે આવ્યો છે, એને આવા રુડા ગુરુજન-પૂજા વગેરે ગુણને જનમથી આશ્રયદાતા જનક જનેતા શિખવાડશે,’-એ વિશ્વાસે પુણ્યકર્મ એને અહીં લઈ આવેલ છે. હવે બે જનક-જનેતા એ ન શીખવે તો વિશ્વાસઘાત થયો કે નહિ?

પેલો છોકરો કૃષ્ણસાલ મુખી સાથે રાજ પાસે ગયો. ત્યાં જુઓ છે કે મુખી રાજને પ્રણામ કરે છે, એટલે સમજાયે કે મુખી કરતાં રાજ મોટા લાગે છે.

મુખીને પૂછે છે, 'આ તમારાથી મોટા છે?'

મુખી કહે છે 'હા, અવશ્ય મોટા.'

છોકરો કહે 'તો તમે મને રજા આપો, મારે મોટાની સેવા કરવાની છે. હું એમની સેવા કરવા રહી જાઉં.'

મુખીએ રજા આપી, અને છોકરો રાજને વાત કરી એમની (રાજની) સેવા કરવા રહી ગયો.

એમાં એકવાર છોકરા સાથે એ નાનો રાજ મગધ સમ્રાટ શ્રેણિક રાજને સલામી ભરવા ગયો, અને શ્રેણિકને એ પ્રણામ કરે છે. એ જોઈ છોકરાને લાગ્યું કે 'આ તો મારા રાજ કરતાં ય મોટા લાગે છે; કેમકે રાજ એમને નમે છે. તો મારે આમની જ સેવા કરવી જોઈએ,'—એમ કરી પોતાના રાજને વાત કરી એમની સંમતિ મેળવી, અને શ્રેણિક રાજ પાસે આવી આજ્ઞા માગીને એમની સેવા કરવા રહી જાય છે.

હવે જુઓ એ કેવો આગળ વધે છે! અને છે એવું કે રાજ શ્રેણિકની રાજધાની રાજગૃહીના આંગણે ત્રિલોકનાથ ભગવાન મહાવીર પરમાત્મા સપરિવાર પધાર્યા છે, અને રાજ શ્રેણિક પરિવાર સાથે પ્રભુને વંદન કરવા ગયા. ત્યાં રાજ પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને વંદન કરે છે. અહીં પણ છોકરાએ હિસાબ માંડ્યો કે 'આ તો વળી સમ્રાટ શ્રેણિક કરતાં ય મોટા લાગે છે! તો જ શ્રેણિક એમને નમસ્કાર કરે છે. તો પછી હવે તો મારે આ ભગવાનની જ સેવા કરવા રહી જવું જોઈએ.'

જુઓ ધર્મક્રિયા રૂપે ધર્મ નહિ, કિન્તુ માતાની ‘મોટાની સેવા કરતા રહેવું’,—એવી શિખામણથી કેટલો એ આગળ વધી રહ્યો છે ! મોટાની સેવા એ ગુણરૂપ ધર્મ છે. ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાંના ગુરુજન-પૂજને શ્રી લલિત-વિસ્તરા શાસ્ત્રમાં લૌકિક ધર્મ તરીકે ઓળખાવ્યો છે. ‘લૌકિક’ એટલે લોકમાં જનસામાન્યમાં માન્ય. જનસામાન્યમાં ય વડિલજનોની પૂજા, સેવાભક્તિ, એ કર્તાવ્ય-ધર્મ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. પુત્ર ક્ષણસાલને માતાએ એ ધર્મ પકડાવ્યો છે, અને ક્ષણસાલ એમાં આગળ વધતાં ભગવાન સુધી આવી પહોંચ્યો છે. અહીં સુધી એનો ઉદ્દેશ એક જ છે કે ‘મોટાની સેવા કરતા રહેવાનો માતાનો બોલ પાળવો.’

હવે આમાં એને મોક્ષની કોઈ ગમ નથી, ‘મોક્ષ માટે ધર્મ બળવું’ એવો કોઈ જ વિચાર નથી, કોઈજ ઉદ્દેશ નથી; વિચાર માત્ર એક જ છે કે ‘મોટાની સેવા બળવતા રહેવું, કેમકે માતાની શિખામણ છે.’ તો અહીં એનો ઉદ્ધાર થાય કે નહિ? ક્ષત તેમાં સેવા કરવાનો ભાવ છે. શા માટે? ‘બસ માતાએ કહ્યું છે તારે મોટાની સેવા કરતા રહેવું, જીવન શાંતિથી પસાર થશે,’ એટલા માટે સેવાનો ભાવ છે. આમાં કોઈ મોક્ષનો ઉદ્દેશ નથી. વર્તમાન જીવનમાં શાંતિનો ઉદ્દેશ છે, યા સેવાના જ ભાવ છે, ને એ માટે સેવાનું સૂત્ર પકડ્યું છે. પરંતુ એ જુઓ કે એ કેવું તારણહાર નીવડે છે ! છોકરો આગળ વધતાં વધતાં ઠેઠ મગધ-સમ્રાટ શ્રેણિક મહારાજની સેવામાં આવી ગયો હતો ને હવે શ્રેણિકની સાથે મહાવીર ભગવાન પાસે આવી ઊભો છે ! શ્રેણિકને પ્રભુ આગળ નમતા જોઈ નક્કી કરે છે કે

શ્રેણિક કરતાં ભગવાન મોટા છે. તેથી રાજાને કહે ‘મારે ભગવાનની સેવામાં રહેવું છે. મને રજા આપો, ભગવાન તમારા કરતાં મોટા છે, ને મારે માતાના વચન મુજબ મોટાની સેવામાં રહેવાનું છે.’

શું ભગવાનના પરમ ભક્ત શ્રેણિક ‘ના’ પાડે? તરત ખુશી બતાવી ‘હા’ કહે છે, એટલે

કૃષ્ણસાલ ભગવાનને કહે, “હું શ્રેણિક મહારાજાની સેવામાં હતો, આપ એમના કરતાં મોટા છે, તેથી એમની રજાથી મારે આપની સેવામાં રહેવું છે. આપની સેવા કરીશ, મને રજા આપો.”

કૃષ્ણસાલ અભણ છે, એને બિચારાને બબર નથી કે ભગવાનની સેવા શી રીતે કરાતી હશે? એ તો સમજે છે કે ‘જેમ પૂર્વે’ આપ, મુખી, રાજા અને શ્રેણિકની સેવા કરી, એમ ભગવાનની સેવા કરવાની;’ પરંતુ અહીં એને ભગવાન કહે છે,—

પ્રભુની સેવા એટલે શું ? :

“જે દેવાનુપ્રિય ! મારી સેવા કરવી હોય તો સેવામાં રહેલા આ બધા મુનિઓની જેમ તારે સંસાર-ઘરવાસ ત્યાગ કરી, સાવધ વ્યાપાર એટલે કે હિંસા-બૂઠ-ચોરી.... વગેરે સમસ્ત પાપોની પ્રવૃત્તિ, એ જીવનભર માટે બંધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા ઉચ્ચરવી પડે, સાધુપણું લેવું પડે, તો જ મારી સેવામાં આવી શકાય, તો જ મારી સેવા કરી શકાય. પછી જીવનભર આ મુનિપણું પાળવું પડે.”

કૃષ્ણસાલ તરત કમૂલ કરી લઈ ત્યાંજ સંસાર ત્યાગ કરી મુનિપણું લઈ લે છે ! કેમ દીક્ષા લઈ લે છે ? “આ

જીવનમાં મોટાની સેવા કરવી, એ જ એક જીવન-સૂત્ર બનાવ્યું છે, અને અહીં ભગવાન કહે છે, મારી સેવા કરવી હોય તો આ રીતે સર્વ પાપ-ત્યાગ કરીને જ શ્રાય, 'તો ભલે સંસાર ત્યાગ કરવાનો, અને મુનિપણું કષ્ટમય હોય તો ય લઈ લેવાનું.' આ જ એક તમન્ના છે. આમાં સંસાર ખરાબ છે માટે ચારિત્ર-ધર્મ લેવાનો અને પાળવાનો, એવું મનમાં નથી. સેવા કરવી છે માટે ચારિત્ર લેવું એ ભાવ છે. સેવાના આશયથી ચારિત્રધર્મ સાધવો છે.

શું આવી રીતે ધર્મ કરાય ? અને કરે તો લાભ થાય ? હા, અહીં જ્ઞાની આચાર્ય ભગવાન કહી રહ્યા છે કે 'લગ્નથી, ભયથી, ચડસાચડસીથી....વગેરે વગેરે તરેહ તરેહના આશયથી ધર્મ કરાય, અને તે અમાપ ક્ષણના લાભ માટે થાય છે.' તો શું આવું કહેનાર આચાર્ય ભગવાનને અજ્ઞાની ઠરાવવા છે ? મૂઠ કહેવા છે ? એવું કહેતા નહિ, નહિતર ભવાંતરે જીભ નહિ મળે ! જ્ઞાનીએ જ્ઞેયું છે કે લગ્ન વગેરે આશયથી પણ ધર્મ કરનારા આગળ વધી રહ્યા છે. અહીં જ જુઓ ગામડાના આ છોકરા ક્ષણસાલને માતાના વચનથી જીવનમાં મોટાની સેવા જ કરવાના ભાવ જાગી ગયા, તેથી એક માત્ર સેવાના ભાવથી મોટાની સેવા કરી રહ્યો છે. તો એના એ વ્યવસાયમાં ચારિત્ર-ધર્મ સુધી આગળ વધી ગયો ! ચારિત્ર લેતી વખતે ય મોક્ષનો આશય નથી, પણ સેવાનો ભાવ છે.

આ સેવાના ભાવથી કરાતા સેવાધર્મને, મોક્ષનો આશય નથી માટે, પાપરૂપ અને ભવ-વર્ધક ન કહેવાય.

ભાવથી ધર્મ કરે એને એનું અમાપ-ક્ષણ અહીં દેખાય છે.

૧૧. કુળાચારથી ધર્મ :

જુગારથી માછલો

આગળ આચાર્ય મહારાજ ફરમાવે છે,-

(૧૬) કુલાચારથી ધર્મ કરે, એને એનું અમાપ ફળ.

ધર્મ કરવા પાછળ ખીજે કોઈ મોટો ઉદ્દેશ ન હોય. કિન્તુ ‘આ ધર્મ અમારા કુળના ખીજા આચારની જેમ એક આચાર છે, માટે કરવાનો,’ એમ સમજીને દેવદર્શનાદિ ધર્મ કરે, એને એનું અમાપ ફળ છે. તો શું ‘એને મોક્ષનો આશય નથી એટલા માટે એ અધર્મ કરે છે,’—એમ કહેવાય ?

પ્રભાવક આચાર્ય આર્યરક્ષિતસૂરિજી મહારાજ સુધી ‘પાળે એનો ધર્મ’ એમ જૈનધર્મનું લોકમાં પાલન ચાલ્યું આવતું હતું, એટલે એક જ કુટુંબમાં કોઈ જૈન ધર્મ પાળતું, તો કોઈ બ્રાહ્મણ ધર્મ. આર્યરક્ષિતસૂરિજી મહારાજના પોતાના જ સાંસારિક અવસ્થાના કુટુંબમાં એવું હતું. માતા જૈન હતી, અને બાપા તથા કુટુંબ બ્રાહ્મણ હતા.

પરંતુ પછીથી આચાર્ય મહારાજેએ જ્ઞેયું કે ‘આમ હવે પડતા કાળમાં જૈન ધર્મ નહિ ટકે; કેમકે એમાં તો દિલમાં ભાવ હોય તો ધર્મ કરો, ભાવ ન હોય, ભાવ પડી ગયા હોય અને ધર્મ ન કરો, ધર્મ છોડી દો, તો માથે કોઈ બંધન નથી કે ભલે ભાવ ન થતો હોય તો ય ધર્મ કરો;

અને એમ તો જીવો વિષયો તરફ ખેંચાયેલા છે, યા સહેલા સહેલા અને વિષયસુખ-પુષ્ટિ કરનારા મિથ્યા ધર્મમાં ખેંચાઈ જવાનું પડતા કાળમાં સહેજે બને. એમ લોકોમાં જૈન ધર્મ પળાતો યોછો થઈ જાય ! તો જૈનશાસન ટકે નહિ એટલે આચાર્યોએ જૈનકુળ બાંધ્યા, જૈન ધર્મ પાળનારાઓનું સંગઠન કર્યું, રોટી-બેટી-વ્યવહાર એમાં જ. વળી આ સંગઠિત જૈનકુળોમાં દેવદર્શન - પૂજા-સાધુભક્તિ - જીવહયા વગેરે આચાર નક્કી થયા.

આચાર્યોએ જોયું કે “જૈનકુળના ચોકઠામાં ગોઠવાઈ ગયેલા જીવો,

“કુળાચારથી પણ દેવદર્શનાદિ ધર્મ કરતા રહેશે, તો જ જૈનકુળોમાં જૈનધર્મની પરંપરા ટકશે.

“જૈન ધર્મની ક્રિયાઓ અને આચારો ચાલુ હશે, તો જ જૈનધર્મ ટકવાનો.” અને ત્યારથી ચાલી આવતા જૈનકુળોમાં બધા ય માણસો ધર્મ-આચારો પાળતા તે બધા જ શું મોક્ષના આશયથી ધર્મ પાળતા ? ના, પણ કહો,-

ભલે સૌને મોક્ષનો આશય નથી છતાં કુળાચારથી પણ આજસુધી આ ક્રિયાઓ-આચારો કરતા આવ્યા છે, તો જ આજે જૈનો અને જૈનધર્મનું અસ્તિત્વ જોવા મળે છે.

હવે અહીં જો એમ કહેવા જઈએ કે “તું માત્ર કુળાચારથી જ ધર્મ કરે છે ? તને મોક્ષનો આશય નથી ? જા, તારા ભાવ મેલા છે. મોક્ષના આશય વિનાનો તારો ધર્મ એ અધર્મ છે, અને એથી તું ધર્મ કરીને ય સંસાર વધારી રહ્યો છે,” તો એમ કહેવું કેટલું વ્યાજબી છે ? જેને મોક્ષનો

આશય નથી અને માત્ર કુલાચારથી ધર્મ કરતા આવ્યા છે એમને બાદ કરવાના હોય, ભડકાવવાના હોય કે ‘મોક્ષના આશય વિના તમે ધર્મ કરીને દુર્ગતિનાં પાપ બાંધી રહ્યા છો,’ અને એમ ભડકેલા કદાચ, કુળાચારથી ધર્મ કરતા હોય તે ય છોડી દે, તો શુદ્ધ મોક્ષના આશયથી ધર્મક્રિયા ધર્મ-આચાર પાળનારા કેટલા દેખાશે ?

શું પૂર્વે એવી બાદબાકીઓ થઈ હોત અને એમ ધર્મના આચાર પાળવાના બંધ થઈ ગયા હોત, તો આજે જૈનધર્મનું અસ્તિત્વ જોવા મળત ?

આશય-શુદ્ધિની વાત પછી, પરંતુ જ્યાં હવે ધર્મક્રિયા અને ધર્મના આચારો પાળનારા જ બહુ અલ્પ થઈ ગયા છે, અને જે બહુ જ થોડા જણ થોડી પણ દેવદર્શન-પૂજાની ધર્મક્રિયા કરે છે, રાત્રિભોજન ત્યાગ વગેરે શ્રાવકના આચાર પાળે છે, એમાંય કેટલાકને કુલાચાર વગેરે આશય હોય છે. ત્યાં ‘શુદ્ધ ભાવ મોક્ષ આશય વિના બીજા કોઈપણ આશયથી ધર્મ કરે તો એના ભાવ મેલા હોવાથી એ ધર્મ પણ દુર્ગતિના પાપ બંધાવે,’-એવું જો આપણે કહેવા જઈએ તો શું જૈનધર્મ ટકે, કે જૈન ધર્મનો હાસ થાય ? અહીં જ્ઞાની જે કહે છે, કે ‘લજ્જાથી, ભયથી, સ્નેહથી, દુઃખથી, વગેરેથી પણ ધર્મ કરે, એને એનું અમાપ ફળ,’ એ કહીને ધર્મ-ક્રિયા ધર્મ-આચાર ધર્મ-પ્રવૃત્તિના મહિમાનું ડિંડિમ પીટે છે. એ સમજે છે કે

જીવને એકવાર ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતો થવા દો, પછીથી એને શુદ્ધ ભાવ આવશે; એકલી પાપપ્રવૃત્તિમાં રચ્યા-પચ્યાને શુદ્ધ ભાવ નહિ આવે.

તો ખોલો, જૈનધર્મ શી રીતે ટકે? આજે જૈન પ્રજામાં, ધર્મ-ક્રિયાઓ ધર્મ-આચારો ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ જ્યારે ઓછી થઈ ગઈ છે ત્યારે, આ રીતે એને જીવંત કરે પ્રચાર-પ્રસાર તો જૈનધર્મ ટકે? કે શુદ્ધ ભાવને મુખ્ય કરી એ વિનાની ધર્મક્રિયાને ઉતારી પાડે, તો ધર્મ ટકે? આ બેમાંથી કઈ રીતે આજે જૈન ધર્મને ટકાવવાનું થાય? અને કઈ રીતે જૈન ધર્મનો હાસ કરવાનું થાય? એ વિચારવા જેવું છે.

કાનજીમત કેમ ખોટો? :-

કાનજીમત વાત તો જૈન શાસ્ત્રોમાં કહેલા નિશ્ચયનયની જ વાત કરે છે, પછી કેમ એ અધર્મ? કહેા, એટલા જ માટે કે એવી એકાંત નિશ્ચય નયની વાતો કરતાં કરતાં બાહ્યક્રિયા-માર્ગને અને વ્યવહાર-માર્ગને તદ્દન અધર્મ ઠરાવે છે! ને એમ કરીને જૈનધર્મનો હાસ કરે છે, તેથી એ મત ખોટો છે, મિથ્યામાર્ગ છે. એને ખબર નથી કે ત્રિભુવનગુરુ ભગવાન મહાવીરદેવે જિનશાસન સ્થાપ્યું, એ આજસુધી જે આદ્યું આવે છે, તે શ્રી જૈન સંઘમાં જોરશોરથી બાહ્ય ક્રિયામાર્ગ અને ધર્મવ્યવહાર-માર્ગ ચાલુ રહ્યો છે તો જ.

બનાવટી નિશ્ચયમતવાળાના ઘરમાં શું ચાલે છે? :-

અરે! આઘે ક્યાં જવું છે? બનાવટી નિશ્ચયમતનો માર્ગ જ જુઓ કે એ કેવી રીતે ચાલે છે? પહેલું તો પોતાને જ પોતાનો કુમત ચલાવવા સોનખડમાં આશ્રમ સ્થાપવાની ક્રિયા કરવી પડી! પછી એને નલાવવા મીઠાંલોજનનું રસોડું ચલાવવાની ક્રિયા કરવી પડી! આવીશાન પ્રવચન હોલ બાંધવાની ક્રિયા કરવી પડી! પોતાને રોજ પ્રવચન આપવાની ક્રિયા કરતાં રહેલું પરચું! આપાનિયું મસિક અને

કુમતના પુસ્તકો છપાવવા-પ્રચારવાની ક્રિયા કરવી પડી ! કેસેટો ઉતારી એને પ્રચારવાની ક્રિયા કરવી પડી ! ગામગામ સ્વાધ્યાય-મંદિરો અને જ્ઞાનમંદિર બંધાવવાની ક્રિયા કરવી પડી ! આ બધી ક્રિયામાં કયાં નિશ્ચય મોક્ષ-માર્ગ આવ્યો ? નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ તો આત્માની વસ્તુ છે, જડની વસ્તુ નહિ. તો આ બધી ક્રિયાઓ કરવી-કરાવવી અને ' નિશ્ચય વિના ધર્મ નહિ ' એમ મુદ્દાં બાંગ પોકારવી એ ઢોંગધતુરો નથી ?

વાત આ છે, કે અંતરમાં ધર્મરૂપે ધર્મ કરવાના ભાવ ન હોય, છતાં કુલાચાર પાળવાના આશયથી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરે, એને પણ એથી અમાપ ફળ મળે છે. અરે ! કુળાચારથી ધર્મ પાળવા રૂપે ધર્મ કરવો એવો આશય પણ કદાચ ન હોય, ધર્મરૂપે ધર્મ કરવાની કોઈ જ ઈચ્છા ન હોય, કિન્તુ કુળાચારમાં સહજરૂપે બીજી પ્રવૃત્તિની જેમ ધર્મક્રિયા થઈ જતી હોય, તો ય તે અમાપ ફળ દેનારી બને છે. દા. ત. ઘરમાં બીજા બહાર ગયા છે, આજનો જુવાનિયો ઘરમાં બેઠો છે, ને સાધુ વહોરવા આવ્યા. હવે જુવાનિયાના વિચારો માનો કે જડવાદી બની જવાથી એને ' સુપાત્રદાનનો લાભ લઉં,'- એવી કોઈ જ લેશ્યા નથી, તમન્ના નથી. ધર્મ તરીકે દાન-ધર્મના કુલાચાર પાળું એવી ય રુચિ નથી, પરંતુ ' આપણા ઘરમાં સાધુને દેવાય છે, ને અત્યારે સાધુ આવેલા છે, તો એમને ખાલી પાછા કાઢવા ઠીક નહિ, ઘરમાં મેમાન આવે તો એમને આ-પાણી પવાય છે, એમ સાધુને દઈ દઉં.' એમ કરી સાધુને વહોરાવી દે, આમાં ' કુળાચારથી સુપાત્ર-દાનનો ધર્મ કરું.' એવી ય કોઈ વૃત્તિ નથી, છતાં એ પણ એનો ધર્મ લાભ માટે થાય છે. જુઓ,-

જુગારીને વિના ધરાદે પણ દેવદર્શનથી લાલ :-

શ્રાવક શેઠનો છોકરો છે, જુગારી થઈ ગયો છે, આપે ઘણી શિખામણ આપવા છતાં સુધર્યો નહિ, તેથી આપને ઘણું દુઃખ છે કે આનું શું થશે? આપે વિચાર્યું કે,-

‘મારી હયાતી છે છતાં આ છોકરો જુગારની લત મૂકતો નથી, અને દેવદર્શનાદિ કશો ધર્મ કરતો નથી, તો મારા મર્યા પછી તો જુગાર છોડે જ શાનો? અને કશો ય ધર્મ શાનો કરે? વળી હવે મારી ઉંમર થઈ ગઈ છે, આયુષ્ય હવે ક્યારે પૂરું થઈ જાય એનું કાંઈ કહેવાય નહિ, પણ મરતા પહેલાં એવું કાંક કરું કે આને કમમાં કમ અનિચ્છાએ પણ વીતરાગ પરમાત્માનાં દર્શન થયે જાય. ભલે આ ભાવ-દર્શન નહિ, તો પણ દ્રવ્ય-દર્શન થાય, છતાં એના ય સંસ્કાર ભવાંતરે એને ઉપયોગી થશે, અને અહીં પણ કદાચ ક્યારેક દ્રવ્ય-દર્શનમાંથી સ્વેચ્છાએ ભાવ-દર્શનમાં જાય.’

આપે શું જોયું? આ જ કે ‘ભાવ વિના પણ દ્રવ્ય-ક્રિયા કરવાથી છોકરાને લાલ થશે.’

દ્રવ્યક્રિયા માટે શેઠની યુક્તિ :-

આમ વિચારી શેઠે ડેલીનું બારણું નીચું કરાવી દીધું અને બારણાની સામેની દિવાલ પર જિંચે ભગવાનની પ્રતિમા કેતરાવી દીધી! જેથી હવે નીચા બારણામાં માથું નમાવીને પેસવું પડે, અને પેઠા પછી તરત કુદરતે માથું જિંચું થઈ જાય, ત્યાં સામે દિવાલ પર ભગવાનની આકૃતિ દેખાઈ જાય. આમ અનિચ્છાએ પણ દહાડામાં ૫-૭ વાર આને ભગવાનની આકૃતિ દેખાતી રહેશે. આપે કેવીક યુક્તિ કરી! હવે

છોકરોને ડેલીના બારણામાં પેસે ત્યારે ત્યારે, વખર ઈચ્છાએ
પણ જિન-મૂર્તિ દેખાઈ જાય છે !

છોકરે પૂછ્યું હશે, 'કેમ બારણું નીચું કરાવી નાખ્યું ?'

બાપ કહે, - 'ડેલીની અંદર મોટા ઢોર પેસી ન જાય.'

છોકરો કહે 'પણ ઊંચે પેલી ભગવાનની આકૃતિ કેમ
કરાવી ?'

બાપ કહે 'એ મંગળમૂર્તિ છે આપણું કલ્યાણ થાય.'

પુત્ર આર્તધ્યાનમાં મરી માછલો :-

બસ, પછીથી વખત જતાં બાપ મરી ગયો, છોકરાના
હાથમાં મિલકત આવી, તો હવે દહાડામાં લગભગ દસ બાર વાર
બહારથી આવી ડેલીમાં પેસવાનું થાય છે, અને અંદર સામે
ઊંચે પેલી ભગવાનની કેતરેલી આકૃતિ દેખાઈ જાય છે !
પરંતુ એણે હવે ઘરમાં જ જુગારનો અહો જમાવ્યો છે, તે
અંતે બધું ફના-ફાતિયા થઈ ગયું, અને આર્તધ્યાનમાં એ
મરીને મોટા સ્વયંભુ સમુદ્રમાં માછલા તરીકે જનમ્યો !

બોલો, શ્રાવકનો દીકરો અને માછલો ? હા, શ્રાવકના
આચાર મૂકી પાપમાં પડ્યાનું એ ફળ છે. હવે કહો, એને
પેલાં દર્શનથી કરી લાભ ? શું એમાં કહી શકાય કે હૈયામાં
મૈત્રી ભાવ પડ્યા છે ને દર્શન કર્યાં માટે એ દર્શન દુર્ગતિ-
દાયક ?" ના, આણું ન કહેવાય. દુર્ગતિ તો આકાંક્ષા
અને સુવારીના આર્તધ્યાન પર થઈ છે.

પ્ર૦- તો હવે શું પેલાં દર્શન એને જ્યાં ?

ઉ૦- ના, દર્શનના સંસ્કાર પડેલા, તે હવે કામ
કરવાના છે.

સમુદ્રમાં પ્રતિમાકારે મત્સ્ય :-

અન્યું એવું કે અસંખ્ય જોજનના એવડા મોટા સમુદ્રમાં અગણિત આકારના મત્સ્ય ! તે એકવાર એને જિન-પ્રતિમાના આકારનો માછલો દેખાઈ ગયો ! વિચિત્ર આકૃતિ જોતાં આ માછલો વિચારમાં પડી ગયો, એને પેલા દર્શનના બહુ સંસ્કારને લીધે એમ લાગવા માંડ્યું કે ‘મેં આવું ક્યાંક જોયું છે ! ક્યાં જોયું ? ક્યાં જોયું ?...’ એમ ઊંડાપોંડ કરતાં એને જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું ! પૂરવ ભવ યાદ આવી ગયો ! એ સ્તબ્ધ થઈ ગયો કે

‘આ શું ? ઊંચા મનુષ્યભવમાંથી હું હલકા માછલાના અવતારમાં ? એને ભારે અફસોસી થાય છે કે-

માછલાનો પશ્ચાત્તાપ :-

“આ મેં શું કર્યું ? જૈન કુળમાં અવતાર હતો, શ્રાવક માખાપથી ધર્મ-શિક્ષણ પામેલો, અને ધર્મનું આચરણ પણ કરતો હતો. એમાં ક્યાં હું હીનભાગી ખરાબ મિત્રોના સંગે ચડી જુગારમાં ફસાયો ? ધર્મ ભૂલ્યો ? કુમિત્ર ન કર્યા હોત, અને જુગાર ન ખેલ્યા હોત, તથા ધર્મ કરતો રહ્યો હોત, તો ત્યાં પણ ક્યાં હું દુઃખી થઈ જવાનો હતો ? ઉલ્ટું જુગારના વ્યસનમાં જ રુપિયા ગુમાવી દુઃખી થયો.

“જુગારના બદલે એ રૂપિયાથી મહાન સુકૃતો કર્યા હોત, તો કેવાં મહાન પુણ્ય બાંધત ? તેમજ એ સુકૃતોની વારે વારે અનુમોહનાથી કેટકેટલો સંતોષ રહેત કે ‘હાશ ! રૂપિયા મારા લેખે લાગ્યા ! નહિતર એ રૂપિયા હિંસામય

આરંભ-સમારંભો અને વિષય-વિલાસમાં ધરબાદ થાત ! પરંતુ મને મૂખાંને આ કશું સૂઝયું નહિ, અંતે અસમાધિ-મરણ પામ્યો, ને અહીં દુર્ગતિમાં પટકાયો. હવે શંક્યા પછીના ઠહાપણને શું કરવાનું ?”.... આ માછલાને સળગતા પશ્ચાત્તાપમાં આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યા. આગળ એ વિચારે છે,-

“આમ છતાં ભલું થજો મારા પિતાનું કે એમણે ડેલીનું ખારણું નીચું કરાવી સામે દિવાલ પર ઊંચે જિનમૂર્તિ જિનેશ્વર-ભગવાનની આકૃતિ કેતરાવી ! છેવટે અનિચ્છાએ પણ મારે એનાં વારંવારનાં દર્શનથી મારા આત્મામાં ખૂબ સંસ્કારો પડ્યા ! જેના લીધે અહીં એવી આકૃતિનો માછલો જોતાં મને પૂર્વ જનમ યાદ આવ્યો ! ખાપાનો કેટલો બધો ઉપકાર ! તેમ અનિચ્છાએ પણ કરેલ પ્રભુ-દર્શનની એ દ્રવ્ય-ક્રિયાનો કેટલો બધો ઉપકાર !”

માછલો કેમ બચે છે :-

એ વિચારે છે, ‘ ખેર ! તો હવે ફિકર નહિ ‘ જાગ્યા ત્યારથી સવાર ’ ‘ ભૂલ્યા ત્યાંથી પાછા વળો. ’ દેવદર્શનાદિ ખીજો ધર્મ તો અહીં ન કરી શકું, પરંતુ હિંસા-ગુઠ વગેરે બધા ખાપાનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ અને જીવનભરનું અનશન કરી શકું છું. પછી ભલે ખીજા માછલા મારી પ્રત્યે સંઘર્ષમાં આવે, મને ખાવા ય લાગે, છતાં હું હિંસા નહિ કરું, તો મારે મરવાનું આવશે એટલું જ ને ? ફિકર નહિ, મોતની આ જીવને કોઈ નવાઈ નથી, પરંતુ

“અહીં સા અને વ્રતપાલનમાં મોત આવે એ મારે
શન્ય ઘડી ! એ મોત પરલોક સુધારનારું બની જશે.

“વળી અનશનમાં મોત એ પણ એક અતિ મહાન
સુકૃત થશે. માનવભવે પૂર્વે ચૂક્યો, તે અહીં તિર્થચના
અવતારે સુધારી લઉં.”

આપણી સ્થિતિ કઈ છે ? પૂર્વે જનાવરના અવતારે
ચૂકેલા, કશું સારું કર્યું નહિ, છતાં અહીં મનુષ્ય અવતારે
સુધારી લેવું છે ? પ્રશ્ન થાય, —

પ્ર૦— પૂર્વે સારું નહિ કરેલું તો અહીં માનવ-જન્મ
જ શી રીતે મળ્યો ?

ઉ૦— અકામ નિર્જરાથી પણ માનવજન્મ મળે, પૂર્વે
સારું કરીને આવ્યા હોઈએ તો તો અહીં એના સંસ્કારથી
વાતવાતમાં દાન, દયા, વ્રત-નિયમ, ક્ષમાદિ સૂઝે. પરંતુ
એના બદલે વાતવાતમાં આહારાદિ સંજ્ઞાઓ વિષયવાસનાઓ
અને ક્રોધ-માનાદિ કષાયો સૂઝે છે, એ પૂર્વે સારું નહિ
કર્યાનું ક્ષણ છે. તે.

‘અંધારે ચૂકેલા અજવાળે સુધારી લેવું છે,’—આ
વિચારો ચાલુ રહે તો જવલંત ધર્મ—ઉદમ થાય.

બસ, પેલા માછલાએ માનવ અવતારે બગાડેલું તે હવે
તિર્થચ અવતારે સુધારી લેવા નક્કી કર્યું; અને તેથી એણે
જીવે ત્યાંસુધી સર્વ પાપત્યાગ અને અનશન કરી લીધા. એ
પાળીને દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો !

અહીં વિચારવાનું છે કે,—

માછલાના આટલા ઉદ્યના મૂળમાં શું ?

મનુષ્ય અવતારે વારંવાર જિનેન્દ્ર ભગવાનનાં દર્શન થયા કર્યા હતા તે જ ને ? શું આ જિનાકૃતિનાં દર્શન-દેવ-દર્શન શુદ્ધ આશયથી કરેલા ? ના, તો શું શુદ્ધ ઉદ્દેશ સિવાય જિન દર્શન કરાય તે આત્માનું કલ્યાણ કરે ? જુગારીપણામાં એને શું સારા ભાવ જાગેલા ? ના. સારા ભાવ જાગ્યા વિના ધર્મ કરાય એથી કલ્યાણ થાય ? અહીં જુગારી છોકરાએ તો કુલાચાર સમજીને પણ ધર્મ નથી કર્યો, માત્ર અનિચ્છાએ દહાડામાં ૫-૧૦ વાર જિનમૂર્તિ દેખાઈ જતી એટલું જ.

છતાં એ દેખવામાં વસ્તુ કઈ હતી ? કોનું દર્શન ? પત્ની-દર્શન નહિ, પરમાત્માનું દર્શન. તો જ પરલોકે એના સંસ્કાર લાભકારી થયા.

સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે અંતર દેખાય છે ? પેલા જુગારી છોકરાને તો પરમાત્મ-દર્શનની કશી ઈચ્છા નહિ, એ તો પરમાત્મમૂર્તિ એવી રીતે ગોઠવાઈ ગયેલી કે વારંવાર ઘરમાં પેસતાં એ અનિચ્છાએ પણ દેખાઈ જતી, ત્યારે આજે સ્વેચ્છાથી મંદિરે જઈને દર્શન કરવા જનારા છે, એમને પૂછો દિવસમાં કેટલીવાર દર્શન કરો ? તો કહેશે 'એકવાર.' એમને સવારે દર્શન કર્યા પછી સાંજે દર્શન કરવાની ઈચ્છા નથી ! શ્રાવકે ત્રિકાળ દેવદર્શન-ભક્તિ કરવાની છે, તો એકવારમાં પતાવી સંતોષ માનવો છે કે 'અમે દેવદર્શન કરીએ છીએ;' એ ય માત્ર દર્શન ! આડી ઘણાઓને જિનપૂજની ઈચ્છા જ નથી થતી. આવાઓને

સાચકાલીન દેવદર્શન અને સવારે જિનપૂજામાં જોડવા હોય તો શી રીતે જોડવા ? શું વારંવાર એને એમ કહ્યા કરીએ કે “હૈયાના ભાવ ચોક્ષ્મા કર્યા વિના કરેલો ધર્મ સંસાર-બ્રમણ વધારનારો થાય ? મેલા ભાવે દર્શન કરો એ ધર્મ નહિ, અધર્મ છે, એથી કલ્યાણ ન થાય,” ... આવું કહેવાથી એને સાંજે પણ દર્શન કરવાની તત્પરતા થાય ? જિનપૂજા ન કરતો હોય એને એ કરવાનો ઉત્સાહ જાગે ?

જેને, અહીં પુણ્યનંદન આચાર્ય મહારાજ ધર્મનો મહિમા ગાવા માટે આ શુદ્ધ-અશુદ્ધ ભાવને મહત્ત્વ આપ્યા વિના ફરમાવે છે કે ‘લજ્જાથી, લયથી, કુલાચારથી,... પણ ધર્મ કરે એને અમાપ ફળ મળે છે,’ આ મહિમા ગાઈને એમણે શું કરવું છે ? જન સમાજમાં ધર્મ-પ્રવૃત્તિ આવે, ને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ વધે, એવું કરવું છે, કેમકે એ જુએ છે કે,-

ભગવાને ધર્મશાસન સ્થાપ્યું, તે પછીથી જનસમાજમાં એ ધર્મશાસને કહેલી ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ચાલુ રહી, તેથી ધર્મશાસન આજમુઘી ચાલ્યું આવ્યું છે...

માટે આચાર્ય મહારાજ ધર્મનો મહિમા ગાય છે કે ‘લજ્જાથી ધર્મ કરે, લયથી ધર્મ કરે, ચડસા ચડસીથી ધર્મ કરે... ભાવથી ધર્મ કરે, કુલાચારથી ધર્મ કરે, એને એનું અમાપ ફળ મળે છે.’ એ મહિમા ગાઈને લોકમાં જે ધર્મપ્રવૃત્તિની ઉપેક્ષા અગર આજસ દેખાય છે, તે દૂર કરી લોકોને ધર્મ ખૂબ કરતા કરવાનો આશય છે. એ માટે અનેક કારણો બતાવ્યા, એમાં અહીં કહે છે,—

કુળાચારથી ધર્મ કરે એનું અમાપ ફળ.

એમ કહેવામાં શાસ્ત્રકાર એ સૂચવી રહ્યા છે કે “જગતના ભવ્ય જીવો ધર્મપ્રવૃત્તિથી સાવ વંચિત રહી નરદમ પાપપ્રવૃત્તિમાં ડૂબ્યા રહે, અને એથી પાપ આશયો જ યોગ્યા કરે, એના કરતાં એમને ભલે હજી મોક્ષનો આશય કે બીજો પવિત્ર આશય નથી જાગ્યો, છતાં કુળાચારના બંધનથી પણ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં આવવા દો, તો એથી ય એ પાપની ખાડમાંથી કંઈક ઊંચા આવશે.

“એમ સદ્ગુરુ—સમાગમ સાધતાં સાધતાં અને જિનવાણી સાંભળતાં સાંભળતાં આત્મદૃષ્ટિ જાગશે, સંસાર પર વૈરાગ્ય થશે, મોક્ષની અભિલાષા જાગશે;... વગેરે સારું પરિણામ આવશે.”

જાનીએનો આ અભિપ્રાય આપણને આચાર્યોએ જૈન-કુળો બાંધ્યાના ઐતિહાસિક પ્રસંગમાંથી પણ જોવા મળે છે. જૈનકુળો આચાર્યોએ કેમ સ્થાપ્યા? પહેલાં તો ‘પાળે એનો ધર્મ’ હતો. બ્રાહ્મણ કન્યા શ્રાવકને મળતી, તો શ્રાવક કન્યા બ્રાહ્મણને પરણાવવામાં આવતી. દા.ત. આર્યરશ્મિતસૂરિજીના માતા શ્રાવિકા હતા, અને પિતા બ્રાહ્મણ હતા. પરંતુ પછીથી આચાર્યોએ જોયું કે આમ તો હવે પડતા કાળમાં જૈન ધર્મ નહિ ટકે, કેમકે પોતાના હૃદયની ઉમિંથી અને મોક્ષમાત્રના આશયથી ધર્મ કરનારા કેટલા? એના બદલે જો જૈનકુળો સ્થાપી રોટી-ખેટી વ્યવહાર આ કુળોમાં જ નક્કી કરાયો હોય, તો આ જૈન કુળોના ધાર્મિક રિવાજ તો નક્કી થઈ ગયેલા રહેવાના. તેથી આ કુળોમાં જન્મ પામનારા સહેજે કુળાચારથી જૈનધર્મની જ પ્રવૃત્તિ કરવાના. જૈન આચારોનું અવશ્ય પાલન કરવાના.

એમ કુલાચારથી પણ જૈન ધર્મના આચારોની પર પરા ચાલુ રહેશે તો જૈનધર્મ પણ ટકશે, અને આ આચાર પાળનારાઓ મોકો મળતાં આત્મા-કર્મ-ધર્મ-મોક્ષ વગેરે સમજતા થશે.

આ પરથી નક્કી થાય છે કે જૈનકુળો બાંધવામાં આચાર્યોનો અભિપ્રાય આ જ હતો કે ભલે મોક્ષના આશયથી નહિ પણ કુળાચારથી ય ધર્મ કરાતા રહેશે તો ય તે પોતાની દૃષ્ટિએ ભાવી ઉદ્યના સંભવ માટે, અને શાસનની પરંપરા ટકવાના મહાલાભ માટે છે. હવે અહીં જે આગ્રહ રાખવામાં આવે કે “મોક્ષ સિવાય બીજા કોઈ આશયથી ધર્મ થઈ શકે જ નહિ, ધર્મ કરે તો એ અધર્મ છે, એનાથી દુર્ગતિ થાય, ભવબ્રમણ વધે!”—આવો એકાંતવાદ સેવાય તો જૈનકુળ સ્થાપનાર આચાર્યોને કેવા ગણવા? શાસ્ત્રાનુસારી? કે શાસ્ત્ર-વિરોધી? એ આચાર્યોએ સ્થપાવેલા જૈનકુળોમાં મોક્ષની કોઈ સમજણ વિના માત્ર કુળાચારથી ધર્મ કરનારાઓને કેવા ગણવા? અધર્મ કરનારા? દુર્ગતિગામી? અને ભવના ફેરા વધારનારા ગણવા? કેમકે એમણે મોક્ષના આશય વિના બીજા લૌકિક કુળાચારની જેમ માત્ર આ ધાર્મિક કુળાચાર પાળવાના આશયથી જ ધર્મ કરેલો. સારાંશ, કુળાચારથી પણ ધર્મ કરે એનું એને અમાપ ફળ મલે. હવે છેલ્લે કહે છે,—

(૧૨) વૈરાગ્યથી ધર્મ: ઉદાયનને નિઝામણા: વૈરાગ્યના દાખલા

(૧૭) વૈરાગ્યથી ધર્મ કરે એને એનું
અમાપ ફળ

વૈરાગ્યથી ધર્મ કરે, એમાં “વૈરાગ્ય” એટલે સંસાર અને સંસારના વિષયો તથા લાડી-વાડી-ગાડી, કીર્તિ-કંચન-કામિની વગેરે પદાર્થો પ્રત્યે વિરસતા-વિમુખતા-નફરત ઊભી થાય, એમાં જનમની ખરબાદી દેખાય, એમાં દુર્ગતિ થવાનો ભય લાગે...આ બધા વૈરાગ્યનાં લક્ષણ છે. આવો વૈરાગ્ય થવાથી મનને સહેજે એમ થાય કે ‘લાવ ધર્મ કરું’; એમ ધર્મનો રસ ઊભો થાય, ધર્મ તારણહાર લાગે, ધર્મમાં જીવનની આબાદી દેખાય, અને તેથી ધર્મ કરે, એ વૈરાગ્યથી ધર્મ કર્યો ગણાય. પૂછો,—

પ્ર૦— આ વૈરાગ્ય તો ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળીને થયો, અને પછી ધર્મ—પ્રવૃત્તિ કરી, તો તે ધર્મ શું વૈરાગ્યથી કર્યો ગણાય ? કે ગુરુના ઉપદેશથી કર્યો ગણાય ?

ઉ૦— અલબત્ત વૈરાગ્ય તો ગુરુના ઉપદેશથી થયો, પરંતુ ધર્મ થયો તે વૈરાગ્યથી; કેમકે ઉપદેશ તો પહેલાં પણ સાંભળતો હતો, પરંતુ ધર્મ કરવામાં આજસુ હતો, કિન્તુ જ્યાં કોઈક એવા જોરદાર ઉપદેશમાં હૈયાને ધક્કો

લાગ્યો એટલે સંસાર અને પ્રમાદ ઉપર ભારે નફરત આવી,
ત્યારે જીવે આજસ ખંખેરી નાખી, અને ધર્મ કરવાનું
શરુ કરી દીધું.

સંસાર પર આ નફરત એ વૈરાગ્ય છે.

એટલે કહેવાય કે ‘અહીં ધર્મ વૈરાગ્યથી થયો, અને
વૈરાગ્ય ગુરુના ઉપદેશથી થયો.’

વૈરાગ્ય જાગે ત્યારે જીવને ધર્મની તમન્ના ઊભી થાય
છે. એટલે જ ગુરુ ઉપદેશમાં એ પ્રયત્નમાં હોય છે કે ‘શ્રોતાને
સંસાર અને એના પાપો પર નફરતની આગ વરસે એવી
વાતો કરું.’ આ વૈરાગ્યની આગ નથી ઊભી થતી એટલે
જ ધર્મ કરવામાં અખાડા કરવાનું થાય છે.

વૈરાગ્યના દાખલા :-

ભતૃહરિ પિંગલા રાણી પર અંધ આસક્ત હતો ત્યાં-
સુધી અમન-અમન ઉડાવ્યા, પરંતુ જ્યાં પિંગલાનું દુશ્ચરિત્ર
જાણી એના પર અને એના દાખલાથી આખા સંસાર પર
નફરતની આગ વરસી, તો એણે તરત સંન્યાસ ધર્મ લઈ
લીધો.

સોળમા ભવે મહાવીર પ્રભુનો જીવ વિશ્વભૂતિ રાજકુમાર
આનંદ-મંગળમાં હતો. પત્ની સાથે બગીચામાં હરતો-ફરતો
વગેરે લહેર કરતો હતો. પરંતુ જ્યાં જોયું કે ‘જેમને પોતે
આપથી અધિક માનતો હતો એ મોટા કાકા રાજાએ પોતાને
બગીચામાંથી બહાર કાઢવા જેવી નજીવી બાબત ખાતર
પોતાની સામે પ્રપંચ ખેલ્યો,’ ત્યાં એ વિશ્વભૂતિને નજીવી બાબત
ખાતર પણ માયા કરાવનાર આવા સંસાર પ્રત્યે નફરતની

આગ વરસી, વૈરાગ્ય ઝગમગી ઊઠ્યો ! અને એણે એ વૈરાગ્યથી સીધો સાધુ-ધર્મ જ લઈ લીધો !

સાધુ-ધર્મ તો ઊંચી વસ્તુ છે જ, પરંતુ દેવદર્શન-પૂજા, સાધુ-સેવા, વ્રત-નિયમ-તપસ્યા... વગેરે ધર્મ પણ કલ્યાણકર વસ્તુ છે. ગુરુ-ઉપદેશથી જો વૈરાગ્ય જાગી જાય તો એ સહેજે અને રસથી કરવાનું બને છે.

નાસ્તિક પ્રદેશી રાજાને કેશી ગણધર મહારાજે આત્મ-તત્વની તીવ્ર શ્રદ્ધા કરાવી દીધી. એથી હવે એને નાસ્તિક-પણામાં કરેલા પાપો પ્રત્યે ભારે નફરત છૂટી, સંસારના વિષયો પર વૈરાગ્ય ઝગમગી ઊઠ્યો, અને કેશીગણી મહારાજ પાસે એણે સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રાવક-ધર્મ સ્વીકારી લીધો. આ મૂળમાં વૈરાગ્યના પાયા ઉપર ધર્મ લીધો હતો, તેથી જિનપૂજા-સામાયિક-પોષધ વગેરે ધર્મ એવો પાળવા લાગ્યા ! કે રાણી સૂર્યાકાન્તાને એવો પતિ ન ગમવાથી પોષધ-પારણે રાજાને ઝેર આપવાની તક મળી. પણ એમાં રાજાનું શું બગડ્યું ? રાજાએ તરત જાતે નિર્યામણા કરવા માંડી ! સમાધિમરણ પામી પહેલા દેવલોકમાં સૂર્યાલ વિમાનમાં માલિક સૂર્યાલ દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા !

વૈરાગ્યથી ધર્મ કરે એની બલિહારી છે.

વૈરાગ્ય જોરદાર હોય તો ધર્મ કરતી વખતે વિધ્નો આવે છતાં એ પાછો નહિ પડે, ધર્મમાં સ્થિર રહેશે.

કુમારપાળનો વૈરાગ્ય :-

૧૮ દેશના સમ્રાટ મહારાજા કુમારપાળને ગુરુ હેમચંદ્રાચાર્યને ઉપદેશ મળ્યાથી અને પોતાની સિદ્ધરાજના ભયથી

થયેલી રખડપટ્ટીની સ્થિતિ જોઈને જવલંત વૈરાગ્ય થઈ ગયો હતો. તો જ એમણે જે શ્રાવક ધર્મ સેવવા માંડ્યો પછી કસોટીના અવસર આવ્યા છતાં એ ધર્મમાંથી ડગ્યા નહિ !

કંટકેશ્વરીદેવી કહે ‘મૂકી દેતારુ’ દયા ધર્મનું પૂંછડું; જોડાનો ભોગ આપી દે, નહિતર તને મારી નાખીશ.’

ત્યારે દેવીને એમણે ઘસીને ના પાડી દીધી, ‘ભોગ નહિ મળે.’

તો દેવીએ કુમારપાળના કપાળમાં ત્રિશૂળ માર્યું ! રાજને ભયંકર પીડા ઉપજી ! શરીર કોઢ-રોગના ઘોળા ધખ્યાથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું ! છતાં એ દેવીને નમી ન પડયા, પણ સવાર પડતા પહેલાં ચિતામાં સગળી જવાની તૈયારી રાખી, જેથી લોક સવારે પોતાને કોઢ રોગવાળો જોઈ જૈન ધર્મની હાંસી કરે એવું ન બને.

શી રીતે આટલી બધી દયા-ધર્મમાં સ્થિરતા ? કહો, વૈરાગ્ય જવલંત હતો, રાજ્યપાટ-ખજાના-લહાવ-લશ્કર... યાવત્ પોતાની કાયાને પણ ધર્મની સામે તૃણવત્ લેખતા હતા; તેથી દયાધર્મ સાચવવા ખાતર એ બધું જતું કરવા તૈયાર થઈ ગયેલા. આવો મક્કમ ધર્મ શાના પ્રતાપે ? કહો, વૈરાગ્યના પ્રતાપે.

નંદીધેણુનો વૈરાગ્ય :-

નંદીધેણુ શ્રેણિક રાજના પુત્ર, તે ભગવાન મહાવીર પરમાત્માનો ઉપદેશ સાંભળી પ્રખર વૈરાગ્યવાળા બની ગયેલા, અને દેવીએ ‘ના’ કહેવા છતાં એમણે ચારિત્ર લીધેલું, ને પછી મોહના ઉદયની સામે વૈરાગ્યના પ્રભાવે પ્રચંડ ત્યાગ

અને તપસ્યાથી એવા ઝૂંમેલા કે એમને લખ્ધિઓ ઊભી થઈ ગયેલી ! ત્યારે તો વેશ્યાને ત્યાં આંખના મેલથી સાડા બાર કોડ સોનૈયા વરસાવ્યા ! લખ્ધિ વિના આ શે બને ? અને વેશ્યાને ત્યાં નિકાચિત કર્મથી પતન પામી ભોગ ભોગવવા રહી ગયેલા છતાં વચન-લખ્ધિના પ્રતાપે રોજ દશ જણને પ્રતિબોધ કરી ચારિત્ર માર્ગે ચડાવી દેતા ! આ તપજન્ય એ લખ્ધિનો પ્રભાવ જેવો તેવો છે ?

આંખના પિયાથી એક નવો પૈસો વરસાવવાનું આપણું ગજું નથી, ત્યારે અહીં લખ્ધિથી ૧૨૧૧ કોડ સોનૈયા વરસાવે છે ! કેવીકે લખ્ધિ !

ઉપાશ્રયે આવનાર એકને પણ અનેકવારના ઉપદેશથી ચ ચારિત્ર માટે ઊભો કરી દેવાની આપણી મજલ નથી ત્યારે અહીં વેશ્યાને ત્યાં આવેલા દશને ચારિત્ર માટે ઊભા કરી દે છે ! કેવીકે વચનલખ્ધિ !

આ અદ્ભુત લખ્ધિઓ શાના પ્રતાપે ઊભી થયેલી ? કહો, સંયમ, તપસ્યા અને કઠોર ત્યાગના પ્રતાપે. આ સંયમ, તપસ્યા અને ત્યાગ પ્રખર કોટિના આરાધ્યા એ શેના પ્રતાપે ? તો કહેવું જ પડે કે જ્વલંત વૈરાગ્યના પ્રતાપે.

વૈરાગ્ય તો હોય, પરંતુ આળસુપણાથી ધર્મ- પ્રવૃત્તિ તો ન કરે, પણ ઉપસ્થી બચાવ કરે કે “ અસલમાં ભાવ ચોક્ષ્યા બેઠંએ. તમારામાં મોક્ષનો આશય ન હોય એટલે ભાવ મેલા હોય, પછી ગમે તેટલી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરો, એથી તો ભવમાં ભટકવાનું જ મળે ! અમારે તો પહેલાં ભાવ

ચોકા કરવા છે. ધર્મપ્રવૃત્તિની બહુ કિંમત નથી, ભાવ તારણહાર છે,”- તો આવા પાપી બચાવ કરવાનું મન ન થાય એટલા માટે, અહીં આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે ‘વૈરાગ્યથી પણ ધર્મ કરે એને એનું અમાપ ફળ મળે.’ તાત્પર્ય, ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ન કરે એને એવાં ફળ ન મળે. અલબત્ત ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરતો રહે એની સાથે વૈરાગ્ય જોઈએ. પરંતુ એકલો વૈરાગ્ય રાખીને બેસી રહે, ને ધર્મપ્રવૃત્તિની ઉપેક્ષા કરે તો ઊંચાં ફળ ન મળે. વૈરાગ્ય સાથે ધર્મપ્રવૃત્તિ જોઈએ.

રાજપુત્ર આર્દ્રકુમાર અનાર્ય દેશમાંથી ભાગીને આર્ય-દેશમાં લક્ષ્મીપુર નગરમાં આવ્યો છે, તે વૈરાગ્યથી આવ્યો છે; અને એમાં સદ્ગુણોથી અહીં પુણ્યનંદન આચાર્ય મહારાજની દેશના સાંભળવા મળે છે; એમાં આચાર્ય ભગવાન શ્રોતાઓ સારી રીતે ધર્મમાં પ્રવર્તે એટલા માટે ધર્મનો મહિમા આ રીતે બતાવી રહ્યા છે કે “લક્ષ્મી ધર્મ કરે, યા ભયથી ધર્મ કરે, અથવા માત્સર્યથી, સ્નેહથી યાવત્ વૈરાગ્યથી નિર્મળ ધર્મ (જૈનધર્મ) આરાધે, એને એનું અમાપ ફળ મળે છે.’

આ અંગે આપણે કેટલાક દષ્ટાન્ત જોયાં કે જેમાં આ લક્ષ્મી વગેરેમાંના કોઈ હેતુથી ધર્મ કર્યો, અને આત્મા આગળ જતાં ઉન્નતિ પામ્યો. આવા ખીજાં અનેક દષ્ટાન્તો શાસ્ત્રોમાં મળે છે, ને વર્તમાન કાળે પણ મળે છે. એમાં જોઈએ તો એ જીવોએ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરી ત્યારે શુદ્ધ મોક્ષનો આશય નહોતો, ભાવ શુદ્ધ જાગૃત્ય નહોતો, છતાં એ લક્ષ્મી વગેરે એક યા ખીજા આશયથી ધર્મમાં પ્રવર્ત્યા તો આગળ મહાન લાભ પામ્યા.

બીજા બીજા આશયથી ધર્મ કરનારના
અન્ય દૃષ્ટાન્ત.

ઉદાયન મંત્રીની અંતિમ નિર્યામણા : વંદને ધર્મ

ઉદાયન મંત્રી મહારાજા કુમારપાળના આદેશથી એક
યુદ્ધ કરવા ગયેલા, વિજય પણ મેળવ્યો, કિન્તુ યુદ્ધમાં શરીરે
બહુ ઘવાઈ ગયેલા તે પાછા વળતાં રસ્તામાં જ એમને લાગે
છે કે ‘હવે જીવન નહિ ટકે,’ તેથી જંગલમાં પડાવ નાખ્યો
છે, અને એક રાવડીમાં પોતે અંતિમ સમય પસાર કરી રહ્યા
છે. પણ ત્યારે પોતે બહુ અસ્વસ્થતા અનુભવે છે !

ત્યાં બીજા અમલદાર પૂછે છે, - ‘મંત્રીશ્વર ! કેમ કાંઈ
અસ્વસ્થ ? તમે તો જંગેબહાદુર થઈ યુદ્ધ કરીને વિજય
મેળવ્યો છે, તેથી તમને આ શરીરની પીડાનો અફસોસ ન
હોય. તમે તો સૈનિકોને યુદ્ધમાં શરીરની કે મૃત્યુની પરવા
નહિ કરવાનું પોરસ ચડાવેલું, અને તેથી ખૂનખાર યુદ્ધ કરી
વિજય મેળવ્યો ! એટલે તમે પોતે શરીર-પીડાની કે મૃત્યુની
અફસોસી શાના કરો ? તો પછી તમને શાનું દુઃખ છે ?’

ઉદાયનને મોતનું દુઃખ નહિ પણ -

મંત્રી ઉદાયન મહેતા કહે, - “ભાઈ ! તમારી વાત
સાચી છે, મને શરીરની જલિમ વેદનાનું દુઃખ નથી; તેમ
હવે મોત સામે આવીને જીભું છે એનું ય દુઃખ નથી; પરંતુ
મને એક જ વાતનું દુઃખ છે કે એક સામાન્ય માણસને પણ
અંતકાળે સાધુની નિર્યામણા મળે છે, ને એથી એને અંતિમ
સમયે સાધુદર્શન અને સાધુના મુખેથી નવકાર અને નિઝા-
મણાના બે ઓલ સાંભળવા મળવાથી સમાધિ અને પછી
સદ્ગતિ થાય છે, ત્યારે મારા જેવાને અંતિમ સમયે આ

જંગલમાં કોઈ સાધુમહારાજનું દર્શન નહિ? કે એમના મુખેથી નવકાર સાંભળવા મળે નહિ? મારું શું થશે? મને સદ્ગતિ શી રીતે મળશે? સાધુ વિના મને સમાધિ કોણ આપે?

“અને ભાઈઓ! જુઓ,

“જીવનભર ધર્મ ગમે તેટલો સાધ્યો હોય, પણ જો અંતિમ સમયે સમાધિ ન હોય તો જીવની દુર્ગતિ થાય છે, ને એકવાર દુર્ગતિમાં પટકાયા એટલે ?

“ત્યાં કશો ધર્મ કરવાનો મળે નહિ! અરે! ધર્મની ઓળખે ય ત્યાં ક્યારે પણ નહિ; એટલે એકલું પાપમય જીવન હોય. એનું પરિણામ શું? એ જ કે આગળ આગળ દુર્ગતિના અવતાર ચાલ્યા કરે! ખસ, મને સમાધિ વિના આ પરિણામ આવે એની કલ્પનાથી મન અસ્વસ્થ થઈ ગયું છે કે હાય! મને આવા અંતિમ સમયે સાધુ-મહારાજનું દર્શન નહિ? એમના મુખેથી એક નવકાર પણ સાંભળવા ન મળે?”

ઉદ્ધાયન મહેતા રડવા જેવા થઈ જઈ નિસાસા નાખે છે, ત્યારે અમલદારોની આંખમાં પાણી આવી જાય છે. એ જુએ છે કે ‘આહો! જીવનમાં જેમણે મહાન શ્રાવક-ધર્મ આરાધ્યો છે, અને અનેકાનેક લબ્ય સુકૃતો કર્યા છે, એવા આ મહા-મંત્રીને અંતિમ સમયે સાધુ-દર્શન ન મળે એનું આટલું અધું દુઃખ? આમની કેટલી બધી જાગૃતિ? પણ એમનું આ દુઃખ ટાળવું જોઈએ.’

મંત્રીને અમલદારનું આર્થાસન :-

મુખ્ય અમલદાર હાંશિયાર છે, તરત અવસર ઓળખી લઈ કહે છે, - “મંત્રીશ્વર! તમે ચિંતા ન કરો, અમે હમણાં

જ ચારે બાજુ ઘોડા દોડાવી તપાસ કરાવીએ છીએ, અને કયાંય પણ મુનિમહારાજ વિહાર કરતા દેખાય તો તરત એમને તમારી પરિસ્થિતિ કહી વિનંતિ કરીને અહીં ઝટપટ લઈ આવીએ છીએ.”

મહામંત્રી “હા ભાઈ ! કરો, આ કામ ખાસ કરો. જીવનભર મેં સાધુ મહારાજની સેવા કરી છે એટલે મને વિશ્વાસ છે કે આવા સમયે મરતા પહેલાં મને મુનિ મહારાજનાં દર્શન જરૂર મળશે. એ મળ્યા પહેલાં નહિ મરું.”

ભવૈયાને મુનિવેશ અને શિક્ષણ :-

અમલદાર રાવડીની બહાર આવી એક નાટકિયા ભાંડભવૈયાને મુનિવેશ ભજવવા તૈયાર કરે છે. એક બાજુ માણસને રાવડીમાં મોકલી મંત્રીશ્વરને ખબર અપાવે છે કે ‘ચારે બાજુ ઘોડેસ્વારો સાધુની તપાસ કરવા દોડ્યા છે,’ ને બીજી બાજુ અહીં ભવૈયાને શીખવે છે કે તમારે આ પ્રમાણે.... સાધુનો વેશ પહેરવાનો, ડાબા હાથની બગલમાં ઓઘો-રજોહરણ પકડવાનું, ને જમણા હાથમાં મુહપત્તિ આરીતે પકડવાની,... પછી અંદર જઈ મંત્રીશ્વર આગળ ‘ધર્મ-લાલ’ કહેવાનો,... અને પછી કહેવાનું ‘મહાનુભાવ ! તમે તો જીવનભર ખૂબ ધર્મ કર્યો છે. તો અંતિમ સમયે જરાય ચિંતા ન કરતા. શરીર તો દરેકને અંતે જવાનું નિશ્ચિત તે જાય છે, પરંતુ આત્માની ધર્મની મૂડી પુણ્યની મૂડી તો સાથે જ રહેવાની, સાથે જ ચાલવાની છે. પછી ચિંતા શાની ? લ્યો, નવકાર સાંભળો વગેરે કહી નવકાર સંભળાવવાનો..... અને છેલ્લે કહેવાનું કે.... જુઓ સર્વ જીવોને ખમાવી દો, અને નવકાર તથા અરિહંતમાં જ મન રાખજો.’

ભવૈયાને આ બધું શીખવી નવકાર મંત્ર શિખવાડ્યો. ભવૈયો તો ખેલ ભજવવાનો કળાખાજ, એટલે એને આ બધું શીખવેલું ગ્રહણ કરી લેતાં કેટલી વાર ? એણે નવકારના પદ પણ મોઢે કરી લીધા. એ તૈયાર થઈ ગયો. એની થોડી વાર પહેલાં રાવઠીમાં માણસ મોકલી કહેવરાવે છે, ‘ મંત્રી સાહેબ ! ખુશ ખબર ! એક દિશામાંથી ઘોડેસ્વાર આવી ગયો, અને કહે છે, મહારાજ સાહેબ મળી ગયા છે ! અને આપણા માણસ સાથે ઝટપટ આ તરફ પધારી રહ્યા છે.’

ઉદાયન મંત્રી આ સાંભળતાં રાજીના રેડ થઈ ગયા, કહે છે ‘ હેં હેં ? સાધુ મહારાજ મળી ગયા ? વાહ ! જંગલમાં મંગળ થયું ! ખસ હવે મને સાધુદર્શન મળશે ! એમના શ્રીમુખે મને ધર્મલાભ અને નવકારના અક્ષર મળશે,....’ સમજાય છે ?

મરતા ઉદાયનમંત્રીને સાધુ મળવાનો મહાઆનંદ છે.

અહીં ભવૈયો ખરાબર નવકાર શીખી ગયો એટલે એને સાધુવેશ પહેરાવ્યો અને હવે એને રાવઠીમાં લઈ આવે છે. ઉદાયનમંત્રીને એ પહેલાં ‘ સાધુ આવી રહ્યા છે, સાધુ આવી રહ્યા છે,.... સાધુ બહુ જલ્દી જલ્દી ચાલીને આવી રહ્યા છે. એ આ આવ્યા....’ એમ કહી માણસો મંત્રીની આતુરતા વધારી રહ્યા હતા, એમાં ઉદાયનમંત્રીએ હવે સાધુને અંદર પેસતા જોયા, બહુ ઘવાયેલા શરીરે પણ સફાળા ખેડા થઈ જાય છે ! અને ‘ અહો ! મને આ અવસરે સાધુદર્શન ?’ એમ આંખમાં અપાઝળિયાં આવી ગયાં, સાધુને

‘મત્યએણ વંદામિ’ કહિતાં નમસ્કાર કરે છે, ને ભવૈયો સાધુ ‘ધર્મલાલ’ બોલે છે.

મુનિવેશ ભજવવા પાછળ કયા આશય ? :-

અહીં સુધી ભવૈયા સાધુને કરી ધર્મની ભાવના નહોતી, માત્ર નાટકિયા તરીકે મુનિવેશ ભજવવો, એટલું હતું. કેમ ભજવવો ?

(૧) કાં નોકરી બજવવાના લોભથી હોય, યા

(૨) નવા ઈનામના યા માન-કીર્તિના લોભથી હોય,

(૩) અથવા આવા મંત્રીશ્વરની અંતિમ અવસ્થાની દ્વિલદ્દલરી ભવ્ય ભાવના બેઈ એમના પ્રત્યેની સ્નેહ-સહાનુભૂતિથી હોય.

—આવા કોઈ આશયથી વેશ ભજવ્યો, એમાં શું શું કર્યું ? નવકાર શીખ્યો. નિર્યામણા શીખ્યો. એવા લોભથી નવકાર વગેરે શીખાય ? એમાં મોક્ષનો ભાવ તો છે નહિ. તો મોક્ષ સિવાયના બીજા ભાવથી ધર્મ કરે તો બે એકાંતે ભવના ફેરા જ વધતા હોય, તો અમલહારોથી ભવૈયાને નવકાર વગેરે કેમ શિખવાડાય ? કહીએ

પ્ર૦— મંત્રીશ્વરનું કાર્ય સાધવા શિખવાડાય ને ?

ઉ૦— કોઈનું કાર્ય સાધવા બીજાનો કચ્ચરઘાણ કઢાય ? પણ અહીં વસ્તુસ્થિતિએ એ ગુણો કે અહીં ગમે તે આશ-યથી નવકાર શીખવાનું, ને મંત્રીશ્વરને સમાધિ વચન આપવાનું.... વગેરે કર્યું, તો કેવું સુખદ પરિણામ આવે છે !

મંત્રીશ્વરની અંતિમ સાધના :

બનાવટી સાધુને સાચા સાધુ માની મંત્રીશ્વરે વંદના કરી, સાધુએ નવકાર સંભળાવ્યો, અને કહ્યું ‘જુઓ આયુષ્યનો ભરોસો નથી. કશામાં મન રાખશો નહિ, નવકારમાં ને અરિહંતમાં મન રાખજો.’ મંત્રીશ્વર જાણે કે ‘સાધુના મુખેથી આ સાંભળવા મળે છે!’ સમજી ખૂબ ખુશી અનુભવે છે! આનંદ વ્યક્ત કરે છે! ઉપકાર માને છે! અને ત્યાંજ થોડીવારમાં મંત્રીશ્વરનું પ્રાણ-પંખેરું ઊડી જતાં સમાધિ-મરણ પામે છે.

આ તો મંત્રીશ્વરને લાલ થયો, પણ હવે જુઓ ભવૈયા સાધુને કેવો લાલ થાય છે! અમલદારો એને કહે છે,— ‘હવે આ વેશ કાઢી નાખો.’

ભવૈયા-સાધુની ભવ્ય વિચારણા :-

ત્યાં એ ભવૈયો વિચારે છે કે, “અહો! અહો! આ સાધુવેશ માત્રનો કેવોક પ્રભાવ કે જેને મોટા મોટા અમલદારો નમે, શેઠિયાઓ નમે, એવા મહામંત્રીશ્વર ઉદાયન મહેતાએ મને નમસ્કાર કર્યો! મને વંદના કરી!

“તો શું એટલા ઊંચા સાધુ-વેશને હું બજારુ વસ્તુ બનાવું?”

“તુચ્છ સ્વાર્થ ખાતર લીધી અને સ્વાર્થ સર્થે મૂકી દીધી!” એવી એને બજારુ વસ્તુ બનાવાય? ભલેને સાધુવેશ પહેલાં તુચ્છ આશયથી લીધો, પરંતુ એનો આ મહિમા જોયા પછી એને કેમ છોડાય? વળી,

“ મંત્રીશ્વરે મને જે સમજથી વંદન કર્યું, હવે એનો વિદ્યાસઘાત કેમ કરાય ?

“ ત્યારે સાધુપણું કેટલું બધું ઊંચું, ઉત્તમ, અને મહાક્રમદાયી હશે કે સાધુને મંત્રીશ્વર વંદના કરે અને ઝંખના વ્યક્ત કરે કે ‘ અહીં તો હું સાધુપણું લીધા વિના હારી ગયો, પણ ભવાંતરે મને કેમ જલ્દી સાધુપણું મળે !’ આવા ઊંચા સાધુપણાના વેશને ગમે તે આશયથી પામ્યા પછી હવે માફ એ જીવનભર પકડી જ રાખવાનો, અને એમાં બખ્ખે ઉપવાસના પારણે બખ્ખે ઉપવાસની તપસ્યા કરી સાધુપણાને સફળ કરવાનું.”

આમ વિચાર કરીને અમલદારોને કહે છે,—

“ હવે આ સાધુવેશ ન મૂકાય. જે સાધુવેશથી મંત્રીશ્વર જેવાનું વંદન લીધું, પ્રશંસા લીધી, અને જે સાધુવેશ પર મંત્રીશ્વર મને કહે ‘ તમે તરી ગયા, અને હું હીણભાગી રહી ગયો !’ એવા મહા પવિત્ર આ સાધુવેશને ભવાઈનો વિષય ન બનાવાય. એમાં તો હું નરાધમ ઠરું. એટલે હવે તો આ સાધુવેશ લીધો તે લીધો, જિંદગીભર માટે એ મૂકવાનો નથી. જિંદગીભર માટે સાધુપણું પાળવાનો મારે સંકલ્પ છે, અને એમાં જીવનભર માટે બખ્ખે ઉપવાસના પારણે બખ્ખે ઉપવાસ કરવાનો પણ મારે સંકલ્પ છે.”

બસ, કહેવાની જરૂર નથી, એજ સાધુવેશમાં ગુરુ પકડયા, વિધિસર સાધુ-ધર્મ લીધો, છઠ્ઠ-છઠ્ઠની તપસ્યા જિંદગીભર ચાલુ રાખી, અને એ તરી ગયો ! આ મહાન ક્રમ ક્યારે આવ્યું ? ગમે તે લોભથી સાધુવેશ લીધો ત્યારે ને ? અહીં પ્રશ્ન થાય,—

પ્ર૦— એના પ્રસંગમાં એની યોગ્યતાની મહત્તા છે. યોગ્યતા હતી એટલે જ મંત્રીશ્વરની વંદના લેવા પર ઉત્તમ વિચારણા આવી ને ?

ઉ૦— પણ એ બુઝો કે મૂળમાં યોગ્યતા તો બેઠી જ હતી, પરંતુ આ સાધુવેશ હાથમાં ન આવ્યો હોત અને મંત્રીશ્વરની વંદના તથા ઉત્તમ ભાવના સાંભળવા ન મળી હોત, તો ખાલી યોગ્યતા શું કામ કરી શકતે ?

ઉપાદાનની યોગ્યતાની જેમ નિમિત્ત-કારણની મહત્તા અવગણવા જેવી નથી.

નિમિત્ત-કારણની મહત્તા પર શાસન સ્થાપના :-

ઉપાદાનની યોગ્યતાની જેમ નિમિત્તભૂત ધર્મ-પ્રવૃત્તિની ભારે મહત્તા છે. તેથી તો પરમ દયાળુ તીર્થંકર ભગવાન શાસન સ્થાપે છે, શાસનમાં સાધુજીવન અને શ્રાવકજીવનના ભરચક આચાર અને અનુષ્ઠાનો ફરમાવે છે. એકલી ઉપાદાનની યોગ્યતા એટલે કે શુભ ભાવની યોગ્યતા પર જ તરવાનું હોય, તો ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાનોનું શું મહત્ત્વ ? મહત્ત્વ જ ન રહે; અને એનું મહત્ત્વ ન હોય, તો ભગવાન એ આચાર-અનુષ્ઠાનોનો ઉપદેશ પણ શું કામ કરે ? ‘સમ્ય-વદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ’ કહ્યા પછી જ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર વગેરે પંચાચાર પાળવાના કહ્યા, એમાં સંસાર-પ્રવૃત્તિ મૂકી ધર્મપ્રવૃત્તિ ભરચક કરવાનું કહ્યું. કેમ કહ્યું ? શું ભગવાન ભાવનું આશયનું મહત્ત્વ નહોતા સમજતા ? સમજતા હતા, પણ ભગવાન બુઝો છે કે,

‘ ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ભરત્યક કરતાં કરતાં યોગ્યતા પાકે છે, અને શુભ ભાવ આવે છે, અંતરમાં સાચો મોક્ષનો આશય મોક્ષની સાચી ઝંખના ઊભી થાય છે.

અને એજ ધર્મપ્રવૃત્તિઓ આગળ ચલાવ્યે જતાં યોગ્યતા વિકસવા માંડે છે, શુભ ભાવ પુષ્ટ થતા જાય છે.’

આ હિસાબે જોઈએ તો જેમનામાં હજી ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓનાં ઠેકાણાં નથી, અને સાંસારિક ધૂમ પ્રવૃત્તિઓ રાચી-માચીને થઈ રહી હોય છે, એમને જો આપણે કહીએ કે ‘તમારા ભાવ ચોક્કસ છે? તમને આત્માની દૃષ્ટિ છે? મોક્ષનો આશય છે? જો નથી તો તમારા ભાવ મલિન છે, અને પુદ્ગલની દૃષ્ટિ છે. એથી દેવદર્શન પણ કરશો તો એ ભવના ફેરા વધારશે,’ તો આ સાંભળીને સાંભળનારા શું ધર્મપ્રવૃત્તિઓ કરવા માંડશે? કે ઉલટું એમ માનશે કે ‘આ બીજાઓને હજી હૈયામાં શુદ્ધ ભાવ નથી, ને આત્માની સાચી દૃષ્ટિ નથી, ને ધર્મપ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તેથી તો એ બિચારા ભવના ફેરા વધારી રહ્યા છે! એમના કરતાં આપણે સારા, કે બહુ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા નથી ને ભવના ફેરા વધારતા નથી.’ આવું જ માને ને? આવું માનનારો કયાં જઈ રહ્યો છે?

“સંસારની ધૂમ પાપ પ્રવૃત્તિઓ કરવાથી ભવના ફેરા વધે એવું નહિ, પણ અંતરના શુદ્ધ ભાવ વિના ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ કરીએ એનાથી ભવના ફેરા વધે,” એવી બ્રાન્ત તારવાણી પર એ જઈ રહ્યો છે! આ તારવાણી સાચી છે? સંસારમાં લક્ષ્મી અને વિષયોની તથા અર્થ અને કામની ગમે તેટલી બેક્રામ પાપ-પ્રવૃત્તિઓ કરે એનાથી ભડકવાની જરૂર નથી? ભડકવાનું છે

આત્મદષ્ટિ વિના ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય એનાથી? ગભરાવાનું
શુદ્ધ ભાવ વિના ધર્મ કરાય એનાથી? કેવી આ મૂઠગણતરી!
શું આ જિનશાસનનો હિસાબ છે?

**ધૂમધામ ચાલી રહેલી પાપ-પ્રવૃત્તિઓના
આ યુગમાં જીવોને કઈ ભડક આપવા જેવી છે?**

‘જાઓ, આત્મા પર મન જતું નથી, ને ધર્મપ્રવૃત્તિ
કરો છો તેથી માર્યા જશો’ આ ભડક? કે: જાઓ ધૂમધામ
ધર્મપ્રવૃત્તિઓ કરતા નથી ને બનાવટી આત્મદષ્ટિ રાખી
ધૂમધામ પાપ પ્રવૃત્તિઓ કર્યે જાઓ છો તો માર્યા જશો,’—
આ ભડક? કઈ ભડક આપવા જેવી?

ક્ષાયિક સમકિતના ઘણી કૃષ્ણ અને શ્રેણિક જેવાને
‘પ્રભુ! અમારી ભાવી નરકગતિ?’ના જવાબમાં પ્રભુએ
જવાબ આપ્યો એ બંધર છે? પ્રભુએ એમ કહ્યું કે ‘તમને
આત્મદષ્ટિ નહિ, તમે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવા છતાં તમારા ભાવ
મેલા હતા, માટે તમે નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું’ એવું પ્રભુએ
ન કહ્યું, પરંતુ એ કહ્યું કે ‘તમે અવિરતિની પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં
ખૂબ રાગ્યા માર્યા રહ્યા તેથી નરકનું આયુષ્ય ઉપાભ્યું.’

એવા મોટા ક્ષાયિક સમકિતના ઘણીએ પોતે પણ
પસ્તાવો આ જ કર્યો કે ‘હાય! આવો રુડો જૈન ધર્મ મળવા
છતાં અમે સર્વ પાપત્યાગ કરી સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર લીધું
નહિ, ને અવિરતિના ક્રીચડમાં પડ્યા રહી ધૂમ વિષય-
કષાયોની પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં રાગ્યા માર્યા રહ્યા? કેવી
અમારી મૂઠતા!’

આ શાનો ખેદ છે? પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં રાખ્યા રહ્યા એનો, અને વિરતિની ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ નહિ કર્યાનો ખેદ છે. ભાવ સારો ન રાખ્યો અને મલિન રાખ્યો, એનો આ ખેદ નથી. જરા વિવેક કરવાની જરૂર છે.

મોઠા વસ્તુપાલ મહામંત્રી જેવા બુદ્ધો, અંતે શો ખેદ કરે છે? એ ખેદ એવો કરે છે કે ‘અરેરેરે! મને વીતરાગ પરમાત્મા મળ્યા, વીતરાગનો ધર્મ મળ્યો, છતાં મેં ધર્મની આરાધના ન કરી! હું જન્મ હારી ગયો!’ આમ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ન કરી એનો ખેદ કરે છે, પરંતુ ‘હાય! મેં આત્મદષ્ટિ રાખી નહિ, હાય, મેં સારા ભાવ કેળવ્યા નહિ,’ એનો ખેદ નથી કરતા. કેમ આવો ખેદ નથી કરતા? કારણ એ જ કે એ સમજે છે કે ‘જો ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ખૂબ કરાય, તો જ ભાવ સારા જાગવાના છે, પણ નહિ કે પાપ-પ્રવૃત્તિ ખૂબ ચાલતી રહે, અને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ નહિવત્ હોય એના પર ભાવ સારા જાગે;’

કેમકે પાપપ્રવૃત્તિ ખૂબ એટલે સંસારસુખની પ્રવૃત્તિ ખૂબ; ને એ સંસારસુખની પ્રવૃત્તિ ખૂબ ચાલે ત્યાં શું સારા ભાવ જાગવાના હતા? એ તો ત્યારે જ જાગે કે સુખની પ્રવૃત્તિમાંથી બહાર નીકળી નીકળી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ ખૂબ કરવામાં આવે. એટલે જ વસ્તુપાલ ખેદ આ કરે છે “આવી ઊંચી ચારિત્રની ભરચક ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ માટેનો એક જ યોગ્ય ભવ માનવભવ; તેમાં હું આવવા છતાં એવી ચારિત્ર-ધર્મ વગેરેની ખૂબ ખૂબ ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ ન કરી? હાય! હું હારી ગયો!”

જ્ઞાની મહાપુરુષોની દષ્ટિએ વસ્તુપાલ જીવન હારી નથી ગયા, માટે તો ‘સંઘપતિ ચરિત્ર’.... વગેરે એમનાં ચરિત્ર

લખી શાસ્ત્રકારે એમનાં સુકૃત-સદ્ગુણોના ભારોભાર ગુણ ગાયા છે; ને આ સુકૃત-સદ્ગુણો પણ કેવા ? કે, આ મનુષ્ય-ભવ પૂરો કરી એ મહાદિદેહ ક્ષેત્રમાં રાજકુળે જન્મી ચારિત્ર લઈ કેવળજ્ઞાન પામવાના છે ! આવા દુર્લભ પુણ્ય પુરુષ જીવન હારી ગયા કહેવાય ? જરાય નહિ.

છતાં વસ્તુપાલ પોતે શું ભાવના કરે છે ? આ જ કે 'હાય ! આ ઉત્તમ મનુષ્યભવ પામી, કરવા યોગ્ય કાંઈ કયું' નહિ, તેથી હું જનમ હારી ગયો !' અહીં કરવા યોગ્ય એટલે ? શું ચારિત્રના અંતરના ભાવમાત્ર કરવા યોગ્ય ? કે ચારિત્ર ધર્મની શુભ પ્રવૃત્તિઓ પણ કરવા યોગ્ય ?

ધર્મના ખપી જીવની મુખ્ય દષ્ટિ ધર્મના ભાવ, અને ધર્મની પ્રવૃત્તિ, એમાંથી શેના ઉપર હોય છે ?

ધર્મ ખૂબ ખૂબ કરવા પર ? કે માત્ર અંતરના ભાવ ચોક્કસ કરવા પર ? કહો, ખૂબ ખૂબ ધર્મ કરવા પર. માટે તો મોટા તીર્થ કર લગવાન મહાવીર પ્રભુ જેવાએ ચારિત્ર લઈને રાગરહિતપણે રોજ ગોચરી પાણી, આરામથી જ્ઞાન-ધ્યાન-સ્વાધ્યાય, વિહાર વગેરે રાખી અંતરના ભાવ નિર્મળ કરવાનું કેમ ન કયું ? ઉલટું કઠોર તપસ્યા-ધર્મ, કષ્ટમય પરીસહ-સહનનો ધર્મ, કડક અભિગ્રહ-ગ્રહણ ધર્મ, દિવસનો મોટો ભાગ અને આખી રાત ખડાખડા કાષોત્સર્ગ-ધર્મ, ઉગ્ર વિહાર-ધર્મ, દુઃખદ ઉપસર્ગ-સહનનો ધર્મ,.... વગેરે વગેરે કષ્ટમય ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ ખૂબ કરવાનું કેમ રાખ્યું ? કહો,

ધર્મપ્રવૃત્તિથી જ અંતરના ભાવ અધિક અધિક નિર્મળ થતા આવે છે માટે.

એવા મહાશક્તિમાન મહાવિરાગી અને મહાજ્ઞાની તીર્થ'કર ભગવાન જેવાને પણ ખૂબ ખૂબ ધર્મપ્રવૃત્તિની મુખ્યતા કરવાની જરૂર, અને રાગદ્વેષમાં સબડતા આપણા જેવા રોબડ કલાસ જીવો માટે શુદ્ધ ભાવની જ મુખ્યતા કરવાની જરૂર? અને ખૂબ ધર્મપ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરવાની જરૂર નહિ?

જાણો છો ખરા? કે

જ્યારે 'મુખ્ય તો ભાવ છે' એમ કહો છો, તો પ્રભુનું આદ્ય પ્રવૃત્તિ પર જોર કેમ?

૧૩. આહ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ પર કેમ જોર ?

પ્ર૦—ભગવાન તો જાણતા હતા કે ‘પરમ શુદ્ધ ભાવ-વાળા વીતરાગ જે થવાય છે, તે તો આહ્ય કષ્ટમય ધર્મ-પ્રવૃત્તિ પર નહિ, પરંતુ, અંતરના ભાવ શુદ્ધ શુદ્ધતર થવા ઉપર થવાય છે,’ તો એ ભાવ શુદ્ધ કરવા પર જ જોર લગાવવું જોઈતું હતું, પણ ભગવાને તપ-કાયોત્સર્ગ-પરીસહ-સહન....વગેરે આહ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ પર કેમ જોર લગાવ્યું ?

ઉ૦—ભગવાને આહ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ કરવા ઉપર જોર એટલા માટે લગાવ્યું કે પ્રભુ જાણે છે કે અંતરના ભાવ શુદ્ધ શુદ્ધતર થશે તે આ કડક અને ખૂબ ખૂબ ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓ કરવા પર થશે. અનાદિ કાળના પેઢેલા કાયા-માયા પરના રાગ-આસક્તિ-મમતા વગેરે અશુદ્ધ મલિન ભાવો જે ઓછા થતા આવશે, તે આ કડક ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ કરવાની રાખવાથી જ ઓછા થતા આવશે; પણ નહિ કે સુવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિથી અને પ્રમાણમાં બહુ ઓછી ધર્મ-પ્રવૃત્તિથી, યા માત્ર માનેલા અંતરના ભાવથી.

ધર્મપ્રવૃત્તિની કેમ બહુ જરૂર ? :

દા.ત. કઠોર તપસ્યાઓ ન રાખી અને કાયમી રોજના આહાર-પાણી વાપરવાના રાખ્યા, તો આહારનો ને રસનો રાગ કાંઈ નામશેષ ન થાય; એ તો કઠોર તપ આદરતાં આદરતાં આહારનો રાગ મરતો આવે, ઘસાતો આવે. એમ.

સુખે શુક્રમાં બેસીને ધ્યાન કરવાથી કાયાનો રાગ મટે નહિ; એ તો કાયાને ખડીખડી રાખી ધ્યાન ધર્યાં હોય, પછી ભલે એમાં ટાંટિયા દુઃખે, કમર તૂટે, માથું ભમવા જેવું લાગે, તો પણ એ બધું આનંદથી સહી લઈને કાયાને કાઉસ્સગમાં જ ખડી રાખવાનું કયું હોય, તો આ નિર્ધારિત કડક ધર્મપ્રવૃત્તિથી દેહાધ્યાસ યાને કાયાની મમતા-આસક્તિ ઘસાતી આવે. આટલા જ માટે તીર્થંકર ભગવાન જેવાએ પણ આ જ કરવાનું રાખેલું.

એમ ક્રુધા, પિપાસા, ટાઢ, તડકા, ડાંસ, માખી, મચ્છર, હલકા માણસોના ટોણાં-અપમાન-પ્રહાર વગેરે પરીસહો સહવાનો ધર્મ સ્વેચ્છાથી આનંદપૂર્વક આચર્યે જવાનું રાખ્યું હોય, તો એ કષ્ટો પ્રત્યેના અંતરના ખેદ-દ્વેષ-અરુચિના મલિન ભાવ મોળા પડતા આવે. પ્રભુએ આ ખૂબ રાખેલું.

ના, આ કથી કષ્ટમય ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી નથી, ને અંતરના ભાવ ચોક્કખા કરવા છે, શી રીતે? મનમાની ભાવના કરીને કે “હું આત્મા છું, મારાથી કાયા ભિન્ન છે, મારા ગુણો ક્ષમાદિ છે, કાયાની ક્રિયાથી મારું કશું ભલું ન થાય. મારું તો શુદ્ધ આત્મ-દષ્ટિ વગેરે આત્માની ક્રિયાથી ભલું થાય.” તે શું બાહ્યની આરંભાદિ પાપપ્રવૃત્તિઓ, આહારાદિ ને કષાયોની સંજ્ઞાની પ્રવૃત્તિઓ, અને મોહમય કુટુંબ-પરિવાર-સંપર્કની પ્રવૃત્તિઓ ધૂમ ચાલુ રાખીને પેલી મનમાની આત્મ-દષ્ટિની ભાવના કરતાં કરતાં વીતરાગ થવાશે? અરે! વીતરાગ થવાની વાત તો કયાંય દૂર છે, પણ સાચા

વિરાગીય નહિ થવાય. શુદ્ધ ભાવની ભ્રમણામાં અસત્ પ્રવૃત્તિઓ ધૂમ ચાલુ રાખીને ધૂમ મલિન ભાવો અને રાગદ્વેષના સંકલેશો પોષી, તથા એના સંસ્કારો સારી રીતે દબ કરીને અહીંથી રવાના થશે ! ત્યારે ખૂબ અને કડક ધર્મ-પ્રવૃત્તિ-એને મુખ્ય કરી એનું રાત ને દિવસ સેવન કરનારો ભાવ ચોક્કસ કરતો કરતો સત્ પ્રવૃત્તિના બળ પર સાચા નિર્મળ ભાવ હૈયામાં કેળવતો જશે. પણ એવું એ ક્યારે કરે ? એને ધર્મપ્રવૃત્તિનું ખૂબ મહત્ત્વ સમજાય ત્યારે ને ? દયાળુ સદ્ગુરુઓ એને એ મહત્ત્વ સમજાવે ત્યારે એ સમજીને કડક ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ ખૂબ આચરતો જવાનો.

શુભ ભાવની મહત્તા ક્યારે સમજાવવી ? :

એક વાત છે, કે એવી કડક ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ખૂબ આચરતો હોય છતાં એમાં જો અહીંના પૈસા-માનપાન-પ્રતિષ્ઠા કે સ્વર્ગના દેવતાઈ લોગસુખોની જ એ આશંસા-કામના રાખતો હોય, તો એને શુદ્ધ ભાવની મહત્તા સમજાવવાય કે 'જો મહાનુભાવ ! આ કડક ધર્મપ્રવૃત્તિઓ તું ખૂબ કરે છે એનાથી તો અદ્વકાળમાં તારા આત્માનો આ ભીમ ભવસાગરથી નિસ્તાર થઈ જાય એવો છે. પરંતુ તું જો ધર્મપ્રવૃત્તિની સાથે દુન્યવી સુખની લાલસાના મલિન ભાવ રાખીશ, તો આ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાત્રથી તારો આત્મા ઊજળો નહિ થાય. માટે આ દુન્યવી સુખલાલસાના મલિન ભાવ છોડી દે. શા માલ છે દુન્યવી સુખમાં ? એ ક્ષણિક આનંદ દેખાડી તો દે, પણ પછી એનો અવશ્યભાવી વિયોગ થતાં ય મહાદુઃખ ! અને એનાથી ઊભા કરેલા થોડબધ પાપ-કર્મોના યોગે દુર્ગતિઓમાં કદપના ખહારના અને દીર્ઘાંતિ-દીર્ઘ કાળના દુઃખ પણ ભય કર !

ધર્મપ્રવૃત્તિ વિનાનાને શુદ્ધ ભાવના ઉપદેશથી અનર્થઃ

આમ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ખૂબ લાગેલાને તો શુદ્ધ ભાવનું મહત્ત્વ સમજવાય; પરંતુ જ્યાં રોજિંદી ધર્મપ્રવૃત્તિનું જ દેવાળું હોય, ધર્મપ્રવૃત્તિનો રસ જ ન હોય, ખૂબ ધર્મપ્રવૃત્તિના હૈયે કશા ઉમળકા જ ન હોય, એવાની આગળ શુભ ભાવના મહત્ત્વનાં ગીત ગાવામાં આવે, અને શુદ્ધ ભાવ વિનાની ધર્મપ્રવૃત્તિથી સંસાર-બ્રમણ બતાવાય, તો એ શ્રોતા કયા જન્મારે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવા લાગવાનો ? એ તો ડરતો જ રહેવાનો કે 'હાય બાપ ! હજી અમારા ભાવ ચોક્કા નથી, ને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીએ અને એ જ આપણા મલિન ભાવના યોગે સંસાર વધારે તો ? એના કરતાં તો ધર્મપ્રવૃત્તિ ન કરીએ તે જ સારું.' કેવી બ્રમણ !

વાત આ છે,—ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ખૂબ કરનારો એના દ્વારા ભૂલેચૂકે મલિન ભાવો ન પોષે એ માટે એને ભાવનું મહત્ત્વ બતાવવું જોઈએ; ત્યારે ધર્મપ્રવૃત્તિના આગસુ અને પાપપ્રવૃત્તિઓ ધૂમ પ્રમાણમાં કરનારને તો ધર્મપ્રવૃત્તિનું જ મહત્ત્વ બતાવવું જોઈએ. આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ આર્દ્રકુમારદિ સભા આગળ આ કરી રહ્યા છે, જેથી જીવો એ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા થાય; તો ભાવ ચોક્કા થવાને અવસર મળે. ત્યારે આજે રસમય આખ્યાન સાંભળવા આવનારા ઘણા, પણ એમાંથી ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ખૂબ કરનારા કેટલા ? અરે ! કહો, ખૂબ ખૂબ કરવાની ક્યાં માંડો છે ? રોજિંદી શ્રાવક-યોગ્ય બધી ધર્મકરણી કરનારા ક્યાં છે ? રોજ એ ટાઇમ પ્રતિક્રમણ કેટલા કરે ? ત્રિકાળ પૂજા કેટલા કરે ? પર્વતિથિએ અવશ્ય પૌષઠ કરનારા

કેટલા? મંદિરમાં સાધારણ ખાતે દરેક વરસે સારી રકમ આપનારા કેટલા? શું આ બધા ઉપર ખૂબ જ મહત્વ આપી આ આજના લોકોને શીખવવા જેવું નથી? જ્ઞાનીઓ જ્યારે કહે છે કે લગ્ન વગેરે કારણે ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરે એને અમાપ કૃણ મળે છે, તો (૧) એથી તમને તમારા જીવનમાં ધર્મ-પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા મળે છે? કે (૨) મોક્ષ સિવાયના આશયથી ધર્મ કરાય એથી લવના ફેરા વધે એવા ઉપદેશથી ધર્મ-પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા મળે છે? આ બે જાતના ઉપદેશમાંથી કયા ઉપદેશે પાપ પ્રવૃત્તિ છોડી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરવાની પ્રેરણા મળે છે?

ધર્મ-પ્રવૃત્તિનું આ રીતે મહત્વ બતાવી આચાર્ય મહારાજનો ઉદ્દેશ આ છે,—કે ‘શ્રોતાઓ ખૂબ ખૂબ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરતા થાય.’ આપણા જીવનમાં જ તપાસીએ તો દેખાશે કે ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ખૂબ કરવામાં મન કયાં ઉત્સાહ-ઉછરંગ ધરાવે છે? ગણતરીની અને તે ય બહુ થોડી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરીને છૂટકારાનો દમ ખેંચે છે. આ સૂચવે છે કે હજી હૈયામાં આ પાયાના શુભ ભાવ શુભ ઉત્સાહ નથી કે ‘હું સાંસારિક જીવોજીવોમાંથી છૂટી ધર્મ કરતો રહું.’ ત્યાં “જે શુભ ભાવ નહિ હોય તો ધર્મ એ અધર્મ બનશે! સંસાર ભ્રમણ વધશે!” એમ જાણવા મળે તો શું આપણને ધર્મ-પ્રવૃત્તિનો ઉત્સાહ વધશે? કે એસરી જશે?

અસલમાં પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી ધર્મનો અદ્ભુત અવર્ણનીય મહિમા સમજી ધર્મ-પ્રવૃત્તિની ખૂબ માયા લગાડવા જેવી છે, અને એમાં ભરચક ઉદ્યમ રાખવા જેવો છે. મહારાજ કુમારપાળ ૧૮ દેશના સમ્રાટ છતાં એમનો ધર્મ-પ્રવૃત્તિનો રંગ કેવો? કુમારપાળ મહારાજ,

જુઓ, પરલોક માટે ધર્મલાવના કરે છે, તે કેવા ધર્મની લાવના? ધર્મ-પ્રવૃત્તિની? કે આત્મદષ્ટિ અને મોક્ષ-આશયના શુભ લાવની? એ લાવના કરે છે કે 'પરભવે જૈન ધર્મ ન મળતો હોય અને ચક્રવર્તીપાલું મળતું હોય તો મારે એવું ચક્રવર્તીપાલું નથી જોઈતું.' અહીં પૂછશો,

પ્ર૦-તો આનો અર્થ તો એ જ ને કે 'ભલે ચક્રવર્તીના સુખ મળતા હોય પરંતુ સાથે જૈન ધર્મ મળતો હોય તો એનાથી ભાવ સારા રહે એટલે પછી સંસારની પ્રવૃત્તિઓ અને સંસારના સુખ જીવને ડૂબાડે નહિ?'

ઉ૦-ના, આ અર્થ નહિ, કેમકે 'જૈન ધર્મ મળતો હોય' એનો અર્થ પછીના પાઠમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે, પછીનું પાઠ આ છે કે,-

‘સ્થાં ચેટોડહં દરિદ્રો વા જિનધર્માધિવાસિતઃ’ અર્થાત્ “પરભવે હું ભલે કોઈનો નોકર થાઉં કે દરિદ્ર નિર્ધન થાઉં, પરંતુ જૈનધર્મથી અધિવાસિત મારું હૃદય હો, ’- એમ ઇચ્છું છું.”

કુમારપાળે પરભવે જૈનધર્મવાસિતતા માગી એટલે શું માગ્યું? :

આવું જૈન ધર્મથી જે અધિવાસિત થવાનું માગ્યું, એ શી રીતે અધિવાસિત થવાય? પાપ-પ્રવૃત્તિઓ ને સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ, જૈન ધર્મ નહિ પામેલાની સારક, ધુમધામ ચાલતી હોય, ધર્મ-પ્રવૃત્તિના ખાસ ઠેકાણાં હોય નહિ, માત્ર આપણે તો મોક્ષનો આશય છે એમ સમજી ભાવ ચાકુમા

કર્તાનું માને એટલે ધર્મથી અધિવાસિત થઈ ગયો ? ધર્મથી અધિવાસિતનાં શું આ લક્ષણ હોય કે પાપપ્રવૃત્તિઓ ભરચક ચાલે અને ધર્મપ્રવૃત્તિનું ઠેકાણું નહિ ? ‘ માત્ર મારે ભાવ ચોક્કા રાખવાના. અંતરથી બાહ્યમાં રસ નહિ રાખવાનો,’ ‘ આવું મનને હોય એટલે ધર્મથી અધિવાસિત,’ એવું લક્ષણ હોય ? મહારાજા કુમારપાળે જ્યારે આ ભાવના કરી હશે ત્યારે શું સમજીને કરી હશે ? શું એમ સમજીને કે ‘ મને ભલે નોકર તરીકે યા દરિદ્ર ગરીબ તરીકે જનમ મળે પરંતુ ત્યાં હું ધર્મવાસિત બન્યો રહું ’ અર્થાત્ ‘ મને અંતરના ભાવ ચોક્કા મળે અંતરથી બાહ્યમાં કશો રસ ન રહે ? ’ શું ધર્મવાસિતતામાં આવું જ મન પર હશે ? યા ‘ જૈન ધર્મથી દેવદર્શન-પૂજન-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-સાધુસેવા-વ્રત-નિયમાદિની પ્રવૃત્તિઓમાં હું લાગ્યો રહું ? ’ એવું મન પર હશે ? ધર્મથી અધિવાસિત બનું એટલે નજર સામે શું હોય ?

આ વિચારવાનું એટલા માટે છે કે ‘ ધર્મી બનો, ધર્માત્મા બનો, ધર્મ કરો,’ એવા જ્ઞાનીના ઉપદેશમાં જ્ઞાની આપણે શું કરવાની અપેક્ષા રાખે ? બાકી ભાવ ચોક્કા રાખવાનું ને અંતરથી બાહ્યમાં રસ નહિ રાખવાનું ઇચ્છે ? કે ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવાનું ઇચ્છે ? જો બનને ઇચ્છે, તો બંનેમાં ય મુખ્ય શું ઇચ્છે ? ભાવ ? કે ધર્મપ્રવૃત્તિ ?

દેશના વ્યવહાર-પ્રધાન આપવી, એનો અર્થ જ એ છે કે વ્યવહાર અર્થાત્ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ પર જોર આપવું, ‘ ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ કરો,’ એમ કહેવું. અલબત્ત તેથી ભાવની યાને આંતરિક વૃત્તિની અગત્ય નથી એમ નહિ,

આંતરિક ભાવનું આંતરિક વૃત્તિનું પણ બહુ મૂલ્ય છે. એટલે જ પ્રવૃત્તિ પર ભાર આપતાં આપતાં લક્ષ્ય ખેંચવાનું કે આ ધર્મ—પ્રવૃત્તિની સાથે, આ સત્ પ્રવૃત્તિની સાથે આંતરિક વૃત્તિ પણ ચોક્કસી નિર્માણ પવિત્ર બનાવવાની.

વીતરાગનાં રોજ દર્શન કરીએ અને આંતરિક વૃત્તિ એટલી ને એટલી કામ-ક્રોધ-લોભભરી, ને મોહ-મદ-મત્સર-માયાભરી રાખ્યા કરીએ, તો વીતરાગનું દર્શન આપણને વીતરાગ ક્યારે બનાવે ?

વીતરાગ-દર્શન આપણે શા માટે કરીએ છીએ ?

એટલા માટે કે વીતરાગનું દર્શન કરતાં કરતાં અંતે વીતરાગ થવાય. શી રીતે ? વીતરાગ દર્શન વખતે આપણી નજર સામે વીતરાગનું જીવન આવે, અને એમાંથી વીતરાગ બનવાની પ્રેરણા મળે. વીતરાગ બનવા માટે એ પ્રભુએ કેવા કેવા તપ કરી, કેવા કેવા ત્યાગ કરી, કેવા કેવા વ્રત-નિયમ ને કેવી કેવી ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરી, તથા કેવા કેવા પરીસહ-ઉપ-સર્ગ સહર્ષ વધાવી લઈ, વિષયોના રાગદ્વેષ ઓછા કરતા ગયા, એવા એમનાં જીવનની સાધનાઓની પ્રેરણા મળે. તેમજ રાગદ્વેષ ઘટાડતા આવવાની પ્રેરણા મળે એટલા માટે વીતરાગનાં દર્શન કરીએ છીએ. આમ આપણી આંતરિક વૃત્તિ નિર્માણ બનાવવાના કર્તવ્ય તરફ અને એના પુરુષાર્થ તરફ લક્ષ્ય રહે, માટે વીતરાગનાં દર્શન કરવાના છે. આમ ભાવનું પણ મહત્ત્વ બતાવવાનું છે. કિન્તુ એ પણ ખાસ જોવા જેવું છે કે પહેલાં તો સામા જીવને દર્શન-પ્રવૃત્તિનો પ્રેમ કેટલો છે ?

એક મંદિર કે એક ભગવાનનાં દર્શન કર્યા પછી ખીજા મંદિરે કે ખીજા ભગવાનનાં દર્શનની વાત આવે ત્યાં કંટાળો આવતો હોય, તો દર્શનના જ કંટાળાથી એને દર્શનમાં ભાવ ક્યાંથી ઊંચા આવવાના? અહીં પૂછશો,

વધારે દર્શનથી ભાવ ઊંચા કેમ આવે? :-

પ્ર૦- તો શું વધુ દર્શન કર્યાંથી ઊંચા ભાવ આવે?

ઉ૦- હા, કારણ છે, - એક દર્શન પછી ખીજા દર્શનમાં કંટાળો કેમ આવે છે? કહો, શરીરની સુખશીલતા નડે છે. શરીર સુવાળું રાખવું છે, એટલે મનને એમ થાય છે, કે 'એક દર્શન તો કરી લીધા, હવે ખીજા મંદિરેએ ક્યાં દોડાડોડ કરવી?' આવું મનને થાય એમાં શું આવ્યું? પરમાત્મા કરતાં તુચ્છ મામુલી શરીરની સુખશીલતા વહાલી કરી. આ કાયાની માયા વહાલી થાય, ત્યાં ભાવ ઊંચા શી રીતે આવે? હા, મન મારીને પણ કુટિલ કાયાને કહી દેવાય કે 'તું થાકે છે શાની? જૈસા મળવાનું દેખાતું હોય ત્યાં તો ખધી ય દોડાદોડ હોશો હોશો કરે! કેટલીય ઊઠ-ખેસ કરે! તે અહીં ધર્મની જ વાતમાં થાકીને કંટાળો? ચાલ, ચાલ, પાંચ દેરાસર દર્શન કર, તો પરમાત્મા પર ભાવ વધશે, પ્રેમ વધશે.' આમ મન મારીને ય દર્શન પ્રવૃત્તિ સારા પ્રમાણમાં થાય તો અંતરુદ્ધા ભાવ, અંતરની વૃત્તિ નિર્મળ થાય.

એવું પ્રભુપૂજન, દાન, પરોપકાર, શીલ-વ્રત-નિયમો, તપસ્યા, સામાયિક, સ્વાધ્યાય, વગેરેની પ્રવૃત્તિ સારા પ્રમાણમાં કરતા રહીએ તો ભાવ વધે, ભાવ નિર્મળ થાય, નહિતર

ધર્મપ્રવૃત્તિમાં આળસ ઉપેક્ષા પાપના રસથી આવે છે, ને એ તો ભાવની આડે ઐક છે, અવરોધક તત્વ છે.

ભાવ સારા કરવા માટે સારી ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ જોઈએ.

એટલા જ માટે અહીં આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ જે કહે છે ‘ભલે લગ્નથી, કે ભયથી, યા કૌતુકથી....પણ જે શુદ્ધ ધર્મને ભજે છે, એને અમાપ ફળ મળે છે,’ એ કહીને આ જ સૂચવી રહ્યા છે કે ‘ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ કરો, એનું અમાપ ફળ છે.’

૧૮ દેશના સમ્રાટ મહારાજા કુમારપાળ પરભવ માટે જે જિનધર્માધિવાસિતતા માગી રહ્યા છે એમાં આ જ માગી રહ્યા છે કે

‘જિનધર્મથી દિલ અધિવાસિત એટલે કે એવું રંગા-ચેલું મળે કે જેથી જીવનમાં ધર્મ જ ધર્મ કરવાનું થયા કરે’ કુમારપાળનું જીવન ધર્મપ્રવૃત્તિનું અતિશય મહત્ત્વ બતાવે છે.

એટલે કે પાપની પ્રવૃત્તિ નહિ જેવી થઈને ધર્મની પ્રવૃત્તિ ખૂબ થતી રહે. એ સમજતા હતા કે દિલ જૈનધર્મથી રંગાચેલું રહે એથી ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ થયા કરવાની, એથી એક દિવસ એવો આવે કે પાપપ્રવૃત્તિ ખિલકુલ બંધ, અને એકલી ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલે; એટલે કે સંસાર-ત્યાગ અને સંયમ-ગ્રહણનું જીવન બનાવી દેવાય, અને એમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ-વીર્ય એ પાંચના આચાર અર્થાત્ ભરચક પંચા-ચારની પ્રવૃત્તિ ચાલે.

જોને આમાં ય દષ્ટિ કયાં જઈ રહી છે, - 'મારા ભાવ ચોક્કા કરુ, મારી આંતરિક વૃત્તિ સુધારુ,' એકલી એના પર દષ્ટિ નહિ, કિન્તુ ભાવ અને વૃત્તિને નિર્માણ કરનાર ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ પર દષ્ટિ જઈ રહી છે; કેમકે મહારાજા કુમારપાળ અહીં પણ એ જ ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ જ કરી રહ્યા હતા, ને એના દ્વારા જ અંતરના ભાવ વધુ ને વધુ નિર્માણ કરી રહ્યા હતા, અંતરની વૃત્તિને જડ તરફથી હટાવી આત્મા તરફ વાળી રહ્યા હતા. એ બધું ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિથી.

૧૪. ગોવિંદ પ્રાહ્મણના ભાવ શી રીતે સુધર્યા ?

ધર્મપ્રવૃત્તિની પુષ્કળતામાં ભાવ શુદ્ધ કરવાની કેવી અદ્ભુત તાકાત છે એ ગોવિંદાચાર્યના જીવનમાં જોવા મળે છે. એ મૂળ ગોવિંદ નામના વૈદિક વિદ્વાન પ્રાહ્મણ હતા. વિદ્વાન એવા કે ખીલ વિદ્વાનો સાથે વાદ કરતા અને એમાં વિજય મેળવતા. છતાં ક્યારેક ક્યારેક થાપ પણ ખાઈ જતા, અને વાદમાં હારી પણ જતા.

ત્યારે ગોવિંદ પ્રાહ્મણને વિચાર આવ્યો કે ‘ જૈનમુનિઓ વાદ કરવામાં હોશિયાર હોય છે; તો એમની પાસેથી જો વાદની કળા શીખી લઉં તો બસ ખેડા પાર ! વાદમાં કદી પરાસ્ત ન થવું પડે, પરાજય ન થાય. ’

પ્ર૦— પરંતુ તો પછી જૈન મુનિઓ સાથે તો વાદ કરવામાં પરાસ્ત થવું પડે ને ?

ઉ૦— એમની નજર સામે વૈદિક વિદ્વાનો છે, એટલે ‘ વૈદિક વિદ્વાનોની સામે વાદ કરવામાં તો અચૂક વિજય મળે, ’ એ એમનું લક્ષ્ય છે; અને માણસ પ્રાયઃ ઘરમાં જ શૂરવીરતા ઈચ્છે છે, ઘરવાળાની સામે જ જીભાજોડી ચલાવે છે. આજે કુટુંબોમાં કલેશ કેમ છે ? ઘરમાં માતા ને ખૈરી પર કેમ શૂરા થવું હોય છે ? શેઠની સામે તો ‘ મિંદડી મી ’ બની જાય છે ! ત્યાં જીભાજોડી નહિ ચલાવે; કેમકે ભય છે કે ‘ કદાચ શેઠ નોકરીમાંથી હેઠો ઉતારી દે ! ’ શૂરા થવાનું તે ઘરના કુટુંબના માણસો પર ? એટલે જ લગભગ ઘર ઘર જીભાજોડી અને કલેશ-કંકાસ ચાલે છે. કલિકાલની કેવી

દુઃખદ અસર છે કે મુનિઓમાં પણ ક્યાંક એક ગુરુના શિષ્યો વચ્ચે જ ઊંચા-નીચી ચાલતી હોય છે. બહારનાઓ સાથે તો સારા સારી રાખશે; કેમકે ત્યાં જીભાજોડીથી શૂરા થવાનું પાલવે એવું નથી; કારણ સામેથી હુકમ થવાનો ભય છે. ઘરનાની સામે શૂરવીર થવામાં એ વાંધો દેખાતો નથી, એટલે ત્યાં જ જીભાજોડીથી શૂરવીર થવું હોય છે ! કલિ-કાળનો આ શ્રાપ છે.

પરંતુ ત્યાં વિચાર નથી કે

જેમની સાથે તારે જિંદગી કાઢવી છે શું એમનો પ્રેમ મેળવવો-ટકાવવો એમાં ડહાપણ ? કે એમનો વિરોધ-અણગમો વહોરવો એમાં ડહાપણ ?

ચિત્તને શાંતિ ક્યાં રહે ?

કુટુંબી ઉપર આપણું વર્ચસ્વ-હુ'પદ સ્થાપવા જઈએ શું એમાં ચિત્તને શાંતિ રહે ? કે એમના પર હેત-વાત્સલ્ય ઊભરાવવાનું જ કરીએ એમાં ચિત્તને શાંતિ રહે ?

આ તો વ્યવહારુ વાત થઈ.

બાકી આત્માની દૃષ્ટિએ ઘરમાં જો શૂરવીરતા જ બતાવ્યા કરવાની હોય, અને એ માટે જીભાજોડી જ કરવાની હોય, તો ચિત્ત કેટલું બધું કષાયના સંકલેશમાં રોજના માટે રહે ? અને જીવનભર રહ્યા કરે ?

તો શું આ મનુષ્ય જનમ જિંદગી સુધી કષાયના સંકલેશ કર્યા કરવા માટે જ છે ? કે

જીવનમાં ઉપશમભાવ મૈત્રીભાવ કમાઈ જવા માટે છે ?

કષાયના સંકલેશ અનંત કાળના ચાલ્યા આવે છે. ત્યાં ઉપશમભાવ-સૌમ્યભાવ-મૈત્રીભાવનો પાયો ખીળ કયા જનમમાં નાખવાનો ?

આ જો વિચાર આવે તો પહેલા નંબરમાં ઘરમાં શૂરા થવાનું માંડી વળાય; કેમકે ત્યાં ચોવીસે કલાકના અને જીવનભરના સંબંધ બંધાયેલા છે; તેથી ત્યાં શૂરવીર થવાના દુરાગ્રહમાં તો જીવનભર અશાંતિ અને કષાયના સંકલેશ ચાલે; બ્યારે, બહારનાની સામે તો ક્યારેક પ્રસંગ આવે. વાસ્તવમાં આ જોવા જેવું છે કે,

જીવને કેટલાની ગુલામી ?

કયાંય રોડે મારતાં જીવના માથે કેટલાની મહાગુલામી લખાયેલી છે ?

કર્મોની મહાગુલામી કેવી કે રોડેમાં પોતે તો કદાચ કોઈનો એક દાંત તોડવા જાય, પરંતુ કર્મ અકસ્માત્ કે રોગ લાવીને અત્રીસે દાંત તોડી નાખે છે ! બાકી કર્મોની રોજની ગુલામી પારાવાર ભોગવાઈ રહી છે.

ખીજી ગુલામી શરીરની છે. શરીર રોજની કેટલી વેઠ કરાવે છે ? બહુ સાચવવા છતાં અવસરે કેવું વાંકું થઈ બેસે છે ?

ત્રીજી ગુલામી આહારાદિ સંજ્ઞાઓની છે; અને સંજ્ઞાની ગુલામી રાખી માણસ કોનું કેટલું આટું નથી કરતો ? કોની કોની લાતો નથી ખાતો ? બધું વેઠવાનું આહારની, વિષયોની પરિગ્રહની અને આરામીની ગુલામીના લીધેસ્તો.

સૌમ્યતા કેમ આવે ? :-

એમ સરકાર, કાયદા, અમલદાર, શેઠ, દલાલ, વગેરે

વગેરે કેટલાયની ગુલામી માથે ધરે છે ! પછી શું જોઈને ઘરમાં શૂરવીર થવાનું મન થતું હશે ? વિચાર જોઈએ કે એ બધી ગુલામી અનિચ્છાએ પણ ઉઠાવવી પડે છે, તો પછી ઘરમાં સ્વેચ્છાએ મૃદુતા, સેવાભાવ, પ્રેમભાવ, સહાનુભૂતિ વગેરે કેમ ન કેળવું ? એથી મને પણ કષાયના સંકલેશ ન થાય, અને ઘરનાઓને પણ એ ન થાય.

પેલો ગોવિંદ બ્રાહ્મણ ઘરમાં શૂરો થવા ઇચ્છે છે, એટલે પોતાના વૈદિક વિદ્વાનો અગળ પોતાના જેવા એકાંતવાદી ઈતર દર્શનવાળાની સામે વાદમાં વિજેતા બનવું છે ! તેથી વિચારે છે કે ‘ જૈન મુનિઓ પાસેથી જો વાદ-કળા શીખી લઉં, તો એ બધે જ વાદમાં વિજેતા બની શકું;’ પરંતુ એમાં મનને સવાલ મોટો આ છે, કે-

ગોવિંદના મનોરથ :-

‘ જૈન મુનિઓ ગૃહસ્થને વાદ-કળા શીખવવા ક્યાં નવરા બેઠા છે, તે મને ગૃહસ્થને વાદ કળા શીખવે ? હા, હું જૈન સાધુ થઈ એમનામાં ઘુસી જાઉં, તો મારી હોશિયારી દેખી સહેજે મને વાદ-કળા શીખવે. તો હું બનાવટી વૈરાગ્ય દેખાડી જૈન મુનિ પાસે મુનિપણું માગું, ને પછી જો મને સાધુપણું મળે તો જરાય એમને શંકા ન પડે કે ‘આ કામ-ચલાઉ સાધુ છે,’ એ રીતે ધીરજથી વિનય કરી કરીને એમની પાસેથી એમની વિદ્યા લેતો જાઉં; અને ઝટપટ ગ્રહણ કરતાં કમશઃ વાદ-વિદ્યા આવી જશે. તે શીખીને પછી સાધુવેશ મૂકી પાછો મારા સ્થાને ચાલ્યો જઈ દુનિયામાં વાદકળાથી અજોડ વાદી-વિજેતા બનીશ !’

કેવા મનોરથ છે ? છે આમાં કયાંય સાધુ થઈ આત્માનું સુધારવાની વાત ? ના, અહીં તો માનાકાંક્ષાથી મહાન વાદી-વિજેતા બની દુનિયામાં કીર્તિનું કેટલું ચણવું છે. અભિમાનથી નામનાની યશકલગી પહેરવી છે. આવાને સાધુ-ધર્મ લઈ પાળેલો કળે ? લોભ, માનાકાંક્ષા અને અભિમાન એ મલિન ભાવ છે. મલિન ભાવથી ધર્મ લે, ને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરે, એનું કલ્યાણ થાય ? પરંતુ અહીં ગોવિંદ પ્રાહ્મણના પ્રસંગમાં જોજો કે કેવું સારું પરિણામ આવે છે ! આર્દ્રકુમાર વગેરે પર્ષદાની આગળ,-

પુણ્યનંદન સૂરિજનો ગંભીર આશય :

પુણ્યનંદન સૂરિજ મહારાજ આ જ બતાવી રહ્યા છે કે

“લભ્ણથી, ભયથી, કૌતુકથી, લોભથી કે અભિમાનથી.ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે તેને એનું અમાપ કળ મળે છે.” આ કહેવા પાછળ આચાર્ય મહારાજનો એક જ આશય છે કે તમે ભરચક સાંસારિક પાપપ્રવૃત્તિઓ અને મોહની પ્રવૃત્તિઓમાં પડેલા છો, તો એમાંથી બહાર નીકળી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં આવો. જુઓ લભ્ણ વગેરે કોઈ કારણે પણ ધર્મ કરે છે એને એનું અમાપ કળ મળે છે ! તો તમે શુભ આશયથી ધર્મ કરશો તો તેનું તો તમને કેટલું બધું અથાગ કળ મળશે ?” પહેલી વાત જ આ છે,-

પ્રવૃત્તિ સુધારો, પછી વૃત્તિ સુધરવી સરળ પડશે.

ગોવિંદ વિપ્રની કુનેહ :

ગોવિંદ પ્રાહ્મણ પહોંચ્યો જૈનાચાર્ય પાસે; નમસ્કાર કરી હાથ જોડી કહે છે, ‘મહારાજ ! સંસારથી થાકેલો છું,

સંસાર-ત્યાગ કરવો છે. આવ્યો છું આપની પાસે, યોગ્ય લાગે તો મને સાધુ દીક્ષા આપો !’

આચાર્ય મહારાજ એમ તો શાના એકદમ દીક્ષા આપી દે? આચાર્ય મહારાજ એની પ્રશ્ન-પરીક્ષા કરે છે, એમાં સાધુપણાનાં કષ્ટ બતાવી પૂછે છે,-

‘આવાં કષ્ટ તમારાથી શી રીતે સહન થશે?’

પ્રાહ્મણ હોશિયાર છે ને? એ કહે છે ‘પ્રભુ! કષ્ટ તો સંસારમાં કયાં ઓછા છે? ને અહીં થોડા ત્યાગ-તપનાં કષ્ટ સહન ન કરાય, તો પછી પરલોકમાં અધમગતિઓમાં કષ્ટ કયાં ઓછા છે?’

આચાર્યશ્રી કહે છે, ‘પણ અહીં તો ભૂલભાલ થાય તો તો સાધુઓ સહન નહિ કરે; તમને વારેવારે ટોકશે.’

આચાર્ય પછી અહિંસાદિ મહાવ્રતોની સૂક્ષ્મતા બતાવી એ પાળવાની કઠણાઈ બતાવે છે! ત્યારે પ્રાહ્મણ કહે,-

‘આવું અદ્ભુત નિષ્પાપ જીવન જીવવા મળે એ તો મોક્ષને બહુ નિકટ કરી આપે. મારું પરમ સૌભાગ્ય કે આવું સુંદર જીવન જીવવા મળે!’

ગોવિંદ પ્રાહ્મણને નિર્ધાર છે કે ‘ગમે તે રીતે આચાર્યનો શિષ્ય થઈ જવું છે, પછી વાદવિદ્યા મેળવી લેવાનું તો મારું કામ છે. પછી તો એવા વિનયના પ્રકાર સાચવીશ કે આચાર્ય મહારાજ સામેથી મને વિદ્યાઓ આપશે’

આ ગણતરી હોવાથી આચાર્યે જેટલા પ્રશ્ન કર્યા, એમાં એવા અનુકૂળ ઉત્તર આપ્યા કે આચાર્યને લાગ્યું કે ‘આ વ્યક્તિ દીક્ષા માટે યોગ્ય છે,’ તેથી એને શુભ મુહૂર્તે સાધુ-દીક્ષા આપી.

ગોવિંદ પ્રાહ્મણ હવે ગોવિંદ મુનિ બની ગ્રહણ-શિક્ષા અને આસેવન-શિક્ષા લે છે. 'ગ્રહણ શિક્ષા' એટલે જૈન શાસ્ત્રોનું શિક્ષણ; અને 'આસેવન શિક્ષા' એટલે સાધુપણામાં કરવાના આચરણનું શિક્ષણ, સાધ્વાચારોના પાલનનું શિક્ષણ.

જૈન ચારિત્રધર્મમાં શું શું ? :-

જુઓ ગોવિંદ પ્રાહ્મણનો અહીં સુધી આવવામાં પોતાના અંતરમાં માત્ર લોભનો ભાવ છે, વાદવિદ્યાનો લોભ છે, 'સાધુ બની જાઉં તો સાધુજીવન જીવતાં જીવતાં મને વાદવિદ્યા મળે,' એમ લોભથી ગોવિંદ પ્રાહ્મણ સાધુ થયો ને સાધુ ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. પરંતુ લોભથી ય સાધુધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાતી એને કેવા અમાપ ફળ માટે થાય છે! એ જુઓ, સાધુ-જીવનમાં ગ્રહણ-આસેવન બંને પ્રકારની શિક્ષા લેતાં લેતાં,

(૧) પૃથ્વીકાય આદિ છ જીવનિકાયનું ઝીણવટથી જ્ઞાન મળવા માંડ્યું....

(૨) અહિંસાદિ મહાવ્રતોના પાલન માટે ઝીણામાં ઝીણા હિંસા જૂઠ વગેરે પાપોનું સ્વરૂપ, એ પણ કાયાથી કરવા નહિ, કરાવવા નહિ, અનુમોહવા નહિ; તેમ એ પાપો મન-વચનથી ય કરવા-કરાવવા-અનુમોહવા નહિ, એમ ૩x૩ = ૯ નવ કોટિએ એ પાપોનો ત્યાગ, એનું સ્વરૂપ જાણવા મળે છે.

(૩) સાધ્વાચારમાં ગોચરી-ભિક્ષા અંગેના ઝીણા ઝીણા ઝર દોષ કેવા કેવા ત્યજવાના;

(૪) વચન-શુદ્ધિ કેવી કેવી પાળવાની;

(૫) ઈન્દ્રાકાર-મિથ્યાકારાદિ દશ પ્રકારની સામાચારી કેવી કેવી પાળવાની; તથા

(૬) ૫૩આવશ્યક;

(૭) પંચવિધ સ્વાધ્યાય;

(૮) વસ્ત્ર-પાત્ર-વસતિની પ્રતિલેખના;

(૯) આર્ત-રૌદ્ર-ધ્યાનનો ત્યાગ....

વગેરે વગેરે સાધ્વાચાર; એમ

(૧૦) દશ પૂજ્ય સ્થાનોનો દરેકનો ૫-૫ પ્રકારે વિનય કેમ સાચવવો,....

આ બધી આસેવનશિક્ષા મળવા માંડી, એમાં સ્વાધ્યાયમાં વળી સૂત્રસ્વાધ્યાય અર્થ-સ્વાધ્યાયમાં સૂત્રો અને એના અર્થનો ઓધ કરાવનારી ગ્રહણ-શિક્ષા મળવા માંડી; અને ગોવિંદ મુનિ એમાં પલોટાતા ગયા. તેથી એમનું મિથ્યાત્વ ઓગળતું ચાલ્યું. હવે એમના મનને એમ થાય છે કે,-

ગોવિંદમુનિનું હૃદય-પરિવર્તન: જૈનધર્મની વિશેષતાઓ :-

“ અહો ! (૧) કયાં ગૃહસ્થ જીવનમાં ડગલે ને પગલે પાપભરી પ્રવૃત્તિ ? અને કયાં સાધુજીવનમાં ડગલે ને પગલે નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિ ?

(૨) કયાં વૈદિક ધર્મમાં ધર્મના નામ હેઠળ અપૂજાય તેજસ્કાય વગેરે જીવોના કચ્ચરઘાણ કાઢવાનાં ? ત્યારે કયાં જૈન સાધુ-જીવનમાં અહિંસામય ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ ?

(૩) વળી, જૈનધર્મમાં કેવો વિરતિ-ધર્મ પૂર્વકનો મહા-ત્યાગ ! ને કયાં વિરતિમાર્ગનું મહત્ત્વ મહિ સમજતા ઈતર ધર્મ ?

(૪) જૈનધર્મના પ્રરૂપક ઈષ્ટદેવ કેવા વીતરાગ સર્વજ્ઞ !
એમનું જીવન કેવું લોકોત્તર ! કેવું શુદ્ધ જ્ઞાનમય ! કોઈ
રાગ નહિ દ્વેષ નહિ. એમની સાચી સર્વજ્ઞતા પ્રજ્ઞ કેવી અદ્ભુત !

(૫) ત્યારે આમના સિવાય સાચાં તત્ત્વ અને સાચો
મોક્ષ-માર્ગ કોણ બતાવી શકે ?

(૬) જૈન ધર્મની વળી એક અનન્ય વિશિષ્ટતા : જ્ઞાના-
વરણાદિ આઠ કર્મોનું કેવું અતિ વિસ્તૃત વિજ્ઞાન !

(૭) વળી એ કર્મોની મંદતાએ થતો કેવો ૧૪ ગુણ-
સ્થાનકેનો જીવનો ઉન્નતિ ક્રમ !

(૮) વળી જૈન ધર્મની એક આગવી વિશેષતા : સ્યાદ્-
વાદ-અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાન્ત ! એના પાયા ઉપર નયજ્ઞાન,
સમ્મભંગી, અનુગમ, નિક્ષેપ વગેરે ચાર અનુયોગ, એમાંય
નિક્ષેપાની પ્રરૂપણામાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યનો વિશ્વવ્યાપી
સિદ્ધાન્ત...આ બધું જે જાણવા મળ્યું, આમાંનું વૈદિકાદિ
ઈતર ધર્મોમાં શું જોવા મળે ?

ગોવિંદ ગ્રાહ્ય જ્ઞેમ જ્ઞેમ ગ્રહણ-શિક્ષામાં આગળ વધે
છે, તેમ તેમ આ બધું જાણતાં જાણતાં પાણી પાણી થઈ
જાય છે ! એમને એમ થાય છે કે ‘ ખરેખર ! અનંત કાળમાં
આ નહિ મળ્યું હોય એવું મળ્યું ! જે પૂર્વ જન્મોમાં મળ્યું
હોત, તો તો આ સંસારમાં વિવિધ યોનિઓમાં હું શાનો
રખડતો-લટકતો રહ્યો હોત ? અથવા પૂર્વ જન્મમાં કદાચ
આ ધર્મ જાણ્યો હશે, પરંતુ કોઈક એવી વિરાધના કરી
હશે કે અહીં મિથ્યાધર્મ-વાસિત કુળમાં પટકાઈ પડ્યો !
લલે વાદ-વિધાના લોભથી અહીં જૈનધર્મના ચારિત્ર ધર્મમાં

આવી ગયો, પરંતુ તે સારું થયું કે એમ પણ જૈન ચારિત્ર-
ધર્મ મળ્યો ! આવું મહાપવિત્ર સાધુ-જીવન ચારિત્ર-જીવન
મળ્યું ! ત્યારે હવે અનંત સુખલયાં અને અનંત કલ્યાણમય
મોક્ષને દેનારા આવા સાધુ-જીવનને પામીને શું મારે માત્ર
વાદ-વિદ્યા મેળવી સંતોષ માનવાનો ? શું ઐરાવણ હાથી
દેવા તૈયાર હોય એવા દ્વાતાર પાસેથી ગધેડો માગી લઈ સંતોષ
માનવો ? અને માનો વાદ-વિદ્યા મળી ગઈ, પછી શું આ
મહાપવિત્ર સાધુ-જીવનમાંથી ખસી જઈ એકલા અભિમાન
અને માનપાનની લાલસા તથા પાપકર્મોના થોક પોષનાર
વાદી-વિજેતાનું નાશવંત પાપ જીવન જીવવાનું ?

આવો લાખેણો માનવ-અવતાર નરકાદિ ગતિદાયી
કષાયોના પોષણમાં કામે લગાડવાનો ? કે માનવભવને ચારિત્ર
જીવનથી કષાયોનાં શોષણ કરી કષાયોને નામશેષ કરી નાખ-
વામાં કામે લગાડવાનો ?”

અસ, ગોવિંદમુનિની વાદ-વિદ્યાની લાલસા ઓગળીને
ખલાસ થઈ ગઈ ! મિથ્યાત્વ ઓગળીને ખતમ થઈ ગયું !
એ ક્યારે બન્યું ? વાદવિદ્યાના લોભથી પણ ચારિત્ર લીધું,
અને ચારિત્ર-ધર્મની બહુવિધ પ્રવૃત્તિ કરી હતી ત્યારે.
નહિતર એમ પણ જો એ ચારિત્ર-જીવનમાં જ ન આવ્યા
હોત તો શું પામત ? તો તો પ્રાહ્મણ-જીવનમાં વિદ્વત્તાનું
પ્રદર્શન કરતાં કરતાં અને વાદો લડતાં લડતાં હીરા જેવા
માનવ અવતારને નકરી પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં કથિરનો
કોલસો બનાવી દીધો હોત ! પછી આ જનમમાંથી કયાં રવાના
થાત ? દેવલોકમાં ? કર્મ-સત્તા જાણે ડામ દેખાડે છે ! જાણે
કહે છે, — “આવ આવ, તારે નકરા વિષયો અને કષાયોને
પોષવાનું જીવન જીવવું છે ? તો તારા માટે નરકાદિ દુર્ગતિ-

ઓમાં જગ્યા ઘણી છે. સદ્ગતિમાં જગ્યા તો કષાયો અને વિષયોના રાગદ્વેષ વગેરે મોળા પાડે, અને વિષયોની ગુલામી મંદ કરી નાખે, તેથી જ હિંસાદિ પાપોથી વિરામ પામે, એવા સોભાગી જીવો માટે રીઝવ થયેલી છે.”

ગોવિંદમુનિને પસ્તાવો થાય છે કે ‘અરેરે! આવા મહાપવિત્ર ને ઉત્તમ લોકોત્તર ચારિત્ર-ધર્મને મેં હલકા વાદવિદ્યાના લોભની વૃત્તિથી લીધો? ખેર, હવે ગુરુના ચરણે પડી નહિ ને મારી કાળી કથા કહી પ્રાયશ્ચિત્ત માગું; અને હવે ફરીથી શુભ ઉદ્દેશથી ચારિત્ર લેવા ચારિત્રની પ્રાર્થના કરું.’

બસ, ગોવિંદમુનિ ગયા આચાર્ય મહારાજ પાસે, કહે છે, ‘પ્રભુ! ફરીથી સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર આપો.’

આચાર્ય મહારાજ ચોકી ઊઠે છે કે ‘આવો સારો સાધુ કેમ ફરીથી ચારિત્ર માગે છે!’ આ હિંસાએ જોવા જેવું છે કે ગોવિંદ મુનિએ ચારિત્ર કેવું પાળ્યું હશે કે ગુરુને સંતોષ છે કે આ સાધુજીવન સુંદર જીવે છે. પૂછો,

પ્ર૦- ગોવિંદ મુનિને તો વાદવિદ્યા લેવી હતી તો સાધુજીવન ઉપર ઉપરથી સારું જીવે, અને અંદરમાં ગોલમાલ ચલાવે તો ન ચાલત ?

ઉ૦- અહીં બે વાત છે,-

(૧) જો સાધુ થઈને વાદવિદ્યા લેવી છે, તો એટલા પૂરતું પણ સાધુવેશની વફાદારી જાળવવી જોઈએ.

પ્રામાણિકતા એનું નામ છે કે જે સ્થિતિમાં બેઠા ધૃષ્ટ સિદ્ધિ કરવી છે, તે સ્થિતિને ઉચિત વર્તાવ રખાય.

એટલે અહીં ગોવિંદમુનિ સાધુજીવન પ્રામાણિકતાથી જીવી રહ્યા હતા પછી ગોલમાલ ચલાવવાની વાત શાની ?

(૨) ખીજી વાત એ છે કે ભય હોય કે આચાર્ય મહા-ગીતાર્થ હોવાથી શિષ્યની ગોલમાલ મુખમુદ્રા, ભાષા વગેરે ઇંગિત પરથી પકડી પાડે તો વાદવિદ્યા ન મળે ! અથવા એવા સૌમ્ય અને પ્રોત્સાહક શબ્દોમાં સારણા-વારણા-ચોયણા કરે કે એ સાધુ તો શું, પણ ખીજા સાધુઓને પણ ચિમકી લાગે, ભગવૃત્તિ-પ્રોત્સાહન મળે. આવા પ્રેરણાસ્ત્રોત રૂપ નેતા માથે હોય પછી સાધ્વાચાર-પાલનમાં ગોલમાલ શાની આવે ? શુદ્ધ આચાર-પાલન જ આલતા હોય. એટલે જ આચાર્ય મહારાજ અહીં ચોંકી ઊઠે છે કે ‘આવા શુદ્ધ આચાર-પાલનવાળો આ સારો ગોવિંદમુનિ કેમ ફરીથી સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રનું ગ્રહણ માગે છે ?’ પૂછે છે, ‘કેમ શું છે ? શું કોઈ મોટી ભૂલ થઈ છે ?’

ગોવિંદમુનિનો ભવ્ય ઇકરાર :-

ગોવિંદમુનિ કહે “ભગવન્ ! ભૂલ શું થાય ? મેં સારી રીતે ચારિત્ર ને સમ્યક્ત્વ પણ લીધું જ ક્યાં છે ? શબ્દથી વૈરાગ્ય ખતાવીને નામનું ચારિત્ર લઈ મેં આપને ઠગ્યા છે. મારામાં સાચો વૈરાગ્ય હતો જ નહિ, મારે તો માત્ર આ ચારિત્ર લઈને આપની પાસેથી વાદ-કળા શીખી લેવી હતી, અને એ શીખીને પછી આ ચારિત્ર મૂકી દઈ મારે ફરીથી પાછો ઘરે જઈ વાદવિજેતા ગોવિંદ પ્રાક્ષણ બનવું હતું ! પરંતુ બનાવટી સાધુ બન્યા પછી આપની પાસેથી ગ્રહણ-શિક્ષા આસેવન-શિક્ષા લેતાં લેતાં મને જૈનધર્મની સાચી ઓળખ થઈ. વીતરાણ સર્વજ્ઞ ભગવાન દેવાધિદેવ તરીકે ઓળખાયા. સર્વજ્ઞના કહેલા જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વ સમજાયાં,

અને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગ ઓળખાયો. આ તત્ત્વજ્ઞાન અને મોક્ષમાર્ગના ભગ્ય ઉદ્દેશ તરીકે મોક્ષના અનંત સુખનું ભાન થયું. ત્યારે મને લાગ્યું કે ‘અરે! કેવી મારી અજ્ઞાન અને મૂઢ દશા! ચારિત્રથી મળનાર મોક્ષ કયાં? અને કયાં મારો વાદવિદ્યા કમાઈ લેવાનો જઘન્ય અધમ ઉદ્દેશ? ચારિત્રથી મળી શકતા મોક્ષમાં અનંત જન્મ-મરણનો અંત! અને અનંત અવ્યાબાધ સુખ મળે! એ કયાં? અને કયાં આ વાદવિદ્યા અજમાવવાના જીવનથી કષાયોની પુષ્ટિ તથા પરિણામે સરળતી જન્મ-મરણની પરંપરા કયાં?

‘એટલે હવે મને મારી ખાલિશતા અને મૂઢતાનું ભાન થયું છે. વાદિ-વિજેતા બનવાના અરમાન ઊતરી ગયા છે, હવે તો ભવપરંપરાનો અંત લાવવાની જ એકમાત્ર તમન્ના જાગી છે, તો એ ભવનો અંત લાવનારા સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રનું મને ખરેખરું આરોપણ કરવા કૃપા કરો; અને દેવાધિદેવને, શાસનને, આપને તથા ચારિત્ર-ધર્મને ઠગ્યાનું જે કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તે આપો.’

ગુરુ આ સાંભળી સ્તબ્ધ થઈ ગયા. ગોવિંદમુનિની નિખાલસ આલોચના અને હવે જાગેલી સાચી ચારિત્ર-તમન્ના પર ઓવારી ગયા! એ બદલ મુનિને ધન્યવાદ આપે છે, અને સમ્યક્ત્વ સહિત મહાત્મોનું આરોપણ કરે છે. એ પછી તો ગોવિંદમુનિ જખરહસ્ત શાસ્ત્રબોધ મેળવી આચાર્ય પદ પ્રાપ્ત કરે છે! અને શ્રી ભગવતી-સૂત્ર આગમ પર નિર્યુક્તિ-શાસ્ત્ર વ્યાખ્યાગ્રન્થ લખે છે, જે ગોવિંદાચાર્યની નિર્યુક્તિ-શાસ્ત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

વિચારવાનું આ છે કે આટલે સુધીની ઉન્નતિ એ શાનું પરિણામ? જો એ લોભથી પણ સાધુ ન થયા હોત તો આટલે સુધી પહોંચત ખરા? ના, એ તો લોભથી પણ ચારિત્ર સ્વર્ણ ચારિત્રધર્મની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ એમણે કરી એથી એમની અંતરની વૃત્તિઓ બદલાતી અને શુદ્ધ થતી આવી, અને શુદ્ધ ચારિત્રપાલન પર આવી જઈ જિનશાસનના એકે પ્રભાવકે આચાર્ય બની ગયા !

૧૫. મેઘકુમાર-હાથીનો દયાધર્મ

એટલે જ અહીં પુણ્યનંદન આચાર્ય મહારાજ ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ખૂબ કરવા ઉપર ભાર મૂકે છે. પૂછો,-

પ્ર૦-તો શું અંતરની વૃત્તિ પર લક્ષ નહિ ખેંચવાનું ?

ઉ૦-અલબત્ત જે જીવો ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ કરે છે એમણે અંતરની વૃત્તિઓનું સંશોધન કરવા પર ખાસ લક્ષ ખેંચવાનું. એટલે એવા જીવોની આગળ અંતરની વૃત્તિઓ નિર્મળ કરવા પર ભાર મૂકવો જ જોઈએ; પરંતુ જેમનામાં હજી ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓનું જ ઠેકાણું નથી, જે પાપપ્રવૃત્તિઓમાં રાચ્યામાચ્યા રહે છે, એવાની આગળ વૃત્તિનાં સંશોધન અને ભાવની નિર્મળતા પર ભાર મુકાય અને 'ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ મહત્વની છે, જીવનમાં ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ આચરવી જોઈએ, એનાથી જ ભાવ ચોક્કા થશે' એવો ભાર ન મૂકાય, તો આ ગિયારા પાપમાં રચ્યાપચ્યા રહેનારા પાપરસિક જીવો ધર્મરસિક શે બને ? એ ખૂબ ખૂબ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા શે થાય ? ને જે એ નહિ, તો અંતરના ભાવ શી રીતે નિર્મળ કરી શકવાના ?

મેઘકુમારનો જીવ હાથી જંગલનું ગમાર જનાવર હતું. અલબત્ત એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયેલું, પણ એમાં તો એટલું જ ભાન થયું હતું કે 'દાવાનળ લાગે તો મોટમોટા ઝાડ સળગી ઊઠે ! એની વચમાં બળી મરાય. તેથી દાવાનળના અવસર પહેલાં જો કોઈ જમીનનો ભાગ ઝાડપાન વિનાનો

કરી રાખ્યો હોય, તો દાવાનળ લાગતાં એમાં ઊભા રહેવાથી આગથી બચી જવાય.' બસ, આટલા ભાન પર એણે એવો ભૂમિભાગ તૈયાર કરી રાખેલ, અને દાવાનળ જાગતાં પોતે એ ભૂમિ ભાગમાં આવી ઊભો રહેલ. અહીં સુધી એને કશું જ ભાન નથી કે 'સારા ભાવ શું અને મલિન ભાવ શું?' એ પછી ખીજા પણ જનાવર ત્યાં દોડી આવ્યા, તો એણે પોતાની તૈયાર કરેલ જગાની મમતા ન કરી કે 'અહીં ખીજાને ન પેસવા દઉં,' યા એ જીવો પર ઈર્ષ્યા-અસૂચા ન કરી કે 'અહીં કેમ આવો છો?' પણ બધાને ત્યાં ઊભવા તીધા ! યાવત્ પોતે ખણવા પોતાનો એક પગ ઊંચો કર્યો અને એ પગઠામની જગામાં ભીડમાં જકડાયેલ એક સસલું બેસી ગયું, તો ખણ્યા પછી નીચે સસલાને જોતાં દયાના પરિણામથી પગ નીચે ન મૂકતાં અદ્ધર જ રાખ્યો !

જનાવરના અવતારે આ દયાની પ્રવૃત્તિ કરી એમાં એને કશું ભાન નથી કે સંસાર શું અને મોક્ષ શું? અલબત્ત દયાના ભાવ છે, એટલું એ ભાન છે, પરંતુ એ ભાન નથી કે 'આ દયાધર્મની પ્રવૃત્તિ કરું તો મારો મોક્ષ થાય; મોક્ષ માટે આ દયાની પ્રવૃત્તિ કરું' એવો કશો આશય નથી. તો શું આ મોક્ષના આશય વિનાની કરેલી જીવદયા એ અધર્મ છે? સંસારવર્ધક છે? કહેતા નહિ; કેમકે ખુદ પ્રભુએ 'જ્ઞાતા-અધ્યયન' આગમમાં મેઘકુમાર મુનિને 'તે જીવદયાથી તે સંસાર મર્યાદિત કર્યો' એમ કહી એ હાથીની જીવદયા પર ધર્મનો સિક્કો માર્યો છે, અને ભવવૃદ્ધિ નહિ, પણ ભવકટ્ટી બતાવી છે. એ દયાને આપણાથી ભવવર્ધક કેમ કહેવાય ?

હાથીએ જીવ પ્રત્યે દયાના ભાવથી દયાધર્મની પ્રવૃત્તિ

કરી, તો એ ભાવથી ધર્મ કર્યો ગણાય; ને એનું એ જીવ અમાપ ફળ પામ્યો ! કેમકે હાથી મરીને પછીથી એ રાજા શ્રેણિકના પુત્ર મેઘકુમાર થતાં ભગવાનની દેશનાથી વૈરાગ્ય પામી ગયા ! ને સાધુ બન્યા ! પણ બ્યાં એજ રાતના સંધારામાં મુનિઓના પગની પડતી રજથી કંટાળ્યા, ચારિત્ર મૂકી દઈ ઘેર જવા વિચારે છે, અને એ માટે પ્રભાતે પ્રભુ પાસે રજા લેવા આવે છે, ત્યાં પ્રભુએ શું કહ્યું જાણો છો ?

પ્રભુએ કહ્યું,—“હે મેઘકુમાર ! તેં પૂર્વ ભવે એક અજ્ઞાન પશુ હાથી તરીકે પણ સસલાને બચાવવા અઠી દિવસ પગ ઊંચો રાખેલો ! અને અંતે મૃત્યુ પામ્યો, ને એથી અહીં રાજપુત્ર થયો ! તે તું અહીં મહાપૂજ્ય મુનિઓના પગની રજથી કંટાળે છે ? તિર્યાચના અવતારે જીવની દયા કરતાં આવડી, તો અહીં માનવ અવતારે સાધુ થઈને તને મહા-મુનિઓની ભક્તિ-બહુમાન ન આવડે ? તને ખબર છે ?—

**एवं खलु भो मेहा ! ताए पाणाणुकंपाए
परित्तिकओ ते संसारो !**

“હે મેઘકુમાર ! એ પ્રમાણે તેં ખરેખર તે જીવ-દયાના કાર્યથી તારા સંસારને મર્યાદિત કરી દીધો. એક જીવની દયાની પ્રવૃત્તિ આવું મહાન ફળ નીપજાવે, તો પૂજ્ય એવા સાધુની ભક્તિની પ્રવૃત્તિ એથી પણ કેટલું બધું ઊંચું ફળ નીપજાવે ?”

મેઘકુમાર આ સાંભળીને પોતાની દુર્ભાવનાનો પશ્ચાત્તાપ કરી સંયમમાં સ્થિર થઈ જાય છે. અહીં આ જોવાનું છે

કે ધર્મની પ્રવૃત્તિ કેટલું જખ્ખર કામ કરે છે ! હાથીએ જો ખાલી ખાલી માત્ર મનમાં દયાનો ભાવ રાખ્યો હોત કે 'ભલે સસલા પર પગ મૂકવો પડે, પરંતુ મારા દિલમાં તો સસલા પર દયાનો ભાવ છે,'—એમ દયાની પ્રવૃત્તિ વિના દયાના ભાવમાત્રથી સંતોષ વાળ્યો હોત તો શું એ રાજપુત્ર મેઘકુમાર થાત ? ને સંસારને ત્રણ ભવમાં મર્યાદિત કરી દીધો તે કરી શક્યો હોત ? ને એજ વાત પ્રભુએ એને સમજાવી.

એ પણ જોવા જેવું છે કે હાથીએ આ દયાધર્મની પ્રવૃત્તિ કરી એ મોક્ષના કોઈ આશય વિના માત્ર જીવ પર દયાનો ભાવ આવવાથી કરેલી, છતાં એ એને અમાપ ફળ આપનારી થઈ ! ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ પણ એજ કહ્યું કે 'તેં જીવની દયાથી સંસાર પરિમિત કરી દીધો,' અહીં 'જીવદયા' એટલે માત્ર દયાના ભાવ નહિ કિન્તુ દયાના ભાવ સાથે દયાની પ્રવૃત્તિથી સંસાર મર્યાદિત થયો. આમ કહીને પ્રભુને મેઘકુમારને સાધુ પ્રત્યે હૈયામાં માત્ર ભક્તિના ભાવ માટે નહિ કિન્તુ ભક્તિની કાયાથી પ્રવૃત્તિ માટે ઉત્તેજિત કરવો છે. ધર્મની પ્રવૃત્તિ વિનાના ધર્મના કોરા ભાવ આત્માની શી પ્રગતિ કરી આપે ?

ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરે તો ધર્મના ભાવ ખરેખરા જાગવા માંડે છે, જાગ્યા હોય તે ટકે છે, ને ટકેલા ભાવ વધતા જાય છે, ધર્મપ્રવૃત્તિનો આ-મહિમા છે.

એટલા જ માટે 'અધ્યાત્મસાર' શાસ્ત્રમાં કહ્યું કે 'દ્રવ્ય-સમ્યક્ત્વ-મારોપ્ય, વ્રતાનિ દદતે ખુધાઃ' અર્થાત્ દીક્ષાથીના દિલમાં ભાવથી સમ્યક્ત્વ ન આવ્યું હોય તો પણ

ગીતાર્થ મુનિઓ ત્યાં દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વનો આરોપ કરીને વ્રતો-મહાવ્રતોને આપે છે, એનું આરોપણ કરે છે. કેમ વારુ? આ વ્રતો-મહાવ્રતોની પ્રવૃત્તિ જ એવી છે કે એ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં જીવમાં સમ્યક્ત્વના અને વ્રતના ખરેખરા ભાવ જાગવા સુસંભવિત છે. જો આ ધર્મપ્રવૃત્તિ જ ન હોય, તો શું કેરા મોક્ષના આશયના ડોળ તથા સંસારના આરંભ-વિષય-પરિગ્રહોની ધૂમધામ પ્રવૃત્તિથી આ સમકિત-ચારિત્રના ભાવ જાગવાના હતાં ?

આર્દ્રકુમાર અનાયદેશમાંથી ભાગીને આર્યદેશમાં આવેલ છે, એને લક્ષ્મીપુર નગરમાં જતાં આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિ મહારાજની દેશના સાંભળવા મળે છે. જેમાં આચાર્ય મહારાજ ધર્મનો મહિમા બતાવતાં કહી રહ્યા છે કે લજ્જથી ધર્મ કરે, ભયથી ધર્મ કરે, સ્નેહથી ધર્મ કરે, બહાર કીર્તિ ફેલાય છે માટે ધર્મ કરે,....વગેરે; તો એ ધર્મ કરનારને અમાપ ક્ષણ મળે છે ! આમ કહીને આચાર્ય મહારાજને એમ કહેવું છે કે ‘ તમે ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરો, અને કમમાં કમ એટલી પાપની ને મોહની પ્રવૃત્તિ છોડો.’

૧૬. પુણ્યનંદનસૂરિજીનો

આગળ ઉપદેશ

આગળ આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “હે ભાગ્યવાનો !
ખૂઝો, ખૂઝો, જીવનનો શો ભરોસો છે ?

“(૧) જીવન તો સંધ્યાના રંગ જેવું ચંચળ છે.
આકાશમાં ખીલેલી સંધ્યાના મનોરમ રંગ હમણાં જોયા ન
જોયા, ને થોડી જ વારમાં એ રંગ અલોપ ! આકાશ કાળું
ધબ દેખાય છે.

“(૨) એમ જીવન પાણીના પરપોટાં જેવું છે, પાણીને
પરપોટો કેટલો ટકે ? હમણાં જોયો ને હમણાં જ ફૂટી ગયો !

“(૩) એમ જીવન પાંદડા પર રહેલા આકળના ઝિંદુ
જેવું ચંચળ છે. હમણાં ઝિંદુને મોતીના દાણાની જેમ
ચમકતું દેખ્યું, ને હમણાં જ પવનના અપાટામાં એ ઊપડી
ગયું !

“એ રીતે જીવન હમણાં તો જીવી રહ્યા છીએ, ને
જોતજોતામાં જીવન પુરું થઈ જાય છે ! ખબર નથી પડતી
કે બાળપણું ને કુમાર અવસ્થા, યુવાની કે પ્રૌઢતા, કયાં
પસાર થઈ ગયા ? ને કયાં બુઢાપો આવી ઊભો ? તે પણ
જોતજોતામાં જીવને મૃત્યુએ લઈ ગયો ! આમાં ય કેઈ પણ
માણસ પોતાના માટે ભરોસો રાખી શકે એમ નથી કે

‘ક્રમસર આ બધી અવસ્થાઓમાંથી હું પસાર થઈશ જ,..... હું સો વરસ પૂરા કરીશ જ,’ કશો ભરોસો નહિ; કેમકે કેટલાય જીવો કોઈ બાળપણે, તો કોઈ કુમારપણે, તો કોઈ વળી યુવાનીમાં ચાલતા થાય છે, એ નજરે દેખાય છે.

અતિ દુર્લભ ધર્મપુરુષાર્થ કાળ :

“આ સ્થિતિમાં જીવને કહો કે ‘હું પાપી જીવ ! તું કેમ બોધ પામતો નથી ? કેમ બ્રહ્મત્ થતો નથી ? જીવન હજી હાથમાં છે ત્યાં સુધી ધર્મ સાધી લેવાની તક છે; જીવન પૂરું થયું એટલે તક ખલાસ ! આ તું કેમ સમજતો નથી ? ને કેમ ધર્મ કરવાનું ચૂકે છે ?

માનવ જનમનો જીવનકાળ એ અતિદુર્લભ ધર્મનો પુરુષાર્થ કાળ છે.

“જગતમાં જુઓ અનેક પ્રકારના અવતારોમાં રહેલા જીવોને પણ જીવનકાળ તો મળ્યો છે, પરંતુ એ ક્યાં એમના માટે ધર્મપુરુષાર્થ કરવાનો કાળ છે ? કેમકે એમને ધર્મની કશી સમજ જ નથી, પછી ધર્મ-પુરુષાર્થ શું કરે ? એમને સમજ છે ખાવાની, વિષયોના રંગરાગ ઉડાવવાની, પરિવ્રહ મળતો હોય તે ભેગો કરવાની, અને આરામી કરવાની ! આ બધાની એમને ગમ છે; ધર્મની કશી ગમ જ નથી. જ્યાં ધર્મની કશી ગમ જ નહિ, ત્યાં ધર્મનો પુરુષાર્થ એ શો કરે ? એટલે જ કહેવાય કે એનો જીવનકાળ એ ધર્મપુરુષાર્થનો કાળ જ નથી.

“ત્યારે હું જીવ ! તને આ અતિ દુર્લભ ધર્મપુરુષાર્થ-કાળનું જીવન મળ્યું છે. આવા સોનેરી કાળને ધર્મપુરુ-

પાર્થથી સફળ નહિ કરે, તો સમજી રાખજે જીવન ચંચળ છે, જોતજોતામાં પુરું થઈ જશે ! એ પુરું થયું એટલે ધર્મ-પુરુષાર્થની તક ગઈ !

પછી હલકી ગતિઓના એકલી મોહની ચેષ્ટાઓના અંધકારમય જનમોમાં કેદ પૂરાઈ ગયે, ધર્મ શું કરી શકશે ?

“ આ તું કેમ સમજતો નથી ? ”

શશીપ્રભ-સુરપ્રભનું હૃદયદ્રાવક વૃત્તાંત :-

ઉપદેશમાળા શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટાન્ત આવે છે;—એ ભાઈ હતા. મોટો ભાઈ શશીપ્રભરાજ, અને નાનો સુરપ્રભ યુવરાજ. નગરમાં આચાર્ય મહારાજ વિજયઘોષ સૂરિજી પધાર્યા. એમનો ઉપદેશ સાંભળીને નાનો સુરપ્રભ ઝોધ પામ્યો; તે મોટાભાઈ રાજને કહે છે,—

‘ ભાઈ ! આપણે ધર્મ કરીએ. ’

શશીપ્રભ કહે ‘ આ તું ક્યાંથી ઠગાયો ? હાથ-વેંતમાં મજેના સુખસાધન મળ્યાં છે, એ શું છોડી દેવાના ? ’

સુરપ્રભ કહે ‘ આ સુખો ઠગારા છે. એમાં ન મુંઝાઈ જવાય. જગતમાં જુઓ બહુ થોડાને સુખ મળ્યાં છે, તે થોડાએ જ પૂર્વે ધર્મ કરેલો માટે. બાકી ઘણા જીવો પાપો કરનારા, ને ઘણા દુઃખી છે. ’—

શશીપ્રભ ન માન્યો, તેથી સુરપ્રભને એની કમ્પીડિત દશા જોઈ વૈરાગ્ય વધી ગયો ! એણે દીક્ષા લીધી. તપ તપીને પાંચમા દેવલોકે ગયો. મોટો ભાઈ કશે ધર્મ કરતો નથી,

ને રાજ છે એટલે વિષયવિલાસ અને કષાયોમાં ચકચૂર
રહે છે.

પાસે જે પૈસા થતાં શું સૂઝે છે ? પાપો અને વિષય-
કષાયની જાહોજસાલી ! ધર્મ નહિ !

આ તો રાજ છે, પણ સામાન્ય માણસોને ય જુઓ
તો દેખાય છે કે જેને ધર્મ સાધવો નથી, એને બીજી બાજુ
જે પૈસાની પુણ્યાઈ મળી હોય, તો એ શું કરવાનો ? એને
આ જ એક લેશ્યા રહેશે કે ‘ખાઓ પીઓ, મોજ કરો,
રંગરાગ ખેલો, અને એન કેન પ્રકારે પૈસા ખૂબ કમાઓ.’
આ લેશ્યાથી ધંધા-ધાપામાં જૂઠ-અનીતિ વગેરેનો હિસાબ
નહિ રાખે ! જીવહિંસાના વેપાર કરતાં એને આંચકો નહિ !
વળી ધર્મની લેશ્યા જ નથી, એટલે ક્રોધ-અભિમાનાદિ
કષાયોમાં શું કામ બાકી રાખે ? શું આમાં માનવ જનમની
વડાઈ છે ?

જુઓ, રાજ શશીપ્રભ વિષય-કષાય-ચકચૂર જીવન
જીવી અંતે મરીને ત્રીજી નરકમાં ગયો. નાનાભાઈ મુરપ્રભે
ચારિત્ર અને તપમય જીવન એટલે ઉત્તમ ધર્મપ્રવૃત્તિઓ
કર્યે રાખી, અંતે એ મરીને પાંચમા દેવલોકમાં ગયો છે !
ત્યાંથી એ અવધિજ્ઞાનથી જુએ છે કે ‘મોટો ભાઈ ક્યાં છે ?’
તો ત્રીજી નરકમાં એને પડેલો જોઈ એની દયા આવી જાય
છે. એના મનને એમ થાય છે કે ‘હવે આને નિકાચિત
પાપકર્મથી નિર્ધારિત નરકગતિ, એટલે આને કાંઈ આમાંથી
છોડાવી શકાય નહિ, છતાં હું જાઉં એને દર્શન આપીને
એને ધર્મનો યોગ આપું, પૂર્વ ભવનો ખ્યાલ આપું. હવે
કદાચ પોતાની આ ભયંકર દુઃખમય સ્થિતિ જોઈ એને

ધર્મનો ઓધ લાગશે. પાપોનો પસ્તાવો થશે, તો એ ઓધ લાગવાથી એને કાંઈક પણ ચિત્તમાં સમાધિ રહેશે.’

બસ, દેવ ગયો ત્રીજી પાતાલમાં નરકાવાસમાં મોટા ભાઈ પાસે, અને પોતાની ઝોળખ આપી પૂર્વ ભવની આખી સ્થિતિ યાદ દેવડાવી; અને કહ્યું, ‘જુઓ ભાઈ! આ તમે પૂર્વે ધર્મનાં કષ્ટ ઉપાડ્યા નહિ, તો આ નરકમાં તમારે કેવા અતિ ભયંકર કષ્ટ વેડવાનાં આવ્યા?’

ત્યારે એ નરકમાં પડેલો શશીપ્રભ રાજા ઓધ પામી કહે છે,—

‘ભાઈ તમે જાઓ એ પૂર્વ ભવના નગરમાં, અને હવે એ મારા શરીરને સારી રીતે કષ્ટ આપી કચડો, જેથી મારા આ દુઃખ જાય. મેં મૂર્ખાંચે ત્યાગ-તપ-સંયમ વગેરે ધર્મથી મારી કાયાને ન કચડી, પણ હવે હું તમને કહું છું કે હવે તમે જઈને મારી દુષ્ટ કાયાને કચડો. તો આ મારાં જલિમ કષ્ટ મીટે.’

દેવતા કહે ‘ભાઈ! હવે એ કયાંથી કચડાય? કેમકે તમારા મર્યા પછી તો પાછળવાળાઓએ તમારી કાયાને ખાળી કૂંકી નાખી; અને કદાચ માનો કે એ કાયા પડી ચ રહી હોય, પરંતુ એમાંથી તમારો આત્મા નીકળી ગયો. એટલે એ કાયાને ખીજા ગમે તેટલી કચરે, તેથી તમને કશો લાભ નહિ.’

મર્યા પછી કાયા કચર્યે શું વળે? એ તો જીવતા જીવે આત્મા પોતે પોતાની ઇચ્છાથી ત્યાગ-તપ-પરીસહ વગેરે ધર્મ-કષ્ટોથી પોતાની કાયાને કચરે, તો જ એના મોટા ઇનામમાં નરકગતિના દરવાજા બંધ થાય.

એમ તિર્ચંગગતિના પણ દરવાજા ખંધ થાય, ને સારી માનવગતિ-દેવગતિની સદ્ગતિ મળે. એ તો હવે આ તમારા જ કરેલાં કર્મ છે, ને એ ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી. એમ સમજી ચિત્તમાં શાંતિ રાખો, ને ભાવના રાખો કે ક્યારે આ નરકમાંથી છૂટી મનુષ્ય થાઉં ! અને સ્વેચ્છાથી સંયમ-તપ-ધર્મનાં ભારે ભારે કષ્ટ ઉઠાવું ! વર્તમાનમાં ખીલત ઉપર કષાય કરશો નહિ, અરિહંત ભગવાન આદિ ચારનાં શરણ પકડો. અરિહંતને નજર સામે રાખ્યા કરો.'

એટલે જ આ વારેવારે યાદ કરવા જેવું સૂત્ર છે કે,

'પરભવે મારી કાયાને પરમાધામી શું કચરતા હતા ?

'હું જ અહીં ભગવાને ફરમાવેલા ત્યાગ-તપ-સંયમ પરી-સહ વગેરેથી મારી કાયાને કચરી નાખીશ.'

વિચારો પેલા નરકમાં પડેલા મોટા ભાઈના બોલ કહે છે, - 'એ પૂર્વની મારી કાયાને હવે કચડી નાખ,' પણ શું વળે કચડી નાખ્યે ? છતાં આ પોતાની કાયાને કચડવાનું ભાન ક્યારે આવ્યું ? પછીના જનમમાં નરકનાં ભયંકર કષ્ટ વેઠવાનાં આવ્યાં ત્યારે ! બાકી પહેલાં નાનો ભાઈ ધર્મ કરવા કહેતો હતો ત્યારે ધ્યાન પર એ લીધું જ નહિ.

ભવ હાથમાં હતો ત્યારે ધર્મનાં કષ્ટ સૂઝ્યા નહિ; અને હવે નરકની કારમી વેદના વખતે ધર્મનાં કષ્ટ સૂઝે છે, ત્યારે એ ભવ હાથમાં નથી ! કેવી કમનસીબી !

એટલે જ આચાર્ય મહારાજ અહીં કહી રહ્યા છે કે 'હે પાપી જીવ આ જીવન ચંચળ છે, તો તું કેમ બોધ પામતો નથી ?'

૧૭. માયારાત્રિ : કાળચોર : અધિકારનૃત્ય.

આચાર્ય મહારાજ આગળ કરમાવે છે,

इयं मायारात्रिबहलतिमिरा मोहललितैः
कृतज्ञानाऽऽलोकास्तदिह निपुणं जाग्रत जनाः ।
अलक्ष्यः संहर्तुं ननु तनुभृतां जीवितधना-
न्ययं कालश्चौरो भ्रमति भुवनान्तः प्रतिगृहम् ॥

અર્થાત આ માયારાત્રિ મોહની ચેષ્ટાઓથી ખૂબ જ અધિકારોથી ભરેલી હતી, તે અહીં જ્ઞાનના પ્રકાશવાણી કરાઈ છે. તો હું ભવી જનો ! ખૂબ સાવધાનીથી જાગ્રત થઈ જાઓ. (કાળના ભરોસે ન રહો, કેમકે) આ કાળચોર (ક્યારે આક્રમણ કરે, એ) જણાય એવું નથી. એ આ જગત ઉપર જીવોના જીવતર અને સંપત્તિઓ સંહરી લેવા ઘર ઘર ભમે છે.

આત્મામાં કેટકેટલાં અધિકાર ? :-

આચાર્ય મહારાજનું એમ કહેવું છે કે માયા-રાત્રિમાં આપણો જીવ અનાદિની ચાલથી મોહની જ ચેષ્ટાઓ લઈ આવેલ છે; (૧) પોતાના આત્માના કશા જ ખ્યાલ વિના, અને (૨) પોતાના ત્રિકાલના હિતઅહિતના કશા જ જ્ઞાન

વિના, માત્ર પોતાની ઇન્દ્રિયોને ગમતા-અણુગમતાનો જ વિચાર રાખીને મન-વચન-કાયાથી પ્રવૃત્તિ કરતો આવ્યો છે. એટલે એમાં જ્યાં પોતાના આત્માનું જ ભાન નથી, તેથી તો આ મૂળભૂત અંધકાર ગણાય, એના પર અનેક પ્રકારના અંધકાર પ્રવર્તે છે; (૧) પોતાના આત્મા અંગે અંધકાર, (૨) પરમાત્મા અંગે અંધકાર (૩) જીવ અજીવ આદિ નવ તત્વ અંગે અંધકાર, (૪) પોતાને થતા પુણ્ય-પાપોના બંધન અંગે અંધકાર, (૫) શમ-દમ, સંવર-નિર્જરા, શુભ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ, સ્યાદ્વાદ-વિરતિવાદ....વગેરે અનેકાનેક, પારલૌકિક પદાર્થો પરના અજ્ઞાનાવરણ રૂપી અંધકાર, એ બધા અંધકાર એવાં છવાઈ ગયા છે કે એ કશું દેખાય જ નહિ. આ સ્થિતિમાં જે કાંઈ વિચાર-વાણી-વર્તાવ કરે છે, એ બધા મોહના ધરના, ને અજ્ઞાનતાના ધરના વર્તાવ છે. એટલે એ અંધકાર-નૃત્ય જેવું છે.

મોહ્યેષ્ટાએ પર્વતશિખરે અંધકારનૃત્ય જેવી :-

અંધકાર-નૃત્ય જેવું એમાં અંધકાર-નૃત્ય એટલે અંધારે પર્વતના શિખર પર ખાડા ટેકરાવાળી જમીન પર જીવ નાચવા તો લાગ્યો, પરંતુ એમાં પડવા આખડવાનું કેટલું? એમાં વળી જે શિખરના ઠેક કિનારે આવી ગયો, તો નીચે ઊંડી ખીણમાં પટકાવાનું કેવું?

માત્ર ઇન્દ્રિયોને પોષવાની પ્રવૃત્તિમાં જીવને કશું દેખાતું નથી કે

‘અહીંના અંધકારનૃત્યમાં હું ચાર ગતિઓના ઊંડા ધરને જોવા આ જગતમાં ક્યાં જઈને પટકાઈશ? અને કેવા કેવા ભયંકર ત્રાસ-દુઃખ-વેદનાઓ પામીશ?’

એકેન્દ્રિય ચોનિમાં ઝાડ વગેરે થયો, તે ત્યાં એક જ સ્પર્શનેન્દ્રિય છે; તેથી એને શાતા આપનાર અનુકૂળ ખોરાક પાણી મળતાં તાજગી અનુભવવાની જ વાત ! ને પલ્લવિત થવાની વાત ! અને પ્રતિકૂળ આવ્યું તો કરમાઈ જવાની વાત ! વિકલેન્દ્રિય એટલે કે બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિય-ચૌરેન્દ્રિય થયો, તે વધારામાં રસના વગેરેથી ખાઉં ખાઉં કરી મળ અનુભવવાની વાત ! પછી ભલે એમાં કચરાઈ પીસાઈ મરવાનું હોય તે દેખાય જ નહિ ! કીડી મંકોડા ગોળની ગંધ આવી, ‘ અસ, મેલ દોટ એના તરફ ’ ‘ અરે ! પણ માણસોના પગ નીચે કે ખીજી વસ્તુઓના બોળ નીચે કચરાઈ મરીશ ’. ના, એ કાંઈ દેખાય જ નહિ ! અંધકાર-નૃત્ય ! પંચેન્દ્રિયના અવતારોમાં પણ એજ ઇન્દ્રિયોની તુષ્ટિ-પુષ્ટિની જ લત ! તે એની ખાતર પાર વિનાની પાપવૃત્તિઓ અને પાપપ્રવૃત્તિઓ કરી કરી નરકાદિ દુર્ગતિઓનાં થાળા ભરવાનું જ ચાલે ! જરૂર પડ્યે નીચે એકેન્દ્રિય સુધીમાં પટકાઈ જવાનું ! તે કોણ જાણે પાછો ક્યારે ઊંચે આવે ? અસ, બધી જ ઇન્દ્રિયોની તુષ્ટિ-પુષ્ટિ જ ચાલુ, એટલે બધું જ અંધકાર-નૃત્ય !

પરંતુ હવે અહીં ન્યારે જ્ઞાની ભગવંતો તરફથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ મળે છે, પરમાત્મા, પરલોક, આશ્રવ-સંવર, કર્મબંધ-કર્મનિર્જરા,.... વગેરે વગેરે જાણવા મળે છે, ત્યાં પણ શું ઊંઘતા જ રહેવાનું ? એજ અંધકાર-નૃત્યની ચેષ્ટાઓ ચાલુ રાખવાની ?

આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “ હવે જાગો જાગો ”

“ રજની વીતી છે,
વિકસી જ્યોતિ છે,
વન મત ધુમજે,
હો... વન મત ધુમજે ”

રાત્રિ વીતી છે, અંધકાર-નૃત્ય, અંધારે આથડવાનો રાત્રિ-સમય પૂરો થઈ ગયો છે, તત્ત્વજ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રકાશી ઊઠી છે, તે હવે ભવલીલાના જંગલમાં ભટકવાનું ન કરીશ.

હવે તો હિંસા-જુઠ-ચોરી, મોહ-માયા - મમતા, અભિમાન-છળ-પ્રપંચ....વગેરે વગેરેની મોહચેષ્ટાઓ પડતી મૂકી, ત્યાગ-તપ-સંયમ, ક્ષમા-નમ્રતા-નિખાલસતા, દયા-દાન-શીલ, પરમાત્મભક્તિ-સાધુસેવા, વગેરેની જ્ઞાનમય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગવા જેવું છે. તું એમ માનતો હોઈશ કે ‘હજી શી ઉતાવળ છે?’ તો આચાર્ય મહારાજ કહે છે સમજી રાખ, કે

‘કાળ નામનો ચોર લોકોના ધનમાલ અને જીવ-તરને ચોરી લેવા, લૂંટી લેવા, ઘરઘર ફરતો રહે છે.’

માયા-રાત્રિ

કેવો માયારાત્રિ અને કાળચોરનો યોગ! એક બાબુ અંધકારમય રાત્રિ, અને બીજી બાબુ એમાં સર્વાત્ર ફરનારો કાળચોર! શું બાકી રહે? રાત્રિ પાછી એવી કે બધાને ઊંઘતા રાખે, એટલે ચોરને એમાં લૂંટાલૂંટ કરવામાં વાંધો જ ન આવે!

માયા એ રાત્રિ શી રીતે? :-

અહીં માયાને રાત્રિ કહી. માયા એટલે મમતા અને મમતાની વસ્તુઓ, -ધનમાલ પરિવાર...વગેરે, યાવત્ પોતાની

કાયા. આ બધાની મમતામાં પડો એટલે સમજી રાખો કે એ પર્વતશિખરે ગાઠ અંધકાર-નૃત્યની સ્થિતિમાં પડ્યા! ત્યાં પછી આત્મભાન કશું જ નહિ. ઊંઘમાં માણસને પોતાની ભતની ક્યાં ખબર હોય છે? નાનો વીંછી કે મોટો સાપ કરડવા આવે છતાં ઊભો ન થઈ જાય, અને હાથ કે પગ કશું સ્વેચ્છાએ હલાવવાની વાત નહિ! સાપ-વીંછીના ડંખથી બચવા હાથ પગ કશું ખસેડે ય નહિ! પેલો આરામથી કશી રોક ટોક વિના ડંખ મારીને ચાલતો જ થઈ જાય ને?

એવી આ ઊંઘ જેવી માયા-મમતામાં સ્થિતિ છે.

એમાં ધનમાલ-પરિવાર-કાયાની મમતામાં ફસાયેલો અજ્ઞાન જીવ ઊંઘતા જેવો; એને કશું આત્મભાન નહિ; એટલે પેલી વસ્તુઓ રાગ-દ્વેષના ઝેર પોતાના આત્મામાં નાખ્યે જ જાય, નાખ્યે જ જાય! જીવને એનું કશું ભાન જ નહિ, કશો ભય નહિ, પછી એ ઝેર ચડીને ઘોર કર્મખંધન અને અનેક જનમ-મરણ ઊભા કરે, ચારગતિ અને ચારાશીલાખ યોનિઓમાં ભટકાવે, છતાં જીવને બ્રહ્મજ્ઞાન આવે નહિ! પોતાના આત્માની થઈ રહેલ કારમી દુર્દશાનો કોઈ સંતાપ-વલોપાત થાય નહિ! જીવ આ રીતે,

માયાની રત્નિમાં કશા સંતાપ વિના ઘોરતો અનંત અનંત કાળથી સંસારમાં ભટકતો રહ્યો છે !

હુદ્ર કીડી જુ જેવો થયો તોય, પોતાનું સ્થાન અને આહારના પુદ્ગલ પરની પોતાને ભારે મમતા! અરે! આડ થયો તોય પોતે પૂર્વ ભવે સંઘરેલા ધન પર મમતા કરીને એના પર પોતાનાં મૂળિયાં પાથરીને રહ્યો! સમરાદિત્ય ચરિત્રમાં,-

માયાથી આડ દલ્લા પર :-

-જુઓ, સમરાદિત્યનો જીવ ત્રીજા ભવમાં સાધુને

નેઈ એમના વૈરાગ્યનું કારણ પૂછે છે. ત્યારે સાધુ પોતાના ચરિત્રમાં આ બતાવે છે કે,-

“હું શ્રાવક, નગરની પાસેના પર્વત પર તીર્થ કરી ભગવાન પધારેલા, તે પ્રભુના દર્શન વંદન અને વાણી-શ્રવણ અર્થે ગયો. ત્યાં જઈ પ્રભુના દર્શન વંદન કરી દેશના સાંભળવા બેઠો. અવસર પોમી વચમાં પ્રભુને મેં પૂછ્યું, “ભગવન! આ શું આશ્ચર્ય કે અહીં આવતાં રસ્તામાં મેં બેયું કે પર્વતના ચઢાણ પર ઊગેલ એક નાગિયેરીના ઝાડે પોતાના મૂળિયાં ઠેક નીચે તળેટી સુધી લંબાવેલા !! તો શું ત્યાં કોઈ દલ્લો દાટેલો છે? ને તેમ હોય તો એ કોણે દાટ્યો?”

અનંતજ્ઞાની પ્રભુએ કહ્યું,-

“લો મહાનુભાવ! ત્યાં તળેટીએ ૭ લાખ સોનૈયાનો દલ્લો દાટેલો પડ્યો છે, જેના પર મૂળિયાં ઘિછાવીને નાગિયેરીનું ઝાડ ઊંચે રહેલ છે; અને તે દલ્લો તેં અને આ નાગિયેરીના જીવે એક ભવમાં બને ભેગા થઈને દાટેલો છે.”

આ સાંભળીને હું ચમક્યો! મેં પૂછ્યું:-

“ભગવંત! એ શી રીતે?”

ભગવાન પૂર્વ ભવ કહ્યું છે :-

પ્રભુ કહે,- “એક ભવમાં તમે જે ભાઈ પરદેશથી ૭ લાખ સોનૈયા કમાઈ લઈ સ્વદેશ તરફ જતાં અહીં આવ્યા. એ વખતે પર્વત પર દુસ્મન રાજાનું લશ્કર છવાયેલું બેઈ ગભરાયા કે ‘અહીંથી માલ લઈને જતાં કોંક સુભટ દ્વારા લૂંટાઈ જઈએ તો?’ તેથી અહીં તમે ધન દાટ્યું. ‘લશ્કર

ઊઠી જશે પછી લઈ જઈશું, કરી ચાલ્યા આગળ, પરંતુ આ નાગિયેરીના જીવ-ભાઈની યુદ્ધિ બગડી, તારો અડધો ભાગ તને ન આપવો પડે માટે લાગ જોઈને તને કૂવામાં ઘડેલી દીધો ! તું મર્યો અને એ પણ ત્યાં રખોયું કરતાં કોઈ શિકારી પશુ (કે મોટા ભોરિંગ) ના સપાટામાં અડ-પાયો ને મર્યો.

પછી બંને જણ આ સંસારમાં ભટકતા હતા, એમાં એને વચમાં ઉંદર બકરો વગેરે એવા બે ત્રણ ભવ મળ્યા કે જેમાં આ દલ્લાની જગા આગળ આવતાં, જતિસ્મરણજ્ઞાન પામી દલ્લાને જાણી લઈને મમતા કરવા માંડ્યો, ને એમાં કમોતે મર્યો, તો ય મમતા ન છૂટી ! ”

જતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પણ ધર્મ સૂઝવાનો નિયમ નહિ.

જતિસ્મરણ જ્ઞાન થવા છતાં ‘અરેરે ! પોતે આ દલ્લાની મમતાથી રુડો મનુષ્ય જનમ ગુમાવી હલકા તિર્યચના અવ-તારોમાં રખડતો થઈ ગયો ?’ એની અફસોસી ન થઈ ! અફસોસીથી મમતાથી પાછા હટી જવાનું અને ધર્મમાં લાગવાનું ન સૂઝયું ! ઉદ્દુ, મમતા તાજ કરી એને દઢ કરી ! પરિણામે ભવોમાં ભટકતાં ભટકતાં એ તો નાગિયેરીનું ઝાડ થયો, ને પેલી મમતાના ગાઠ સંસ્કારથી અહીં દલ્લા પર મૂર્છાથી પોતાનાં મૂળિયાં પાથરીને રહ્યો છે; પણ તું ત્યાં ભાઈથી મરાતાં છતાં તારા પરિણામ એટલા બધા દુષ્ટ ન થયા, તે આગળ આગળ શુભ પરિણામથી કાંઈક સારા અવતાર કરતો કરતો, અહીં આ શ્રાવકનો અવતાર પાર્યો છે.”

સમરાદિત્યના જીવને સાધુ પોતાનાં જીવનચરિત્રમાં આ કહી રહ્યા છે કે “ હું એ શ્રાવક, ત્યાં વૈરાગ્ય પામી રાજાની અનુજા લઈ મેં પેલા જીવને રખડાવનાર દલ્લો કઢાવી નાખ્યો, અને એ દાનમાં આપી દઈને મેં દીક્ષા લીધી. સાધુપણે વિચરતાં આજે તને આ કહી રહ્યો છું. મારા વૈરાગ્યનું કારણ તને સમજાઈ ગયું હશે કે આ સંસારમાં માયાની (પરિગ્રહની) મમતા કેટલી બધી ભયાનક છે !! ”

સમરાદિત્યનો જીવ આ સાધુનું ચરિત્ર સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયો કે ‘ અરે ! દલ્લો તો ત્યાં નો ત્યાં જ રહ્યો પણ એ મમતા કરનાર જીવે પોતે કેવા દુરન્ત દુઃખદ ભવો કર્યા ! ’ આ વિચારે એ વૈરાગ્ય પામી ગયો ને પછી દીક્ષા લઈ લે છે.

પૂજામાં બોલો છો ને ?

“ ત્રીજે ભવ સમરાદિત્ય, સાધુ ચરિત્રને સાંભળે રે,
તિર્યંચતરુનાં મૂળ, રાખી રહ્યો ધન ઉપરે રે;
મનમોહનજી જગતાત ! વાત સુણો જિનરાજજી રે ”

માયાની મમતા ભયંકર :-

એકેન્દ્રિયજીવ સુધી ! આડ જેવું આડ, જડ જેવું ગણાય,
છતાં એને ય માયાની મમતા કેવી કે દૂર પણ રહેલા દલ્લા
પર મૂળિયું પાથરીને નિરાંત અનુભવે ! નિરાંત એટલા માટે
કહેવાય કે પછી દલ્લાથી આગળ મૂળિયું નથી લાંબાવતું;
બરાબર દલ્લા પર એ બિછાવીને દલ્લાને ઢાંકીને ઉપર
રહે છે. માયા કેવી ?

ત્યારે કવિ કહે છે,-

“માયા કારમી રે !

માયા મ કરે ચતુર સુન્દર !”

માયા એટલે કે પર વસ્તુની મમતા, એ કારમી ભયંકર છે; માટે હે ચતુર જ્ઞાની આત્મા ! માયા કરશે નહિ.

આગળ કહે છે,—

“માયા કામણ, માયા મોહન,
માયા જગ-ધુતારી.”

માયા એ એક કામણ છે :-

માણસ કોઈ પર તાંત્રિક કામણ કરે, પછી એની અસર એના ઉપર એવી પહોંચી જાય કે એ કામણના વિષયને જ દેખે. એની પાછળ ગાંડોતુર થઈ જાય. એવું અહીં બને છે. માયાનું કામણ લાગી ગયું એની જીવ પર અસર થઈ ગઈ, પછી જીવ એ માયાના વિષયને જ જોયા કરે છે ! બાળકને માતા પર મમતા છે એ કામણ છે; તે બચ્ચું માતાને જ જોયા કરે છે. મા આધી-પાછી થાય તે બચ્ચું આકુળ-વ્યાકુળ થાય છે. એવી દશા કામાંધ માણસની પત્ની પર પોતાની માયાને લીધે થાય છે. એ પત્નીને જ જોયા કરે છે. એને પછી સગા માતા-પિતા ય દેખાય નહિ ! ને દેવ-ગુરુ-ધર્મ પણ દેખાય નહિ ! એને તો એક જ લત કે ‘શી વાત મારી પત્ની !’ એની આગળ ૨૦૦-૫૦૦ની સાડી કે ૨-૫ હજાર રૂપિયાના હાર-આભૂષણનું નિવેદન ધરશે ! પણ દેવાધિદેવન મસોતા જેવું અંગલૂછણું જોયા છતાં બે-પાંચ રૂપિયાનું નવું સારું મુલાયમ અંગ-લૂંછણું લાવી ધરવાનું નહિ સૂઝે ! માયા કામણ છે.

માયા મોહન છે.

માયા મોહ પમાડનાર છે. અત્યંત આકર્ષિત કરનાર અને મનને મતિને મુગ્ધ કરનાર છે. પછી મન એ માયાની વસ્તુને જ અનુકૂળ કરવાનું જ જોયા કરશે ! વર્તાવ પણ એવો જ કરશે !

મમ્મણના મન પર લક્ષ્મીએ એવું આકર્ષણ જમાવેલું કે રાત દિવસ 'કેમ મળેલું' ધન સાચવી રાખું, અને નવું ધન વધારતો રહું,' આ જ એક લગન ને આ જ એક લેશ્યા રાખેલી. પોતાના ખાન-પાનમાં ય ઠેકાણું નહિ, તો સુકૃતની વાતે ય શી ?

આ માયા એ કેવી અંધારી રાત ? તો કે

એવી કે એમાં પોતાના આત્માનું-ધર્મનું-પરલોકનું કશું જ અજવાળું ન મળે !

એટલે જ આજે કેટલાય સારા કુળવાળામાં દુરાચાર, બિભત્સદર્શન, ને અલક્ષ્ય-અક્ષણ પેસી ગયા છે ! કેમકે વિષયસુખની જોરદાર માયા લાગી ગઈ, પછી ત્યાં કુળની ખાનદાનીનો ખ્યાલ, સહાયારનો વિચાર, પરલોકનો વિચાર, એ કશું અજવાળું રહેજ નહિ...મનમાં દુરાચારનો કશો અરેકારો જ ન મળે !

સારા કુળવાળા કોણ કોણ દુરાચારી ? :-

રાજા ચંદ્રશેખર નિજ ભગિની-લુપ્થો !

રાજા ભતૃંહરિની પ્રાણપ્યારી ખાનદાન કુળની રાણી પિંગલા આડુવાળામાં લુપ્થ !

અકવર્તી થનાર પુત્ર બ્રહ્મદત્તની માતા ચુલણી પર-
પુરુષમાં લુબ્ધ !

પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ પહેલા ભવે મરુભૂતિ હતો.
એની પત્ની અને ભાઈ કમઠ અન્યોન્ય લુબ્ધ !

માયા કારમી કેવી ?

માયા સિવાય બીજું કશું દેખવાનું નહિ, પછી એ
માયા કામ કેવા કરાવે ? નીચમાં નીચ ! તે

નરકાદિ દુર્ગતિમાં અને ભવોની મંજીલમાં ઘસડાઈ
જવું પડે એવા !

માયા-રાત્રિમાં શાનું અંધારું ? :-

પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજ કહી રહ્યા છે, માયા એ
ભયંકર રાત્રિ છે, એમાં ગાઢ અંધકાર છે, તત્ત્વનો કોઈ
પ્રકાશ નહિ, આત્માનું કશું ભાન નહિ, પરલોકનું કશું
જ અજવાળું કશો જ ખ્યાલ નહિ ! કૃત્ય-અકૃત્યના વિવેકનું
એક પ્રકાશ-કિરણ ત્યાં ન મળે !

કાવ.-ચોર

આચાર્ય મહારાજ કહે છે,-પરંતુ જ્યારે અહીં જ્ઞાનીઓ
તરફથી આ બધી વસ્તુનો જ્ઞાન-પ્રકાશ મળ્યો છે, તો પછી
હે નિપુણજનો ! તમે કેમ હજી માયાના અંધારે માયાની
નિંદમાં ઊંઘ્યા કરો છો ? જાગો જાગો, દેખો,-

‘કાળ’ નામનો ચોર લોકોના પ્રાણ અને ધન-માલ-
સર્વસ્વ લૂંટવા ઘર ઘર ભ્રમી રહ્યો છે, તે લૂંટ્યે જાય છે.

કોઈ એક ઘર, એક કુટુંબ, બાકી બધું કે જ્યાં કોઈનું
મૃત્યુ ન થયું હોય ? ના, મોટા ઈંદ્ર જેવાનું અરે ! તીર્થંકર

ભગવાન જેવાનું ચ મૃત્યુ થાય ! તો ખીજના શા ભાર કે એને મૃત્યુ આવે જ નહિ ? જન્મ પામ્યો ? ત્યાં જ અમુક મુદત પછી પ્રાણનાશની સજા ઠોકાઈ જ ગઈ ! દુનિયામાં કોઈ ઘર નથી કે જ્યાં જન્મ થાય એનું મૃત્યુ ન થાય. નાણે છે ને ?—

સગરચક્રીના ૬૦ હજાર પુત્રોનું શું થયું ? :-

સગર ચક્રવર્તીના ૬૦ હજાર દીકરા અષ્ટાપદની રક્ષાના પ્રયત્ન કરવા જતાં દેવતાના પ્રકોપમાં એકી કલમે બળીને ખાખ થઈ ગયા ! સાઈંઠ હજારમાંથી અડધા નહિ, ચોથા ભાગના ૧૫ હજાર નહિ, એક હજાર શું, એકસો નહિ, દસ નહિ, અરે ! એક પણ પુત્ર બચ્યો નહિ ! કાળચૈાર સાઈંઠે સાઈંઠ હજારના પ્રાણ એકી કલમે લૂંટી ગયો !

હવે સાથે ગયેલું લહાવલરકર પાછું આવ્યું. પરંતુ આ સમાચાર ચક્રવર્તીને અપાય શી રીતે ? કોણ આપે ? આપનારને ભય કે ‘જ્યાં સમ્રાટ ચક્રવર્તીને કહ્યું કે ‘આપના ૬૦ હજાર પુત્રો મરી ગયા’ ત્યાં જ ચક્રવર્તી રાડ પાડે,— ‘તો તું કેમ ન મરી ગયો તે આ બોલે છે ? લે, એમ કરી ત્યાં જ તલવારથી મારું ડોકું જ ઉડાવી દે તો ?’—આ ભય.

ત્યારે એક દેવતા એમની વહારે ધાયો. લશ્કરને કહે. “હમણાં જરા બહાર ઊભા રહો; હું મહેલમાં જઈ વિધિ કરું છું, પછી ઈસારો કરું ત્યારે અંદર ચાલ્યા આવજો.”

મૃત્યુના સમાચાર દેવા દેવતાની કૂનેહ :-

કૂનેહથી કામ લેવું પડે ને ? દેવતાએ બ્રાહ્મણનું રૂપ કરી ખાંધે છોકરાનું મડદું લીધું, અને ચક્રવર્તીના આરણ્ય

ધા નાખી ‘ હાય ! આજ કોઈ રાજ જ નથી. પ્રજનો-
ધણીધોરી કોઈ નથી. નહિતર મારા દીકરાના પ્રાણ કેમ
ચોરાઈ જાય ? હાય હાય રે ! કયાં જઈ ? મારું દુખિયારાનું
કોણ સાંભળે ? ’—

ચક્રવર્તી એનું રુદ્ધન સાંભળી બોલાવી પૂછે છે “ કેમ
રુએ ? શું દુઃખ છે તને ? ”

આ કહે “ જોતા નથી ? આ મારા છોકરાના પ્રાણ
લૂંટાઈ ગયા ! ”

રાજ કહે, “ એમાં તો શું થાય ? ”

પેલો કહે, “ તો પછી તમે મોટા ચક્રવર્તી શાના થઈ
બેઠા છો ? ખીજા રાજ્યોને જીત્યા તો આ જમરાજને જીતતા
નથી ? આ જમરો તમે બેઠા ને મારા દીકરાના પ્રાણ લઈ
ચાલતો થાય ? પકડી મંગાવો એને, એની પાસેથી મારા
દીકરાના પ્રાણ લાવી આપો પાછા. જમને ન જીતી શકો.
તો તમે ચક્રવર્તી શાના ? ”

રાજ કહે, “ ભાઈ ! આ જમ એટલે મૃત્યુ. એને કોઈ
ન જીતી શકે. જન્મે એને મૃત્યુ તો આવે જ. ”

બ્રાહ્મણ કહે ! “ તમારે એના પર ચઢાઈ કરવી નથી.
એટલે આમ બોલો છો હાં, ”—

મૃત્યુ વિનાના ઘરમાંથી પાણી લાવ :-

ત્યાં સગર ચક્રવર્તી કહે “ છોડ, તાંત છોડ, તારે
તારા દીકરાના પ્રાણ પાછા લાવવા છે ને ? લાવી આપું. જા,
એક કામ કર,—આ ખ્યાલામાં એવા ઘરમાંથી પાણી લઈ

આવ કે જે ઘરમાં જે કુટુંબમાં કોઈનું ય મૃત્યુ ન થયું હોય. જે મારા તાબાના ૯૬ કોડ ગામ છે. એકેક ગામમાં કેટલાય ઘર છે, ગમે તે ઘરમાંથી પાણી લાવીશ તો ચાલશે, ફક્ત ત્યાં કોઈનું મૃત્યુ ન થયું હોય એટલું જોજો. એ પાણીથી તારા દીકરાના પ્રાણ પાછા લાવી આપીશ. ચિંતા ન કર.”

બ્રાહ્મણ ખ્યાલો લઈને ઊપડ્યો. થોડીવાર રહીને પાછો આવી કહે છે ‘મહારાજ! એક ઘર એવું નથી મળતું કે જ્યાં કોઈનું મૃત્યુ ન થયું હોય.’

દેવતા ચક્રવર્તી પાસે અંકે કરાવે છે :-

ચક્રવર્તી કહે, “તો ભાઈ! સમજી લે કે દુનિયામાં જનમ્યા પછી દરેકને મૃત્યુ આવે છે. મોટા દેવતાને અને ઈંદ્રને પણ મોત આવે. તેમાંય નિયમ કશો નહિ કે ‘મોટાને જ પહેલું મૃત્યુ આવે, ને નાનાને પછી જ મૃત્યુ આવે,’ ના, આવો કોઈ નિયમ નહિ; એટલે મોટા બેઠા રહે ને નાનાને પહેલું મૃત્યુ આવે એમ પણ બને. તો હવે શે નહિ.’ સગર ચક્રવર્તી શું કહી રહ્યો છે? આ જ કે માયારાત્રિમાં કાળચોર આખા જગતમાં ઘર ઘર ભસે છે, તે ગમે ત્યારે ગમે તે જીવના પ્રાણ સંહરી જાય છે.

ચક્રવર્તી પાસે બ્રાહ્મણે અંકે કરાવ્યું કે ‘નાનાને ય પહેલું મોત આવે, ને તે ગમે ત્યારે આવે.’

પછી લશ્કરને ઈસારો કર્યો, એટલે કાળા અખલામાં લશ્કર ત્યાં દાખલ થયું. ચક્રવર્તી જોઈને ચોંકી ઊઠી પૂછે છે, ‘આ શું? શેના કાળા અખલા? અને છોકરા ક્યાં?’

પ્રાહ્મણ કહે,—‘ માફ કરજો, તમારા ૬૦ હજાર છોકરા અષ્ટાપદજી તીર્થની રક્ષા કરતાં કરતાં એમના પર દેવતાનો પ્રકોપ ઊતર્યો, અને એણે સાઈઠે હજારને બાળી મૂક્યા !’

ચકવતીને આ સાંભળતાં જ કમકમી આવી ગઈ, એટલો બધો સજડ આઘાત લાગ્યો કે ‘હું?’ બોલતાં જ બેભાન થઈ ગયો. શીત ઉપચારથી બાનમાં આવતાં બધાં પોક મૂકી રોવા બંધ છે, શોક કરે છે, ત્યાં દેવ પ્રાહ્મણ કહે છે,—

દેવનું ચકવતીને આશ્વાસન :-

“ મહારાજ ! મહારાજ ! આ શું કરો છો ?

હમણાં જ પહેલાં તમે કહેતા હતા કે જન્મેલાને મોત આવે જ, અને કોને ક્યારે મોત એનો નિયમ કશો નહિ. નાનાને પણ પહેલાં મોત આવે. તો આ શાનો શોક કરો ? મને શિખામણ એ તમને નહિ ? જુઓ હું મનુષ્ય નથી દેવતા છું. આ તમને આઘાત ન લાગે, અને ધૈર્ય રહે, એ માટે જ મેં આ પ્રાહ્મણ અને એના મરેલા પુત્રનો દેખાવ રચ્યો હતો. માટે હવે શોક ન કરો, મરેલા જીવ પાછા આવતા નથી, તેથી શોક કરેલો માથે પડે છે. શોક કરવાને બદલે છોકરાઓના તીર્થરક્ષાના લબ્ધ આત્મ-પરાક્રમની અનુમોદના કરો, અને જાત માટે બોધ ગ્રહણ કરો, કે આપણને પણ બબર નથી કે મૃત્યુ ક્યારે આવે; માટે મૃત્યુ આવતાં પહેલાં આત્માનું હિત સાધી લો.”

બસ, આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજનું આ જ કહેવું છે, ‘ દુન્યવી માયા, તે માયાની જડ-ચેતન વસ્તુઓ

ઘોર અધકારભરી એક રાત્રિ છે, એમાં કાળચોર જીવે માનેલા સર્વસ્વ ઉપર એકવાર ધાડ પાડવાનો છે, ને એ સર્વસ્વને જોતજોતામાં ઊડી જવાનું છે. તો એ સર્વસ્વને શું વળગ્યા રહેવું? જીવને કહેવું.

“આજસુધી બહારની મોહમાયાનું ઘણું કર્યું, હવે અંદરવાળા તારા આત્માનું કર.”

કેમકે અહીં તને જૈન ધર્મનો પ્રકાશ મળ્યો છે. કાળચોરની ધાડ વખતે આ ધર્મ—તત્ત્વ—પ્રકાશની તક પણ લૂંટાઈ ખોવાઈ જવાની છે. જીવતાં જ એની તક છે. માટે જ્યાંસુધી અહીં જીવતો છે ત્યાંસુધીમાં આ પ્રકાશમાં ધર્મ કરી અંદરવાળા તારા આત્માનું સધાય એટલું સાધી લે.”

અનાર્થદેશમાંથી ભાગી આર્થદેશમાં આવેલ આર્દ્રકુમાર લક્ષ્મીપુર નગરમાં આચાર્ય પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજની પર્ષદા આગળની દેશના સાંભળી રહ્યો છે.

એમાં છેલ્લે આચાર્ય મહારાજ શ્રી પુણ્યનંદન સૂરિજી કહે છે,—

એમાંથી જે ઈષ્ટ હોય તે કર

“જુઓ પુણ્યવાનો ! જગતમાં

(૧) ધર્મનાં ક્ષણરૂપે અહીં માન—સત્કાર—આદર—કીર્તિ, ચિત્તશાંતિ—સમાધિ, અને પરલોકમાં નરેન્દ્ર વિદ્યાધરેન્દ્ર યાવત દેવેન્દ્રપણા સુધીનાં ક્ષણ દેખાય છે ! ત્યારે

(૨) પાપનાં ક્ષણરૂપે અહીં અપમાન—અનાદર—અપયશ, માનસિક ચિંતા—સંતાપ—અસમાધિ, અને પરભવે નરક—તિર્થચાદિ દુર્ગતિ તથા ઘોર અશાતા—દુઃખ—ત્રાસ દેખાય છે.

માટે અમારે એટલું જ કહેવું છે, હવે તમને આ એમાંથી જે ઈષ્ટ હોય ગમતું હોય તે કરો.”

અહીં પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦— ‘જે ઈષ્ટ હોય’ એમ કહીને શું આચાર્ય મહારાજે એમ કહ્યું કે તમને પાપ ઈષ્ટ હોય તો પાપ કરો? જૈન મુનિ શું પાપ કરવાનું કહે?

ઉ૦— ના, ‘જે ઈષ્ટ હોય’ એમ કહીને કહ્યું,—‘જે સુખ કે દુઃખ ઈષ્ટ હોય તે ઈષ્ટનો માર્ગ લે.’ ત્યારે જીવને સહજ રીતે સુખ જ ઈષ્ટ છે, દુઃખ કોઈને ય ઈષ્ટ નહિ. એટલે તો અનંત જ્ઞાનીઓ ધર્મ કરવાનું કહે છે છતાં એ જીવ કેમ નથી કરતો? કારણ કે જીવ ધર્મમાં કષ્ટ દેખે છે, દુઃખ દેખે છે, તેથી જ ધર્મ નથી કરતો. દુઃખ જે ઈષ્ટ હોય તો ધર્મ કેમ ન વધાવી લે? જીવને ઈષ્ટ સુખ છે. તેથી આચાર્ય મહારાજ અહીં કહે છે, ‘જે સુખ ઈષ્ટ છે, તો સુખનો માર્ગ ધર્મ છે, પાપ નહિ. માટે પાપ છોડો ને ધર્મ કરો.’

શિકારી રાઠોડને ખારોટની ચીમકી:—

પેલો રાઠોડ, ખબર છે ને, જંગલમાં શિકાર કરી પાછો ઘોડા પર ચાલ્યો આવતો હતો, ને ઘોડાને પૂંછડે શિકારથી મારેલા સાત સસલાની હાર ખાંધી હતી, તે રસ્તા પર ઘોડાની પૂંઠે સસલાના મડદા ઘસડાયા આવતા હતા. હવે રાઠોડ રસ્તો ભૂલ્યો, રસ્તાની ખબર નથી પડતી, એટલે ત્યાં સામેથી આવતા એક ચારણ ખારોટને પૂછે છે,—

‘ભાઈ! ગામનો રસ્તો કયો?’

ચારણ હોંશિયાર અને દયાળુ હતો. એણે જોયું ‘અત્યારે આ શિકારી રાઠોડને ટોણો મારવાનો અવસર છે, કદાચ એ ટોણો લાગતાં આ હિંસા છોડી દે તો સારું;’ એટલે એ નિર્ભયપણે જવાબ દે છે,—

“ જીવ વધતાં નરય ગઈ,
રખખતાં સગ્ગ હોય;
હું જાણું દોય વફડી,
જિણ સૂઝે તિણ લોય.”

અર્થાત્ મને જે મારગની ખબર છે,— જીવને મારતાં નરકગતિ અને જીવને ખચાવતાં સ્વર્ગગતિ. એટલે જીવહિંસા એ નરકનો માર્ગ, અને જીવદયા એ સ્વર્ગનો માર્ગ છે. હવે નરક, સ્વર્ગ જે ઈષ્ટ હોય એનો મારગ પકડી લો.’

રાઠોડ ટોણો સમજી ગયો, ‘આ મને એમ કહે છે કે આ તેં શો જીવોને મારવાનો શિકારનો ધંધો માંડ્યો છે? નરકે જાઈશ નરકે. પછી ત્યાં કોઈ તારો આપે પણ છોડાવવા નહિ આવે. અરે! જેણે તારા શિકારના ગુણ ગાયા, ને પીઠ થાખડી હશે, એ પણ નરકમાંથી તને છોડાવવા નહિ આવે! અને નરકનાં દુઃખ એટલે હજારો—લાખો—કોડો—અખબો અસંખ્ય વરસનાં કપાવા—છેદાવા—છોલાવા—પીસાવા—ખળાવા વગેરેનાં જલિમ ભયંકર દુઃખ! એ તારાથી શે સહ્યા જશે? માટે એ દુઃખો લાવનાર આ શિકાર વ્યસનને છોડ;’—એમ બારોટ કહે છે.

રાઠોડ તરત ઘોડા પરથી નીચે ઊતરે છે, અને બારોટને પીઠ થાખડી અભિનંદન આપે છે, ઉપકાર માનતો કહે છે,

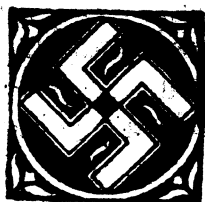
‘ચારણ! આજે તેં મારી આંખ ખોલી નાખી. જા, આજથી મારે જીવનભર શિકાર ત્યાગ. તારો ઉપકાર માનું છું;’ એમ કહી ચારણને ઇનામ આપે છે, ને ઘોડાને પૂંછડે ગાંઠેલી સસલાની હારને ઘોડી નાખી ગામનો રસ્તો પૂછી રવાના થાય છે.

આચાર્ય મહારાજ અહીં દેશનાની સમાપ્તિમાં આ કહે છે,—

“સુખનો માર્ગ ધર્મ,
દુઃખનો માર્ગ પાપ.

સુખ કે દુઃખ જે ઇષ્ટ હોય તેનો માર્ગ લે.”

મતલબ, ‘તમને સુખ જ ગમે છે, તો સુખનો માર્ગ ધર્મ અપનાવો.’

૧૮. આર્દ્રકુમારને દેશનાની

અસર :-

“ અહો ! ધર્મનો ન્યારે આટલો બધો મહિમા છે, તો પછી મારે ધર્મ સિવાય બીજું કરવા જેવું છે જ શું ? સારું થયું કે હું અહીં આર્યદેશમાં આવી ગયો ! તો જ આ ધર્મમહિમા સાંભળવા મળ્યો ! અનાર્યદેશમાં આતું સ્વપ્નું ચ ક્યાં જોવાતું હતું ? ”

“ હવે તો મારે જીવનમાં જો એકલો ધર્મ જ જોઈતો હોય, ને પાપ જોઈતું જ ન હોય, તો મારે ચારિત્રમાર્ગ જ શ્રેયસ્કર છે. ઘરવાસના જીવનમાં તો છએ કાયના જીવોના કચ્ચરઘાણ કરવા પડે, ને અઢારે પાપસ્થાનક સેવવા પડે ! તેમ પાપોની અવિરતિ ચ જલિમ જિભી ! ત્યારે સાધુજીવનમાં પાપસ્થાનક બંધ અને ધર્મ સાધવાની પૂરી સ્વતંત્રતા ! ધર્મ સેવવા સાધુ સ્વતંત્ર, તે ક્રવે એટલા ધર્મ આચરી શકે. માથાવાઢ દુશ્મન આવે છતાં સાધુ એના પર ભરપૂર ક્ષમા વરસાવી શકે. તપસ્યા શક્ય એટલી કરી શકે. તો ધર્મ સાધવાની આ સર્વતંત્ર સ્વતંત્રતાનો લાભ ઉઠાવી લેવા હું સાધુ થઈ જાઉં.”

બસ, આર્દ્રકુમારે ચારિત્ર લેવાનો નિર્ધાર કરી લીધો, અને પોતાની સાથે ઘરેથી જે ધન-અવેરાત લઈ આવ્યો હતો તે બધું સાતે ક્ષેત્રમાં ખરચી દીધું. પૈસા કેમ ન રખાવ્યા ? હવે જો સાધુ થવું છે તો પૈસાની શી જરૂર જ છે ?

દીક્ષા લેતાં દવા માટે પૈસા કેમ ન રખાવાય ? :-

પ્ર૦- સાધુ થયા પછી કદાચ માંદા પડ્યા તો દવાદારૂ માટે પૈસા રખાવી મૂકાય ?

ઉ૦- ના, તો તો પાંચમું પરિગ્રહ-ત્યાગનું મહાવ્રત જ ધવાય, 'પૈસો રાખું નહિ, રખાવું નહિ, રાખતાને સારા માનું નહિ,' આ મહાવ્રતની પ્રતિજ્ઞા હોય છે. એમાં અહીં પૈસો ભલે જાતે રાખ્યો નહિ, પણ રખાવ્યો. એટલે વ્રત કયાં અણીશુદ્ધ સચવાયું ? ખરી રીતે દવા માટે પૈસા રખાવવાનો વિચાર આવે ત્યાં સાધુમાર્ગ પર પાકો વિશ્વાસ બેઠ્યો કે 'જો હું ભગવાને કહેલા સાધુતાના નિયમ મુજબ ચારિત્ર પાળું, તો મને મંદવાડ આવે જ શાનો ? અવાર-નવાર ઉપવાસો હોય એટલે હોજરીને આરામ મળતો રહે, તેથી એ પ્રાયઃ સશક્ત જ રહે. સશક્ત હોય તો ખાવાના પારણાના દિવસમાં ખાધેલાને પચાવી દે. ખરાખર પચનથી વાયુ વહેરેના દોષ ઊભા જ ન થાય. ખાધેલું ખરાખર ન પચે એટલે જ એમાંથી વાયુ-વિકાર થઈ રોગ ઊભા થાય છે. અહીં તો પારણે પણ સારી ઊનોદરી, દ્રવ્ય-સંક્ષેપ, રસ-ત્યાગ વગેરેથી આરોગ્ય સારું જળવાઈ રહે.

સંયમના પ્રભાવે ગૃહસ્થો સેવામાં :-

કદાચ તેવા નિકાચિત કર્મનાં કારણે આરોગ્ય-નિયમો જાળવવા છતાં બિમારી આવી, તો ય ત્યાગ-તપ એનું મહાન ઔષધ છે. છતાં કદાચ દવાની જરૂર પડી તો ય સાધુસેવા કરનારા વૈદ મળે છે, ગૃહસ્થો મળે છે. સાધુ જો ખરાખર સંયમધર્મ પાળે, તો એનો એવો પ્રભાવ પડે છે કે

ગૃહસ્થ સેવામાં ખડે પગે રહે છે. બાકી સાધુ પોતે જ નો આવા ભયો રાખી મહાવ્રત અને નિસ્પૃહતાને ભાંગે લગાડે, તો પૂર્ણ સંયમ કયાં રહ્યું? પછી એનો પ્રભાવ શાનો પડે?

વાસ્તવમાં તો ચાલે ત્યાંમુઘી સહન જ કરી લેવાનું જીવનસૂત્ર-સાધુસૂત્ર રાખ્યું હોય; એને વાતવાતમાં એવી અપેક્ષાઓ જ શાની હોય? સાધુ રોજ સન્નિધિમાં બોલે છે..

“ મહુગારસમા બુદ્ધા જે, ભવંતિ અણિસ્તિયા;
નાણાપિંડરયા દંતા, તેણ વુચ્યંતિ સાહુણો ”

અર્થાત્ જ્ઞાનયોગથી જીવનારા સાધુ ભ્રમરની જેમ અનિશ્રિત હોય છે, અર્થાત્ કોઈની નિશ્રા કે આધાર પર જીવનારા નહિ, ભ્રમરની જેમ બુદ્ધા બુદ્ધા ઘરમાંથી અલ્પ અલ્પ લઈને જીવનારા. ‘ મારે અમુક ઘર આધાર ’ એવી કોઈ અપેક્ષા જ નહિ, તેથી જ તે સાધુ કહેવાય છે. સાધુ એટલે સાધનારા, પોતાના માત્ર દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની જ અપેક્ષા રાખનારા, રતનત્રયી ઉપર જ આધાર રાખી એની જ સાધના કરનારા. રતનત્રયીને સાધે તે સાધુ. એને ડર હોય કે ‘ નો જોચરી પાણી વગેરે કામકાજ અંગે અમુક ઘર કે અમુક વ્યક્તિની અપેક્ષા રાખીશ, તો સંભવ છે એના ઘરના આરંભ, સમારંભ ને પરિગ્રહની મને ધૂપી ધૂપી અનુમોદના ચોટે! ”

સારાંશ, સાધુ અનિશ્રિત હોય, એટલે દીક્ષા લેતી વખતે ભાવી બિમારીની કલ્પના કરીને પૈસા ન રખાવે.. ત્યારે પૂછો,-

પ્ર૦- પરંતુ ભવિષ્યમાં વસ્ત્ર-પાત્ર માટે તો પૈસા રખાવવાની જરૂર ન પડે?

ઉ૦—સાધુને વસ્ત્ર જોઈએ કેટલા ? અને તે કેવા જોઈએ ? તો કે જીર્ણ—શીર્ણ અને પ્રમાણોપેત. એવાં વસ્ત્ર તો ગૃહસ્થના ઘરમાં વાપરેલામાંથી ય મળી શકે છે. શું આર્યદેશના લોક બધા જ એવા કૃપણ છે કે સાધુસેવા અતિથિસત્કાર કોઈ જ ન કરતું હોય ? ના, હજી ધર્મ જીવંત છે, આર્ય કુળોમાં પૂર્વની ધર્મસાધનાવાળા જીવો જન્મે છે, એના પૂર્વ સંસ્કાર એને અહીં ધર્મત્મા બનાવે છે. એમાં સાધુ-મહાત્માઓના ઉપદેશ પણ મળે છે, ને એ પૂર્વ સંસ્કારને તાજા કરી આપે છે. એવા ધર્મત્માવાળા દેશમાં વસ્ત્રપાત્રની ચિંતા કરવાની હોય ? તો પૂછો,—

પ્ર૦— પણ સાધુજીવનમાં ભણાવનાર પંડિત માટે તો દીક્ષા લેતા પહેલાં જૈસાની સગવડ કરી રાખી હોય તો સારું ને ?

ઉ૦— ના, પોતાના માટે જૈસાની સગવડ રખાવવી એટલે પરિશ્રદ્ધત્યાગનું વ્રત ઘવાય. બાકી ખરેખરું ભણવાનું તો ગુરુઓ પાસે છે. જરૂર પડે તો ભણેલા ખીન્ન સાધુ પાસે પણ ભણી શકાય છે. પંડિતની જરૂર પડે તો આણંદ-કલ્યાણી સંઘ પંડિતની વ્યવસ્થા કરે છે, એટલે તો દીક્ષા લેતા પહેલાં એ માટે જૈસા નહિ રખાવનાર કેઈ મુનિઓ અને સાધ્વીઓ સારું ભણેલા આજે જોવા મળે છે. પહેલેથી એમણે સગવડ નહોતી રખાતી એટલે શું અભણ રહ્યા ? ના,

ખરેખર તો સાધુ થવું એટલે પંડિત નથી થવાનું, પણ સંયમી થવાનું છે, પટ્ટકાય જીવોના રક્ષક-અહિંસક થવાનું છે.

એમાં જિનાજ્ઞા મુજબ રોજનો અમુક સમય સ્વાધ્યાય

કરવાનો છે. પણ ત્યાં એવો નિયમ નથી કે ‘આટલી ગાથા ગોખી આપવી જ જોઈએ.’ હા, ભણાવનારની સગવડ અને તાકાત પ્રમાણે જરૂર ગોખે-ભણે, ભણવું જ જોઈએ. પરંતુ સર્વ-સામાન્ય કર્તાવ્ય શું? આ જ કે ‘ચાઉક્કાલં સન્નયાય.’ દિવસ-રાતના આગલા પાછલા પહોરમાં સ્વાધ્યાય કરો. પંડિત થયેલા સાધુ પણ જો આ ન સાચવે તો આરાધક નહિ; અને પંડિત નહિ થયેલા પણ ચાર કાળ શાસ્ત્રસૂત્ર-ગાથા રટે, ભણે, પુનરાવર્તન કરે, તો તે આરાધક છે.

ભગવાનનો આ માર્ગ છે. આ માર્ગની પરવા રાખ્યા વિના પંડિત બનવાનું મન થાય છે, એમાં અભિમાન અને માનાકાંક્ષા ખાસી પોષાવાનો સંભવ છે. માટે આત્મ-નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ કે ‘તારે પંડિત શા માટે બનવું છે? જો પ્રભુનો સંયમમાર્ગ બરાબર સમજાય અને એ જ પાળવો હોય, તો પ્રભુના શાસ્ત્રોની મર્યાદામાં રહી જેટલું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એ કરવાનું, પ્રાપ્ત થયેલું ગુમાવવાનું નહિ, અને તે વિનયાદિ સાથે ‘ચાઉક્કાલં સન્નયાય’નું રોજિંદું કર્તાવ્ય અવશ્ય બજાવવાનું; તો પૂર્ણ આરાધક બનાય. લેશ પણ આ સ્વાધ્યાય અંગે વિરાધક નહિ. આ જ્યાં માર્ગ હોય, ત્યાં દીક્ષા લેતા પહેલાં પોતાની પાસે પૈસા છે, તેથી ‘સાધુજીવનમાં કામ લાગે માટે પૈસા રખાવવાની સગવડ કરી રાખો’ એવું મન જ શાનું થાય?

આર્દ્રકુમાર પાસે પૈસા હતા પણ એણે એવો પૈસા રખાવવાનો કશો વિચાર ન કર્યો, અને બધા જ પૈસા સાત ક્ષેત્રમાં વાપરી નાખ્યા.

૧૯. દેવનિષેધ છતાં

આર્દ્રકુમારની દીક્ષા

આર્દ્રકુમારને દેવ દીક્ષાની ના પાડે છે :-

હવે આર્દ્રકુમારને અહીં પુણ્યનંદનસૂરિજી મહારાજનો ઉપદેશ મળ્યો, તેમજ પૂર્વભવના સંયમનો અભ્યાસ છે, બલતિસ્મરણ જ્ઞાનથી એ સંયમ યાદ આવ્યું છે, એટલે સંયમ માર્ગની એને જાણ થઈ છે, તેથી પ્રત્યેકખુદ્ર સાધુ થવા ચારિત્ર સ્વીકાર કરવા તૈયાર થાય છે. ત્યાં દેવતા હાજર થઈ એને કહે છે,-

“હું આર્દ્રકુમાર ! તમે સાત્ત્વિક છો, સત્ત્વથી ચારિત્ર લઈ શકો એમ છો, પરંતુ તમારે હજી નિશ્ચિત ભોગાવલિ કર્મ ભોગવવાના બાકી છે; માટે હમણાં ચારિત્રની ઉતાવળ ન કરો. હા, આત્મામાં અનિકાચિત ભોગાવલિ કર્મ પડ્યા હોય તે તો પ્રબળ વૈરાગ્ય અને પ્રબર સંયમ-સાધનાથી તથા વ્રત-નિયમ-તપસ્યા અને જોરદાર શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય-સાધુક્રિયા યાને જ્ઞાનધ્યાનથી તૂટી જાય છે; પરંતુ નિકાચિત કર્મ તો ભોગવવા જ પડે છે. ભોગવીને જ એનો છુટકારો થાય છે, ભોગવ્યા વિના નહિ.

‘ નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ ! ’

“ અર્થાત્ સેંકડો કોડ યુગ વીતે, પણ નહિ ભોગવાયેલું કર્મ અથવા નિકાચિત કર્મ ક્ષય પામતું નથી. માટે તમે ઠહેરી જાઓ, ભોગાવલિ ભોગવાઈ ગયા પછી ચારિત્ર લેજો.”

ત્યાં આર્દ્રકુમાર કહે, “ મને સંસારવાસના બિલકુલ નથી, મારે વળી ભોગાવલિ ભોગવવાની વાત જ શી ? ”

દેવતા કહે, “ તે અત્યારે તમને ભડે જરાય વાસના ન હોય, પરંતુ ભોગાવલિ કર્મ એનો ભાવ ભગવ્ય! વિના નહિ રહે. એ ઉદ્દયમાં આવતાં વાસના જગાવશે.”

આર્દ્રકુમાર કહે,-

“ કર્મ એનો ભાવ ભજવવા આવે તે પહેલાં જ હું ભગવાનના પ્રબળ ત્યાગ-તપ અને વૈરાગ્ય-ભાવનાથી કર્મોને ઠેકાણે પાડી દઈશ.”

તપ વૈરાગ્યથી વિકારો કેમ જાય ? :-

“ એ આરાધનાથી શરીર અને મન જ એવા કરી મૂકીશ કે એમાં લેશ વિકાર ન જાગે.”

દેવતા કહે છે “ મહાનુભાવ ! તમને શું ખબર નથી કે,

‘ ક્વચિત્તુ બલિયાન્ જીવઃ

ક્વચિચ્ચ કર્માણ્યપિ । ’

“ ક્યારેક તો જીવ વધુ બળવાન થાય છે, તે કર્મોને હેઠા પાડી નાખે. પરંતુ ક્યારેક કર્મો પણ એવા અધિક બળવાન હોય છે કે જે જીવને હેઠા પાડી નાખે. તમારા ભોગાવલિ કર્મ બળવાન છે; એ ઉદ્દયમાં આવશે ત્યારે તમે ગમે તેટલા વિરાગી, પણ તમને એ ચારિત્રથી હેઠા પાડશે.

‘કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ કલ્પકૌટિશૈતૈરપિ,
અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતંકર્મ શુભાશુભમ્ ।’

“અર્થાત્ કરેલા કર્મનો સેંકડો કોટિ યુગ સુધી પણ નાશ નથી થતો. કરેલું શુભ કે અશુભ કર્મ અવશ્ય લોગવવું પડે છે. માટે થોભી જાઓ.”

જોષીના રવાડે રૂબ્યા :-

શું આર્દ્રકુમાર થોભે? બીજો હોય તો એના મનને એમ થાય કે “ભાઈ! આપણે શું કરીએ? આપણને તો દીક્ષા લેવા ઘણું ચ મન છે, પરંતુ આ દેવતા ‘ના’ કહે છે. તેથી બેસો ઘેર.” કેમ મનને આમ થાય? કહો, દિલની અંદરમાં ઊંડે ઊંડે વિષયોની મિઠાશ બેડી હોય એટલે દેવતાના વચનને વધાવી લેવાય છે. પાકો વૈરાગ્ય હોય તો મનને એમ થાય કે ‘ભલે દેવવાણી છે પણ એમાં કોઈક દેવતાની કૌતુકથી યા ઠગાઈથી આવી વાણી કાં ન હોય? અને માનો કે ખરેખર એવી ઠગાઈ ન હોય એટલે દેવવાણી અફર લાગે, ને તેથી કદાચ મન પાછું પડે; પરંતુ આજે તો જોષીની વાણી ઉપરે ચ કેટલાક છતે વૈરાગ્યે ઘરવાસે બેઠા રહે છે, કેમ જાણે જોષી એટલે સર્વજ્ઞ! ખરેખર તો કેઈકે જોષીએ ના પાડવા છતાં, ચારિત્ર લીધું, તો આજે સારી રીતે પાળે છે. ત્યારે કેટલાક જોષીના રવાડે ચડી સંસારમાં રૂબ્યા રહે છે.

આર્દ્રકુમાર પ્રત્યેક-બુદ્ધ સાધુ :-

આર્દ્રકુમારને એટલો જ્વલંત વૈરાગ્ય છે કે એ દેવતાની વાણીની પરવા કર્યા વિના જાતે દીક્ષા લઈ પ્રત્યેક-બુદ્ધ

સાધુ અને કઠોર ચારિત્ર પાળવા નીકળી પડે છે, ને ગામગામ વિચરતાં નિરતિયાર ચારિત્ર પાળવા સાથે પ્રખર ત્યાગ અને તપસ્યા આદરે છે. તપ-સંયમને જ માનવ જનમનો સાર દેખ્યો છે તેથી, અને વિશેષમાં દેવતાએ કહેલા ભોગાવલિ કર્મ તોડી નાખવા છે તેથી, તપ-સંયમ આરાધવામાં શુ કામ બાકી રાખે ?

જેને જેની લગન, એ એની પાછળ તૂટી મરવા તૈયાર હોય છે.

વણિકને ધનની લગન લાગે છે તો, એની પાછળ વેપારમાં એ તૂટી મરવા તૈયાર રહે છે. વિદ્યાસાધકને વિદ્યાની લગન હોય છે તો, એ સાધવા પાછળ તૂટી પડે છે. સમાજનું માન મેળવવાની લગનવાળા જીવો એની પાછળ તન-મન-ધનથી ખૂબ તૂટી પડે છે. લગન લાગ્યા પછી એની ખાતર કંઈ સહવામાં કયાશ નથી રખાતી. એટલે જ જાતમાં જેજે તો દેખાશે કે

જિનભક્તિ-તપ વગેરેમાં ધનવ્યય-શરીરવ્યયનાં કંઈથી જે પાછા પડાય છે, તો એ ધર્મની લગનમાં ખામી છે, નહિ કે શક્તિમાં ખામી.

મોટા શાલિભદ્ર, ધન્નો, સનત્કુમાર-ચક્રવર્તી જેવાને તપ-સંયમની લગન પાકી લાગી હતી, તો એની પાછળ કેવા તૂટી પડ્યા ? ચારિત્ર લઈને કેવી જોરદાર તપસ્યાઓ અને કડક ત્યાગનાં કંઈ સહવામાં બાકી ન રાખી !

પુદ્ મહાવીર ભગવાન સામે જુઓને, ઉત્કૃષ્ટ સંયમની લગન લાગી તો ઘોર તપસ્યાઓ કરવામાં, જલિમ પરિસહા

સહવામાં, અને ભયંકર ઉપસર્ગો વેઠવામાં કારમા કબ્તની. ગણતરી ન રાખી કે કેટલું સહન કરવાનું ?

ધર્મની વાત આવે ત્યારે આપણે કેમ કબ્ત સહવાથી ભાગીએ છીએ ? કેમ તન-મન-ધનથી એની પાછળ તૂટી મરતા નથી ? કહો, ધર્મની એવી લગન કયાં જાગી છે ?

વિમળશાહ મંત્રીને આખું ઉપર દેરાસર કરવાની અને પરમાત્માની ભક્તિ કરવાની લગન લાગી હતી, તો એ કાળના રૂપિયા અઢાર કોડ એક જ દેસાસર પાછળ ખરચી નાખ્યા !

‘વિજય-વિજયાની ભક્તિ કરવામાં ચોરાશી હજાર મુનિઓની ભક્તિ કરવા-જેટલો લાભ છે’ એમ કેવળજ્ઞાની કહે છે, તો આ હિસાબે વિચારો વિજય-વિજયાના પ્રહ્લ્લ-ચર્યની કેટલી ઊંચી કિંમત ! જો પ્રહ્લ્લચર્યની લગન છે, તો એની પાછળ તૂટી પડવામાં શું કામ કમીના રાખવાની હોય ? મનને પણ એવું બનાવી દીધું, કે મનના અનાદિના વિષય-રસને તોડી નાખ્યો ! એ સમજતા હતા કે,-

જેમ જંગલના સિંહ મોટા મદોનમત્ત હાથીની સામે કાયર નથી બનતા, પરાક્રમી બને છે, એમ આ અલાયદા-અનેરા માનવજનમમાં મોહ અને કર્મની સામે તેમજ કષ્ટ અને તકલીફની સામે કાયર નથી બનવાનું, પરાક્રમી બનવાનું છે. એને જેમ પેલો સિંહ ગર્જના કરી પૂંછડું પછાડી જંગી મોટા મદોનમત્ત હાથીને પડકારે કે ‘આવ, સામે આવ, તને તોડી નાખું છું,’ એમ આપણે કાયર-કંગાળ બન્યા વિના કર્મને ને મોહને પડકારવાના છે કે ‘આવો સામે આવો, તપ-સંયમના જલિમ કબ્ત સહીને પણ હું

તમને તોડી નાખીશ.' જે રુડા માનવ-અવતારની આ કદર કરે, કિંમત સમજે, તો પછી કષ્ટ સહવામાં અને ત્યાગ કરવામાં એ શું કામ બાકી રાખે ?

આર્દ્રકુમાર પ્રત્યેકબુદ્ધ મહર્ષિ બનેલા, તે ત્યાગ-તપ-સંયમનાં કષ્ટ ઉપાડવા નીકળી પડયા. ગામેગામ એકાકી વિહાર કરે છે; એમાં કશો સાધનામાં અપવાદમાર્ગ લેવાની વાત નહિ, ઉત્સર્ગમાર્ગે જ આરાધના એટલે કે કડક જ સાધના કર્યે જાય છે ! નજર સામે દેવતાએ કહેલા લોગાવલિકર્મ તરવરે છે, ને એને તોડી નાખવાનો નિર્ધાર છે, એટલે પરીસહા અને તપ-સંયમની સાધના વિશેષ જોરદાર કરવા ચાલે છે. અવારનવાર ગામ-ગામ શૂન્ય ઘરોમાં કે જંગલમાં થા પર્વત ઉપર પ્રતિમાધ્યાને કાર્યોત્સર્ગમાં રહે છે !

પ્રતિમાધ્યાન એટલે :-

પ્રતિમાધ્યાન 'એ' એક અભિગ્રહ-વિશેષ છે. એમાં અમુક સમય માટે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ કાર્યોત્સર્ગમાં સ્થિર બિભા રહી ચોક્કસ પ્રકારનાં તાત્ત્વિક ધ્યાનમાં મનને લગાવી દેવાનું હોય છે;—દા. ત. રાત્રિનું ધ્યાન લીધું હોય તો આ સૂર્યોસ્તથી માંડી આવતા સૂર્યોદય સુધી એક જ સ્થાને બેસી બેસી કાર્યોત્સર્ગ મુદ્રામાં રહેવાનું, અને ધ્યાન ધરવાનું; પછી એમાં મોટા દેવતાઈ ભયંકર ઉપદ્રવ આવે તો પણ ધ્યાન અને એ કાર્યોત્સર્ગ મુદ્રામાંથી ચસકવાની વાત નહિ. ભલે કાયા કચરાઈ જાય, ફૂટાઈ મરે, તૂટી પડે, પણ એની લેશ પણ પરવા નહિ કરવાની. એમાં ય મન એટલું બધું સમતામાં સામ્પૂત કે ' આ ઉપદ્રવ કરનારો ખરાબ, આ ઉપદ્રવ ખરાબ ' એટલું ય મનમાં નહિ લાવવાનું ! જ્યારે,

આપણે જરાક ગરમી વધી પડી તો આકુલ-બ્યાકુલ થઈએ છીએ ! ‘બહુ ગરમી’ એમ મનમાં લાવીએ છીએ, બીજાની આગળ એની ફરિયાદ કરીએ છીએ. મનને લાગે કે ‘ગરમી બહુ !’ એટલે ? મનને ગરમી ખરાબ લાગે છે. એ કોઈ માણસની વરસાવેલી નથી, નહિતર માણસને પણ ખરાબ કહેતા આંચકો નહિ આવત. કેવી આપણી કાયરતા !

ત્યારે આર્દ્રકુમાર મહર્ષિ મોટા દેવતાઈ ઉપદ્રવ આવે તો ય પ્રતિમાધ્યાનમાં રહેલા એમને મન ‘આ ઉપદ્રવ ખરાબ’ એટલું પણ મનમાં લાવવું નથી.

પ્ર૦— એટલું બધું કષ્ટ એટલે શરીરને ભારે પીડા હોય તો પછી શું મનને કશું લાગે નહિ ? કશું થાય નહિ ?

ઉ૦— મનની ઊંચી કેળવણીથી શરીરનું કષ્ટ મનને લાગે નહિ.

ઉપસર્ગસ્થિરતાનો ઉપાય : નાના નાના કષ્ટમાં ધીરતા:—

મોટા ઉપસર્ગમાં ય મનની આવી કેળવણી માટે પહેલાં જ્યાં શરીરને કશું કષ્ટ નથી એવા મામુલી મામુલી પ્રતિકૂળ પ્રસંગમાં મનને આવું કેળવવું જોઈએ કે ‘આ પ્રતિકૂળ ખરાબ’ ‘આ પ્રતિકૂળ કરનારો ખરાબ,’ એમ મનમાં લાવવાનું નહિ.

દા. ત. ઘરમાં કોઈએ એક વસ્તુ એકને બદલે બીજા જગાએ મૂકી, આપણને એ ગમ્યું નહિ, ત્યાં મન જે વિચારે છે કે ‘આ ખરાબ. આમ બીજે મૂકાય ? મૂકનારો કેવો અફ્ફલ વિનાનો ?’ તે આવું ય મનને ન થવું જોઈએ. મન

ત્યાં ઝટ સમાધાન કરી લે 'ભાઈ ! એ બિચારો એવાં કર્મ લાઈ આવ્યો એટલે એ કર્મ આમ ભુલાવે.... ચાલો હું યોગ્ય જગાએ મૂકી દઉં ! બાકી આમાં કાંઈ બહુ ખરાબ થયું નથી. પછી શા માટે મારે ખરાબ કષાય કરવા ?

બહુ ખરાબ તો પ્રતિકૂળ વસ્તુ નહિ, પણ જરા જરામાં મારા મનના ભાવ બગાડું છું, એ બહુ ખરાબ છે.

જડ પુદ્ગલના શા બહુ લેખા માંડવા હતા કે આ સારું ને આ ખરાબ ?

એમ કોઈ આપણને ભારે શબ્દ બોલી ગયું, એમાં કાંઈ આપણા શરીરને કષ્ટ નથી થયું, છતાં ત્યાં મન કેવુંકેવું બનીયું થાય છે ? 'આ બોલ બહુ ખરાબ, આ બોલનારો ખરાબ,' એમ ઝટ મનને આવી જાય છે ને ? શું કામ મનને વિહ્વળ કરવું ? એ બોલ્યો તે એની પાસે રહ્યું, આપણને કાંઈ શરીર પર ઘા લાગ્યો નથી.'

'આ ખરાબ' 'તે ખરાબ' કેમ લાગ્યા કરે છે ?

આખો દિવસ બહારના વિચાર બહુ રાખીએ છીએ તેથી; 'આ સારું, આ ખરાબ' એમ મનને લગાડયા કરીએ છીએ તેથી.

અંદરવાળા આપણા આત્માને તો આપણે યાદ જ કરતા નથી કે 'એને શું ખરાબ ને શું સારું ?'

આત્માનો વિચાર બહુ રાખ્યા કરીએ તો બહારની વસ્તુ કે બહારના પ્રસંગ પર બહુ વિચાર ન આવે, ને બહુ લહેવાઈ ન જવાય.

૨૦. આત્માનો વિચાર

કેવી કેવી રીતે ?

(૧) આત્માનો વિચાર આ રાખ્યા કરવાનો છે કે આપણા મનને આપણા જીવને કહેવાનું છે કે 'જેજે જગતની વચ્ચે રહેવાનું છે એટલે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ તો આવ્યા જ કરશે; પરંતુ શું અંતરમાં ક્રોધ અભિમાન આવતા નથી ને?' આ જોતો રહેજે.

(૨) 'વળી કોઈની ય પ્રત્યે સ્નેહ-મૈત્રીભાવ ગુમાવતો નથી ને? દુખિયારાની કરુણા ભૂલતો નથી ને? સામે ભૂલ કરે એ કર્મપીડિત છે માટે એ ભાવથી દુખિયારો છે. એના પર દ્વેષ નહિ, કરુણા લાવું,' એ આત્મા માટે સારું. એમ કોઈનું સારું થતું દેખ્યું કે સાંભળ્યું તો ઈર્ષ્યા નથી આવતી ને? એના ખીજા ગુણ પર પ્રમોદ ભાવ ગુમાવતો નથી ને?' આ વિચારવું.

(૩) વારે વારે પોતાના આત્માની તપાસ રાખ્યા કરવાની કે 'દુન્યવી વિષયો પર આકર્ષાઈ જતો નથી ને? રાગ-દ્વેષ ક્યાં કરતો નથી ને?'

(૪) વળી આત્મામાં આ જોવાનું કે દેવ-ગુરુ-ધર્મની

ચિંતા અને જડ પ્રત્યે ઉદ્દાસીનભાવ કેટલો જાળવી રાખે છે ?
નહિતર આત્મધ્યાન ડગલે ને પગલે !

(૫) એમ અંદરવાળાનું આ જોયા કરવાનું કે 'નાના
પણ જીવની હિંસા-વિરાધનાનો વિચાર, જુઠ્ઠો વિચાર,
અનીતિ-અપ્રમાણિકતાનો વિચાર નથી આવતો ને ?'

જો અંદરવાળા આપણા આત્માનો આ વિચાર બહુ
રાખ્યા કરીએ તો, બાહ્ય પદાર્થ કે પ્રસંગ અંગેના વિચાર
કેટલા કરાય ? અને એના શા બહુ લેખા મંડાય ?

શું કામ એમાં લહેવાઈ જઈ દુખળા પડાય ? મન
શાનું બગડે ?

બાહ્ય પર રાગ-દ્વેષ હરખ-ઉદ્વેગ કરવાની કુરસદ જ
ક્યાંથી હોય ? આમ જ્યાં શરીરને કષ્ટ નથી, અને વાત
મામુલી બાહ્યની છે, ત્યાં પણ મનને બહુ રાગ-દ્વેષ અને
હરખ-ઉદ્વેગથી બગાડ્યા કરતા હોઈએ, પછી શરીર પર
કષ્ટ-દુઃખ આવતાં જ મન બગડે એમાં નવાઈ જ શી ?
પછી એમ લાગે કે 'મહાપુરુષો પર શારીરિક કષ્ટ બહુ વરસે
છતાં એમના મનને કેમ લાગી આવે નહિ ?

કષ્ટમાં મનને સ્થિરતા કેળવવાનો ક્રમ :-

(૧) શારીરિક કષ્ટ વિનાના પ્રસંગમાં ને તે પણ મામુલી
પ્રસંગમાં પહેલાં કહ્યું તેમ મનને કશું લગાડવાનું નહિ. એ
અભ્યાસ વધારતાં પછી

(૨) મોટા પ્રસંગમાં પણ એ અભ્યાસ રાખ્યો, કે મનને
કશું લગાડવાનું નહિ.

(૩) પછી શરીરના મામુલી કષ્ટમાં મનને ન લાગવા દેવાનો અભ્યાસ રાખવાનો,— દા. ત. ઋતુની ગરમી સહેજ વધી, પરંતુ મનને સમજાવી દીધું કે ‘ નરકની ભઠ્ઠીઓની ગરમી આગળ આ ગરમી શી વિસાતમાં હતી ? આજે ય આક્રિકા જેવા કે સહરાના રણ જેવા ગરમ પ્રદેશમાં લોકો કેવી ગરમી સહન કરે છે ! ક્યાં એ મરી જાય છે કે સોસાઈ જાય છે ! ’ એમ મન વાળી લઈએ તો ઋતુની ગરમી સહેજ વધી એમાં મન શાનું બગડે ?

પછી મામુલી પ્રસંગોમાં ટેવાઈ જતાં મોટા કષ્ટના પ્રસંગમાં પણ મનને સમજાવી દેવાય કે,—

(૪) ‘આના કરતાં ભયંકર કષ્ટમાં આજે ય લોકો જીવે છે તો આમાં શું છે ? અને

(૫) ખરી રીતે તો આ કષ્ટમાં મારાં અશુભ કર્મો લોગવાઈને ખપી જ રહ્યા છે, એનો નાશ જ થઈ રહ્યો છે, એ મારા અંદરવાળા આત્માને લાલ જ છે, તો ભલેને શરીરે કષ્ટ આવ્યું;’ આમ મનને વાળી લેતાં મન ન બગડે.

(૬) મનને લાવના આપવા પર સુખ-દુઃખ છે.

કેઈ પણ પ્રસંગમાં મનને સારી લાવના આપો તો સુખ, નરસી લાવના આપો તો દુઃખ.

મામુલી મામુલી પ્રસંગોમાં મનને સારી જ લાવના આપવાની ટેવ પાડો, પછી મોટા પ્રસંગમાં પણ મનને એ રીતે સારી લાવના આપ્યે જવાનું રાખવું, એટલે ત્યાં પણ મન બગડે નહિ, કષ્ટ લાગે નહિ. એવું શારીરિક કષ્ટમાં

પણ પહેલાંનાના નાના મામુલી કષ્ટમાં મનને સારી ભાવનાઓથી મનને ન બગડવા દેવાની શરુઆત કરીએ; પછી એમાં આગળ વધતા રહીએ; તો એક દિવસ એવો આવીને ઊભો રહે કે જ્યારે શરીર પર ભારી ત્રાસ વરસતા હોય છતાં પણ મન ન બગાડીએ.

મહાત્માઓ કેવી રીતે તૈયાર થયા ? :-

મહાત્માઓ આ કરતા હતા. ચારિત્ર લીધું ત્યારથી આ અભ્યાસ કે પ્રતિકૂળતાઓનાં કષ્ટ વધાવવાનાં, ને એમાં મનને નહિ બગાડવાનું; ને એ માટે મનને ઉત્તમ ભાવનાઓ આપતા. એમાં આગળ વધતાં અવસરે મોટા શારીરિક ત્રાસમાં પણ મનને વિકૃત થવા દેતા નહિ.

આર્દ્રકુમાર મહાત્મા એજ કરી રહ્યા છે. કેમ બાણે

ચારિત્ર જીવનમાં પહેલી સાધના કઈ? કષ્ટો આવકારવાની, અને મનને નિર્ભંગ રાખવાની.

કેમકે એથી તન અને મન ખડતલ બને, ને તો જ એના પર જ્ઞાન-ધ્યાન અને ચારિત્રના અનુષ્ઠાનોની સાધના એકાગ્ર-ભાવથી અને હર્ષોલ્લાસથી ચાલે. નહિતર જો તન-મન ખડતલ યાને સહિષ્ણુ નહોય, તો ગમે તેવા ઉત્તમ શાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાય વખતે પણ કોઈ એવા સ્મરણ-દર્શન-શ્રવણ થવા સંભવ; ને તેથી વિહ્વલતા થઈ મન બગડતાં સ્વાધ્યાયની એકાગ્રતા ઊડી જવાની ! સ્વાધ્યાયનો આનંદ ઊડી જવો ! એટલા જ માટે ધ્યાન ધરવા પહેલાં આ કરવું જરૂરી છે, કે નાની મોટી કષ્ટ કે પ્રતિકૂળતામાં મન ન બગડે. મન કષ્ટપ્રેક્ષ બની ગયું હોય:

ત્યાગ તપ સંયમના કષ્ટથી શરીર અને મનને કસ્યા વિના ઘડ્યા વિના સીધું ધ્યાન કરવાની વાત કરવી એ અજ્ઞાનતા છે.

કેમકે એક યા બીજી પ્રતિકૂળતા તરફ ચિત્ત ખેંચાવાથી ધ્યાનમાં ચિત્તના વિદ્વેષો થતા રહેવાના. ત્યાં સતત એકાગ્ર ચિંતન ચાલી શકે જ નહિ. મનને કસ્યું ઘડ્યું ન હોય, એટલે પ્રતિકૂળતામાં ચિત્ત વ્યાકુળ થતાં આર્તધ્યાનમાં પડે. પણ કસાયેલું ઘડાયેલું ચિત્ત પ્રતિકૂળતાને ગણે નહિ, ને તેથી ખગડે નહિ. એ તો એને આપેલી સારી ભાવનાથી સ્થિર રહે.

ગમે તેવા પ્રસંગમાં મનને સારી ભાવના આપવાની એક કળા છે :

દા. ત. નાનડિયાએ આપણું વચન ન માન્યું, ત્યાં મનને એમ ભાવના આપવાની કે ‘હોય, જીવ બિચારો કર્મથીન છે! કર્મથીડિત છે! એનું કર્મ એને ન માનવા દે, યા ન સાંભળવા દે, એ સ્વાભાવિક છે. એવાં એનાં કર્મ દૂર થાયો. એને વિનય મળો.’ આમ મનને મૈત્રી ભાવના આપીએ, તો મન ન ખગડે.

અથવા ભાવના એ અપાય કે ‘હોય, મારે અનાદેય નામકર્મનો ઉદય હોય તો મારું વચન માન્ય ન થાય એ સહજ છે,’—આમ કર્મવિપાકની ભાવના અપાય; સાથે ચિંતવાય કે ‘તો પછી હવે મારે પરમઆદેય શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિ વધારવી. એમ મારા વડિલનાં વચનોનો આદર કરતો રહું, તેથી મારું અનાદેય નામકર્મ ખપી જાય.’

આમ મનને જિનભક્તિની ભાવના અપાય, વડિલ જનોનાં વચનના આદરની ભાવના અપાય.

એમ, આપણી વસ્તુ કોઈએ આઘી પાછી મૂકી દીધી, ત્યાં મનને એ ભાવના અપાય કે,— “જીવ ધ્યાન રાખજે, ખીજાતા વાંકે તું આર્તધ્યાન ન કરીશ કે ‘હાય! મારી વસ્તુ ક્યાં ગઈ, ક્યાં ગઈ?... પેલો માણસ કેટલો ખરાબ!’” એમ દ્વેષ ન કરીશ.

બહારનું બધું કર્માનુસાર બને છે.

ત્યાં લહેવાઈ નહિ જવાનું કે ખીજાને દોષ નહિ દેવાનો. ‘પુણ્ય ઓછું હોય તો બધું અનુકૂળ ન બની આવે. માટે પુણ્ય વધારું.’

એમ કોઈએ આપણું કાંઈ નુકસાન કર્યું તો મનને આ ભાવના આપવાની કે ‘એ શું મારું બગાડે? મારું બગાડનાર મારું કર્મ છે. મારે દ્વેષ કરવો તો કર્મ ઉપર દ્વેષ કરવો, ભાઈ ઉપર નહિ, એને ક્ષમા આપી દેવી. ક્ષમા કમાઈ લેવાની આ તક છે.’

મહનરેખાના પતિ યુગબાહુને, ભાઈએ પોતાના પર કરેલા તલવારના ઘાને લીધે ગુસ્સો ચડ્યો હતો, તો સાચી ધર્મપત્ની મહનરેખા મહાસતીએ, આ ભાવના કરાવી કે ‘મારું મારા કર્મે બગાડ્યું છે, ભાઈએ નહિ. માટે ભાઈને ક્ષમા આપી દઉં,’ અને એ ભાવનાથી પતિ યુગબાહુએ ક્ષમા આપી, નવકાર અને ચાર શરણનું આલંબન કર્યું. તો નરક-મનની તૈયારી કરેલી તે પાંચમા દેવલોકે ચડી ગયા!

અથવા મનને આ ભાવના અપાય કે ‘આપણું’ બગાડનાર, આપણને મારનાર, આપણાં કર્મ અને કષાયો છે.

સામે જીવ તો માત્ર આપણા આ લોકને બગાડે છે, ત્યારે આપણો ક્રોધ આપણા દીર્ઘ પરલોકને બગાડે છે.

સામે માત્ર આ જન્મનો અપકારી છે; પરંતુ જીવ ! તું જો એના પર ક્રોધ કરીશ તો એ ક્રોધ તારા દીર્ઘ પરલોકનો અપકારી થશે. આ જીવનકાળ તો બહુ ટૂંકો, જ્યારે પરલોકકાળ દીર્ઘાતિદીર્ઘ છે. એવા દીર્ઘાતિદીર્ઘ કાળના પરલોકને બગાડનાર ક્રોધને શું કામ મનમાં જગા આપું ?’

એમ, કોઈ આપણી નિંદા કરે છે, યા બહાર આપણો અપયશ ગવાય છે, તો મનને આ ભાવના આપવાની કે ‘ફિકર નહિ, આમાં મારાં અશુભ કર્મ ભોગવાઈને ક્ષય પામે છે. મારા અશુભ કર્મ વિના તો આ મારી હલકાઈ અપયશ થાય નહિ, પરંતુ હવે ભોગવાઈને એ કર્મકચરા સાફ થાય છે. કચરા સાફ થાય એમાં શું કામ નારાજ થવું ?’

એમ, એવા પ્રસંગ જોવા સાંભળવામાં આવે દા. ત. વરસાદની હેલી થઈ, પ્રજામાં બળવો થયો, કોઈને મોટર ચગેરેથી અકસ્માત થયા, મૃત્યુ થયા,....ઈત્યાદિમાં મન બગાડવા જાય કે ‘આ કુદરત કેવી છે કે આટલો બધો વરસાદ ઝીંક્યો ? પ્રજાનો અમુક વર્ગ કેવો હરામી કે હુલ્લુડ કરે છે ? આ મોટર હાંકનારા કેવા હરામખોર કે આંખ મીંચીને હાંકે છે ? આવાઓને તો....’ આમ મન બગાડીને કષાય કરીને શું વળવાનું ? શું સુધરી જવાનું ? કશું નહિ. માટે

ત્યાં મનને ભાવના આપવાની કે 'ભવિત્યતા એવી કે આવું' બને, એકાએક હેલી થાય, પૂર આવે, અચાનક આગ ફાટે, ...તેમ જીવોના કર્મ એવા કે આવું બને, મોહનીય કર્મ અનુગતા કામ કરાવે, અશાતા-વેદનીય કર્મ એવાં કે આવી ઘોર અશાતા આપે,' બસ, આવી ભાવના આપવાથી મન બગડે નહિ.

મનને યોગ્ય ભાવના આપવાથી મનનું બળ વધે, અને આગળ વધતાં જાપરદસ્ત સમભાવના વિચાર કરી શકે.

[હવે આર્દ્રકુમારમુનિના જીવનના આગળના પ્રસંગો.
ભાગ-૨ માં વાંચો.]

—સંપાદક]

દિવ્ય દર્શન ટ્રસ્ટ પ્રકાશિત

ન્યાયવિશારદ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ

શ્રી વિજય ભુવન ભાનુ સૂરીશ્વરજી મહારાજની
કલમે લખાયેલું અને લખાતું સાહિત્ય એટલે.

- નૈતિકતાને ઘડતું સાહિત્ય
- ધાર્મિક સંસ્કારોને પોષતું સાહિત્ય
- ત્યાગ ને વૈરાગ્ય વધારતું સાહિત્ય
- આરાધનામાં જ્ઞેમ પૂરતું સાહિત્ય
- જટિલ સમસ્યાઓનું ઉકેલ આપતું સાહિત્ય

પૂજ્યપાદશ્રીના આજ સુધીમાં સિત્તેરથી વધુ ગ્રંથો પ્રકટ થયા છે. વૈરાગ્યપ્રેરક અને વૈરાગ્યપોષક તલસ્પર્શી વિવેચના. પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથોની આજના સંદર્ભમાં તર્કબદ્ધ અનુપ્રેક્ષા વિષયની સરળ સર્વાંગીણ છણાવટ એ પૂજ્યપાદશ્રીની આગવી અને અલગ વિલક્ષણતા છે, ઉચ્ચ પ્રકાશને પંથે, કથાન અને જીવન, નવપદ પ્રકાશ, પરમતેજ, યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય આદિ ગ્રંથોમાં પૂજ્યશ્રીની તાર્કિક વિવેચનાનો વિમળ સ્પર્શ થયો છે. યશોધરમુનિ, રૂઢી રાજ, મહાસતી ઋષિદત્તા, મહાસતી સીતા આદિ ચરિત્રો પણ પૂજ્યશ્રીએ પોતાના મૌલિક ચિંતનથી લખ્યાં છે.

- પરમાત્મલક્ષિમાં પ્રાણને લીજવવા માટે
- ત્યાગ વૈરાગ્યને વધુ સુદ્રઢ કરવા માટે
- ગહન તત્ત્વોની સુસ્પષ્ટ સમજણ માટે

આજે જ સૂચિપત્ર મંગાવો. ✪ આજે જ પ્રાપ્યગ્રંથો વસાવો અને પૂજ્યશ્રીના સન્નિતા સાહિત્યનો આનંદ મેળવવા માટે 'દિવ્ય દર્શન' સારતાહિકના સભ્ય બનો.

વાર્ષિક સભ્ય રૂ. ૨૦ ✪ આજીવન સભ્ય રૂ. ૨૫૦

પરમતેજ ભા-૧ (ખીજી આવૃત્તિ)	૩૦-૦૦
પરમતેજ ભા-૨	૨૫-૦૦
યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય વ્યાખ્યાનો ભા-૧	૨૫-૦૦
યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય વ્યાખ્યાનો ભા-૨	૩૦-૦૦
ધ્યાન અને જીવન ભા-૧-૨ દરેકના	૭-૫૦
સીતાજીના પગલે ભા. ૧-૨ દરેકના	૭-૫૦
પ્રતિક્રમણ સૂત્ર આલબમ ત્રીજી આવૃત્તિ	૨૦-૦૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

- (૧) કુમારપાળ વિ. શાહ (૨) ભરતકુમાર ચતુરદાસ શાહ
 ૬૮, ગુલાલવાડી, ૮૬૮, કાઠુશીની પોળ,
 ત્રીજે માળે, કાઠુપુર,
 મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪ અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

* જૈન ધર્મનો પરિચય મેળવવા *
અધ્યાત્મનો ઓધ પામવા અને આરાધનામાં જોમ પૂરવા

દિવ્યદર્શન

સાપ્તાહિકના ગ્રાહક અને

ન્યાય વિશારદ, વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય

શ્રી વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના

વૈરાગ્યપ્રેરક વિવેચનોને ઝીલતું દિવ્યદર્શન સાપ્તાહિક પ્રત્યેક શનિવારે નિયમિત પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. આજના કાળે ઉલરાતાં અશુભ સંકલ્પો વિકલ્પોથી બચવા અને શુભ અધ્યવસાયોમાં મનને ઝીલતું રાખવા તથા જીવનમાં ઉદ્દલવતી જટિલ સમસ્યાનો ઉકેલ પામવા, વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મનો ઓધ મેળવવા, આરાધનામાં જોમ પૂરવા, દિવ્ય જ્યોતિષરોનો પરિચય કરવા, અને જૈન તત્વોની વિશદ તાર્કિક અને તાત્વિક સમજણ તથા આત્મશુદ્ધિ અને શુભભાવોનું સતત સાતત્ય જાળવવા ઈચ્છતા હો તે

આજે જ

દિવ્યદર્શન પરિવારના સભ્ય અને

દિવ્ય દર્શન સાપ્તાહિકના આજીવન સભ્ય રૂ. ૨૫૦-૦૦

દિવ્ય દર્શન સાપ્તાહિકના વાર્ષિક ગ્રાહક રૂ. ૨૦-૦૦

રકમ મનીઓર્ડર દ્વારા નીચેના સ્થળે મોકલી આપો.

—: દિવ્યદર્શન કાર્યાલય :—

કુમારપાળ વિ. શાહ

૬૮, શુક્લાલવાડી, ત્રીજો માળે, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.